

T.C.
MARMARA UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

BÖLGESELÇİLİK VE FEDERALİZM ARASINDA :
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN ORTA ASYA'DAKİ İŞLEVİ
(Doktora Tezi)

MUHİTTİN TOLGA ÖZSAĞLAM

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Emine Büşra Ersanlı

İstanbul, 2006

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Muhittin Tolga Özsağlam
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler
Programı	: Uluslar arası İlişkiler
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Emine Büşra Ersanlı
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Haziran 2006
Anahtar Kelimeler	: Bağımsız Devletler Topluluğu, Orta Asya, Rusya Federasyonu, Avrasyacılık, Bölgeselcilik, Federalizm.

ÖZET

BÖLGESELÇİLİK VE FEDERALİZM ARASINDA: BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN ORTA ASYA'DAKİ İŞLEVİ

Bu çalışmada, SSCB'nin dağılmasından sonra, eski SSCB coğrafyasında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) Orta Asya'daki işlevi ekonomik, siyasal ve güvenlik boyutlarıyla tartışılmıştır. Bu tartışmayı yaparken, ilk olarak uluslar arası arena'daki bölgeselcilik ve bölgesel işbirliğinden doğan federalizm yaklaşımları analiz edilmiştir. Bu analizi yaparken bölgesel işbirliğine ilişkin yaklaşımlar kategorize edilmiştir. Bu noktadan hareketle bölgeselcilik anlayışları Atlantik ve Batı, Üçüncü Dünyacı ve Avrasyacılık şeklinde 3 ana kategoride tartışılmıştır.

Bölgeselcilik ve federatif yapılanmalar üzerine yapılan teorik tartışmadan sonra, BDT'nin kuruluş süreci, yapısı ve Rusya Federasyonunun örgüte bakışı ve örgütün özellikle Orta Asya'da işlevselleştirilmesi tartışılmıştır. BDT'nin kuruluş süreci ve yapısına ilişkin kısımda, BDT'nin hangi hedefler çerçevesinde kurulduğunu ve örgüt şartı'nın temel özellikleri açıklanmıştır. Bu açıklamalar yapılırken BDT'nin uluslar arası ilişkilerdeki bölgesel ve federal özellikler taşıyan yapılanmalarla ilgili benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Rusya Federasyonu ile olan kısımda ise, Rusya Federasyonunun dış politikasının

belirlenmesinde yaşadığı süreçler, Atlantikçi ve Avrasyacı görüşün BDT'ye ve Orta Asya coğrafyasına bakışları analiz edilmiştir.

BDT'nin Orta Asya'daki birimlerinin tarihsel, kültürel yapıları ve dış politika yönelimleri tartışılmıştır. Bu tartışma yapılırken Orta Asya Cumhuriyetlerinin dış politika yönelimlerini ve BDT'ye bakışlarını etkileyen olguların tartışılmasına önem verilmiştir.

Uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde küreselleşmenin yeni boyut kazandığı düşünülerek BDT'nin Orta Asya coğrafyasında etkin olan dış aktörlerin (ABD, AB, Türkiye, İran ve Çin) bölgeye ilişkin yaklaşımları ve bölgedeki etkileri analitik bir biçimde ifade edilmiştir.

Çalışmada elde edilen verilerle, BDT'nin 15 yıllık varlığının günümüzde sorgulandığını ve artık işlevini kaybetmeye başladığı sonucuna varılmıştır. BDT'nin bu durumundan dolayı, AVET, KGAÖ ve ŞİÖ gibi örgütlenmelerin gelecekte Orta Asya'da etkinliklerini artıracığını düşünebiliriz.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Muhittin Tolga Özsağlam
Field	: Political Science and Internaitonal Relations
Programme	: International Relations
Supervisor	: Prof.Dr. Emine Büşra Ersanlı
Degree Awarded and Date	: Phd – June 2006
Keywords	: Commonwealth of Independent States, Central Asia, Russian Federation, Eurasianism, Regionalism, Federalism.

ABSTRACT

BETWEEN REGIONALISM AND FEDERALISM: FUNCTION OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES IN CENTRAL ASIA

In this study, function of the Commonwealth of Independent States (CIS) has been discussed in Central Asia with her economic, political and security dimensions. In this discussion, first of all, regionalist and federalist persepectives have been analysed in international arena. Regionalist perspeectives have been categorized within three main sections. And we called them as Atlantic and Western, Third World and Eurasian regionalism.

After the theoretical discussion on Regionalism and Federalism, it has been dealt with the foundation process of the CIS, her structure and the attitude of Russian Federation about the CIS. In the discussion of foundation process and structure of the CIS, it has been defined the basic features of her charter. While defining of these features, it also has been compared the

features of CIS and other institutional bodies in international relations by showing the differences and similarities. On the other hand, the foreign policy decision process of Russian Federation has been discussed. We also analysed the influences of Atlantic and Eurasian perspectives' influences on orientation of Russian Foreign Policy towards CIS and Central Asian geography.

Historical, cultural and foreign policy orientations of the Central Asian subjects of CIS have been discussed. While discussing these issues, it has been emphasized the influential facts of the countries which affects their foreign policy orientations and attitudes on CIS.

We thought that globalization has got new dimension within the international relations. Therefore, we tried to discuss the influences of external actors in CIS' Central Asian geography analytically.

According to the data, the existence of CIS has begun to be criticized and argued that began to lose her function within the 15 years. Due to this position of CIS, In future, Eurasian Economic Community, Collective Security Treaty Organization and Shanghai Organization can increase their influences in Central Asia.

ÖNSÖZ

Doktora çalışmamı Bağımsız Devletler Topluluğunun Orta Asya'daki işlevi üzerine yapmamın en büyük nedeni bu coğrafya üzerinde bir çok dinamiğin olması ve coğrafyanın uzun yıllardan beridir dünya siyasal tarihinde önemli bir merkez olarak algılanmasıdır. Çalışmamın akademi dünyasına katkıda buluncak orjinal bir yapıda olması için elimden geleni yapmaya çalıştım. Bu düşünceden hareketle eski Sovyet coğrafyasının ortak dili olan Rusça'yı 2002 yılından itibaren Rusya Federasyonunun St.Petersburg kentinde öğrenmeye başladım. Rusça dil eğitimi görürken aynı zamanda St.Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümünde Rus Dış Politikası dersine katıldım. St.Petersburg'da gerek 2002'de gerekse 2004'de yaptığım akademik çalışmalarda bana sürekli yardımcı ve destek olan, St.Petersburg Devlet Üniversitesinin imkânlarını kullanmamı sağlayan, benle görüşlerini paylaşan St.Petersburg Devlet Üniversitesi rektör yardımcısı ve Uluslar arası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr Stanislav Thaçenko'ya sonsuz teşekkür ederim.

Tez izleme komitesinde, tezimi bıkmadan okuyan, yaptıkları eleştirilerle tezime katkı koyarak tezimin içerik ve şeklen bu noktaya gelmesinde pay sahibi olan Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya ve Prof Dr. Füsun Üstel'e şükranlarımı sunarım.

Akademik yaşamımda vizyonumun genişlemesine büyük katkı koyan, kendi yaptığı özgün çalışmalardan elde ettiği verileri, perspektifleri benle paylaşan ve tezimin tüm ayrıntılarıyla ilgilenen, tavsiyelerde bulunan, moral anlamında verdiği destekle tezimin bir eser olarak ortaya çıkmasında en büyük katkıya sahip olan Prof.Dr Büşra Ersanlı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarken akademik yaşamda izlediği yöntemlerin ve sahip olduğu akademik etiğin, benim akademik yaşamımda izlerinin sürekli var olacağını belirtmek isterim.

Doktora çalışmam sırasında bana gerek manevi gerekse maddi olarak sürekli destek olan ve bu çalışma ortamının oluşmasında en önemli rolü üstlenen aileme ve tez süresince bana destek verip, sabır gösteren Nur Köprülü'ye ve arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
1.GİRİŞ.....	1
2. ULUSLAR ARASI ARENADA BÖLGSELCLİK VE İŞBİRLİĞİNE DAYALI FEDERATİF YAPILANMALAR	12
2.1 Atlantik ve Batı Avrupa Bölgeselciliği.....	13
2.1.1 Bölgesel İşbirliğine Dayalı Entegrasyonun ve Federalizmin Lâboratuvarı: Avrupa Birliği.....	20
2.2 Üçüncü Dünya Bölgeselciliği.....	27
2.2.1 Geniş Bölgeselcilik.....	28
2.2.2 Dar Bölgeselcilik.....	37
2.2.2.1 Liberal Yeni Üçüncü Dünyacılık.....	43
2.2.3 Bölgesel Hareketten Alternatif Küreselleşmeye Yönelim.....	45
2.3 Avrasya Bölgeselciliği.....	48
2.3.1 Yeni Avrasyacılık.....	52
2.3.2 Avrasyacı Entegrasyonun Bir Vasıtası: Avrasya Ekonomik Topluluğu..	58
2.3.3 Avrasyacılığın Asyacı Liberilizm ile Birleşimi.....	60
3. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN KURULUŞ SÜRECİ, YAPISI VE RUSYA FEDERASYONU	64
3.1 Konfederal Yapılanma.....	68
3.2 Bağımsız Devletler Topluluğunun Organları.....	73
3.2.1 Devlet Başkanları Konseyi.....	73
3.2.2 Hükümet Başkanları Konseyi.....	74
3.2.3 Dışişleri Bakanları Konseyi.....	75
3.2.4 Savunma Bakanları Konseyi-Birleşik Silahlı Kuvvetler Başkanlığı.....	75
3.2.5 Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi.....	76
3.2.6 Ekonomik Divan.....	76
3.2.7 İnsan Hakları Komisyonu.....	78
3.2.8 Parlamentolar arası Kurul.....	79
3.3 Bağımsız Devletler Topluluğuna Anlam Kazandıran Lokomotif Ülke: Rusya Federasyonu.....	86
3.3.1 Rus Askeri Doktrinleri (1993-2000): BDT Çatısında Yakın Çevrede Etkinlik Kurulması.....	91
3.3.2 Bağımsız Devletler Topluluğu Yoluyla Avrasyacılık.....	94
3.3.3 Putin Dönemi: İstikrar ve 11 Eylül Dönemi.....	102
3.3.4 Rusya Federasyonu Açısından BDT'nin Ekonomik Boyutu.....	109

4. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN ORTA ASYA'DAKİ BİRİMLERİ	118
4.1 Avrasyacılığın İşlevselleştiği Ülke : Kazakistan.....	118
4.1.1 Bağımsızlık: Ulus Devlet ve Federalizm ikilemi.....	125
4.1.2 Yeni Üçüncü Dünyacılık, Liberal, Asyacı Avrasyacı Dış Politika.....	138
4.2 Bölgesel ve Küresel İşbirliğine Açık Ülke: Kırgızistan.....	148
4.2.1 Bağımsızlık: İç ve Dış Politika Sorunları.....	155
4.2.2 Liberal ve İşlevsel Yaklaşımla Bölgesel Örgütlenmelere Yönelim.....	162
4.2.3 Akayev'in Devrilmesi ve Bakiyev Dönemi: Dış Politikada Süreklilik.....	168
4.3 Bölgesel Güç Olma İsteğinden Rusya Federasyonu ile İttifak İlişkisine Özbekistan.....	170
4.3.1 Bölgesel İşbirliğine ve Entegrasyona Bakış.....	178
4.3.2 Özbekistan'ın Bölgesel Güç Olma Deneyi Tacikistan İç Savaşı.....	186
4.3.3 "Kadife Devrimler", "İslami Akımlar" ve Rusya Federasyonuna Yaklaşma.....	193
4.4 Bölgesel İlişkilerin Edilgen Ülkesi: Tacikistan.....	196
4.4.1 Yeni Müdahaleciliğin Bir Aracı Olarak Bağımsız Devletler Topluluğu.....	201
4.5 Uluslar arası İlişkilerde Tarafsız ve Bireyselci Türkmenistan.....	208
4.5.1 Bölgesel İşbirliğine Ekonomi Merkezli Yaklaşım.....	216
4.5.2 BDT'ye Uyumsuzluğun Göstergesi Taliban Hareketi ile İlişkiler.....	219
5. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN ORTA ASYA COĞRAFYASINDA İŞLEVİNİ ETKİLEYEN DIŞ FAKTÖRLER	230
5.1 Orta Asya'da PetrolŞirketlerinden Askeri Üslere Küresel Güç Amerika Birleşik Devletleri.....	231
5.1.1 ABD'nin Orta Asya'da Askeri ve Siyasi Varlığının Sebebi: Enerji Kaynakları.....	236
5.1.2 BDT'nin Kolektif Güvenlik Sistemine Tehdit: ABD Askeri Üstlerinin Yerleşimi.....	238
5.2 Avrupa Birliğinin Orta Asya'daki Varlığı: Enerji Kaynakları ve İstikrar Arayışı.....	242
5.3 Orta Asya'da Tarihsel, Kültürel Bağlar ve Pragmatik Dış Politika : İran.....	249
5.4 Avrasya'da Rusya Federasyonu ile Rekabetten İşbirliğine Tarihsel Bir Aktör: Türkiye.....	259
5.4.1 Türkiye'nin Avrasyacılığından Rusya Avrasyacılığına Yönelim.....	265
5.5 Orta Asya'da Şangay İşbirliği Örgütü ve Enerji Projeleriyle Bölgesel Aktör.....	270
Çin Halk Cumhuriyeti	
6.SONUÇ	278
KAYNAKÇA	288

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1	BDT içerisinde Bölge İçi Ticaret (İntra-Region Trade).....	83-84
Tablo 2	Türkmenistan'ın Başlıca İhracat Ürünlerinin İhracat İçindeki Payı.....	223

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Association of South East Asian Nations (GüneyDoğu Asya Uluslar Topluluğu)
AVET	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
EİÖ	: Ekonomik İşbirliğ Örgütü
GATT	: Generall Agreeemnet on Trade and Tariffs (Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Antlaşması)
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
NAFTA	: North America Free Trade Area (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OAU	: Organization of African Union (Afrika Birliği Örgütü)
OPEC	: Organization of Petrol Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

1.GİRİŞ

1985'te Mikhail Gorbaçov Sovyet Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreterliği görevine gelirken kimsenin tahmin edemediği şekilde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (SSCB) değişimler başlıyordu. Uluslar arası ilişkilerde ABD ile rekabetin, *Soğuk Savaşın* sona erdirilmesi ve diyalog yolu ile nükleer silahsızlanma yoluna gidilmesi SSCB'nin politikalarında göze çarpan ilk değişim olmuştur. ABD ile ilişkilerin Soğuk Savaş ortamından diplomatik diyalog sürecine girmesi SSCB'nin genel dış politika yönelimini de etkilemiştir. SSCB artık *sosyalist* ideolojisinin yayılması için lider ülke olma ve sosyalizmin anavatanı olma iddiasından vazgeçiyordu. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi de bir bakıma bu iddiadan vazgeçildiğini gösteriyordu. SSCB'nin dış politikada gösterdiği değişimler iç politikada da Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroika* politikaları ile daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve bu politikalar SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir.¹

1918 yılında ilk Sovyet Anayasası hazırlandı; 1924 yılında SSCB anayasası temel ilkeler korunarak küçük değişikliklerle uğrarken; 1936 yılında ise SSCB'nin Orta Asya'daki sınırlarını belirleyen anayasa yürürlüğe girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrası 1991 yılına kadar sürecek olan SSCB'nin sınırları belirlenmiştir. SSCB anayasasının 1. maddesine göre, SSCB tüm halkın sosyalist devleti, işçilerin, köylülerin ve entelijensiya'nın, çalışan tüm milletlerin ve milliyetlerin ülkesi temelinde kurulmuştur. Anayasanın 3. maddesi SSCB devletinin demokratik merkeziyetçilik çerçevesinde devletin kurulduğunu, 4. maddesinde ise devletin sosyalist hukuk esasında yönetileceği ifade edilmiştir. 6. maddeye göre ise SBKP halka hizmet edecek ve toplumu Marksist-Leninst temelde kalkındıracak, devletin iç ve dış politikasını belirleyen kurum olacaktı. SSCB'nin idari yapısının ve ideolojisinin belirlendiği anayasal düzenlemeleri 70,71 ve 72. maddelerde

de görmekteyiz. Bu maddeler çalışma konumuzla tam anlamıyla çakışmaktadır. 70. maddede, “SSCB, entegre, federal, çok uluslu devlet şeklinde sosyalist federalizmin ilkesi çerçevesinde, ulusların kendi kaderlerini tayin ve gönüllü katılımları sonucu eşitlik çerçevesinde kurulmuştur.” ifadesi yer almıştır. Anayasanın 71. maddesinde SSCB’yi oluşturan birimler belirtilirken,² 72. maddede her cumhuriyetin SSCB’den ayrılık hakkının bulunduğu ifade edilmiştir. SSCB anayasasının 73 ve 80. maddeleri federal birimlere yani cumhuriyetlere kendi topraklarında bağımsız otorite ve diğer devletlerle ilişkiler kurma hakkı vermesi ve yukarıda bahsettiğimiz 72. maddedeki ayrılık hakkının saklı tutulmasından dolayı, anayasanın konfederal bir özellik gösterdiğini söyleyebiliriz.³ Fakat, demokratik merkezîyetçilik ilkesinin esas alınarak SBKP’nın tek merkezden tüm SSCB’yi yönetmesi SSCB’nin batılı anlamda yani liberal temeller üzerinden bir federal sistemle benzeşmeyen farklı bir yapıda var olmasına neden olmuştur. İdari açıdan SSCB’yi Batı’daki liberal, burjuva demokrasileriyle karşılaştırmamız mümkün değildir. Batı merkezli bir açıdan bakıldığında SSCB federal değil uniter bir yapılanmayı andırmaktaydı. Oysa ki, SSCB döneminde uygulanan milliyetler politikası tüm ulusların kültürel özelliklerini korumasına imkan tanımakta bununla birlikte Sovyet İnsanı (Homo Sovietus) üst kimliğinde birleşimi sağlayacak Rus kültürünün hegemon olacağı bir yapı öngörmekteydi.⁴

Kendince *sosyalist idealler* üzerine ortak bir “Sovyet” kimliği yaratmak için kurulan ve buna göre bir anayasal sistemi benimseyen SSCB, 1986 yılından itibaren *Glasnost* ve *Perestroika* politikaları ile birlikte tartışılmaya ve sistem olarak eleştirilmeye başlanmıştır. SBKP’nın Moskova merkezli yönetimine karşı Rusya Federasyonu dışındaki

¹ *Glasnost* Rusça’da Açıklık ve Kamu anlamına gelirken, *Perestroika* ise yeniden inşa veya yeniden organize anlamına gelmektedir.

² SSCB, Rusya Federal Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Azerbaycan, Litvanya, Moldova, Letonya, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan, Türkmenistan ve Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden oluşmuştu.

³ SSCB anayasası için bkz. <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/r100000.html>, Erişim: 21 Şubat 2003.

⁴ Çalışma içerisinde de bahsettiğimiz üzere Kazakistan ve Kırgızistan’da SSCB ile birlikte modernleşme sürecinin hız kazanmasıyla geleneksel bazı kültürel yapıların SBKP’nın politikaları ile yıkıldığını da inkar edemeyiz. ; Amerika Birleşik Devletlerinde, federal bir sistemden ve territoryal Amerikalı kimliği ön plana çıkarılmasına rağmen Anglo-Sakson kültürün hegemonyasını da unutmamalıyız.

cumhuriyetlerde tepkiler artarken, milliyetçilik ve bağımsızlık ilkeleri çerçevesinde artan hareketlerin doruğa çıkmasıyla birlikte, 1991'in sonunda SSCB çatısı altında sosyalist idealler çerçevesinde kurulan ve Avrasya coğrafyasına yayılan 15 cumhuriyetin oluşturduğu entegre bir devlet dağılmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından 15 cumhuriyet uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde ayrı egemenlik hakkına sahip devletler olarak yerlerini almaya başlamışlardır. SSCB Avrasya coğrafyasında yerini 15 farklı devlete bırakırken, 1991 yılının sonunda devletlerarası ve hükümetler arası ilişkilere dayalı, devletlerin uluslar arası ayrı egemenliğini tanıyan ve Baltık cumhuriyetleri dışında 11 eski SSCB cumhuriyetinin katılımıyla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur.⁵

Bu tez çalışmasının hedeflerinden biri, SSCB'nin sosyalizm ideali çerçevesinde oluşturduğu entegre yapının yerine kurulan BDT'nin yapısının hangi ilke, amaç ve yapı çerçevesinde kurulduğunu irdelemektir. Çalışmamızda, esas olarak BDT'nin son 15 yıl içerisinde Orta Asya'da nasıl bir işleve sahip olduğuna ve BDT'nin geleceğe ilişkin bölgedeki rolünün ne olup olmayacağına ilişkin sorulara yanıt verilmesi amaçlanmıştır. BDT'nin Orta Asya'daki işlevini değerlendirirken ilk olarak uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki *bölgeselcilik* ve *federalizm* kuramlarına dayalı bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için, bölgesel örgütlenmelerin yarattıkları alan yani coğrafya içerisindeki amaç, ilke ve kurumsal yapılar çerçevesinde ampirik yaklaşımla ortaya çıkan kuramlarla birleştirilerek yapılan değerlendirmeye BDT'nin Orta Asya'da son 15 yıl içerisinde bu kuramların hangisine yakın bir süreç yaşadığı ve yaşayacağı cevabı ortaya konacaktır

⁵ Gürcistan, Alma-Ata zirvesine katılmamıştır. Gürcistan 1993 yılında BDT'ye üye olmuştur.

BDT'nin Orta Asya'daki işlevi tartışılırken örgütün hukuksal anlamda nasıl bir yapıya sahip olduğu ve bu hukuksal yapının pratiğe yani ekonomik ve siyasal işlevine nasıl yansıdığı üzerinde de durulacaktır. BDT'nin 12 üyesinden 5'nin yer aldığı Orta Asya coğrafyasına indirgenerek bir çalışma yapılırken, bu 5 cumhuriyetin tarihsel, kültürel, iç ve dış politika yönelimleri tartışılacaktır. Uluslar arası ilişkiler sisteminde, uluslar arası örgütlerin hegemon bir veya iki gücün varlığı ile ortaya çıktıkları veya varlıklarını hegemonla devam ettirdikleri savından hareketle Rusya Federasyonu BDT'nin hegemon ülkesi olarak görülmüştür. Bu noktadan çıkarak, Rusya Federasyonunun dış politika yönelimi çerçevesinde BDT'ye bakışı tartışılmaktadır. Tez içerisinde sürekli olarak Rusya Federasyonu ismi hususiyetle kullanılacaktır. Rusya yerine Rusya Federasyonunun kullanılması, tezin bölgeselcilik çerçevesinde federatif yapılanmayı tartışması ve Rusya coğrafyasının idari şeklinin federasyon olmasıdır.

Tezin ikinci bölümünde uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki, bölgesel örgütlenmeler, entegrasyon ve işbirliğinden kaynaklanan federal yapılanmalara ilişkin kuramlar üzerinden değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Atlantik ve Batı Avrupa bölgeselciliğinin kuramsal geçmişinden yola çıkarak, bu bölgedeki örgütlenmelerin amaç ve ilkeler çerçevesinde ittifak, işlevselci ve yeni işlevselci yapılanmalar tartışılacaktır. Bu tartışmayı yaparken günümüzde yeni işlevselci düşünce temelinde kurulan Avrupa Birliği'nin (AB), ekonomik, kültürel ve siyasal alanda geldiği nokta ve gelebileceği nokta incelenecektir. Bu inceleme yapılırken AB'nin devletlerarası, hükümetler arası özelliklere sahip bir örgütlenmenin yanı sıra, ulus-üstü (supranational) özelliklere hangi alanlarda sahip olduğu da ortaya konacaktır. Atlantik ve Batı Avrupa merkezli bölgesel yapılanmaların ve entegrasyon süreçlerinin ne şekilde gerçekleşmekte olduğu ampirik bir yaklaşımla ortaya çıkartılacaktır. Atlantik ve Batı Avrupa'dan farklı bir amaç ve yapılanma çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkelerindeki bölgeselcilik anlayışı da iki yeni kavramsal çerçeve etrafında tartışılacaktır. Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından oluşturulan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

(UNCTAD), Kuzey-Güney bölgesel ayrımı üzerinden geniş bölgeselcilik kavramı çerçevesinden hareketle irdelenecektir. Bu irdeme yapılırken, Marksist ve Leninist düşünce yapısını uluslar arası ilişkiler kuramı çerçevesinde geliştiren Samir Amin, Immanuel Wallerstein gibi kuramcılarının yaklaşımlarını da konumuzla bütünleştirerek değerlendireceğiz. UNCTAD çerçevesinde üçüncü dünya ülkelerinin tümünün çıkarlarının çakışmaması ve farklı yönelimlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu farklılaşma, uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde daha dar kümelenmelerin yani *dar bölgeselcilik* adı verdiğimiz yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yapılara üye olan ülkeler, UNCTAD çerçevesinde gerçekleştiremedikleri amaçlarını daha dar bir coğrafya veya amaçlara bağlı örgütlenmeler yoluyla nasıl gerçekleştirdikleri, örgütlere ekonomik ve siyasal anlamda nasıl ittifak niteliği kazandırdıkları veriler ortaya konarak tartışılacaktır. Bu tartışma yapılırken Üçüncü Dünya bölgeselciliğinin ulusal, sol niteliklerden nasıl neo-liberal bir gelişmeye yöneldiği de Güney Doğu Asya Uluslar Topluluğu (ASEAN) örneğiyle tasvir edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü Dünya ülkelerinde başlayan fakat daha sonra küresel bir niteliğe sahip olmaya başlayan ve *alternatif küreselleşme* hareketi olarak anılan *dünya sosyal formunun* ortaya koyduğu düşünce ve idealler de bu bölümde tartışılacaktır.

ikinci bölümün son kısmında ise , eski Rus İmparatorluğu ve Sovyet coğrafyasında geçmişini olan ve bugüne taşınan *Avrasyacı* düşünce tarzının, kültürel, iç ve dış politika noktalarından alınarak uluslar arası işbirliği sonucu oluşabilecek entegrasyon sürecine nasıl bir etki yapabildiği değerlendirilecektir. *Avrasyacı* düşüncenin geniş bir düşünce yapısı, tarihsel, kültürel algılayış biçimi olduğu bunun çeşitlikler gösterdiği ve Batı Avrupa düşüncesinden nasıl farklılaştığı da ortaya konacaktır. *Avrasyacı* düşünceyi ötekileştirici ve olumsuzlaştırıcı Batı kaynaklı bir anlayışla değil *Avrasyacı* düşüncenin kendi doğası ve bulunduğu coğrafyanın şartlarına göre yorumlamaya çalışacağız. Bu yorumlamayı *Avrasyacı* düşünceyi *Klasik ve Yeni Avrasyacılık* diye iki bölüme ayırarak yaparken, Savitskii, Vernadsky, Gumilev ve Dugin gibi kuramcılarının düşüncelerine dayanarak

bugünkü Avrasya coğrafyasındaki uluslar arası örgütlerin (Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi) varlıkları da değerlendirilecektir. Örneğin, Rusya Federasyonu'na Dugin tarafından Avrasya coğrafyasında egemenlik kurmasına ilişkin ortaya konan düşüncenin uluslar arası örgütler vasıtasıyla nasıl işlevselleştirilmeye çalışıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde BDT'nin kuruluş süreci ve yapısı incelenecektir. Bu inceleme yapılırken örgütün organlarının çalışma prosedürü, görev ve yetkilerinin neler olduğu ortaya konacaktır. Böylece örgütün kurumsal yapısının da örgüt Şartı'na ve organlarının çalışmalarına göre nasıl bir işleve sahip olduğu ortaya çıkacaktır.

Bu tartışmanın yapılmasıyla örgütün devletlerarası ve hükümetler arası bir niteliğe sahip ulus-üstü yapılanmadan uzak olan işlevsel ve çok amaçlı özellikler gösteren bir işbirliği örgütü olduğu ortaya konacaktır. Bununla birlikte, BDT'nin faaliyetlerinden hareketle *kolektif güvenlik* ve *kolektif savunma* konseptlerini işlevselleştiren *ittifak* özellikleri gösteren bir örgütlenme olduğu da ifade edilecektir.

Üçüncü bölümün ikinci, yani son kısmında BDT'nin bugüne kadar Orta Asya coğrafyasında, özellikle güvenlik konularında işlev kazanmasında büyük rol oynayan Rusya Federasyonunun dış politika yönelimi ele alınacaktır. Bu tartışma yapılırken, Rusya Federasyonunun Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından *Atlantikçi ve Batı* yönelimli dış politika düşüncesinden nasıl *Avrasyacı* dış politikaya yöneldiği ve bu politikanın BDT vasıtasıyla Orta Asya'ya nasıl yansıdığı sergilenmeye çalışılacaktır. BDT çerçevesinde geniş bir Avrasya projesi ortaya konmaya çalışılırken BDT içerisinde oluşan ayrılıklar nedeniyle Rusya Federasyonunun, Avrasya Ekonomik Topluluğu (AVET), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ile BDT'nin eksik kalan işlevlerini nasıl gidermeye çalıştığı da değerlendirilecektir.

Tezin dördüncü bölümünde, BDT'nin Orta Asya coğrafyasındaki birimlerini yani üye ülkelerinin tarihini, kültürünü günümüzle bağlantı kurarak tasvir edeceğiz. Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığa giden yolda yaşadıkları süreç ve sahip oldukları siyasi kültürleri irdelenecektir. Bu cumhuriyetlerin iç siyasi yapılanmaları hakkında kısa bilgiler verilirken, dış politika yönelimleri, ülkelerin kendi öncelik verdiği konular birer olgu olarak ortaya konularak tartışılmaya çalışılacaktır. Örneğin, Özbekistan'ın Tacikistan iç savaşından yararlanarak nasıl bölgesel güç olma isteğinde olduğu ele alınıp, analitik bir şekilde değerlendirilecek, yine bu ülke liderliğinin dış politikada sadece kendi iç siyasi gücünü devam ettirecek şekilde hareket ettiği ve pragmatik bir düzlemde dış politika çizildiği ifade edilecektir. Türkmenistan örneğinde ise bağlantısız, tarafsız bir devletin nasıl ekonomik çıkarlarını uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde maksimize etmeye çalıştığı ortaya konacaktır. Kazakistan'da dış politika yöneliminin ülke içindeki Slav ve Kazak nüfus arasındaki ilişkilerin belirleyiciliği ile birlikte Avrasyacı düşüncenin ülke üzerinde ne denli etkin olduğu tartışılacaktır. Kısacası ülkelerin bölgesel örgütlenmelere ve işbirliğinden doğabilecek olan federatif yapılanmalara bakışlarını salt kronolojik bir yaklaşımla değil, her ülkenin ön plana çıkan olgularının dış politikayı etkilemesi üzerinden bir tartışma yürütülmesi planlanmıştır. Sonuç olarak, BDT'nin Orta Asya birimlerinin dış politika kimliklerinin liberalizm çerçevesinde işlevselliğe veya yeni işlevselciliğe yada Avrasyacılığın çeşitli versiyonlarından hangisine daha yakın olduğunun cevabı bulunmaya çalışılacaktır.

Beşinci bölümde ise BDT'nin Orta Asya coğrafyasında etkin olan BDT dışındaki aktörlerin rolü tartışılacaktır. İlk olarak küresel hegemonya iddiasında olan Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) enerji kaynakları için bölgeyle ilgilenmesi ve Afganistan operasyonunda Orta Asya coğrafyasına verdiği jeo-politik önemi ve bu çerçevede petrol şirketlerini bölgede etkin kılmaya çalışma süreci ortaya konacaktır. ABD'nin etkinliği özellikle Afganistan operasyonu ile birlikte bölgede ön plana çıkarken, bu etkinin BDT'nin

kolektif güvenlik misyonunu nasıl zayıflattığı tasvir edilecektir. Fakat bölgede politik gelişmelerin hızlı bir geçiş ile değişmesinin nasıl gerçekleştiği ve ABD'nin bölgede 2005'den sonra özellikle askeri anlamda gerilemesi de analitik bir şekilde değerlendirilecektir. AB'nin bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgilenmesi ve bu kaynakların Avrupa'ya taşınması ile ilgili projeler ile Orta Asya'da ekonomik anlamda bir aktör olarak etkinliği de ele alınacaktır. Küresel güçlerin yanı sıra, bölgesel güçler İran, Türkiye ve Çin'in gerek dış politika ofisleri gerekse uluslar arası örgütler vasıtasıyla bölgede kültürel, ekonomik ve siyasal etkinlik kurmaya çalışmaları ve bunun Rusya Federasyonunun bölgedeki hegemonyasına bir meydan okuma olup olmadığı da ekonomik ve siyasal veriler ortaya konarak analitik bir şekilde değerlendirilecektir.

Tezin sonuç bölümünde uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde bölgesel örgütlenmelere ilişkin yaklaşımlar ışığında, diğer bölümlerde ortaya konan olgular neticesinde Orta Asya'da BDT'nin, son 15 yıl içerisinde nasıl bir işleve sahip olduğuna ilişkin analitik bir değerlendirme yapılacaktır. BDT'nin işlevsel niteliklerinin neler olduğu sorusuna yanıt vereceğiz, bununla birlikte son yıllarda BDT kurumsal yapısı dışında fakat BDT coğrafyası içerisinde yer alan AVET, KGAÖ ve ŞİO gibi örgütlenmelerin üstleneceği roller üzerine de analitik bir yorum yapılacaktır.

Yöntem

Tez çalışmasında, SSCB sonrası Orta Asya coğrafyasında BDT'nin işlevini incelerken tüm dengelimci ve tümevarımcı metodların ikisinin de takibi söz konusudur. Burada tüm dengelimci olarak söz konusu olan uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki bölgeselcilik yaklaşımları ve kuramlarıdır. Bu kuramlara bağlı şekilde bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Kuramlar tezin teorik çatısını oluştururken, Rusya Federasyonu, BDT'nin Orta Asya'daki birimleri ve BDT'ye etki eden dış faktörler ise tez içerisinde tasvir edilen

ve analitik olarak değerlendirilen olgulardır. Bu olguların ayrı ayrı değerlendirilmesiyle birlikte de tümevarım metodu uygulanacaktır.

Bölgesel örgütlenmeler ve işbirliğinden doğan federatif yapılanmalara ilişkin bakış açılarını ortaya koyarken kuramları idealist, realist veya neo-realist şeklinde bir ayrıma gitmeden değerlendirme yapılmaya çalışılması düşünölmüştür. Bu şekilde bir kanıya sahip olunmasının sebebi bir düşünce sisteminin süreçlere bağlı olarak değişikliği yani realist veya idealist yapıya farklı noktalarda sahip olabilmeleri varsayımıdır. Örneğin, *Avrasyacı* düşünce Avrasyacılar için bir ideal olarak ortaya çıkmaktadır. Düşüncenin hayata geçirilmesiyle birlikte Avrasya coğrafyasında barışın, huzurun ve uyumun ortaya çıkacağı aynı şekilde bunun dünya geneline de etki edeceği bir yaklaşım öne sürölmektedir. Bu kuramsal düşünce idealler üzerinden yola çıkarken siyasal gücün bölgesel ve küresel ölçekte Avrasya için önemi olduğunu bunun içinde ABD ve neo-liberal politikalara karşı *üçüncü yol (Triti Put)* alternatifin konulması için askeri ve ekonomik anlamda Rusya Federasyonunun güçlendirilmesi öngörülmektedir. Böylece *idealist* düşünce realist ve pragmatik yollardan hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Bu aynı zamanda ABD'nin dünya hegemonyası idealinin hayata geçirilmesine ilişkin izlediği politikanın da realist bir çerçevede gerçekleştirilmeye çalışıldığını da anımsatmaktadır. Bu ikilemler var olduğundan tez süresince uluslar arası ilişkiler teorileri içerisindeki idealizm ve realizm tartışmalarına girme tercih edilmemiştir. Bu tartışma yerine dünya üzerinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal düşünceler temelinden hareketle bölgeselcilik ve federalizm kuramları ampirik bir şekilde incelenecektir.

Bölgeselcilik Kuramlarının Etkileşimleri

Bölgeselcilik anlayışlarını Atlantik ve Batı Avrupa, Üçüncü Dünyacılık, Avrasyacılık şeklinde ayırmamıza karşın özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kuramların birbirlerini etkiledikleri de görölmüştür. Bu noktadan hareketle örneğin, Üçüncü Dünyacılığın içerisinde Marksist-Leninst yaklaşımdan hareket eden düşünce sistemi

olduğu gibi ASEAN örneklendirmesiyle Üçüncü Dünyacılığın Atlantik ve Batı Avrupa'nın ekonomik liberalizmine dayanan bir kalkınmaya yöneldiğini de göstereceğiz. Kuramsal anlamda bunu gösterirken, BDT'nin birimlerinin yani olguların incelendiği bölümde Kazakistan ve Kırgızistan'da mevcut olan hem Avrasyacı hem de liberal düşüncenin etkileşimleri sonucu Rus Avrasyacılığından esinlenen Avrasyacı düşüncenin bu ülkede bağımsızlık sonrası liberal bir ekonomi ve dış politikayla nasıl dönüşüme uğradığı betimlenecektir.

Tarih, Kültür, Siyasal Düzen ve Dış Politika

Daha evvel belirttiğimiz üzere BDT'nin Orta Asya birimlerinin bölgesel örgütlenmelere ve formasyonlara bakışlarını etkileyen olgular ortaya konarak bir değerlendirme yapılmak istenmiştir. Tarihin ve kültürün yeni *ulus devlet* inşası sürecinde olan Orta Asya Cumhuriyetlerinde önemli unsurlar olduklarından hareketle her ülke hakkında tarihsel ve kültürel enformasyon sağlanmaya çalışılacaktır. Bu olguların dış politikayı etkilediği düşüncesinden hareket edildiğini de belirtmekte yarar vardır. Örneğin Kazakistan ve Kırgızistan'ın, Çin ile sıkı ekonomik ve askeri ilişkiler kurmaya yönelmelerine karşın, Rusya Federasyonunu tarihsel bir ittifak ve denge olarak değerlendirmelerinden dolayı, Çin'i Rusya Federasyonu aracılığıyla de dengeledikleri gözlemlenmektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri yeni ulus devlet inşası sürecinde iken siyasal düzenlerinin karakterine de dayanarak değerlendirmeler yapılacaktır. Burada otoriter yönetimlerin egemen olduğu bölge ülkelerinin dış politika yönelimlerinde siyasal liderlik dışında ülke içi başka bir faktör fazla etkin olmadığından liderliklerin dış politika yönelimleri öncül olarak ele alınacaktır.

Dış Faktörlerin Önemi

Uluslar arası ilişkiler sisteminde küresel ve bölgesel etkileşimlerin çok yüksek bir düzeyde olmasından hareketle, BDT dışındaki aktörlerin de bölgede etkin rol oynamaları

nedeniyle, bu aktörlerin kültürel, ekonomik ve siyasal boyutlarıyla bölgeye etkileri analitik şekilde değerlendirilecektir. Uluslar arası bir örgütlenmenin yapısal karakterinin belirlenmesinde iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin de kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri etkilerinin önemli olduğu düşüncesinden dolayı dış faktörlerin rollerinin BDT coğrafyasındaki etkinlikleri verilerle ortaya konacaktır.

Tezde Kaynak Kullanımı

Tez ile ilgili çalışma yapılırken BDT coğrafyasını, özellikle Rusya Federasyonunun dış politikasını ve Avrasyacı düşüncenin temelini anlamak için Rusça yayınlar takip edilmesi amaçlanmış ve bu çerçevede 2002 Eylül ayından itibaren Rusça öğrenimine önem verilmiştir. Eylül-Aralık 2002 ayları arasında St.Petersburg Devlet Üniversitesinde hem Rusça öğrenimi hem de Rus Dış Politikası dersine katılarak Rusya Federasyonunun dış politikası konusunda çalışmalar yapılmıştır. Aynı dönemde olabildiğince BDT ile ilgili makale, kitap vb. kaynak toplayarak, röportajlar gerçekleştirildi. 2004 Temmuz-Eylül aylarında ise St.Petersburg Devlet Üniversitesinde tekrardan kitap ve makale kaynaklarına ulaşım sağlanmıştır. Teze ilişkin Rusça kaynak sağlanması günlük gazete ve görsel yayın organlarının sürekli olarak takibi ile devam ettirilmiştir. Bunlara ek olarak Uluslar arası Avrasya Örgütünün Başkanı Alexander Dugin ve BDT coğrafyasında akademik çalışmalar yapan kişilerle görüşmeler yapılmıştır.

Tezin genelinde İngilizce, Rusça ve Türkçe yayınlanan akademik kitap, makale ve bazı kurumların raporlarından yararlanılmıştır. Son döneme ait gelişmeler ise yazılı ve görsel basının (BBC, Kommersant, Pervy Kanal v.b) takip edilmesiyle eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklardan basın ve kurumlardan olanlarının kısaltılmış halleri ve açılımları tezin kaynakça kısmında açıklanacaktır.

2. ULUSLAR ARASI ARENADA BÖLGESELÇİLİK VE İŞBİRLİĞİNE DAYALI FEDERATİF YAPILANMALAR

Bölgeselcilik ve bölgesel örgütlerin rolünü tartışırken uluslar arası ilişkiler sistemine ve disiplinine ilişkin var olan yaklaşımları dışlamak mümkün değildir. Günümüz uluslar arası ilişkiler sistemine ilişkin yaklaşımların kökenleri Avrupa’da Hobbes, Grotius ve Kant’a kadar gitmesine karşın, uluslar arası ilişkilerin bir disiplin şeklinde ele alınması ve yaklaşımların ortaya konması, 20. yüzyılın başından itibaren Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) gerçekleşmiştir. Realist ve İdealist şeklinde iki ana grubu oluşturan gelenekselci yaklaşımlar günümüzde bir çok alt gruba ayrılmaktadırlar. Bu ayrımın en büyük sebebi uluslar arası ilişkiler sisteminin 20.yüzyılın başındaki kadar basit olmayışıdır. Günümüzde, uluslar arası ilişkiler sistemi, içerisindeki aktörlerin ve olguların artmasıyla daha karmaşık bir hal almıştır.

Uluslar arası ilişkiler sistemini oluşturan ve etkileşimde bulunan aktörleri tanımlamak ve bu çerçevede gerek küresel gerekse bölgesel anlamda oluşumları ve sistemleri anlamak için uluslar arası ilişkiler disiplininde var olan yaklaşımların rolü büyüktür. Çünkü geçmişte ve günümüzde var olan oluşumların tarihsel-teorik bir geri planı bulunmaktadır.

Klasik Realist düşünce için uluslar arası ilişkiler sisteminde “egemen devletler” yekpare ve tek aktör olarak görülmüşlerdir. Bununla birlikte devletlerin sürekli kendi “ulusal çıkarları” için mücadele ve çatışma halinde anarşik bir sistem içerisinde hareket ettikleri görüşü ortaya konmuştur. Günümüzde özellikle bölgesel anlamda etkinlikleri artan uluslar arası örgütler ise gelenekselci realist görüş için uluslar arası ilişkiler sistemini oluşturan aktörler olarak değil, sistem içerisinde egemen devletlere vasıta olan kurumlar olarak ele alınmıştır. Klasik realist düşünce bu yaklaşımıyla günümüz uluslar arası ilişkiler yapısını

ve bölgesel örgütlenmeleri anlamaya yardımcı olsa dahi oluşan yapıyı tam anlamıyla açıklayamamaktadır.

İdealist düşüncede de uluslar arası ilişkiler sisteminin anarşik yapısı kabul edilir ancak sistem içerisinde normlar ve değerlerin zamanla yerleşmesi sonucu devletlerin “ulusal çıkar” için çatışma yerine işbirliği ve diyalog yoluna gidebildiği ortaya konur ve uluslar arası kurumsallaşmanın, uluslar arası hukukun mümkün kılınacağı bir yapı üzerinde görüşler ileri sürülür. İdealist düşüncenin paralelindeki örgütlenme küresel düzeyde, Milletler Cemiyeti’nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Uluslar arası ilişkiler sistemi üzerine 20. yüzyılın başında yapılan çalışmalar küresel yapıya yönelik olmuştur. 20. yüzyılın ortalarından itibaren bölgesel oluşumların artışı, bölgesel örgütlenmeler ve bölge tanımlamaları üzerine tartışmaları artırmıştır. Bu tartışmalar bölgesel örgütlenmelerin üyelik kriterleri, kurumsal işleyişi ve amacına yönelik çalışmaları da artırmıştır. Bu tartışmalara paralel olarak uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki bölgesel işbirliğinden doğabilecek veya doğan *federatif* yapılanmaların ortaya çıkışına yönelik bakış açıları da çeşitlenmiş ve gelişmiştir. İşte bu nedenle giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere tez içerisinde tartışmamızı realizm-idealizm üzerinden yapmak yerine, uluslar arası ilişkiler içerisindeki bölgeselcilik ve federalizm kuramları üzerinden yapacağız.

2.1 Atlantik ve Avrupa Bölgeselciliği

Amerika kıtasında 1890 yılında bölgesel anlamda oluşum başlamıştı; 1910 yılında Amerikan Cumhuriyetler Birliği, 1948 yılında Amerikalı Devletler Örgütünün (Organization of American States,(OAS)) kurulmasıyla sonuçlandı. OAS, Bennett’in de belirttiği gibi çok amaçlı bir oluşumdur.⁶ Bu oluşum devletler arası bir işbirliği alanı olması için kurulmuş ve Soğuk Savaş döneminde anti-komünist özelliğini belirginleştirmiştir. OAS çerçevesinde, kültürel, ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda çok amaçlı işbirliği

gerçekleştirilen bir örgütlenme ortaya çıkmıştır.⁷ Örgüt, devletler arası ilişkilerin sıklaştırılması anlamında işbirliği ve çok amaçlılığı ön plana çıkarır gibi gözükmesine karşın, ABD'nin vasıtası haline gelmiş ve özellikle Soğuk Savaş döneminde bölge ülkelerdeki sol akımlara ve iktidarlara karşı bir ittifak niteliğini almıştır. Gerek çok amaçlı gerekse ittifak nitelikli örgütlenmeler “entegrasyon” amacı olmayan işbirliği seviyesinde kalan bölgesel yapılanmalardır. OAS da bu çerçevede Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın 52 ve 53. maddelerine paralel şekilde kurulmuş bir örgütlenme olarak “bölgesel güvenlik” görevlerini BM Şartı'na uygun şekilde gerçekleştirmektedir. Bu görevler gerçekleşirken ABD hegemon bir güç olarak örgüt içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) de entegrasyon amacına sahip olmayan öteki olarak algılanan SSCB'nin genişlemesine karşı ABD öncülüğünde 1949 yılında kurulmuş bölgesel bir güvenlik örgütlenmesidir.⁸ NATO sadece üye ülkelerin öteki üzerinden hareketle birliktelik oluşturdıkları ve kolektif kendini savunma (collective self-defence) kavramı çerçevesinde bir “ittifak” oluşumudur.⁹ Bu çerçevede oluşturulan yapıda

⁶ A.Le Roy Bennett, **International Organizations:Principles and Issues**, Sixth Edition, New Jersey: Prentice Hall,1995, s.240.

⁷ Amerikan Devletler Örgütü'nün “şartı” üzerinden ABD öncülüğünde 1954 yılında Guatemala ve 1965 yılında Dominik Cumhuriyeti'nin iç işlerine müdahale ederek sol akımlar geriletilmiştir. Bkz., **A.g.e.**, s. 240.; örgüt “şartının” 5.Maddesinin 6.paragrafı herhangi bir üye devlete yapılan saldırı tüm üyelere yapılmış olacağını ifade etmektedir, bu durumda devlete karşı sol görüşlü gerillalar tarafından yapılan saldırı da ABD'ye de yapılmış oluyordu. Amerikan Devletler Örgütü'nün “Şartı” için bkz. Mehmet Hasgüler ve Mehmet B.Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslar arası Örgütler**, Ankara: Paradigma Kitabevi, 2004, s.483.

⁸ NATO, Kuzey Atlantik ismiyle kurulmasına karşın ismine bağlı coğrafi bir bölgesel örgütlenme değil anti-komünist düşünce yapısını ve sermaye eksenli ekonomi-politiği benimseyen ülkeleri üye olarak kabul etmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte üyelikleri de ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin yanında yer almalarıyla birlikte Sovyetler Birliğine karşı ileri karakol işlevi görebilecek stratejik bir koordinatta yer almalarıdır. NATO uluslar arası savunma ve ittifak örgütü olarak üye ülkelerini komünizm tehdidine karşı korumayı amaç edinmiştir. Bu amaç askeri alanda ön plana çıkmaktaydı fakat buna rağmen NATO üzerinden ekonomik anlamda Truman ve Marshall Planları da uygulanmaktaydı. Soğuk savaş sonrası ise NATO'nun misyonu değişmiş komünist rejimlere karşı savunma amacı yerine BM örgütü'nün yetersiz kaldığı etnik ve dini yerel çatışmalarda barış gücü rolünü üstlenmeye başlamış bununla birlikte genişleme sürecini Doğu Avrupa üzerinden gerçekleştirmek suretiyle neo-liberal politikaların uygulanmasına önderlik etmeye başlamıştır.

⁹ 1949 yılında imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşmasının 5.Maddesinde antlaşmaya taraf ülkelerin bir veya daha fazlasının Avrupa veya Kuzey Atlantik içerisinde herhangi bir saldırıya uğramaları halinde saldırının tüm üyelere yapıldığı kabul edilerek BM Şartı'nın 51.Maddesinin de kabul ettiği *kolektif kendini savunma*

üye ülkeler sadece kendi aralarında belirledikleri askeri, siyasi ve ekonomi gibi temel konularda işbirliğine giderler fakat bu işbirliği ülkelerin kendi aralarında siyasal ve ekonomik bir birliği öngörmez, sadece devlet merkezli siyaset yapılarının benzeşmesini sağlar.

Bu bakımdan yukarıda bahsi geçen bölgesel nitelikli örgütlenmelerin gerek işlevselcilik gerekse yeni işlevselcilik akımıyla yakınlıkları bulunmamaktadır. İttifak nitelikli örgütlenmeler “öteki” üzerinden “biz” olgusunu ortaya sadece savunma amaçlı koyar, çok taraflı oluşumda ise ortaya sadece bir işbirliği coğrafyası çıkar ve ilişkiler hükümetler arası seviyede kalır, ulus üzeri bir otorite oluşmaz. İşlevselci ve yeni işlevselcilik düşünce sisteminin temelinde ise işbirliği ve karşılıklı bağımlılık ön plana çıkarılmaktadır. Öteki algılaması yerine ise iç bölgesel uyum ve ahengin ön plana çıkarıldığı bir yapılanma düşünülmektedir. İşlevselci ve yeni işlevselci yaklaşımda, oluşacak işbirliği sonucunda da ekonomik veya siyasi entegrasyonun nasıl bir federatif ve ulus üstü yapılanmaya yöneldiği ampirik bir yaklaşımla ortaya çıkıp çıkmayacağı sorgulanmaktadır. İşlevselcilik akımının gelişimini tartışırken uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde bu akımla birlikte ortaya çıkan işbirliği çerçevesinde “federatif” yapı ve bu federatif yapılanmalara ilişkin argümanları da tartışmak doğru olacaktır.

Uluslar arası ilişkilerde işlevselci ve bölgeselci yaklaşımların II. Dünya savaşı sonrası ortaya çıktığı görülmektedir. II.Dünya savaşının çıkmasına engel olamamış, uluslar arası barışı koruyamayan ve böylece ömrünü tamamlamış Milletler Cemiyeti yerine, II. Dünya savaşı sonrası BM’nin kurulmasıyla birlikte bu örgütün alt organları ve uzmanlık kuruluşları aracılığıyla egemen devletler arasında ilişkiler artmıştır.¹⁰ İşlevselci düşüncenin

(collective-self defence) hakkının kullanılacağı belirtilmektedir. Kuzey Atlantik Antlaşması için bkz. <http://www.int/docu/basic.txt/treaty.htm> , Erişim: 29 Haziran 2004.

¹⁰ İşlevselcilik, ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucu ülkeler arasında işbirliğine ihtiyaç olduğunda, gerekli sosyal ve ekonomik ilişkilerin daha sağlıklı ve güçlü bir şekilde yapılması için ekonomik entegrasyonu ve ulus-devletler üzeri uluslar arası bir otoritenin (High Authority) kurulmasını savunan düşünce biçimidir. Yeni İşlevselcilik ise, ekonomik sıkı ilişkilerin ve entegrasyonun ulus üzeri bir

ilk temsilcilerinden bir tanesi olan David Mitrany BM'nin çalışma yapısını ele alarak işlevselci düşünceyi ortaya koymaya başlamıştır. David Mitrany liberal bir iç siyasal yapısı olan Britanya toplumunu değerlendirirken devlet dışında kalan farklı düşüncelere sahip bireyler ve sivil kurumların bir araya gelerek sosyal değişimlere paralel olarak teknik alanda işlevsel eyleme giderek beraber hareket ettiklerini düşünmektedir. Mitrany bu düşüncenin uluslar arası alana da taşınabileceğini ve devletler arası ilişkiler yerine dünya toplumu düşüncesiyle teknik alanlarda bireylerin ve sivil örgütlenmelerin işbirliği yapabileceğini belirtmiştir.¹¹ Mitrany, bu düşüncesinden hareketle BM alt örgütleri ve uzman kurumlarla (WHO,FAO ve ILO gibi) teknik alanda işlevselci düşüncenin hayata geçirilen yerler olduğunu ve devletler arası ilişkilerden uzaklaştığını, toplumlar arası ilişkilere dönüşümün var olduğunu ve toplumlar arasındaki ilişkilerin “Dünya Toplumu” için olabileceğini, kıtalararası ve bölgesel birliklerin bu safhada önemli rol yüklenebileceklerini iddia etmiştir.¹²

Mitrany, uluslar arası sistem içerisinde işlevsel oluşumların artmasıyla birlikte hükümet dışı ilişkilerin ön plana çıkacağını belirtmekle birlikte ulusal kimliğe ve egemenliğe karşı bir söylem geliştirmemiştir. Bu söylemine karşın devletlerin uluslar arası sistem içerisinde bireysel davranmaları yerine “kıtasal birlikler” oluşturmasının yaratacağı işbirliği sonucunda barış ve uyumun daha kolay oluşturulabileceğini ortaya koyarken de buna Avrupa’da kurulan Avrupa Konseyi ve Avrupa Çelik ve Kömür Topluluğunu örnek vermiştir.¹³ İşlevselci düşüncenin temelinde işbirliği olmasına rağmen bu işbirliği oluşumlarında güç ilişkilerine ve bunun neticesinde oluşacak bölgesel rejimlerin ilişki biçimine bir yorum getirilmemektedir. Bu yaklaşımda yapısalcıların tersine uluslar arası ilişkiler sisteminin gerek küresel gerekse bölgesel anlamda yatay bir düzlem içerisinde olduğuna ilişkin bir algılama söz konusudur.

yapılanmayla siyasal bir entegrasyona dönüşebileceğini savunan düşünce sistemidir. Bu konuda bkz. Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, **International Relations**, Seventh Edition, New York: Longman, 2006, s.379

¹¹ Mitrany'nin 1966 yılında yayınlanan eseri Working Peace System'den aktaran: Clive Archer, **Internaitonal Organizations**, Third Edition, London: Routledge, 2001, s.136.

¹² A.g.e, s.137.

A Devleti ==B Devleti ==C Devleti ==D Devleti

İşlevselci düşünce yukarda görüldüğü üzere devletler arası ilişki biçiminin eşit olduğundan hareketle bölgesel bir örgütlenmede hegemon bir devletin ön plana çıkışını ortaya koymamaktadır. Devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesi sonucu bu eşit düzlemde gerek teknik alanda gerekse kültürel alanlarda karşılıklı bir etkileşimin ve karşılıklı faydanın ortaya çıkacağı iddia edilmektedir. Gerek Woolf, gerekse Mitrany'nin işlevselci yaklaşımı Batı merkezli "bölgesel entegrasyon" anlayışının temel hareket noktası olmakla beraber günümüz Atlantik ve Batı Avrupa bölgeselciliğinin esas olarak kaynağını "yeni-işlevselci" olarak adlandırılan Ernst Haas'ın görüşlerinden aldığı aşıkardır. Ernst Haas teorik tanımlamaya ve tasvire giderken Kıta Avrupa'sında pratik anlamda Fransız dışişleri bakanı Robert Schuman ve Jean Monnet yeni-işlevselciliği temsil etmeye başlıyorlardı. Yeni-işlevselci kuramın, işlevselci kuramdan temel farkı bölgesel anlamda bir ekonomik ve teknik işbirliğini ön görmekle birlikte Avrupa Topluluğunun kurulmasıyla birlikte ampirik bir metotla ekonomik ve siyasal entegrasyon sürecinin takip edileceğini ortaya koymuş olmasıdır.

Günümüzde tüm sorunlara ve zorluklara rağmen ulus üzeri bir otorite olması anlamında federatif bir yapılanma süreci yaşayan Avrupa Birliği kuruluşundan beri yeni-işlevselcilik ve bölgesel entegrasyon üzerine çalışmalar yapanlar için bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. 1952 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, 1954 yılında başlayan süreçle ekonomik bir entegrasyona ve ulus üzeri bir otoritenin kurulmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu sürecin nihayetinde 1957 yılında imzalanan antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. Örgütün kurulması kömür ve çelik üretiminde Fransa-Almanya arasında karşılıklı bağımlılığı artırarak bölgesel barışa katkıda bulunmak ve

¹³ A.g.e, s.138.

bununla birlikte tarım ürünlerinde ortak bir ekonomi politikasıyla Avrupa Bölgesinin dünya pazarında rekabet edebilecek bir güce sahip olmasını sağlamaktı. İlk başta Fransa'nın önderliğinde Batı Almanya, Benelux ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksembourg) ve İtalya, bu oluşumun kurucuları olmuşlardır.¹⁴ Yeni işlevselciliğin temsilcisi Haas, Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasının ampirik bir yaklaşımla izlenmesi gerektiğini ortaya koyarken, sürecin “ulus üzeri” bir oluşuma dönüşmesi için egemen devletlerin ikna edilmesi gerektiği ve yetkinin (otoritenin) tek bir merkezde toplanmasıyla birlikte bölgesel entegrasyonun gerçekleşmesinin mümkün olduğu düşüncesini ortaya koymuştur.¹⁵ Haas, AET sürecini takiben örgütün ilk yıllardaki Kömür ve Çelik Topluluğu yapısında bulunan ulus-üzeri otorite (supranasyonel) özelliğinin kayba uğramaya başladığını ve Bakanlar Konseyi gibi organların kurulmasıyla bir hükümetler arası kurumsallaşmanın daha fazla ön plana çıktığı tahlilini de yapmıştır. Özellikle 1968'den itibaren AET'nin tahmin edilemeyecek bir süreç içerisinde bulunduğunu ve federatif bir yapılanmaya sekte vurabilecek unsurların ortaya çıktığını iddia etmektedir.¹⁶ Haas bu unsurları üye ülkelerin farklı beklentilerinin yanı sıra milliyetçilik ve mevcut dış etkenlere bağlamaktadır. Haas'ın bu noktadaki analizlerini kabul etmek doğru olduğu gibi eksiklikleri de gözden kaçmamaktadır. Haas da Mitrany gibi küresel ve bölgesel anlamdaki devletler arası ilişkileri sadece yatay düzlemde ele almıştır. Bu şekilde bir yaklaşım aktörler arasında oluşabilecek olan “hegemonya” mücadelesini görmeden bir analiz yapılmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda da o kurumsal yapı içerisinde oluşan hegemonya mücadelesinin o kurumsal yapının hızlı bir entegrasyona ulaşılmasını engellediği gözden

¹⁴ Avrupa sınırları içerisinde sadece Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) değil bununla birlikte AET'ye üye olmayan ülkelerin (Danimarka, Avusturya, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Finlandiya, Portekiz) oluşturduğu Avrupa Serbest Ticaret Birliği 1960 yılında kurulmuştur. Entegrasyon ve ulus-üstü otorite merkezi anlamında daha esnek ve dar bir yapılanma olan bu oluşum içerisinde bulunan ülkeler de süreç içerisinde AET'ye üye olmaya başlamışlardır. 1973 yılında Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda AET'ye katılmışlardır. 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında ise Portekiz ve İspanya'nın topluluğa katılmasıyla birlikte birlik genişleme sürecine girmiştir. Genişleme sürecine giren ve 1984 yılında Avrupa Topluluğu ismini alan bu bölgesel örgüt, bölgesel anlamda bir entegrasyon sürecine yönelmekle birlikte üye ülkelerin sayılarının artmasıyla birlikte çözülecek sorunların ve görüş farklılıklarında artışta ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Daha fazla detay için bkz. Bennett, **a.g.e.**, s.141.

¹⁶ **A.g.e**

kaçmamaktadır. Böylelikle, parçalı bir yapı ortaya çıkmasına sebep olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.¹⁷

Klasik işlevselci yaklaşımın temelinde teknik işbirliği daha fazla ön plana çıkarken yeni işlevselcilikte ekonomik determinizmin yanı sıra kültürel ve sosyal etkileşimlerin oluşturacağı siyasal bir federatif yapı üzerine odaklanılmaktadır. Bu şekildeki yapılanmalar üzerine, yaptıkları çalışmalarla, yeni işlevselcilikle kesişme noktalarına sahip olan ve uluslar arası ilişkiler kuramında, yeni-liberal kuramsalcılar olarak da adlandırılan Keohane ve Nye'in görüşleri ön plana çıkmaktadır. Her iki yazarın da hareket noktalarının temelde işlevselcilerle, başka bir deyişle, klasik liberal kuramsalcılarla çelişmedikleri görülmekle birlikte bazı noktalarda daha farklı düşünceleri olduğu fark edilmektedir.¹⁸ Keohane ve Nye, David Ricardo'nun mukayeseli avantaj ekonomik ilişkiler teorisinden hareketle devletler arasında ekonomik anlamda karşılıklı ilişkilerin kurulacağı ve bunun sonucunda devletlerin kendi aralarında işbirliği ve diyalog sürecinin artacağı ve yeni rejimler (kurumsal yapılanma) kurulacağını ortaya koymuşlardır. Keohane, rejimlerin kurulması için bir merkezi aktörün yani "hegemon" bir devletin olması gerektiğini ortaya koyarken Gilpin'den farklı olarak bu hegemon gücün uluslar arası ilişkiler sisteminden çekilmesinden sonraki kurumsal yapının (rejimin) devam etmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte oluşacak rejimde ve uluslar arası örgütte hegemon devletin öncülüğünün belli bir süre sonra kurumsal yapı içerisinde ortadan kalkacağı iddiası da vardır. Gilpin'in iddiası ise hegemon gücün ortadan kalkmasıyla kurulan kurumsal rejimin çökeceği yönündedir. Bundan dolayıdır ki Gilpin hegemonyanın devamlılık arz eden bir

¹⁷ AB içerisinde İngiltere'nin entegrasyon süreci dışında hareket etmesini, kendisinin eski bir imparatorluk varisi olarak Fransa ve Almanya gibi ülkelerin etkisi altındaki bir kıta Avrupa'sının tebası olacağını düşünmesine bağlamak mümkündür.

¹⁸ Uluslar arası ilişkiler disiplinde Keohane, Nye, Mitrany, Haas veya Gilpin gibi kuramcıları isimlendirirken farklılıklar olmaktadır. Örneğin Keohane, Nye ve Mitrany için işlevselci, yeni-liberal kuramsalcılar, neo-realist veya neo-liberal şeklinde tanımlamaları görmek mümkündür. Tüm bu kuramcılara "revizyonist" veya "yenilikçiler" şeklinde bir üst adlandırma yapmak mümkündür.

olgu olduğunu iddia eder ve güçlü devletlerin güçlerini ve servetlerini kullanmasıyla birlikte uluslar arası örgütlerin ortaya çıktığını ileri sürer.¹⁹

2.1.1 Bölgesel İşbirliğine dayalı Entegrasyonun ve Federalizmin Lâboratuvarı: Avrupa Birliği

Kurulduğu günden itibaren liberal batı dünyasındaki bölgesel oluşumlar ve ulus üzeri yapılanmalar içerisinde en önemli işbirliği örgütü ve federatif anlamda kurumsal yapılanma anlamında günümüzün Avrupa Birliği'ni (AB) örnek göstermek yanlış olmayacaktır. Bölgesel işbirliğinin ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda oluşabileceğini klasik işlevselcilik çerçevesinde yukarıda ele aldık. Bu işbirliği süreci sonucu ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda entegrasyon ve federatif yapılanmanın ne anlama geldiği sorularına cevap verdikten sonra AB'nin bugünkü yapılanmasına değinmek doğru olacaktır.²⁰

Entegrasyonu, parçaların bir araya gelerek bir bütün oluşturması şeklinde tanımlamak mümkündür. Uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde ekonomik, sosyal, hukuksal ve siyasal anlamda ortaya çıkan entegrasyon trendlerinde bölgesel örgütler önemli rol oynamaktadır.²¹ Entegrasyon, çok yönlü bir olgudur. Sadece ekonomik işbirliğinin ön plana çıktığı ve bunun sonucunda ekonomik entegrasyonun bölgesel bir gerçeklik olabileceği, diğer unsurların yani sosyal, kültürel, hukuksal ve siyasal anlamda bir entegrasyon sürecinin ortaya çıkmadığı veya çok cılız kalabildiği yapılanmaların olduğunu uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde görmek mümkündür. Fakat AB gibi bir örgütlenmenin ekonomik ilişkilerinin üzerinden önce ekonomik işbirliğini ve bunun

¹⁹ Gilpin ve Keohane'nın görüşleri için bkz. Kate Kelly S. Pease, **International Organizations: Perspectives on Governance in the Twenty-First Century**. New Jersey: Prentice Hall, 2000, s.s.45-61.

²⁰ Ruggie göre de AB, Batı Avrupa Entegrasyon teorilerinin yani yeni işlevselciliğin lâboratuvarı niteliğindedir. bu konuda bkz. John Gerrard Ruggie, **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, London: Routledge, 1998, s.5

²¹ Karl Deutsch da uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde uluslar arası bir entegrasyonun yararının anlaşılması için hükümetlerin ve halkların bölgesel ve veya işlevsel anlamda kurumsallaşmaların bir katalizör

sonucunda oluşan ulus üstü yapılanmayı kendi içerisindeki hegemon güçlerin (Fransa ve Almanya) liderliğinde sağlamaya çalıştıkları dönüşümlerle, kültürel ve siyasal bir üst örgütlenmeye doğru yöneldikleri gözlemlenmektedir.²² Bu aşamanın yaşanması ile birlikte işbirliğinden doğan tam anlamıyla federasyon olmasa da, konfederasyon ve federasyon arasında federatif bir yapılanmanın ortaya çıktığı görülmektedir.

Federalizmin tanımı ve nitelikleri üzerine farklı düşünceler olmasına rağmen federalizmin tanımına ilişkin bir ortak payda bulmak mümkündür. Federalizm, devletin bir siyasal yönetim biçimi olarak ademi-merkeziyetçi bir yapılanmaya gitmesi ve böylece merkezi bir hükümetin uluslar arası alanda tek temsil hakkına sahip olmasına karşın bu uluslar arası alandaki tek olan egemenliğin, iç siyasal yapılanmada merkezi hükümet ve onunla koordinasyon içerisinde çalışan birimler arasında ortaya çıkan bir iktidar ve egemenlik paylaşımıdır. İktidar paylaşımının ortaya çıkmasıyla birlikte federal devleti oluşturan birimler (devlet, eyalet, cumhuriyet, kanton vs.) yerinden ve kendi yönetimi prensibinden hareketle çok taraflı bir siyasal ve hukuksal statüyü oluşturmaktadırlar. Fakat bu birimlerden oluşturulan siyasal ve hukuksal yapı hiçbir zaman merkezi hükümetin temel prensiplerine ve anayasal yapıya tezat oluşturmayacak bir yapıdır.²³ Ve bu yapısal

görevi göreceğini iddia etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Karl W. Deutsch, **The Analysis of International Relations**, second edition, New York: Prentice Hall, 1978, s.226.

²² Avrupa ölçeğinde özellikle kültürel ve ekonomik anlamda Almanya, Baltık ve Doğu Avrupa devletlerinin AB üyesi olması sonucunda birlik içerisinde en etkili ülke konumuna gelmektedir. Richard Falk da bölgesel örgütlenmeler içerisinde mutlaka bir lider, hegemon ülkenin ön plana çıktığını belirtmekte ve NAFTA'da ABD, AB'de ise Almanya hegemon güçler olarak tanımlanmaktadır. Bunun için bkz. Richard Falk, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Çaksu, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s.89.

²³ Graham Smith için de federal bir sistem merkezi ve ademimerkezi fikirlerin (ideallerin) dengede olmasını sağlayan doktrindir. Federalizm üzerine ortaya konulan tezler, Proudhon ve Kropotkin gibi kapitalizmin yapısına ilişkin eleştiriler getirerek bireyin en özgür ortamını federatif yapılarda bulacağını iddia etmelerine kadar dayanmaktadır. Aktaran için bkz. Graham Smith, **Federalism: The Multithetic Challenge**, London: Longman, 1995, s.s.5-6. ; R. Daniel Kelemen'e göre, Federalizmi kamu otoritesinin (public authority) eyalet hükümetleri ve merkezi hükümet arasında bölünen, her bir hükümetin bazı konularda nihayi kararlar alma yetkisinin olduğu bir yapı olarak değerlendirirken, temsiliyetin de halk veya işlevsel bir şekilde direkt olarak seçilen alt yasama kurumu (lower house) ve seçilen veya atanan üst yasama kurumundan (high house) oluşan bir sistemdir. R. Daniel Kelemen, "The Structure and Dynamics of EU Federalism", *Comparative Politics Studies*, 36:184-208. Aktaran: Mark A. Pollack, "Theorizing The European Union: International Organization, Domestic Polity, or Experiment in New Governance?", **Annual Review of Political Science**, Volume.8, March, 2005, s.s.371-372

durumda mutlaka iki düzeyde hükümet (yönetim) mevcuttur. Özellikle askeri, güvenlik, dış politika konularında merkezi iktidarın uygulamaları ve birimler arasında çelişki olmamakla beraber, bu gibi konularda merkezi hükümet daha fazla siyasal ve hukuksal güce sahiptir. Merkezi hükümetin bu güce sahip olmasının nedeni ise uluslar arası ilişkiler sisteminde tek bir egemenliğin ve tek bir temsilin olmasıdır. Çok etnikli ve kültürlü yapılarda federatif yönetimler olmakla birlikte,²⁴ Almanya ve ABD’de olduğu gibi sadece idari yönetim biçimine dayalı federal sistemler de olabilmektedir. Federal idari yapılanmaların siyasal ve sosyal entegrasyonunu sağlayacak ve muhafaza edecek en önemli noktalar ve olması gerekenler Daniel El Azar’ın da belirttiği gibi federal birimlerin merkezi federal hükümete sadâkat duyması, aynı değer ve çıkarlara sahip olmalarıdır.²⁵ Bu sadâkat durumu, tabii olma anlamında değil bütünlük ve farklılıkların aynı anda bir yapı altında gerçekleşmesini bu çerçevede diyalog üzerinden ahenkli bir ilişki biçiminin belirlenmesi anlamına gelmektedir.²⁶

Siyasal bir idare biçimi olan federatif yapılanmalar sadece egemen bir devlet içerisindeki oluşum ve dönüşümlerle değil, aynı zamanda, neo-liberal ekonomik ve siyasal kurumsalcı düşünce çerçevesinde egemen devletlerin işbirliği sonucu da var olabilmektedir. Egemen devletlerin rızası ve ekonomik güçlerin (çok uluslu şirketler), sivil toplum örgütleriyle baskı grupları olarak etkili olmalarıyla birlikte federatif yapılanmalar AB örneğinde olduğu gibi ortaya çıkmaktadırlar.²⁷

²⁴ C.J. Hughes’a göre Federasyon farklı kültür, yaşam tarzını sosyal kurumlarıyla, eğitim ve dil politikalarını hukuksal bir yapıda korunmasını sağlamaktadır. Bkz. Aktaran: Michael Burges, “Federalism and Federation”, Michael Burges and Alain G. Gagnon (Eds.), **Comperative Federalism and Federation: Competing Traditions and Future Diretions**, Harvester: Simon & Schuster International Group, 1993, s.6.

²⁵ Daha fazla detay için bkz. Daniel Elazar, **American Federalism: A View From the States**, New York: Crowell, 1966, s.s78-81.

²⁶ Gagnon, Federalizmi farklılıkların ve bütünlüğün aynı anda gerçekleşmesi şeklinde tanımlarken, Federalizmi sorun çözücü demokratik bir pratik olarak değerlendirmektedir. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Alain G. Gagnon, “The Political Uses of Federalism”, Burges and Gagnon, **a.g.e**, s.s.15-16.

²⁷ Hosli ve Börzel, AB, çeşitli seviyede (multilevel) yönetim sistemine sahip, egemenliğin ulus-üstü, ulusal ve yerel kurumlar (subnational institutions) tarafından paylaşıldığı bir sisteme sahip olduğunu belirtmektedirler. Hosli ve Börzel bununla birlikte AB’nin yapısının ve anlaşmalarının devletlerin tutumu ile belirlendiğini, vergi ve bütçe harcamalarının tam olarak AB kontrolünde olmadığını, Avrupa Komisyonu’nun ise Avrupa vatandaşları tarafından direkt olarak seçilmediğini söylemektedirler. Tanja A. Börzel and

Bölgesel işbirlikleri sonucu oluşabilecek federatif yapılanmanın dayandığı temel oluşturulan “karşılıklı bağımlılıktır”. Bu tür bir ilişkinin oluşmasının temelinde David Ricardo’nun mukayeseli avantaj teorisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.²⁸ Bu teorisin temelinden hareketle karşılıklı bağımlılığın oluşmasıyla işbirliğine dayalı bir federatif yapılanmaya gidilmektedir. Michael Keating’in vurguladığı gibi ekonomik işbirliğinden ve entegrasyondan hareketle siyasal entegrasyon sürecine gidilmekte ve bunun sonucunda bölge içerisindeki ülkeler arasında sınırlar kaybolmaktadır.²⁹ Bu argüman doğru olmakla birlikte işbirliğini oluşturan birimlerin kültürel kimlik ve siyasal istençlerinin etkileri de unutulmamalıdır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması ekonomik olarak mukayeseli avantaj ve çevre konularına odaklanan üç ülkenin (ABD, Kanada, Meksika) oluşturduğu bir ekonomik işbirliği alanı olmakla birlikte bunun tam ekonomik ve siyasal bir entegrasyona götürmeye ilişkin birimlerin istenci henüz oluşmamıştır. Oluşum sadece devletlerarası ekonomi ve çevre konularında ilişkileri düzenleyen bir Sekretery’a’nın sorun çözücü rolü üzerinden çalışmaktadır.³⁰

AB’nin ulus üstü yapılanması ilk kurulduğu yıllara dayanmasına karşın bu ekonomik alanla sınırlı kalmıştır. Ekonomik entegrasyon dışında bir entegrasyon süreci gerek Soğuk Savaş gerekse AB’yi oluşturan iç dinamiklerin kendi iç yapılanmalarından dolayı, sosyal ve

Madeleine O.Hosli, “Brussels Between Bern and Berlin: Comparative Federalism Meets the European Union”, **International Journal of Policy, Administration and Institutions**, Volume. 16, No: 2, 2003, s.s.185-187.

²⁸ Mukayeseli Avantaj ticaret teorisine göre bir ülke ticaret ortağı diğer ülkeyle veya ülkelerle kurdukları ilişkilerde, üretimde daha verimli oldukları alanlarda birbirlerine ihraç yapmaktadırlar. Aktaran için bkz. Paul Viotti ve R.Mark V.Kauppi , **International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity**, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall. 2001, s.s.327-328.

²⁹Bu konuda daha fazla detay için bkz. Michael Keating, ”The Political Economy of Regionalism“, Michael Keating ve John Loughlin (Eds.), **The Political Economy of Regionalism**, London: Frank Cass, 1996, s.s.26-28.

NAFTA’nın oluşumunda ABD Meksika’daki ucuz iş gücüne, Kanada çevre sorunlarının çözümü ve işgücü bulmaya, Meksika ise yatırım ve sermaye plasmanlarının artmasına motive olarak işbirliğine gitmişlerdir.

<http://www.nafta-sec-alena.org/Default.aspx?DetailID=17> ,Erişim: 27 Mayıs, 2005, s.s.1-2 ; Keating’in belirttiği gibi özellikle Kanada ve Meksika ulusal kimliklerini kaybedecekleri inancıyla kurumsal

siyasal entegrasyon trendi zayıf kalmıştır. 1987 yılında imzalanan, 1988 yılında hayata geçirilen Avrupa Tek Senedi (European Single Act) ile birlikte Avrupa Tek Pazarının kurulması ve Avrupa Topluluğu adını alan örgüt siyasal tarih açısından çok kısa sayılabilecek bir süre içerisinde ekonomik ve parasal birlik anlamında önemli bir dönüm noktası olan 1991 Maastrich Antlaşması ile birlikte AB bugünkü ismini almış, bugünkü sosyal ve siyasal alandaki entegrasyona ve federatif yapılanmaya ilişkin ilk adım atılmıştır. Günümüzde 25 üye ülkeye sahip olan AB içerisinde 12 üye ülke Euro’yu ortak para birimi olarak kullanmaktadır. 12 üye ülke tarafından aynı para biriminin kullanılması ve temel ekonomi politikalarının tek bir merkezden yönetilmesiyle,³¹ birliğin sınırlarının korunmasına ilişkin yapılanma ve ortak vize rejimi uygulanmasıyla birlik federatif bir yapılanma sürecine parçalı olsa da devam etmektedir.³² Birliği oluşturan üye devletlerin (birimlerin) iç kültürel ve siyasal yapıları da birliğin entegrasyonunu yavaşlatmakta veya bazı birimlerin deragasyon koymalarıyla parçalı devam etmektedir.³³ Parçalı şekilde uzlaşma esasına dayalı bir şekilde bütünleşmenin zamana yatırım yaparak çözülmesi John Brown Lloyd’un da belirttiği gibi federasyonların temel özelliklerindendir, çünkü federal yapıda sorunlar gerçekten uzlaşma ve diyalog yoluyla çözümlenmektedir ki birimler arası ahenk devam edebilsin ve entegrasyon yapısı zarar görmesin.³⁴ AB’yi oluşturan birimler

yapının ekonomik entegrasyon üzerinden siyasal entegrasyona dönüşmesinden endişe duymaktadırlar.bkz.Keating, **a.g.m**, s.26.

³¹ 1994 yılına gelindiğinde AB sınırları içerisinde petrol ürünleri dışında kalan ürünlerin bölge içi (intra-region) ortalaması %75 rakamına ulaşmıştır. P.Frederick P.Stutz ve Anthony R.Souza, **The World Economy: Resources, Location,Trade, and Development**, Third Edition, New Jersey:Prentice Hall, 1998, s.462.

³² “Parçalı” kelimesinin kullanılmasının sebebi AB’nin organlarının çalışması ve uygulamalarının hem hükümetler arası hem de ulus üzeri örgütlenme şeklinde gerçekleştiğini anlatmak içindir. Piper de, AB’nin *Unique* bir kurumsal yapıda olduğunu, kimi zaman supranasyonel kimi zaman ise hükümetlerarası bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Piper AB parlamamentosunu ulus üstü (supranasyonal) bir kurum olarak görürken aynı şeyin dış politkada görülmediğini vurgulamaktadır. Bukonuda bkz. J.Richard Piper, **The Major Nation-States in the European Union**, New York: Universty of Tampa, 2005, s.s.1-2.

³³ Ulusal Kültürün ve “gururun” çok fazla hassas olduğu ve ekonomik açıdan kayba uğranacağı endişesi olan muhafazakar ülkelerden İngiltere’de başbakan John Major ve Danimarka’da Paul Schulter Avrupa Para Birliğine (EMU) destek verdikleri için iç politikada iktidarlarını kaybetmişlerdir. Bu anlamda dış politikanın iç politikayla karşılıklı etkileşimleri de süreçlerin seyrini büyük ölçüde etkilemektedir. Daha fazla detay için, bkz. Helen Milner, “Regional Economic Co-operation,Global Markets and Domestic Politics”, William Coleman and Geoffrey R.D.Underhill R.D. (Eds.),**Regionalism and Global Economic Integration**, London: Routledge, 1998, s.s.20-21.

³⁴ John Brown C.Lloyd,”Managing Complexity: The Politics and Administration of Federalism”, John Brown C.Lloyd (Ed), **Federal Type Solutions and European Integration**,USA:Center for the Study of Federalism,1995, s.55.

arasında yaşanan sorunların giderilmesi için uzun vadeli çalışmalar çerçevesinde sivil toplum örgütleri, gençlik örgütlenmeleri ve ortak eğitim programlarının AB komisyonu tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmesi, AB'nin gelecekte ortak bir Avrupalılık üst kimliği yaratmaya ilişkin yeni kuşaklara yönelik çalışmaları anlamında yadsınamayacak kadar üst düzeydedir.³⁵

AB federatif bir yapılanma sürecinde olmasına karşın tam anlamıyla federal bir üst yapılanma kurulamamıştır. Fakat, Karl Deutsch'un de iddia ettiği gibi insanların siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak bir federal birlikteliğe hazır olmadıklarında "konfederasyon", federasyona giden bir adım niteliği taşır.³⁶ Konfederasyon, Oktay Uygun'un da belirttiği gibi bir devletler topluluğudur. Federal yapıdan farklı olarak konfederasyonu oluşturan birimler (üye devletler) uluslar arası kişiliklerini ve egemenliklerini sürdürürler (bir kısmını devretseler dahi).³⁷ Fakat, bağımsız devletlerin direkt olarak yani konfederal süreci atlayarak bir federal yapıya gitmelerinin mümkün olduğu düşüncesi de mevcuttur.³⁸ AB'nin kurumlarıyla (Parlamento, Komisyon, Konsey ve Adalet Divanı) bir ulus-üstü (supranasyonel) yapı görüntüsü vermesine karşın federal bir devletin temel özelliklerinden birisi olan ortak anayasa ve ortak güvenlik politikası konusunda henüz yeterli birlikteliği sağlayamadığı görülmektedir. AB'nin şu anda federal bir yapılanmaya yönelimdeki en büyük dönüm noktası Temmuz 2003 yılında hazırlanan

³⁵ Association des Etats Généraux des Etudiants de l'Europe (AEGEE) Avrupa Birliği tarafından destelenen bir gençlik örgütü olarak AB üye ülkeleriyle birlikte AB adayı ve AB perspektifine sahip olan ülkelerde hızlı bir şekilde örgütlenmektedir. AEGEE, Avrupalılık bilincini kendisine hedef seçmiştir. Ortak kültürün oluşturulması için kültürel çalışmaların yanı sıra dil kursları,seminerler ve yaz okullarıyla AEGEE gelecek için kültürel bir üst yapıyı oluşturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Erasmus ve Socrates öğrenci değişim programları geleceğin ortak Avrupa kimliğinin oluşturulmasına büyük katkı yapmaktadırlar. AB perspektifini bugün en güçlü kılan unsurlardan bir tanesi de sivil toplumların inisiyatif almalarıdır. Bu tür çalışmalara İngiltere'nin hem devlet hem de sivil toplum anlamında pek katkı koymadığı görülmektedir. ;Eğitim ve kültürel alanda yapılan bu çalışmalara rağmen ortak bir Avrupa kimliğinin hala daha oluşturulmadığı açıktır. Öyle ki 2002 yılında yapılan bir anket çalışmasında Avrupa genelinde yaşayan insanların %90'ını kendisini yaşadığı ülke tanımladığını belirtmiştir. Bkz. Piper, **a.g.e**, s.3.

³⁶ Daha fazla detay için bkz.Karl W.Deutsch, **Politics and Government: How People Decide Their Fate**, Third Edition, Harvard,Houghten Mifflin Company, 1980, s.189.

³⁷ Oktay Uygun, **Federal Devlet**, İstanbul: Çınar Yayınları, 1996, s.s.125-126.

Avrupa Anayasasının AB üyeleri ülkelerinde ilerde tekrar yapılacak referandumlarda kabul edilip edilmemesi olmakla beraber (2005 yılında Almanya ve Fransa’da yapılan referandumlarda “hayır” oyu çıkmıştır) , birlik anayasasının ortak güvenlik ve dış politika konularında ucu açık bir nitelikte olması birliğin federal bir devlet kimliğine bürünmesi noktasında engeller olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹ AB uzun bir zamandan beri ortak bir “Avrupa Ordusu” kurma girişiminde bulunsa da bugüne kadar bunun AB Anayasasına girmemesi, AB’de henüz bu konuda üye ülkelerin ortak hareket edemediğini göstermektedir.⁴⁰ Milliyetçi akımların artışı ve bununla birlikte AB’nin liberal ekonomi politikalarının tam anlamıyla yerleşmesine karşı olan sol parti ve hareketler, AB’nin federalleşmesinin liberal çerçevede olmasına karşı ortaya çıkan en önemli direnç güçleridir.⁴¹ AB anayasasının Fransız ve Hollandalı seçmenler tarafından ret edilmesini sadece milliyetçilerin ulus üstü bir yapılanmayı öngören federalizme karşı çıkışı olarak yorumlanmamalı, aynı zamanda sol kesimlerin AB anayasasının sosyal bir yapıyı desteklememesi, serbest piyasayı kutsallaştıran, bununla birlikte bölgesel ve küresel

³⁸ Daniel Weinstock, ”Towards a Normative Theory of Federalism”, **UNESCO**, Blackwell Publishers, 2001, s.76.

³⁹ **Constitution For Europe, European Union Publication Office**, Luxembourg, 2003, s.18-36. Avrupa Birliği Anayasasının 15.maddesi’nin 1.paragrafında ortak bir dış ve güvenlik politikasının uygun bir şekilde gerçekleştirileceği ve ortak savunmanın sağlayacağı belirtilirken, 2.paragrafda ise tüm üye ülkelerin birliğin dış ve güvenlik politikasını karşılıklı dayanışma ile hiçbir rezerv koymadan destekleyecekleri ve birliğin çıkarlarına aykırı davranamayacakları ortaya konmasına karşın birliğin güvenliğini sağlayacak ortak bir ordunun kurulmasından veya 3.ülkelere yapılan müdahalelerde üye ülkelerin birlikte davranıp davranmayacakları belirtilmemektedir. Bununla birlikte anayasasının 40.maddesinin 2.paragrafında ise NATO’nun ortak savunma sistemine saygı gösterileceği ve bu çerçeve içerisinde uyumlu çalışılacağı belirtilmektedir. AB’nin ortak dış politika ve güvenlik, savunma politikası olmayışı Irak’ın ABD tarafından işgali sırasında üye ülkelerin bağımsız bir şekilde işgale destek vererek veya vermeyerek hareket etmelerinde de görülmüştür.

⁴⁰ 1993 yılında yürürlüğe giren Maastrich antlaşması birliğin güvenlik ve siyasal anlamda da ortak hareket etmesini öngörüyordu , 1998 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile birlikte insani amaçlı müdahale barış operasyonları gibi hızlı hareket gücü (rapid reaction) olan bir güç oluşturulması kabul edilmiştir. 1999 Helsinki zirvesinde ise Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) çerçevesinde 2003 yılına kadar 60.000 kişilik bir kolordu oluşturulması temel hedef olarak belirlenmiştir. Daha fazla detay için bkz..Ali L.Karaosmanoğlu, ”Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Doğu-Batı**, Şubat,Mart,Nisan 2001, Yıl.4, Sayı:14, s.s.160-161.

⁴¹ “Fransa’da Avrupa Birliği Anayasasının onaylanmasına ilişkin referandum’da Troçkistler, Komünistler ve Çiftçi örgütleri AB Anayasasının sosyal devleti yok sayan ultra-liberal bir Anayasa olduğunu ileri sürerek karşı çıkarlarken diğer yanda, Jean Marie Le Pen’in Ulusal Cephesi ırkçı bir yaklaşım sergileyerek AB Anayasasının kabulünün Türkler,Çingeler ve Doğunun sefil halklarının Fransa’yı istilaya yol açacağını vurgulamaktadır.”,**Milliyet**, 25 Mayıs 2005.; bu konuda daha fazla detay için bkz.Hasan Saim Vural, **Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.s.149-150.

güvenlik konusunda ABD'nin vasıtası olan NATO'nun etkinliğinin “federal” yapı üzerinde devam ettirmesine karşı duruş olarak da yorumlanmalıdır.

AB yaşadığı yapısal tüm sorunlara karşın, egemen devletlerin (birimlerin) işbirlikleri sonucu oluşturulan uluslar arası bir örgütün, bölgesel entegrasyonu federatif anlamda doruk noktaya ulaşan uluslar arası bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴² İnsan hakları konusunda tüm birimlerin birleşmesi, ortak bir AB vatandaşlığı ile birlikte vatandaşlık anlayışının genişlemesi, ekonomik sistemin bütünleşmesi ve eşit şekilde iktidar paylaşımının olduğu bir yapılanma olarak AB'nin ötesinde şu ana kadar uluslar arası alanda “ulus üstü” bir yapı (örgütlenme örneği) bulunmamaktadır.

2.2 Üçüncü Dünya Bölgeselciliği

Üçüncü Dünya'ya bakınca bölgeselcilik kavramını hem dar hem de geniş bir çerçevede tanımlamak mümkündür.⁴³ “Bölge” kelimesinin sadece sözlük anlamına bakarak bir tanım yapacak olursak “coğrafi” unsurun bir bölgenin tanımlanmasında ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Modern uluslar arası ilişkiler sisteminde ise “bölge”, “bölgesel örgüt” ve “bölgeselcilik” kavramlarının daha geniş bir tanımlamaya kavuştuğunu söyleyebiliriz. Bu tanım yapılırken, sadece coğrafi unsurun belirleyici olmadığını, sosyal, politik, ekonomik ve kültürel unsurların tümünü içeren bir tanımlamanın modern uluslar arası ilişkiler sisteminde daha geçerli olduğu görülmektedir.

⁴² Son dönemde ortaya çıkan bağımsız yapılar olarak ortaya çıkan Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA), Avrupa Tıp Ürünleri Değerlendirme Ajansı (EMA) gibi kurumlar AB içerisinde ulus-üstü yapılanmanın arttığının bir göstergesidir. Bkz. Pollack, **a,g,m**, 2005, s.s.377-378.

⁴³ Üçüncü Dünya Kavramı, Kolonial geçmişi, gelir dağılımında eşitsizlik ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirememiş ülkeleri diğer, Kalkınmış (Birinci Dünya ,Gelişmiş Ülkeler) ve İkinci Dünya (Post-Komünist ülkeler) ülkelerden ayırmak için kullanılan kavramdır.

Uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde “bölgeselcilik” uluslar arası konferanslara ve örgütlenmelere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Belirlenen amaç çerçevesinde oluşturulan kurumsal yapı içerisinde yer almak yani bölgesel konferansın katılımcısı veya bölgesel örgütün üyesi olmak küresel oluşumlara göre daha sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Örneğin, Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü’ne (OPEC) sadece Petrol İhraç eden ülkelerin üye olabileceği ve üçüncü dünya ülkelerinin faydasını maksimize etmeyi hedefleyen örgütlenme olduğundan petrol ihraç etme kapasitesine sahip olmayan ülkelerin (İspanya, Türkiye vb.) teknik anlamda bu örgütlenmeye katılmaları mümkün görülmektedir. OPEC ekonomik, ticari ve siyasi çıkarlar çerçevesinde amaçların bütünleştiği bölgesel bir oluşumdur. Bu bölgesel oluşum kendisine yarattığı alanı (bölgeyi), devletlerin ortak coğrafi konumlanma özellikleri dışına çıkarak kendisine jeopolitik ve jeo-ekonomik alan oluşturarak yaratmaktadır.⁴⁴

OPEC somut örneğinden hareket edersek coğrafi alan dışına çıkan bölge anlayışını “üçüncü dünya ülkeleri” açısından dar ve geniş bölgeselcilik olarak ikiye ayırabiliriz ve daha sonra da ideolojik yaklaşımlarla buna ek bir sınıflandırma yapabiliriz.⁴⁵

2.2.1 Geniş Bölgeselcilik

Üçüncü Dünya bölgeselciliğinin ilk çıkış noktası da yukarıda yapılan tanımlamaya uygun şekilde gerçekleşmiştir. Üçüncü Dünya bölgeselciliği “bölgesel” ayrımını “Kuzey” ve “Güney” ülkeleri şeklinde ikiye ayırarak gerçekleştirmeye başlamıştır. Bölgeselcilik bu ayırım yapılırken salt coğrafi bir iddia ve ortaklık değil aynı zamanda ekonomik gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı olarak ele alınıyordu. Eski kolonilerin oluşturduğu yeni bağımsızlığını

⁴⁴ Türkiye ve İsrail coğrafi anlamda OPEC’in kuruluşunun önderliğini yapan “Ortadoğu” ülkelerine yakın olmalarına rağmen gerek ekonomik gerekse siyasal özellikler açısından farklı bir yapı içerisinde olduklarından bu örgütlenmeye katılamamaktadırlar. Latin Amerika ülkesi Venezuela ise bu örgütlenmeye “Ortadoğu” ülkeleriyle ortak ekonomik ve siyasal amaçları olduğu için katılabilmektedir.

kazanmış ve “ekonomik kalkınma” endişesi olan ülkeler bu ayrımı yapmışlardır. Geniş Bölgeselcilik olarak adlandırdığımız kavram, Üçüncü Dünya ülkelerinin coğrafi yakınlık ve uzaklığı kriter dışında tutarak, benzer ekonomik özelliklere sahip olan ülkelerin, ekonomik, materyal bir ittifaka dayalı anti-liberal bir tutum çerçevesinde ve Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) karşılığına dayanarak kurdukları bölgesel bir örgütlenme biçimidir.

Sömürgelerin bağımsızlıklarını 1950’li yıllardan itibaren kazanmaya başlamalarıyla birlikte Dünya’da bölgeselcilik olgusu üzerinde yeni bir anlayış başlamıştır. Bu anlayışın çıkış merkezi eski sömürgeler olan ve uluslar arası ilişkilerde “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan ülkeler olmuştur. Bu anlayışa göre dünya zengin, gelişmiş ülkelerin oluşturduğu “Kuzey” ve yoksul “azgelişmiş”, “gelişmekte” olan “Güney” ülkelerinden oluşmaktadır.⁴⁶

Küresel bir örgütlenme niteliğine sahip BM örgütü Üçüncü Dünya hareketinin ilk çıkış noktası olmuştur. Üçüncü Dünya Ülkeleri BM’nin ana organların ve onların çalışma

⁴⁵ Atlantik ve Avrupa ülkelerinin oluşumlarında Geniş ve Dar Bölgeselcilik şeklinde bir ayrıma gidilmemiştir. Bu ayrıma gidilmemesinin nedeni Atlantik ve Avrupa ülkelerinin bölgesel yönelimlerini dar bir alanda yaptıklarına dair bir görüşe sahip olmamızdır.

⁴⁶ Paul Baran 1957 yılında yayınladığı eserinde “The Political Economy of Growth”, Tekelci Kapitalizm’in gelişmiş ve azgelişmiş kapitalist toplumlar arasında nasıl rol aldığını tartışırken, Baran ve Sweezy’nin 1966 yılında yaptıkları ortak çalışmada (Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order) tekelci kapitalizmin, gelişmiş ve azgelişmiş ekonomik ilişki düzleminde: siyasal, kültürel ve ideolojik anlamda süper yapı (superstructure) oluşturduğunu belirtmekteydiler. Aktaran: Paul Sweezy, “Monopoly Capitalism”, **Monthly Review**, Volume. 56, No: 5, 2004, s.s. 82-83, Bu yapının ekonomik ve siyasal boyutunun uluslararası ilişkilerde de Güney-Kuzey bölgesel ayrımında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Böyle bir yapının oluşmasından dolayı Samir Amin ve Immanuel Wallerstein vb. Dünya ekonomisinin bütünlüklü yapısına bakarak az gelişmişlik ve gelişmişlik durumlarını tanımlamaktadırlar. ; Fikret Başkaya da “az gelişmişliğin” dünya sisteminin bütünlüğünden kaynaklanan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda da klasik iktisatçıların “az gelişmişliğe” ilişkin yaptığı tespiti red etmektedir. Klasik iktisatçıların özellikle az gelişmişliği GSMH ve kişi başına düşen gelire göre yorumlamalarını eleştirmekte ve bunun sadece az gelişmişliğin bir sonucu olduğunu esasen dünya kapitalist ekonomik sisteminin bütününe bakılmasını ve bu bütünün sorunsalı olarak “çevre” ülkelerin az gelişmişlik durumunun tartışılması gerektiğini söylemektedir. Daha fazla detay için bkz. Fikret Başkaya, **Azgelişmişliğin Sürekliliği**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.s.31-37. ; Kuzey-Güney kavramı da ekonomik gelişmişliğe paralel kullanılmıştır. Ekonomik anlamda geri kalmış ülkelerin bir çoğu yeryüzünün güney yarımküresinde olmasından dolayı bu şekilde bir ifadeyer almaktadır. Avusturalya da güney yarımkürede yer almasına karşın ekonomik anlamda batılı ülkelerin özelliğini göstermediğinden, “Üçüncü Dünya” hareketinin içinde yer almamıştır.

prosedüründen yararlanarak alt örgütler ve konferanslar oluşturmaya başlamışlardır. BM Şartı, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik ve sosyal konularda örgütün ana organları olan Genel Kurulu ve Ekonomik Sosyal Konseyini işbirliği alanı olarak kullanmalarına olanak tanımıştır.⁴⁷

Gelişmiş, Birinci Dünya ülkeleri tarafından liberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi amacıyla kurulan GATT'a karşı Üçüncü Dünya ülkeleri 1960'lı yılların başından itibaren kurumsal olarak bir karşı duruş geliştirmeye çalışmışlardır. Bu karşı duruş sadece GATT'a değil, aynı zamanda Birinci Dünya ülkelerinin NATO, CENTO gibi Soğuk Savaş politikalarından da bağımsız kalmayı amaçlıyordu. 1955 yılında yapılan Bandung konferansı Üçüncü Dünya Ülkelerinin "Bağılantısızlık" adı altında toplanmalarını öngörmüştür. Bağılantısızlık hareketi BM kurumlarında Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi "ulusal çıkarları" doğrultusunda hareket etmeye başlamalarını ve işbirliklerini de sağlamıştır.⁴⁸ Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi ortak çıkarları doğrultusunda kurdukları kurumları tartışmadan önce Üçüncü Dünyacı bölgeselcilik üzerinde yapılan kuramsal düşünceleri tanıtmak ve Üçüncü Dünyacılığın nasıl farklı perspektiflerden ortaya çıktığını ortaya koymak doğru olacaktır.

Üçüncü Dünyacılar, kendi aralarında farklılık göstermelerine karşın, Üçüncü Dünyacılık kuramının kuramcıları ilhamlarını büyük çoğunlukla Marksist dünya görüşünden almışlardır. Bu noktadan hareketle, sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları ve yapıdaki ilişki

⁴⁷ BM Şartının, 17.Maddesi BM Genel Kuruluna örgütün bütçesinin belirlenmesi ve kabulüyle ilgili yetki vermekte, aynı zamanda organın BM uzman acentelerinin ve alt organlarının bütçelerinin denetimini de gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Şartın 18.Maddesinin tüm BM üyelerine tek bir oy hakkı vermesi ve Güvenlik Konseyinde olduğu gibi bir veto mekanizmasının olmaması Üçüncü Dünya Ülkelerinin bu organda etkin olmalarını sağlamaktadır. Aynı şekilde BM Ekonomik ve Sosyal Konseyinde Üçüncü Dünya ülkelerinin ağırlıkta olması ve bu organın BM bütçesinin 3/4 'ünü kullanması Üçüncü Dünya ülkelerine bu organda teknik anlamda avantajlar sağlamaktadır. Özellikle BM şartının 63.Maddesi devletlerarası anlaşmalarla kurulan uzman ajansların bu organla antlaşmalar ve işbirliği yapmasına olanak tanımaktadır. Daha fazla detay için bkz.Bennett, **a.g.e.**, 1995, s.s.472-484.

⁴⁸ Samir Amin de 1955 yılından 1975 yılına kadar olan dönemde Bandung projesi çerçevesinde Birleşmiş Milletler kurumlarında Üçüncü Dünya ülkeleri lehine önemli ideolojik ve politik işlevler yaptığını belirtmektedir. Bkz. Samir Amin, **Değişim Halindeki Dünya Sistemi**, Çev.Fikret Başkaya, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2000, s.14.

biçiminden yola çıkarak var olan iç ilişkilerin kritiğini uluslar arası ilişkiler alanına taşımışlardır. Bu düşünce biçimini benimseyenler ekonomik ve siyasal yapılanmalardan hareket etmelerinden dolayı yapısalcı olarak da adlandırılmaktadırlar.

Kapitalist sistemin eleştirisi ve doğası üzerine V.I.Lenin'in ortaya koyduğu "Kapitalizmin en yüksek aşaması "Emperyalizm" " adlı eseri dünyanın "Kuzey" ve "Güney" olarak bölgesel bir kategoriye konmasında önemli bir kaynak olmuştur. V.I.Lenin çalışmasında Kuzey-Güney diye bir adlandırma yapmamakla birlikte sanayileşmiş ülkelerin kapitalizmin doğası gereği oluşan tekelci yapı ve finans kapital birikiminin artması ve sonrasında yeni yatırım alanlarına duyulan ihtiyaç, işçi sınıfının gelir düşüklüğü nedeniyle yeterli tüketimi sağlayamamasıyla emperyalizmin kaçınılmaz olduğu görüşünü ortaya koymuştur.⁴⁹ Lenin'in analizleri 19.yüzyıl dünya sistemiyle ilintiliydi, 20.yüzyıl ortalarından itibaren Uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde Üçüncü Dünyacı veya Bağımlılık teorisi kuramcıları olarak adlandırabileceğimiz yazarlar, akademisyenler ve siyasiler yaşanan ekonomik,sosyal ve politik süreci yeniden tanımlamaya başlamışlardır. Bu tanımlamalar sonucunda farklı çözüm önerileri ve hareketleri ortaya çıkmasına rağmen hepsinin ortak kanısı Üçüncü Dünya ülkelerinin liberal ekonomi eksenli politikalarından zarar gördüğü ve GATT'a karşı bir duruş geliştirilmesi gerektiğidir.

Arjantinli ekonomist Raul Prebisch'in, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınmasına ilişkin çalışmaları vardır ve aynı zamanda aktif olarak Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınmasına ilişkin kurulan BMLatin Amerika İçin Ekonomi Komisyonu (ECLA) Yürütme Sekreterliği ve BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmuştur. Prebisch ve onun düşüncesinde olan Arthur W. Lewis ve onlar gibiler, uluslar arası alanda Üçüncü Dünya ülkelerinin (Güney) var olan uluslar arası kurumlar içerisinde birlikte hareket etmeleri ve bu kurumlar içerisinde revizyona gitmeleri halinde Güney ülkelerinin ekonomik kalkınma sorunlarının ortadan kalkacağı düşüncesinde olmuşlardır.

Bu temel düşüncelerinden dolayı uluslar arası ilişkiler disiplinde (literatürde) “kalkıncı (developmentalist)” olarak adlandırılmışlardır.⁵⁰

Prebisch ve onun fikrinde olanlar için BM, “Güney” ülkelerinin oluşturdukları bir forum ve arena rolü oynayabilirdi, bu noktadan hareketle Genel Kurul ve Ekonomik ve Sosyal Konseyde sayıca fazla olan Güney ülkeleri bu kurumsal avantajlarını kullanmaya çalışmışlardır. BM şemsiyesi altında ilk bölgesel nitelikli kurumlar 1947 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. 1947 yılında Avrupa için Ekonomik Komisyonun kurulması ardından Asya ve Uzakdoğu için Ekonomik Komisyon ve 1948 yılında Latin Amerika için Ekonomik Komisyon kurulmuştur.⁵¹ Ekonomik ve Sosyal Konseyin alt organları olarak kurulan bu komisyonların amaçları ilk kuruldukları zaman farklı amaçlar taşımamışlardır. Tüm komisyonlar kalkınma üzerine liberal ekonomi politikalarının uygulanmasını ve uluslar arası ticarete serbestliğin uygulanmasını öngörmüşlerdir. 1950’li yılların sonunda ise de-kolonileşmenin hız kazanması ile birlikte “Güney” ülkelerinin sayısı artmıştır. Sayısı artan “Güney” ülkeleri kendilerini BM şemsiyesi altında ayrı bir kategoriye koyarak hareket etmeye başlamışlardır. Bu süreç içerisinde “kendi” ve “öteki” algılayışının gerek iç, gerekse dış politikada bağımsızlığını yeni kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinde egemen bir tutunum ideolojisi olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Bu algılayış özellikle ülkelerin dış ilişkilerinde takip ettikleri ekonomi-politiği derinden etkilemiştir. Bu anlayış “kendi” ve “öteki” yani “Güney” ve “Kuzey” şeklinde olmasına karşın “Güney” ülkelerinin var olan uluslar arası sistemin tam anlamı ile reddi yerine onun tamiri yani restorasyonu üzerine gelişmiştir.

Raul Prebisch 1955-1963 yılları arasında ECLA’nın Genel Sekreterliği ve 1964-1968 yılları arasında UNCTAD’ın Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmasından dolayı

⁴⁹Vladimir I. Lenin, “Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, (Eds.), **International Relations Theory**, New York: Machmillan Publishing Company, 1993.

⁵⁰ Joan E. Spero ve Jeffrey A. Hart da Kuzey-Güney ilişkilerini değerlendirirken Prebisch’in kalkınma stratejisinde reformlar öneren bir düşünceye sahip olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bkz. Joan E. Spero ve Jeffrey A. Hart, **The Politics of International Economic Relations**, London: Routledge, 2000, s.s.162-163. Bununla birlikte bkz. Clive Archer, a.g.e.

“Güney” ülkelerinin amaçlarına ulaşmada izlenecek yöntemlerin belirlenmesinde büyük oranda etkili olmuştur. Prebisch’in etkinliğinin yanı sıra Bağlantısızlık Hareketine liderlik eden Hindistanlı Nehru, Mısır lideri Nasır, Endonezya lideri Sukarno ve Yugoslavya lideri general Tito gibi devlet adamlarının da görüşleri çerçevesinde “Güney” hareketi UNCTAD çerçevesinde gelişmiştir. Hareketin pratik kısmı devlet adamlarına kalmakla birlikte kuramsal ve teknik kısmının önderliğini Prebisch’in yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1964 yılında kurulan UNCTAD “Güney” ülkelerinin uluslar arası ekonomi politikalarını uygulamasında bir arena şeklini almış ve Gelişmiş “Kuzey” ülkelerinin oluşturduğu Grup 7 (G7) karşısına Grup 77 (G77) ülkeleri olarak uluslar arası ilişkiler sistemine giriş yapmıştır.⁵² UNCTAD’ın temel olarak kurulma amacı sadece “Kuzey” ve “Güney” arasındaki ekonomik ilişkileri ve “terms of trade”i dengelemek değil aynı zamanda “Güney” ülkeleri içerisinde var olan sosyal ve ekonomik yapısal sorunları belirlemek ve gidermekti. UNCTAD’ın kurumsallaşmasında “Güney” ülkelerinin kalkınması fikrinin belirlenmesinde sadece ekonomik gerçeklikler değil aynı zamanda siyasal faktörler de etkin olmuştur. Tito ve Nehru gibi bağlantısızlık hareketinin önderlerinin var olması ve bununla birlikte sol siyasal söylemin tüm dünya genelinde “ulusal bağımsızlık” ideali ile birlikte yükselmesi de UNCTAD’ın etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Sol siyasal söylem var olmasına karşın bunun tam anlamıyla teorik bir yapıya oturtulmadığı, Soğuk Savaş döneminde Batı-Doğu çatışmasından yararlanmaya çalışan bir düzleme dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ekonomik eşitsizliğin giderilmesi için “Kuzey” ülkelerinin “Güney” ülkelere daha fazla yatırım yapması ve bu yatırımları yapan çok uluslu şirketlerin ulusal otoriteler tarafından denetlenmesi ve bununla birlikte “Güney” ülkelerinin kendi iç yapısından kaynaklanan hızlı nüfus artışı ve eşitsiz gelir dağılımının tamir edilmesi gerektiği Prebisch ve Lewis tarafından savunulmuştur.⁵³ Bu düşüncenin kısa vadede kısmen başarılı olduğu

⁵¹ Bennett, **a.g.e.**, s.261.

⁵² (G77) olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerin bugün UNCTAD içerisinde 132’ye yükselmiştir. Bu sayının yükselmesi UNCTAD’ın daha verimli çalıştığını veya etkili olduğu anlamını yüklemek doğru değildir.

⁵³ Spero ve Hart, **a.g.e.**, s.162-163

görülse de uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanmasında dünya ekonomik sisteminin yapısına ilişkin köktenci bir yaklaşım sergilenmemesi ve aktörlerin tutumuna ilişkin yönelim olması hareketin başarısızlığına ve kurumsallaşamamasına neden olmuştur. Bu noktaya değinirken, Immanuel Wallerstein'in "Dünya Kapitalist Sistemine" bütünlükçü bir şekilde bakışı değer kazanmaktadır. Wallerstein, Lenin'in emperyalizm teorisini temel alarak günümüz uluslar arası ilişkiler sistemini kritik yapmıştır. Wallerstein eşitsizliğin temelinde Merkez-Yarı Çevre-Çevre ilişkisinin yattığını ve bu ilişki çerçevesinde gerek meta, gerekse servislerin eşitsizliğe dayanan bir değişimin (exchange) yapıldığını, bununla birlikte çevrede çıkan artı değer, çevreden (Güney) merkeze (Kuzey) transfer edildiğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Bu görüşler Prebisch ile kesişmesine rağmen ikisi arasındaki temel fark çözüm yolunda ortaya çıkmaktadır. Wallerstein eşitsizlik olgusunun kapitalizmin bir doğası olduğunu ve bu sistemde kaçınılmaz bir sonuç olduğunu söylerken, Prebisch sistemin restorasyonunun mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Wallerstein, Kuzey-Güney arasında var olan dikey ilişkilerden dolayı sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda çevre konusunda da Güney'in tamamıyla Kuzeyin sanayi atıklarını muhafaza eden bir bölge halini aldığını ortaya koyarken,⁵⁵ Wallerstein'in düşüncelerine bir ekleme yapmak anlamında, Susan Strange de çevreyle uyumlu teknoloji kullanımı (sürdürülebilir kalkınma) konusunda gerekli olan teknoloji transferinin de sürekli gelişmiş ülkelerin vetosunda kaldığını ve bunun neticesinde de Güneyin sanayileşmesinin sınırlı kaldığını iddia etmiştir.⁵⁶

"Kuzey" ve "Güney" arasındaki ticari ilişkilerdeki dengesizliğin giderilmesi için UNCTAD "Güney" ülkelerinin ekonomilerinin millileştirilmesi noktasından hareket etmiştir. Millileştirme ekonomi-politiği açısından bir çok şeyi ifade etmekte ve Keynesian

⁵⁴ Daha fazla detay için bkz. Immanuel Wallerstein, "Patterns and Perspectives of the Capitalist World Economy", Paul Viotti ve Vitali Kauppi, (eds.), **a.g.e.**, s.s.502-505.

⁵⁵ Bkz.Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, İkinci Basım, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

⁵⁶ Aktaran: Klaus Dodds, "The Geopolitics of Regionalism: The Valdivia Group and Southern Hemispheric Environmental Co-operation.", **Third World Quarterly**, Dec98, Vol. 19, Issue: 4.
<http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=1394141>, Erişim: 26 Mayıs 2006.

bir modeli “Güney” ülkelerine önermekteydi. Bu çerçevede UNCTAD’ın 1964 yılında sonuç bildirgesinde belirlenen prensiplere göre “Güney” ülkeleri ham madde, doğal kaynaklar üzerinde ulusal egemenliğe ve bununla birlikte uluslar arası sermaye üzerinde vergilendirme ve sermaye transferini denetlemekle etkin kontrol sağlanması amaçlanıyorken, uluslar arası ticaretin önemine de vurgu yapılarak “Güney” ülkelerine “Kuzey” den yatırım yapılması ve karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayalı bir yapının oluşturulması öngörülmüştür.⁵⁷

Asya, Afrika ve Latin Amerika’yı içerisine alan ve geniş bölgeselciliğin formu olarak adlandırdığımız UNCTAD’ın uluslar arası alanda federatif bir yapılanmaya içerisinde barındırdığı “ulusalcılık” ilkesi ile yönelmesinin imkansız olduğu, bununla birlikte üçüncü dünya ülkeleri için UNCTAD’ın araçsallaşan veya formlaşan bir kurum olarak bu ülkelerin bireyselleşmelerini ileri götürmeye katkı sağlayan bir kurum olduğunu ve böyle algılandığını söylemek mümkündür. Ulusal egemenliğe vurgu yapan ve bireyselleşen bir endişenin ortaya konması “bölge içi (intra region)” denen işbirliğini dahi yaralamaktadır.⁵⁸ Sonuç olarak Üçüncü Dünya ülkeleri BM şemsiyesi altında oluşturdukları bölgesel komisyonlarla sadece belirli konularda ittifak nitelikli denebilecek ekonomik işbirliği oluşturmaya çalışmışlardır. Birliktelik sadece maddi kaygılar çerçevesinde gelişmiş ve sosyal, kültürel

⁵⁷ Daha fazla detay için bkz. Murray Gibbs ve Victor Ognitvsev, **International Trade: Beyond Conventional Wisdom in Development Policy, An Intellectual History of UNCTAD 1964-2004**. New York and Geneva: United Nations, 2005, s.s.4-5.

⁵⁸ Daniel J.Elazar, ABD’deki federal sisteme ilişkin yaptığı çalışmasında “bireysel” siyasal kültürün egemen olduğu eyaletlerde etnik ve kültürel farklılıklara toleransın daha üst seviyede olduğunu ve bunun sonucunda farklılıkların entegrasyonunu korumanın daha kolay olduğundan bahsetmektedir. Fakat Elazarın ortaya koyduğu bu düşünceyi iç siyasal ortamdan dış siyaset alanına taşıdığımızda ve devletleri uluslar arası toplumda birer birey olarak ele aldığımızda devletlerin gerek ekonomik gerekse siyasal alanda bireyselci olmalarının “ulusalcılığı” ön plana çıkarmalarını ve federatif , supranasyonel bir yapılanmaya uzak düşeceklerini söylemek doğru olacaktır. ,Elazarın görüşleri için bkz. Daniel I.Elazar,1966,s.107. ; Bireyselci yaklaşım ülkelerin kendi görece olarak daha fazla çıkar elde etmeye yönelmesine yol açmaktadır. Bu çerçeveden konuya bakıldığında “realist” uluslar arası ilişkiler kuramının analizlerine ve tespitlerine uygun bir ulus-devlet merkezli ve araçsallaşan uluslar arası örgütler gerçeği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yapının ortaya çıkması aynı zamanda “geniş bölgeselcilik” algılayışından “dar bölgeselciliğe” geçişin artmasına ve sınırlı üyelik kriterlerinin güçlenmesine yol açmaktadır. Bu dar anlayış olmasına rağmen federatif bir entegrasyon anlamına gelmemektedir.

bir işbirliği amaçlanmamıştır. Bu noktada GATT politikalarına karşı özellikle Soğuk Savaş döneminde Üçüncü Dünya'nın yararına ilişkin ekonomik kazanımlar elde edilmiştir. Fakat bu kazanımlar “Güney” ülkelerinin durumunu Dünya Kapitalist sistemine indirgeyenlerden ve buna paralel kritiklerde bulunan, Samir Amin gibi akademisyenler tarafından yetersiz bulunmuştur. Amin, bütünlükçü bir çözümün bulunamadığı, her ülkenin UNCTAD çerçevesinde gelişmiş ülkelerle kolektif pazarlık yapmakla birlikte ayrı pazarlığa da girdiğini ve “Güney” ülkeleri arasında gelişmişlik düzeyinin de farklılaşmaya başladığını iddia etmiştir.⁵⁹ Amin, kendi iddiasındaki farklılaşma çerçevesinde, “Güney” ülkelerini çeşitli gruplara ayırmaya başlamıştır. Bu ayrıma göre, Doğu Asya ülkelerinin dünya sanayi pazarında aktif ülkeleri konumuna gelmişlerdir (Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur, Malezya, Tayland v.s). Latin Amerika ülkeleri ve Hindistan ise önemli bir endüstriyel kapasiteye sahip olmalarına rağmen bölgesel bütünleşmenin zayıf kalmasından dolayı ekonomik kalkınma güçleşmiştir.⁶⁰ Afrika, Arap ve İslam dünyası ise Samir Amin'in deyiimiyle sanayi üretiminin gerisinde kalmış hiçbir bölgesel bütünleşme ümidi olmayan ve gelir eşitsizliğinin hat safhaya ulaştığı bir görüntü vermektedir.⁶¹ Bölgesel bütünleşme olmamasının en büyük sebeplerinden birisi ulusal egemenliği koruma istenci ve bununla birlikte farklı beklenti ve çıkarların hakim olmasıdır. 1975 yılında AET ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında Üçüncü Dünya ülkelerinin ürettiği malların AET ülkelerine serbestçe satılmasını öngören Lome Anlaşmasının 1979 yılından itibaren hayata geçirilmesiyle birlikte de Üçüncü Dünya ülkeleri daha bireysel bir şekilde göreceli avantajlarını kullanmaya yönelmişlerdir. Böyle bir iç ekonomik, sosyal ve siyasal durumun hakim olması “Güney” ülkelerinin UNCTAD gibi geniş bölgesel bir kurumun dışına çıkmalarına ve daha dar bir bölgeselciliği benimsemelerine yol açmıştır. UNCTAD ise günümüzde sadece istatistik bilgi üreten bir oluşumdan öteye gidememektedir.⁶²

⁵⁹ Amin, **a.g.e**, s.s.45-46.

⁶⁰ **A.g.e**

⁶¹ **A.g.e**

⁶² Richard Falk'a göre Birleşmiş Milletler bünyesindeki kurumsallaşmaların çok uluslu şirketlerin yani piyasa güçlerinin yönünde hareket ettiği ve eşitsiz gelişime çözüm getirmeyeceğidir. Bkz.Falk, **a.g.e**, s.s.72-73.

UNCTAD “Kuzey” ve “Güney” ayrımından hareketle geniş bir coğrafyaya “gelişmiş” ve “gelişmemiş” diye materyalist bir kriterle yayılmıştı. UNCTAD’ın ülkelerin yakın coğrafyasında veya kendi aralarında sahip oldukları ekonomik özellikleri ile bağlantı kuramamasından ve çıkarlarının farklılaşmasından dolayı, üçüncü dünya ülkelerinin kendi aralarında ekonomik, kültürel ve coğrafi olarak daha küçük kümelere ayrılmasına neden olmuştur. Böylece ülkeler daha dar ve üyelik kriterlerinin artırıldığı ve üyeliğin sınırlı tutulduğu bölgesel örgütlere yönelmişlerdir.

2.2.2 Dar Bölgeselcilik

“Güney” ülkeleri 1955 yılındaki Bandung konferansı sonrasında uluslar arası arenada beraber hareket etme üzerine antlaşmalarına rağmen farklı beklenti, coğrafi ve farklı hammadde birikimleri olması sonucu ayrı kümeler halinde uluslar arası kurumlarda yer almışlardır. UNCTAD tüm “Güney” ülkelerini kucaklayan bir yapıya sahip olmasıyla geniş bir bölgeyi içine almaktadır. Dar Bölgesel örgütlenme biçiminde ve kurumsallaşmada ise “sınırlı üyelik” kriteri daha ağır basmakta, ülkeler ithal ettikleri ürünlere, bulundukları coğrafi konumlara veya etnik yapılarına göre daha dar bir çerçevede bölgeler oluşturmaktadırlar. OPEC, Güney Doğu Asya Uluslar Topluluğu (ASEAN), Afrika Birliği Örgütü (OAU) ve bunlar gibi kurulan bölgesel nitelikli örgütlerin varlıkları ve eylemleri dar bölgeselcilik gibi bir tanım yapılmasına olanak tanımıştır. Geniş bölgeselciliğin “Güney” ülkeleri için sadece bir işbirliği, ittifak alanı ve gelişmiş ülkelerin ekonomi-politiğine bir meydan okuma olduğunu yukarıda belirtmiştik, dar bölgeselcilik de daha sıkı ilişkilerin var olmasına ve kurumsallaşmanın daha yoğun yaşanmasına rağmen “dar bölgesel” yapılanmada da “öteki” üzerinden bir algılayışın hakim olduğunu ve bununla birlikte “ulusal egemenliğin” vazgeçilmez bir olgu olarak ortaya çıktığı bu örgütlenmelerin genelinde görülmektedir. Bu noktalardan hareketle, Dar Bölgeselciliği, daha kısıtlı üyelerden oluşan, belirgin somut hedefler koyarak dünya sistemi içerisinde ittifak ve korumacı bir yapılanmayla ortaya çıkan bir kavram olarak tanımlayabiliriz.

1960 yılında kurulan OPEC, Petrol ihraç eden “Güney” ülkelerinin ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye çalışmıştır. 1950’li yıllarda gelişmiş ülkeler için göreceli ucuz petrol temel enerji kaynağı olmuştur. 1947 yılında yapılan GATT anlaşmasının verdiği imkanlar çerçevesinde sınırı aşan hareket kabiliyetini artıran sermaye grupları petrol sektöründe de etkili olmuşlardır. Exxon, Chevron, Mobil, BP ve Shell gibi şirketler 1950’li yıllardan 1973 yılına kadar dünya petrol piyasasına hükmetmişlerdir.⁶³ Fiyat ayarlamaları, tarifler ve kotalar şirketlerin öngördüğü şekilde gelişmekteydi, bu süreç bağımsızlıklarını yeni kazanan ve petrol yatakları açısından zengin olan “Güney” ülkelerinin ekonomik bir kazanım elde etmesini engellemiştir. Petrol üreten ve ithal eden konumunda olan ülkeler milliyetçilik akımının etkisi ve Bandung Konferansının teşviğiyle petrole bağımlı olan kuzey ülkelerine karşı fiyat artırımına yönelmişlerdir.⁶⁴ İlk başlarda bireysel davranan İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella, 1959’dan itibaren “ekonomik ittifak” veya “eko-stratejik işbirliği” niteliğinde OPEC’i oluşturmaya karar vermişlerdir. Burada entegre bir birlik arayışı olmadığı ve “ötekilerine” karşı bir uluslar arası ekonomi stratejisi geliştirme çabası olduğundan dolayıdır ki “ittifak” ve “işbirliği” kavramlarını kullanmak doğru olacaktır. Uluslar arası sistem içerisinde bu tür oluşumlar ve yaklaşımların, neo-realist ve neo-liberal kurumsalcıların görüşleri doğrultusunda, küresel sistemin kaynağında askeri ve ekonomik güçlerin olduğunu söylememiz mümkündür. Buna ek olarak sistemin aktörleri olan devletlerin kendi doğalarında, ideolojik, kültürel ve kimliğe dayalı bir faktörün (unsurun) da bulunduğunu belirtmek gerekir.⁶⁵ Devletlerinin kendi doğasına bağlı

⁶³ Spero ve Hart, **a.g.e.**,s.276.

⁶⁴ Örneğin 1946 yılında bir varel petrole 0.17 ABD Doları ödenirken 1956 yılında bu 0.80 ABD Dolarına yükselmiştir. Batı Avrupa ülkeleri 1970’li yıllarda enerjilerinin % 60’ını petrolden sağlarken bunun tamamına yakını ithal etmekteydiler, ABD de enerji kaynağının %46’sını petrolden sağlarken bu enerjinin 1/3’ü ithal di. Daha fazla detay için bkz.**A.g.e.**, s.s277-280.

⁶⁵ Uluslar arası ilişkiler sisteminin yapısının açıklanmasına ilişkin Ted Hopf gerek “neo-realist” gerekse “constructivist” teorilerin eksikleri olduğunu tartışmaktadır. Daha fazla detay için.bkz. Ted Hopf,” The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, Vol.23, No.1, Summer, 1998, s.177. Bu bağlamda her ikisinin argümanlarını bir kombinasyon yaparak uluslar arası ilişkiler sistemini açıklamanın daha doğru olacağını düşünmemiz mümkünken bunun uluslar arası ilişkiler sistemini açıklamaya çalışan yapısalcılarla bir kesişme noktasına bizleri götürebileceğini çünkü onların sistemin dikeysel ilişkilerin varlığına yönelik ortaya koydukları argümanla sistemin bütününe görmemize sağladığı bir gerçektir. Bu noktada da Antonia Gramsci’nin “Hegemonya” kuramının uluslar arası sisteme adapte etmekle sistemin ilişki boyutunu çözmek mümkün kılınmaktadır. Sistemin ilişki biçiminde güç kullanımı yerine

olarak oluşan kolektif kimlikler devletlerin dış politikada ve uluslar arası örgütlerdeki davranış biçimlerini de etkilemektedir.

İttifak ve İşbirliği olarak adlandırdığımız OPEC gerek iç dinamiklere gerekse dış dinamiklere bağlı olarak varlığını özellikle 1970'lerin başından itibaren uluslar arası ilişkilerde hissettirmiştir. Ekonominin millileştirilmesi politikası çerçevesinde hareket eden üye ülkeler çok uluslu petrol şirketlerinin hisselerinin % 51'ine varan kısmına hakim olmaya başladılar bununla birlikte 1973 yılında Arab-İsrail savaşı sırasında Arap ülkelerinin önderliğinde bir varil petrol'un fiyatı 11.65 ABD Dolarına kadar çıkmıştır. İzlenen politika sonucu petrole bağımlı olan Batı ülkelerinin İsrail'e destek vermemesine yol açmıştır. Özellikle bu dönemde OPEC siyasi anlamda da bir "ittifak" niteliğine sahip olmuştur.⁶⁶ OPEC içerisinde fiyat belirleme üzerine üye ülkeler arasında anlaşmazlıklar olmasına karşın OPEC ekonomik gücünü siyasi alana 1980'li yıllara kadar sürdürmeyi başarmıştır. Fakat 1973 petrol krizinden sonra ABD ve Batı Avrupa ülkeleri OPEC ülkelerine bağımlılıklarını ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucu azaltmaya başlamışlardır.⁶⁷ OPEC günümüzde de petrol ihraç eden Güney ülkelerinin önemli bir "ittifak" alanı olmasına karşın yeni petrol üretim alanlarının bulunması ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin petrol piyasasına girmesi ve OPEC dışında bağımsız hareket etmeleri etkinliğinin görece azalmasına neden olmuştur.

Üçüncü Dünya ülkelerinden, Dar bölgeselciliğin daha çok coğrafi kriterlerine dayanan örgütlenmelerinden bir tanesi de Afrika Birliği Örgütü (Organization of African Unity

kurulan hegemonik ilişki biçiminde "güç kullanımının" yanı sıra ile "rıza" ve "itaet" süreci ortaya çıkmaktadır. Gramsci'nin hegemonya kuramını uluslar arası ilişkiler sistemi çerçevesinde en iyi değerlendirenlerden birisinin Perry Anderson olduğunu kabul edebiliriz. Perry Anderson, ABD'nin üretim ve tüketim kültürünün ve tarihsel modelinin 'Fordism' çerçevesinde hegemonik bir yapı olarak uluslar arası düzeyde ortaya çıktığını belirtirken, Rusya'nın Baltıklardan Orta Asya'ya 2002 yılına kadar bir direnç göstermediğini de bunun hegemonya'ya rıza olduğunu, Çin'in de aynı şekilde davrandığını iddia etmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Perry Anderson, "Force and Consent", **New Left Review**, Volume 17, No:5, September-October, 2002, s.s. 14-24.

⁶⁶ Suudi Arabistan OPEC'in 1/3 üretimine sahip olduğundan örgüt içerisinde egemen denebilecek bir role sahip olmuştur. Spero ve Hart, **a.g.e.**, s.283.

⁶⁷ OPEC 1973 yılında Dünyada toplam üretilen petrolün %63'ünlük paya sahipken bu oran 1979 yılında %48'e ve 1983 yılında ise %33'e düşmüştür. **A.g.e.**, s.290.

(OAU)) çatısı altında gerçekleşmiştir. Coğrafi anlamda daha sınırlı bir alanı içine alan bölgesel kurumların üye ülkelerin kültürel olarak benzeşmelerinin daha çok olduğunu söylemek mümkündür. Montesquieu'nun yıllar önce ortaya koyduğu iklimin siyasal kültür ve toplum üzerinde etkin olduğuna ilişkin iklim teorisi tezinden hareket etmemizde iyi bir kılavuz olacağı düşünülebilir, fakat bu teze rağmen kültürel benzeşmenin entegrasyoncu bir noktaya gittiğini söylemek yanlış olur. Tarihsel gerçeklikler ve bununla birlikte dış etkenler sonucunda uluslar arası ilişkilerde devletler ve toplumlar kendi kimliklerini oluşturmaktalar ve bu çerçevede bir dış politika belirlemektedirler. Alexander Wend'in "Konstruktivist (Constructivist)" bir düşünür olarak ortaya koyduğu "kendi" ve "öteki" tanımlaması uluslar arası ilişkiler sisteminde özellikle bölgesel oluşumlarda açıkça görülmektedir. Çünkü "ulusal-kültür ve kimliğin" devletin veya tarihsel sürecin inşasıyla birlikte bu unsurlar bazen reel-ekonomi-politiğin de önüne geçmektedirler.⁶⁸ Afrika Birliği Örgütü (OAU) dış ilişkilerde gerek siyasal gerekse ekonomi politiği anlamında rasyonel hedeflere yönelmişse de *bölge içi* denen yapılanmada negatif faktörlerin (ulusal egemenlik koruma arzusu ve bireysellik) bir araya gelmesi, "ittifak" ve "işbirliği" sürecinin entegre olabilecek bir konfederal ve federal yapılanmaya dönüşmesine engel olmuştur.

Afrika kıtasında yer alan ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra uluslar arası alanda kurumsal yapılanmaları yaratmaya çalışmışlardır. Bu yapılanmalar, daha önce bahsedildiği üzere BM çatısı altındaki alt organlarda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte etkinliği daha fazla olacağı düşünülen coğrafik ve kültürel kimliği ön plana çıkaran ve BM'den bağımsız örgütlenmelere de yönelim olmuştur. Bu çerçevede 1963 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da OAU kurulmuştur. Örgüt her ne kadar bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kurulmuş olsa da, kuruluş temelinde bulunan "Pan-Afrikan" kültürel geri planı 1816 yılına kadar uzanmaktadır.⁶⁹ 1957 yılında Gana'nın bağımsızlığını

⁶⁸ Güç Politikasının toplumsal bir kimlik şeklinde oluşturulması için devletlerin aktör olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz Alexander Wend, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, Volume: 46, No:2, Spring, 1992.

⁶⁹ Pan-Afrikan hareketi 1816 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Afrika kökenli siyahların beyazlar karşısında eşit hakları talep etmeleri sırasında bir üst kimlik olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1885 yılında toplanan Berlin Kongresinde Afrikalı temsilciler Afrika'da koloni sisteminin yıkılması için

kazanmasıyla birlikte Gana Devlet Başkanı Kwame Nkrumah Afrika'nın dayanışmasını ve birliğini savunan federatif bir düşünce yapısını yaymaya çalışmıştır. Nkruman'ın bu düşüncesi ışığında, Afrika ülkeleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Federal bir yapılanmayı savunanlar Casablanca , devletlerin ulusal egemenliklerini savunan ülkeler ise Brazzaville Grubu olarak adlandırılmışlardır.⁷⁰ Bu görüş ayrılıklarının sonucunda örgüt, Brazzaville grubunun görüşleri çerçevesinde ulusal-egemenliğin, toprak bütünlüğünün korunacağı ve kıta ülkelerine dıştan müdahalenin engelleneceği temel ilkeler üzerine yoğunlaşmıştır.

Yukarıdaki temel ilkeler üzerine kurulan örgütün “Şartı’nda” yer alan ilk maddeler BM Örgütünün Şartına paralel şekilde formüle edilmiştir. Buna göre, Şartın 2. maddesinin birinci paragrafında Afrika Birliği Ülkelerinin dayanışmasının ve birliğinin teşvik edildiği; Afrika halklarının daha iyi bir yaşama sahip olması için işbirliği ve koordinasyonun sağlanacağı; devletlerin egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının savunulacağı; Afrika’da tüm sömürgeci yapılanmalara son verileceği ve BM İnsan Hakları Bildirgesi çerçevesinde İnsan Haklarına saygıyı artırmak için uluslar arası işbirliğinin yapılacağı belirtilmiştir. Şartın 2.maddesinin 2.paragrafında da siyasal ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra ekonomi, ulaşım, sağlık, bilim, savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği öngörülürken, Şartın 3.maddesinde 3 önemli husus ön plana çıkmaktadır bu maddeye göre ülkelerin iç işlerine müdahale olmayacağı, sorunların barışçı yollarla: arabuluculuk, hakemlik ve uzlaşma yöntemleri (conciliation) ile çözüleceği ve tüm ülkelerin bağlantısız bir şekilde hareket edecekleri belirtilmektedir.⁷¹

Birleşik bir Afrika'nın gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Gino J. Naldi, **The Organization of African Unity: An Analysis of its Role**, Second Edition, London: Mansell Publishing, 1999, s.1.

⁷⁰ Casablanca grubu Gana, Gine, Mali, Fas, Birleşik Arap Cumhuriyeti (şimdi Mısır), Cezayir. Brazzaville grubu ise Benin, Gabon, Moritanya, Madagaskar, Nijer, Senegal ve Burkina Faso'dan oluşmuştur. **A.g.e**, s.38.

⁷¹ Charter of Organization of African Union, <http://www.africa-union.org/home/Welcome.htm> . Erişim: 25 Mayıs 2005.

Tüm bu amaçların örgütün şartına konmasına karşın, örgüt şartın gerekliliklerini yerine getirememiştir. Afrika coğrafyasında çıkan etnik,dinsel çatışmalara bakıldığında bunu anlamak daha kolaylaşmaktadır. Örneğin Ruanda'nın bağımsızlığından itibaren Hutular ve Tutsiler arasında çıkan çatışmaların önlenmesinde Afrika Birliği birincil bir rol oynayamamış ve BM'yle koordinasyon halinde sürdürülen çalışmalar sonucu BM Güvenlik Konseyinin 1993 yılında 872 sayılı kararı çerçevesinde çatışma alanına UNAMIR (Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu) yerleşmiştir.⁷² Uluslar arası toplum; yine BM çerçevesinde Somali'de klanlar arasında çıkan çatışmalarda da insani yardım ve barışın tesis edilmesi için inisiyatif almıştır. 1992 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 794 ve 1993 yılında 814 sayılı kararlarına bağlı olarak UNTF ve UNOSOM II 'nin Mogadisu'da yaptıkları faaliyetler sonucu 1997 yılında Kahire deklarasyonu ile Somali'de siyasal bir çözüm bulunmuştur.⁷³ BM çerçevesinde yapılan müdahaleler sonucu “çözüm” bulunan bu çatışmalarda, BM misyonunu genelde ABD, Birleşik Krallık ve Fransızlar yönlendirmiştir. Böylece Afrika Birliğinin dıştan müdahaleye ilişkin karşı duracağına ilişkin söz konusu yazılı ifadesi de anlamsızlaşmıştır.

Afrika Birliğinin sadece cılız bir işbirliği formu olmaktan öteye gitmesinin bu şartlarda mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Ulusalcılığın ağır bastığı bir örgütlenmede sadece ekonomik işbirliği ve ittifaka dayalı bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. Ulusal kimliğin ön plana çıktığı, sivil toplum anlayışının ve bireyin ulus üzeri bir yapıya başvuru hakkının olmadığı yapılanmada ulus üstü (supranasyonel) , federatif bir yapılanma imkansızdır. Federatif bir yapılanma bir yana dıştan müdahalelere karşı bir işbirliği ve ittifak niteliğine sahip olmayı amaçlayan Afrika Birliği, askeri güç ve savunma noksanlığından dolayı kendi iç problemlerini de şartına aykırılık oluşturabilecek bir şekilde kıta dışındaki kurumlara ve devletlere havale etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Afrika Birliği klasik anlamda işlevsel bir rolü dahi yerine getirememiştir.

⁷² Naldi.a.g.e, s.7.

⁷³ A.g.e, s.8.

2.2.2.1 Liberal Yeni Üçüncü Dünyacılık

Uluslar arası Ekonomik ilişkileri Batı Avrupa ve Atlantikçi Liberal düşünce tarzında veya Batı standartlarında işbirliği anlamında daha işlevsel bir yapılanma ile gerçekleştiren Güney Doğu Asya Uluslar Topluluğu (Association of South East Asian Nations-ASEAN) dar bölgesel dediğimiz örgütlenmenin Güney Asya'daki ayağını oluşturmaktadır. Üçüncü Dünyadaki, ASEAN 1967 yılında Tayland'ın başkenti Bangkok'ta oluşturulmuştur. ASEAN bölgesel ekonomik işbirliği, siyasal istikrar, barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla kurulmuştur.⁷⁴ ASEAN'ın kuruluş sürecinde başka bir kurumsal yapı veya devlete karşı ittifak niteliğine sahip olmadığı özel olarak vurgulanmıştır.⁷⁵ ASEAN'ın kuruluş sürecinde bu şekilde bir vurgu yapılması örgütün ittifak nitelikli bir yapıya sahip olmayacağına ilişkin net bir göstergedir. ASEAN kuruluş ilkelerinde, Batı Avrupa siyasal ve ekonomik söylemine benzer bir siyasal istikrar, karşılıklı fayda, ve işbirliğine dayanan, BM Şartı'nın barış ve istikrara ilişkin ilkelerine gönderme yapan işlevsel bir rol oynayacak nitelikleri taşıdığı söyleminden hareket etmiştir. ASEAN, söylem anlamında ortaya koyduğu çerçeveyi kuruluşunun ilk yıllarında kurumsallaşmaya ve işleve dönüştürememiştir. Öyle ki 1976 Bali zirvesine kadar örgüt *sekreteryası* dahi oluşturulamamıştır. Eero Palmujoki'nin de belirttiği gibi ASEAN, bölgesinde gerek siyasal gerekse entelektüel elitler arasında işlevi üstün tutan, ortak kurumsal bir yapıyı benimseyen düşünce yapısı ön plana çıkarılmamış ve ekonomik veya siyasal entegrasyon istenci görülmemiştir.⁷⁶ ASEAN neo-işlevselci bir düşünce yapısından uzak bir noktada olmasına karşın, özellikle 1990'lardan itibaren ekonomik işbirliğini ve karşılıklı bağımlılığın artırarak siyasal istikrarı bölgede sağlayan bir örgüt niteliğini almaya başlamıştır.

⁷⁴ Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland kurucu ülkeler olarak Bangkok Deklarasyonuna imza atmışlardır. **The Asean Declaration** (Bangkok Declaration), <http://www.asean.org/1629.htm> , Erişim: 16 Nisan 2005, s.s.1-2.

⁷⁵ Örgütün hiç kimseye karşı olmadığını eski Singapur kültür bakanı şu cümleyle açıklıyordu, "hiçbir şeye ve hiç kimseye karşı değiliz. Güney Doğu Asya'nın balkanlaşmasını engellemek ve bölgede kolektif bir şekilde daha iyi bir yaşam standardı oluşturmaya çalışıyoruz.". <http://www.aseansec.org/7071.htm> .

⁷⁶ Daha fazla detay için bkz. Eero Paalmujoki, **Regionalism and Globalism**, New York: Palgrave Publication, 2001, s.s.8-14.

OAU gibi ASEAN da ulus-devletlerin egemenliğini ve yekpareliğini siyasal anlamda savunan bir niteliğe sahip bir örgütlenmedir. ASEAN, bu yaklaşıma sahip olmasına karşın bölgesel anlamda yaşanan sorunlarda BM'yle koordineli bir çalışma içerisinde siyasal,ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmayı göreceli olarak başarmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ASEAN bölgenin nükleer silahlardan arındırılması konusunda 1971 yılında imzalanan Barış, Özgürlük ve Tarafsızlık Bölgesi (ZOPFAN) antlaşmasının bir parçası olarak Aralık 1995 yılında Güney Doğu Asya'nın Nükleer Silahlardan arındırılmasına ilişkin antlaşma (SEANWFZ) yapılmış ve bu antlaşma 1997'den itibaren yürürlüğe girmiştir.⁷⁷ ASEAN bununla birlikte Doğu Timur gibi bölgesel sorunlarda da gerek uyuşmazlıkların barışçı çözümü gerekse insani yardım anlamında gerek tek başına gerekse bazen BM'yle koordineli çalışmalar yapmıştır.

ASEAN'ın bölgesel siyasal ve sosyal problemlerde etkin bir şekilde rol almasında ekonomik anlamda büyük bir güce sahip olması ve bölge içerisinde karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve küresel boyutta da diğer ekonomilerle sıkı bağ kurulmasının ve özel antlaşmalarla ekonomik konseylerin oluşturulmasının payı büyüktür. ASEAN'ın göreceli olarak başarılı olduğuna ilişkin,Samir Amin de yaptığı değerlendirmelerde, Güney Doğu Asya Ülkelerinin yaşadığı olumsuzluklara rağmen ekonomik anlamda küresel rekabet alanının dışına itilmediğini (marjinalleşmediğini), siyasal anlamda da stratejik bir yapılanması olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁸ Samir Amin'in Doğu Asya ülkeleri için stratejik bölgesel ekonomik ve siyasal anlamda bir programa sahip oldukları ve belli bir sistemin işleyişini sağladıklarına dair düşüncesi rakamlarla da ortaya çıkmaktadır. Petrol dışındaki ürünlerin bölge içi (intra-region) ihracatındaki artışın, diğer bir dar bölge olan AB'deki gibi ortaya çıktığı görülmektedir. Batı Avrupa'nın kendi içerisindeki ticaret (intra-regional trade) 1980 ve 1994 aralığında %70 den %75'e çıkarken Doğu Asya'da ise 1980 yılında %45'de iken 1994 yılına gelindiğinde % 60'a dayanmıştır.⁷⁹ Ayrıca, Dünya pazarında

⁷⁷ <http://www.aseansec.org/92.htm>

⁷⁸ Amin, **a.g.e**, s.s.46-48.

⁷⁹ Birleşmiş Milletler kaynağından aktaran, Frederick ve Anthony, **a.g.e**, 1998.s.462

işlenmiş sanayi ürünü ihracatında 1980 yılında binde 0.6'lık bir paya sahip olan ASEAN bu rakamı 2000 yılında % 4.3 çıkarmıştır. Büyük Britanya'nın % 4.9 ve ABD'nin %12.6'lık payları olduğu düşünüldüğünde ASEAN'ın gösterdiği gelişim küçümsenmeyecek boyuttadır.⁸⁰ ASEAN'ın ekonomik anlamda gösterdiği gelişmeyi AB örneğinde olduğu gibi siyasal bir liberalizme dönüştürmediği ve otoriter yönetimlerin hâla daha iktidarlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda El Azar'ın bölgesel örgütlenmelerin demokratikleşmeyi beraberinde getirdiği değerlendirmelerin Batı Avrupa temelinde daha fazla geçerli olduğu görülmektedir.

2.2.3Bölgesel Hareketten Alternatif Küreselleşmeye Yönelim

“Kuzeye” karşı bir tepki olarak başlayan “Güney” bölgesel yaklaşımı günümüzde iki şekilde bir dönüşüm yaşamıştır. Birincisi yukarıda da bahsettiğimiz gibi küresel kapitalist sistemle göreceli olarak ekonomik anlamda rekabet gücü ve siyasal istikrarı yakalamış neo-liberal politikaları kabullenen ASEAN bulunurken, geriye kalan bölgelerde küresel kapitalizme karşı alternatif küresel oluşumlara öncülük edilmekte (Kuzey bölgesindeki sivil toplumla birlikte), bununla birlikte bölgesel anlamda Arjantin ve Brezilya, Küba, Şili ve Venezuela gibi ülkelerde kendi aralarında işbirliğini geliştirerek neo-liberal politikalara karşı bir duruş sergilemektedirler. Davos'ta her yıl düzenlenen Dünya Ekonomik Formunun alternatifi Dünya Sosyal Forumu olmaktadır. 1999 yılında Seattle'daki eylemleriyle birlikte ön plana çıkan neo-liberalizm ve mevcut küreselleşme süreci karşıtları, insan hakları, yoksulluk, çevre tahribatı gibi konulara küresel anlamda eğilmeye başlamışlar ve farklı çözüm önerilerine sahip bir şekilde yerel, ulusal ve küresel düzeyde inisiyatif almaya

⁸⁰ Jörg Mayer, **Industrialization in Developing Countries**, New York: UNCTAD Discussion Papers, 2004., s.11.; Yukarıda verilen rakamlar ekonomik üretimin artığına ilişkin olmakla birlikte, gelir dağılımında göreceli bir düzelme olsa da hala daha Batı ülkelerinin ulaştığı sosyal devlet sisteminden ve gelir dağılımının eşitliğine yaklaşılmadığı gözlemlenmektedir.; Güney Asya Ülkelerinde gelir dağılımındaki bozukluğun, yoksulluğun bazen hat safaya ulaştığı ve nüfusun %85'inin günlük 2 ABD dolarında bir miktarla geçindiğini Brezinski de belirtmektedir. Bkz. Zbigniw Brezinski, **Tercih: Küresel Hakimiyet mi Küresel Liderlik mi?**, Çev. Cem Küçük, İstanbul: İnkilap, 2005, s.284.

başlamışlardır.⁸¹ 1999 yılında başlayan hareket, Dünya Kapitalist Sisteminin yapısına bir karşı “Alternatif” akım oluşturmaya ve “Eşitsizliğe” vurgu yaparak örgütlenmektedir. 1999 yılındaki Seattle’da sadece tepkiden ibaret olan hareket, 2001 yılında Porto-Alegre’de Dünya Sosyal Forumu adı altında toplanmakla bu tepkiyi üretken ve kurumsal bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemiştir.

Dünya Sosyal Forumu, 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı ile kıyaslandığında büyük farklılıklar arz etmektedir. Bandung Konferansında, Asya ve Afrika ülkeleri liderlerinin toplandığı ve ulusal egemenliği, ulusal ekonomiyi talep eden ve bu yolla Kuzey-Güney veya diğer adıyla Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya arasındaki ekonomik eşitsizliğin giderilmesi ön plana çıkarılmıştı. Sosyal Forum ise Sivil Toplum örgütlenmelerinin ağırlıkta olduğu ve yaklaşık olarak 80.000 kişinin katıldığı atölye çalışmaları (workshop) ve seminerlerle gerçekleşmektedir.⁸² Geniş katılımlı gerçekleşen toplantılarda temelde neo-liberal ekonomi politikasına karşı uzlaşan gruplar, kendi aralarında farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu gruplar iki farklı ana grupta toplanmışlardır, bir tarafta *alternatif küreselleşmeci* diğer tarafta ise olaya ulusal düzeyde çözümler bulmak yönünde hareket eden ve *ulusal egemenliğin* yerleştirilmesi üzerinde yoğunlaşan grup bulunmaktadır. Alternatif Küreselleşmeciler, demokratik, eşitliği ve çevrenin korunmasını öngören bir Küreselleşmeyi savunurken neo-liberal politikaların küresel düzeyde net şekilde ret etmektedirler.⁸³ Ulusal Egemenlik savunucuları ulus devletlerin güçlendirilmesini ve ekonomik alanda korumacılığın hayata geçirilmesini savunmuşlardır.⁸⁴

⁸¹ Alternatif Küreselleşme hareketi hakkında detaylı bilgi için bkz. Jerry Kloby, **Eşitsizlik, Güç ve Kalkınma**, Çev.Orhan Düz, İstanbul: Güncel Yayıncılık.2005, s.s.465-468.; Alternatif Küresel hareket Avrupa, Güney Afrika, Latin Amerika gibi bölgelerde yoğunlaşmaktadır.

⁸² Michael Hardt, “Today’s Bandung”, **New Left Review**, March-April, 2002, s.s.112-113.

⁸³ **A.g.e.**s.114.

⁸⁴ **A.g.e** ;Bu görüş daha çok 1960’lı ve 70’li yılların UNCTAD çerçevesindeki görüşlerle paraleldir. Fakat bu görüşün temsilcileri devlet veya hükümet temsilcileri değil sivil toplum örgütü temsilcileridir. Bu dahi geçmişte Bandung’ta başlayan süreçten ne kadar farklı bir sürecin yaşandığının göstergesidir.

Dünya Sosyal Forumu, Bandung Konferansından farklı olarak sadece Güney ülkeleri değil aynı zamanda Kuzey olarak adlandırılan zengin gelişmiş ülkelerin katılımcılarının da yer aldıkları bir forum olmuştur. Porto Alegre'deki toplantılarda gelişmiş Batı ülkelerinin katılımcıları ile Üçüncü Dünya ülkeleri katılımcıları arasında talep farklılıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Batılı ülke katılımcıları çevrenin korunmasını ve emekçilerin haklarını talep ederken, Üçüncü Dünya ülkeleri katılımcıları ise daha çok kalkınma ve sanayileşmeyi toprak reformunu gerçekleştirme konularına eğilimlidir.⁸⁵

Sosyal Forum'da ortaya çıkan tüm farklı görüşlere rağmen, katılımcı sivil toplum örgütü temsilcileri Amerikan Birleşik Devletlerinin küresel imparatorluğuna, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), IMF ve bu tür liberal kurumlara karşı birlikte hareket etmeye devam etmektedirler.⁸⁶ ABD ve neo-liberal düşüncenin kurumlarına karşı duruş tüm gruplara birlikte hareket etmek için bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Farklı beklenti ve taleplere karşın “Başka Bir Dünya Mümkün” sloganı Kuzey ve Güney ülkelerinden gelen tüm katılımcıları tek bir amaç ve slogan çerçevesinde birlikte tutmaktadır.⁸⁷ Farklı beklentilere karşın enternasyonal bir ruhun mevcutiyyetinden bahsetmek mümkündür. Sosyal Forum'a katılımda Latin Amerika ülkelerinden gelen katılımcılar çoğunluğu oluştururken, Batı Avrupa ülkelerinden de Foruma katılım azımsanmayacak ölçüde olmaktadır. Afrika, Güney ve Orta Asya gibi bölgelerden ise Sosyal Foruma katılım ya çok düşük yada hiç olmamaktadır. Orta Asya genelinde sivil toplum geleneğinin olmayışı ve Sovyetler sonrası ortaya çıkan örgütlenmelerin neo-liberal politikaları benimseyen özelliklere sahip olmaları Orta Asya ölçeğinde enternasyonal nitelikli sol hareketlerin çıkmamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Küresel Kapitalist Sistemden memnun olmayan kesimler günümüzde Güney-Kuzey, Birinci Dünya-Üçüncü Dünya ve renk ayrımına gitmeksizin ortak bir sivil oluşum içerisinde hareket etmeye çalışmaktadırlar. Bu hareketin sol bir eylem biçimine

⁸⁵ Walden Bello, “Pacific Panopticon”, Interview, **New Left Review**, July-August, 2002, s.79; Farklılaşmanın nedenini ülkeler arasındaki eşitsiz ekonomik kalkınmanın olduğuna dayandırabiliriz.

⁸⁶ Emir Sader, Beyond Civil Society: The Left after Porto Alegre, **New Left Review**, September-October, 2002, s.s.92-93.

⁸⁷ Immanuel Wallerstein, “Against the System”, **New Left Review**, November-December, 2002, s.37

dönüşebilmesinde dönüm noktasını enternasyonal bir tutumun oluşturulup oluşturulmamasının önemli bir sorunsaldır. Sol düşüncenin küresel düzeyde kapitalizm karşısında başarıya ulaşabilmesi ve değer kazanabilmesi için “Sol Hegemonya’nın” kurulup kurulmaması da aynı derecede önemlidir.⁸⁸ Yani bu toplantıların küresel ve bölgesel düzeylerde görüş bazında “rıza’ya” dayalı şekilde ortaya konması ve kabul ettirilmesi sağlanmalıdır. Bu görüş kültürel içsel bir olgu olduğu zaman anlam kazanacaktır diyebiliriz.

2.3 Avrasya Bölgeselciliği

Avrasyacı düşüncenin tam anlamı ile düşünce dünyasına girişinin 20. yüzyıl başı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya üzerine yapılan Rusya Batılı mı yoksa Doğulu mu tartışmalarının sonucunda Avrasyacı düşünce tarzı ortaya çıkmıştır. Avrasyacı düşünce yapısı kültürel, felsefi, coğrafi ve sonucunda siyasal bir yapılanmayı tanımlayan olgu olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmasına karşın Sovyetler Birliği döneminde resmi ideolojik yapıya ters düşmesinden dolayı Rusya’da pek fazla tanınma şansı bulamamıştır. Aynı şekilde Uluslar arası ilişkiler disiplininde, uluslar arası ilişkiler sistemine Avrasyacı yaklaşım ve dış politika analizleri de özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Avrasyacı düşünce yapısının uluslar arası ilişkiler sistemine bakışı ve bununla birlikte bölgesel entegrasyon trendlerine etkisi değerlendirilirken, Avrasyacı düşüncenin günümüz uluslar arası ilişkiler disiplininde yer almazdan önceki klasik döneminden de bahsetmekte yarar vardır.

Avrasyacı düşünce ilk olarak Bolşevik Devrimi sonrası Sovyetler Birliğinden göç eden aydınlar tarafından bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Avrasyacılar için Rusya ne

⁸⁸ Sader’e göre, “Dünya Sosyal Forumu” ABD hegemonyasına ve neo-liberal hegemonyaya karşı alternatif bir sol hegemonya henüz yaratmamıştır. ABD’ye ve Kapitalizm’e karşı başlatılan mücadele içerisinde bu hegemonya’nın gelişebileceğini de vurugulamaktan geri kalmamıştır. Bu konuda bkz. Sader, **a.g.m.**, s.93.

Batı ne de Slav dünyasına ait bir kültürel ve coğrafik bir alandı. Bu Avrasyacıların ilk hareket noktası olmuş ve Rusya'nın kendine münhasır bir ulus, kültür ve coğrafya alanında büyük bir varlık olduğu üzerinden çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Avrasya ve Rusya alanı olarak tanımlanan coğrafya Avrasyacılara göre Batılıların geçmişinden ve yaşadıkları süreçten farklı bir süreç olduğundan Batılıların bu coğrafya üzerine yaptıkları çalışmalara karşın bu coğrafyayı anlamalarının zor olduğu da iddia ediliyordu. Litvanyalı Akademisyen, N.S.Trubetskoi Batı'nın Avrasya'yı neden anlamadığını şu şekilde açıklıyordu.

“Batının Rusya ve Avrasya'yı anlaması çok zordur çünkü Batı ve Rusya farklı geçmiş ve geleneklere sahiptirler. Rusya hiçbir zaman ulus-devlet olarak tek bir etniğin çevresinde toplanmamıştır. Rusya-Avrasya kültüründe tüm ulusların ve etnisitelerin kültürüne değer verilmektedir. Bu etnisiteler Panizim'den ayrı bir noktadadır böylece Pan-Slavizm ve Pan-Türkizm geleneğine sahip bir Avrasyacılık olmayacaktır.”⁸⁹

Trubetskoi'un argümanından hareketle Avrasya bölgesinin uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki yeri açısından bir değerlendirme yapıldığında, Avrasya'nın 20.yüzyılın başında da ayrı bir kültürel,coğrafi ve siyasal alan olarak ele alındığı görülmektedir. Trubetskoi gibi Avrasyacı düşüncenin kuramcılarından olan Savitskii de 1927 yılında Avrasya Birliği (yedinstva yevrazii) adlı makalesinde Avrasya'nın dünyada ayrı bir bölge ve bütünlük olduğunu şu şekilde tanımlıyordu: “Avrasya devletin birliğinin önünde onu yaratan coğrafi bir dünyadır. 19.yüzyılın sonunda Rusya-Avrasya birliğinin ortaya çıkmasına ilişkin jeopolitik süreç tamamlanmıştır. Jeopolitik birlik kültürel bir duyguya (hisse) dayanmaktadır.”⁹⁰

Avrasya'nın birliğinde kültürel birlikteliğin tarihsel geçmişe dayandığı vurgulanırken, Rusya-Avrasya uygarlığının Batı'dan farklı bir gelişmeye sahip olmasının ve özel bir güç

⁸⁹ Zikreden G.V Jdanova,”Vozrajdienie Evraziiskoi İdei: Neoevraziistvo”, H.C Kirabaeva, A.B.Cemuşkına ve C.A.Nijnikova (Eds.), **Evrasiiskaya İdeya i Sovremennost**, Moskova: Moskva İzdatelstba Rossinskova Universiteta Drujbi Narodov, 2002, s.176

⁹⁰ G.V. Vernadsky, **Naçertanie Ruskoi İstorii**, Moskva: Airis Press, 2002, s.339.

olmasının temelinde Moğolların ve Bizans'ın büyük etkisi olduğu iddia edilmektedir. Klasik Avrasyacılığın önemli temsilcilerinden Vernadsky de Moğol,Tatar ve Bizans uygarlıklarının kültürel,ve devlet yönetim biçiminden etkilenen bir Rusya-Avrasya devletinin olduğunu ileri sürmekte ve Tatar/Moğol imparatorluklarının hakimiyeti ile birlikte Rusya'nın var olduğunu iddia etmektedir.⁹¹ Yine Vernedsky'ye göre Avrasya kültür bölgesinin temelinde sadece Rus-Slav kültürü değil daha genel ve kapsayıcı olan Avrasya kültürü vardır.⁹² Vernadsky tarihsel süreç içerisinde devletin Rus ulusunu yarattığını bunun özel bir dünyada ve tarihsel-kültürel bir organizma oluşturduğunu belirtirken, bu özel dünyada aynı zamanda Türk, Moğol ve Fin uluslarının var olduğunu vurgulamıştır. Bu özel dünyanın Avrasya denen alan olduğunu ve Rus devletinin Avrasya devleti olduğunu bununla birlikte Avrasya birliğinin dış etkenlerden bağımsız şekilde gerçekleştirilmesinin bir zorunluluk olduğunu savunmuştur.⁹³

Klasik Avrasyacıların görüşlerine kısaca bakıldığında Avrasya olarak adlandırılan bölge içerisinde tarihte var olmuş imparatorlukların ve kültürlerin birbirleriyle etkileşim sonucu bir Avrasya üst kimliğinin oluştuğu sonucuna varılmaktadır. Bu düşüncüyü günümüz uluslar arası ilişkiler sistemine bağlı kalarak değerlendirecek olursak, Avrasya-Rus kimliğinin bir ulus-üstü kimlik özelliği taşıdığını söylemek yanlış olmamakla birlikte batı dünyasında buna benzer bir üst yapının varlığından söz etmek mümkün değildir. Böyle bir olguya ve sonuca varmamız, Klasik Avrasyacıların tezini doğrulamaktadır. Çünkü Batı dünyasındaki üst-kimliğin oluşması işlevsel nitelikteki kurumların ortaya çıkışı ve ekonomik işbirliği unsurlarının katalizör rol oynamasıyla gerçekleşmektedir.⁹⁴ Klasik Avrasyacılar ve günümüzün Yeni-Avrasyacılarının arasında Gumilev bir köprü olarak algılanabilir. Gumilev, gerek Savitskii gerekse Vernadski ile düşünce düzeyinde paralellik göstermesi ve

⁹¹ A.g.e, s.s.35-37.

⁹² Vernadsky aynı zamanda Ortodoks Ruslar için Katolik dünyasının tehdit oluşturduğunu ve Rus Ortodoksların sürekli Katolik tehdidiyle karşılaştığını fakat Moğol-Tatar hakimiyeti dönemlerinde Rus Ortodoksluğunun toleranslı bir yönetim altında yaşadığını söylerken Asya nosyonunu ön plana çıkarmaktadır. Daha fazla detay için bkz. Ömer Göksel İşyar,"Geleneksel Rus klasik Avrasyacı düşüncesinin gelişimi ve temel ilkeleri", **Doğu-Batı**, Yıl.7, Sayı: 25, Kasım,Aralık,Ocak, 2003-04, s.s.192-193.

⁹³ Vernadsky'nin görüşleri için bkz.Vernadsky, **a.g.e**, s.s.296-297.

onlarla kontakt içerisinde olmuş ve onların düşünceleri çerçevesinde sentez yapan bir akademik kişiliğe sahip olması bakımından klasik Avrasyacılar ve Yeni Avrasyacılar arasında köprü olarak görülebilir⁹⁵ Gumilev'e göre medeniyetlerin yükselişi ve çöküşleri süper ulusların (süperetnoslar) doğmasına bağlanabilir, tarihi şekillendiren bu süper uluslar küçük ulusları kendi politik ve kültürel alanlarına çekmektedirler. Latin süper ulusunun (etnosunun) düşüşe geçtiği ve Slavları, Ural-Altay uluslarını ve Türkleri içine alan Rus süperetnosunun ortaya çıkma zamanı geldiği de Gumilev tarafından ortaya konmuştur.⁹⁶ Gumilev, Rus süperetnosundan söz etmekte ancak, bunu bir etnik temele dayandırmamakta Slavların, Ural-Altay uluslarının ve Türklerin oluşturduğu bir üst kimlik şeklinde algılamaktadır. Bu üst kimlik, kültürel ve dilsel bir birleşimden ortaya çıkmasına karşın, Rus dilinin ve kültürünün hegemonik bir güç olarak diğerleri üzerinde ön plana çıktığını söyleyebiliriz, Rusça'nın ön plana çıkmasını, Rusça'nın bilim ve sanat dili anlamında gelişmiş olmasından kaynaklandığını da söyleyebiliriz. Fakat, Rusça çerçevesinde bir Rus hegemonyası oluşmasına karşın, oluşan yapının, Batının hegemonya vasıtası ile kurduğu bir sömürü sistemine dönüşeceği anlamına gelmemektedir.⁹⁷ Çünkü tarihsel, kültürel ve ekonomik ilişkiler karşılıklı bir etkileşim düzleminde sürmüştür. Rus İmparatorluk geleneğinde bazı dönemleri, yani bazı Batılılaşma serüvenlerini (Büyük Petro dönemi gibi) dışarı attığımızda batılı anlamda ekonomik bir sömürge imparatorluğu istenci olmamıştır.

Gumilev, klasik ve yeni Avrasyacılar arasında bir köprü olarak kabul edilse de, ekonomik, jeopolitik ve dış politika stratejik yaklaşımı yerine daha çok tarihsel ve kültürel bütünlüğe verdiği önem açısından klasik Avrasyacılar daha yakın kabul edilebilir.

⁹⁴ Soğuk savaş sonrası ortak Avrupa bilinci ve kimliği yaratılması üzerine yapılan çalışmalar çok dilli, çok kültürlü bir ulus-üstü bir Avrupa üzerine yoğunlaştığı da unutulmamalıdır.

⁹⁵ Gumilev'in gerek tarihsel kişiliği gerekse düşünce sisteminin eleştirisini okumak için bkz. Vugar İmanov, "Geçmişle Hâl Arasında 'Son Avrasyacı': Lev Nikolayeviç Gumilev (1912-1992)", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl.6, No:23, 2004, s.s.156-157.

⁹⁶ Daha fazla detay için bkz. İşyar, **a.g.m.**, s.194.

⁹⁷ Müslüman İsmail Gaspıralı'nın düşüncesine göre ise Rus insanının alçak gönüllü olduğunu ve Müslüman toplumu kendi içine kabul ettiği gibi etki altına alınma konusundaysa tek taraflı olunmadığını, Rusların da Volga ve Kafkasya gibi coğrafyalarda yerli (otokton) halkın etkisinde kaldığını vurgulamaktadır. **A.g.m.**, s.s.195-196.

Stratejik bir yaklaşım bugünkü uluslar arası sistem açısından eksiklik olarak göze çarpmasına karşın Gumilev tarihsel süreçte Avrasya bütünlüğünün gerçekliğini ortaya koyarken tarih içindeki uluslar arası ilişkilerle ilgili tasvire dayalı örnekler vermiştir. Gumilev, Rusların Batılılarla ilişkilerini değerlendirirken 13.yüzyılda Alexander Nevsky'nin Almanlara ve Litvanyalılara karşı savaşmayı tercih ederken, aynı dönemde Tatar ve Moğollarla birlikte iyi ilişkiler kurduğunu ve onların gücünü kabul ettiğini belirtmiştir.⁹⁸ Gumilev, böyle bir tutumun Alexander Nevsky tarafından benimsenmesinin ve ortamın oluşmasının nedeni olarak ortak Avrasya kültürünün varlığını göstermiştir.⁹⁹

Klasik Avrasyacılar “Avrasya Bölgesi” dedikleri bölgede tarihsel ve kültürel etkileşimleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Öyle ki, Ekonomik anlamda liberal faydacı bir yaklaşım yerine Avrasya imparatorluğunu kültürel değerler üzerine inşa edilecek bir faaliyet olarak algılamaktadırlar. Avrasyacılığın, imparatorluk coğrafyasında ideal bir yaşam biçimini sağlayacak ahenkli bir sisteme dönüşeceği duygusunun klasik Avrasyacılar da hakim olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.1 Yeni Avrasyacılık

Yeni Avrasyacı düşünce, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sadece kültürel ve entelektüel eylem olarak değil siyasal bir olgu ve uluslar arası ilişkiler sistemini analiz eden bir dış politika perspektifi olarak eski Sovyet Cumhuriyetlerinde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Günümüz Avrasyacı düşüncenin merkezinde yine Rusya olduğu görülmektedir. Günümüz Avrasyacıları, Klasik Avrasyacılar gibi kültürel ve coğrafi bütünsellikten hareket etmekle birlikte Avrasyacı düşüncüyü jeo-stratejik ve jeo-politik bir unsur olarak Rus dış politikasına ve uluslar arası ilişkiler sistemi içerisine bir olgu ve kurumsal yapı olarak

⁹⁸ Lev Gumilev, **Ot Rusi Do Rossii**, Moskva: Airis Press, 2000, s.s.128-131

⁹⁹ **A.g.e**

¹⁰⁰ Avrasya Hareketi Başkanı Alexander Dugin'e göre eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Rusya Federasyonunda Avrasyacı düşüncüyü benimseyen bir çok entelektüelin yanı sıra siyasal güçlerin de varlığından bahsetmek mümkündür. Alexander Dugin, **Kişisel Görüşme**, 2004.

yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Günümüz Avrasyacı dşncesinin Rusya ve Kazakistan’da yoğun bir teorik ve siyasi olgu olduğu görülmektedir. Rusya’da yeni Avrasyacı dşncenin en önemli temsilcilerinden bir tanesi merkezi Moskova’da bulunan Avrasya Hareketinin başkanı Alexander Dugin’dır. Dugin’in teorik düzeyde Rus siyasi hayatına etkileri olurken, siyasi hayatta bunu en çok pratiğe dönüştürmeye çalışan kişi bir dönem Rusya Federasyonu başbakanlığı ve dışışleri bakanlığı yapan Yevgeni Primakov’dur. Kazakistan’da ise Olcay Süleymanov gibi entelektüeller Avrasyacı düşünce yapısının Orta Asya coğrafyasında bir oluşum olarak ortaya çıkması için çaba sarf ederken Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de bu düşünceye siyasi anlamda, hem iç politikada hem de uluslar arası ilişkiler alanında öncülük etmektedir.

Yeni Avrasyacılar kendilerini sosyal, felsefi, bilimsel jeopolitik ve kültürel bir hareket olarak 1980’li yılların sonunda doğan ve günümüzde Rus jeopolitiğinde, devlet yapısı içerisinde, siyasi partilerde ve askeri kurum içerisinde kendilerini önemli ölçüde destek bulan bir yapılanma olarak tanımlamaktadırlar.¹⁰¹

Yeni Avrasyacılar için uluslar arası ilişkiler sisteminde SSCB sonrası oluşan jeopolitik ve jeo-ekonomik boşluk Atlantik ve Batı Avrupa eksenli Liberalizm tarafından kontrol edilmektedir. Tüm dünya üzerinde ABD’nin siyasi ve kültürel hegemonyasının vasıtalarının teknolojik ve ekonomik olduğunu bunun gerek uluslar arası ilişkiler sisteminin geneline gerekse Avrasya coğrafyası için büyük tehdit oluşturduğu ortaya konurken bunun için Avrasyacı dşncenin hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır¹⁰²

¹⁰¹ Günümüz’n Avrasyacı düşüncesi Rusya’nın Birliği Partisi (Yedinaya Rossiya), Komünist Parti, Liberal Demokrat Parti , Anavatan Partisi (Rodina) içerisinde etkili bir şekilde taraftar bulmaktadır. Bu konuda Avrasya Hareketi’nin sayfasına bkz. http://eurasia.ru/eng_manifest.html. Erişim: 18 Kasım 2004. ; Farklı partiler içerisinde kendisine yer bulan “Avrasyacı düşünce” partilerin temel ideolojik yaklaşımlarına paralel şekilde farklılık göstermekle birlikte bugünkü küresel alanda Amerikan hegemonyası, çok uluslu şirketlerin egemenliğine karşıt olma ve Avrasya bütünlüğünün bir şekilde sağlanması konusunda hepsi hem fikirdirler.

¹⁰² A.g.e

Yeni Avrasyacı düşünce de klasik Avrasyacı düşünce gibi maneviyatçı yanını muhafaza etmiştir. Bundan hareketle düşünce yapısının ne “sol” ne de “sağ” bir oluşum üzerine odaklandığı bunun yerine “üçüncü yol” kavramının ortaya konduğu belirtilmektedir. Bu “üçüncü yol” görüşüne bağlı kalınarak, kültürel, ekonomik, ve siyasal alanda Avrasya’nın stratejik entegrasyonunun sağlanacağı iddia edilmektedir. Bu entegrasyon sağlanmaya çalışılırken Atlantikçilerin ve Küreselcilerin dogmatik düşüncesi olan ve sadece piyasanın özgürlüğünü savunan liberal sistem terk edileceği bununla birlikte Marksist ekonomik doktrinin de benimsenmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu iki ekonomik modele alternatif olarak ise Avrasyacılığın “üçüncü yol” ekonomik modelinin hayata geçirilmesi ortaya konmaktadır. Bu ekonomik model için yapılacaklar Avrasya hareketi tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

“ -ekonomi manevi değerler üzerine kurulu bir uygarlığa dönüşecektir.

-Makro ekonomi entegrasyon ve iş bölümü üzerine kurulu büyük alanlarda gerçekleşecektir (gümrük birliği).

-Avrasya derinliğinde tek bir finans, ulaşım, enerji, üretim ve enformasyon oluşturulmalıdır.

-Ekonominin merkezi stratejik şekilde kontrol edilecek ve orta ve küçük ölçekli girişimlere özgürlük tanınacaktır.

-Ekonomik sistem piyasa yapısıyla sosyal, ulusal ve kültürel geleneklerin organik şekilde bir araya getirilmesiyle şekillenecektir.”¹⁰³

Rusya Federasyonundaki Avrasyacı hareket, sadece ekonomik bir birliktelik kurulmasını değil aynı zamanda milletler problemini çözecek ortak bir kültürel kimlik, ulus üzeri siyasal bir alan içerisinde Avrasya Birliği kurulmasını önermektedir. Kurulacak ulus üzeri yapılanma Büyük Rusya’yı temsil edecek olan Slav,Türk ve Fin (Altay-Ural) etnik unsurlarından oluşacağı ileri sürülmekte ve bu yapılanmada herkesin dinsel inancını ve kültürünü özgürce yaşayabileceği iddia edilmektedir.¹⁰⁴ Fakat bu Avrupa-Atlantik dünyasında olduğu gibi bireylere tanınan “insan hakları” değildir; iddia edilen, “halkların

¹⁰³ http://eurasia.com.ru/eurasist_vision.html, Erişim:18 Kasım 2004.

¹⁰⁴ Alexander Dugin, *Kişisel Görüşme*, 2004.

hakkı” kavramıyla toplumsal bir şekilde özgür ortamın kurulmasıdır.¹⁰⁵ Bu noktadan hareketle kurulması arzu edilen geçmiş anlamıyla Avrasya (Rusya) imparatorluğu, (günümüzdeki anlamıyla Avrasya “Federasyonunun”), Daniel El Azar’ın, AB veya ABD’deki gibi iktidar gücünün paylaşılması sonucu oluşan yapıya ve ortaya koyduğu “demokratikleşme” süreci tezine benzer bir şekilde Avrasya alanında (coğrafyasında) Atlantik ve Batı Avrupa değerleri çerçevesinde bir oluşumun görülmesinin beklenemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da Avrasyacı düşüncenin otoriter nitelikli yapılanmasıyla Atlantik ve Batı anlayışından farklılığını göstermektedir.¹⁰⁶ Avrasyacı düşünce “imparatorluk” adı altında bir oluşum önermesine karşın, kurulacak olan yapının hukuki işleyişi ve birimleri arasında nasıl bir iktidar paylaşımı olacağına ilişkin plan ve program ortaya koyamamakla birlikte bu oluşumda Rusya’nın merkez yani lider ülke olması ön plana çıkarılmaktadır. Rusya’nın merkez alınması Atlantik ve Batı Avrupa entegrasyon süreçlerindeki hegemonik düzlemdeki ilişkilerden farklılık göstermemektedir. Yapının otoriterliği ise aslında Batı merkezli bir bakış açısıyla olaya inildiğinde negatif bir unsur olarak görülmektedir. Rusya İmparatorluğunun, Batı tarzında tarihsel bir gelişime sahip olmadığını ve manevi değerlerin (Büyük Petro ve Bolşevik iktidarı dönemleri hariç) ön plana çıktığı bir yapıda gördüğümüzde tasarlanan Avrasya İmparatorluğunun (modern adı ile Federasyon) manevi değerler üzerine kurulacağını ve bu manevi değerlerinin ortak coğrafya ve siyasal kültürün yanı sıra Ortodoks ve İslam dininin diyalogunun üzerine kurulacağını da söyleyebiliriz.

¹⁰⁵ Alexander Dugin, **Kişisel Görüşme**, 2004.; Dugin aslında Danilevski’nin görüşlerine paralel bir yaklaşımı sergilemektedir. Danilevski de, Avrasya Halklarının farklı kültürel bir karakterde olduğunu, Batı Avrupa gibi bireysel egolar üzerine kurulu olmadığını iddia etmektedir. Danilevsky, Rusya’nın yaşadığı sorunlarının temelini tarihin çeşitli dönemlerinde Batı Modernizmine yönelmesinin olduğunu, Rusya’nın kendi kimliğine dönmesiyle doğal halinden, geleneklere bağlı şekilde uyumun sağlanacağını ifade etmiştir. Danilevski, 199, s.61, Aktaran: S.İ.Şimbeva, “Evropotsentrizm i Ekokrizis: Danilevski- Şpengler-Trubetskoi”, **Lev Nikolaeviç Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoriçeskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii, Tom I, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002, s.s.106-107.

¹⁰⁶ Daniel El Azar’a göre AB gibi entegrasyon süreçleri yani işbirliğinden doğan federatif yapılanmalar demokratikleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bkz. Daniel El Azar, “Federalism and The European Idea”, John-C.Lloyd Brown (Ed), **European Integration**, USA: University Press of America, 1995, s.s.21-23.

Avrasya hareketi başkanı Alexander Dugin'e göre, Avrasya olarak tanımlanan alanın merkezinde bugünkü *Bağımsız Devletler Topluluğu* coğrafyası vardır.¹⁰⁷ Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra stratejik bir boşluk yaşanmış ve Batı Avrupa ve Atlantikçi düşünce merkezlerine paralel sosyal, ekonomik ve siyasal düşünce yapıları bu alanda etkili olmuştur.¹⁰⁸ Dugin, günümüz Avrasya coğrafyasında yaşanan problemlerin kaynağının temel sebebinin bu paralel düşünce yapıları olduğunu belirtirken, günümüz Rusya'sında ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan milliyetçi akımların, yabancı düşmanlığının, eşitsiz gelir dağılımı gibi problemlerin temelinde yine Avrasya kaynaklı olmayan ve arka planında Protestan ahlâkın liberal ekonomik modeli ve onun ürettiği tutunum ideolojilerinin yattığını iddia etmektedir.¹⁰⁹ Klasik Avrasyacılar gibi Yeni Avrasyacılar Batıyla aynı toplumsal ve siyasal geçmişe sahip olmadıklarını belirterek Avrasya kimliği çevresinde entegrasyonun sağlanmasını önermektedirler. Böyle bir entegrasyon düşüncesi ileri sürülürken, Avrasya'nın özel koşulları ön plana çıkarılarak Avrasya halkları arasındaki ortak yönlerden hareketle "biz" duygusuyla ortak bir Avrasya ulusu yaratılmaya çalışılmaktadır.¹¹⁰ Ancak aynı zamanda, bugün yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik problemlerin aslında nesnel olarak batı kaynaklı düşüncelerin benimsenmesinden kaynaklandığı için "Atlantik ve Batı" ötekileştirilmektedir. Bu noktada Avrasyacılığı

¹⁰⁷ Alexander Dugin, **Rus Jeopolitiğine Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vugar İmanov, İstanbul: Küre Yayınları, 2003, s.s.239-245

¹⁰⁸ Dugin'e göre Avrasya coğrafyası entegre bir BDT'yi ifade etmekle birlikte esasında Avrasya imparatorluk alanının etki alanının Hint okyanusu sahillerine kadar giden bir jeopolitik alan olduğu da vurgulamaktadır. Daha fazla detay için bkz. **A.g.e**, s.s.239-245.

¹⁰⁹ **A.g.e**

¹¹⁰ Avrasya alanının veya bölgesinin, bir alt bölgesi olarak adlandırabileceğimiz Orta Asya ile ilgili Daşkovskii şu betimlemeyi yapmaktadır; "Doğa toplumun bir parçasıdır, bu toplum yapısı aile, akrabalık ve klan üzerine kurulu entegre, toplumsal bir alandır. Duygusal anlamda hassas ve manevi değerleri önemlidir, bir çok şey işlevini ve anlamını sembollerle sağlar, bu bakımdan semboller çok önemlidir." Daşkovskii'nin yaptığı bu betimleme aslında Batı kaynaklı materyalist düşüncenin, Avrasya ve onun bir alt bölgesi olan Orta Asya'yı anlayamayacağını, Batıdan farklı bir formasyonun bu bölgede var olduğu, bunun da "Avrasya kimliği olduğu" üzerinedir. Bu konuda bkz. P.K.Daşkovskii, "K Voprosu o Mirovoeerençeskom i Mentalnom Razvitii Koçevnikov Skifskoi Epohi Tsentralnoi Azii", **Lev Nikolaeviç Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoriçeskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii, Tom I, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002, s.s.194-195.

benimseyenler, sadece içsel bir olgudan hareketle değil aynı zamanda“öteki” vasıtasıyla da “Avrasya Uлуу” inşa etmeye çalışılmaktadırlar şeklinde bir sonuca da varabiliriz.¹¹¹

Yeni Avrasyacılarından birisi olan Çipaşvili, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya’da yaşanan krizin temel sebeplerini Pazar Ekonomisine ve diğer dini akımları dışlayıcı şekilde gelişen Ortodoksluğa dayandırırken, bu olguların ortaya çıkışını küreselleşmenin negatifliğine indirgemektedir.¹¹² Çipaşvili, Rusya’nın ulusal bir krizin olduğu köprü üzerinde yer aldığını ve bu köprü üzerinde toplumsal bir bütünlük kurulamadığını iddia etmektedir.¹¹³ Çipaşvili, toplumsal bütünlüğün sağlanmasının, silah veya ekonomiyle değil, kültürel kimliğin geri kazanılmasıyla olacağını, bunun Rusya’nın kendi özel bölgesel kimliği, anti-Amerikan ve anti-Batıcı bir yaklaşımla gerçekleştirebileceğini iddia etmektedir.¹¹⁴ Çipaşvili, etnik ve dini farklılıklara tolerans gösterecek bir yapının kurulmasının, güçlü bir devlet ile olacağını belirtirken bu yapıda *federalizmin* çözüm olamayacağını, tehlikeli bir yapı olduğunu bunun yerine farklı bir orta yolun bulunması gerektiğini düşünürken, Avrasyacılığın Rusya kimliğinin temeli olduğunu savunmaktadır.¹¹⁵ Çipaşvili’nin *federalizmi* tehlikeli bir yapı olarak değerlendirmesini, “Batı merkezli” bir devlet yapılanması ve insan hakları çerçevesinde bireyselleşmenin ve toplumsallığın kaybına ilişkin endişeleri olarak görebiliriz. Bununla birlikte federal nitelikli bir yapıyla merkezin zayıflaması ve devletin otoriter yapısının da kaybı ayrı bir endişe olgusu olarak Çipaşvili’nin görüşlerinde ortaya çıktığını iddia edebiliriz. Çipaşvili’nin federasyon üzerine yaptığı değerlendirmeyi Uluslar arası Avrasya Hareketi ileriye götürmüştür. Hareketin, hedefleri arasında *Avrasyacı federalizmden* bahsedilmektedir. Avrasyacı federalizm stratejik anlamda devletin birliğinin ve egemenliğinin bir merkezde toplanması anlamında şu anki AB’den farklılaşırken, diğer yandan kültürel ve dinsel

¹¹¹ Avrasya ulusu burada etnik bir kavram değil ortak ulus-üzeri bir kavram olarak kullanılmaktadır. Avrasya Birliği’nin önermeleri ve ortaya koyduğu bölgesel entegrasyon argümanı Avrupa Birliğinde uygulanan metottan en azından bölgeye bir kimlik kazandırılmasında farklı değildir.

¹¹² C.O.Çipaşvili, “Etnogenez i Problemi Gosudarstvennoi İdeologii Rossii”, **Lev Nikolaeviç Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoriçeskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii, Tom II, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002, s.146.

¹¹³ A.g.m, s.146

¹¹⁴ A.g.m, s.s.147-148

anlamda Avrasya federasyonunda yaşayan uluslara kültürel alanda çoğulcu bir yapı sunulacağını vaad etmektedir.¹¹⁶

2.3.2 Avrasyacı Entegrasyonun Bir Vasıtası: Avrasya Ekonomik Topluluğu

Avrasyacı düşüncenin siyasal alanda en etkin olduğu iki ülke Rusya Federasyonu ve Kazakistan'dır. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu Andrei Kozirev'in dışişleri bakanlığı döneminde Batı Avrupa ve Atlantik kurumlarıyla ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirmeye ve onların normlarına uygun şekilde liberal ekonomik ve siyasal politikaları takip etmeye başlamıştır. Fakat Rusya Federasyonunun yaşadığı Çeçen savaşı ve bununla birlikte iç politikadaki dinamiklerden dolayı dış işleri bakanlığına Avrasyacı Düşünceyi benimseyen, ABD'nin hegemon gücünün uluslar arası alanda egemen olmasına karşı duran, uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde neo-liberal ve eski doğu blok'u perspektiflerine alternatif olarak *üçüncü yolu* yani *Avrasyacılığı* öneren Yevgeni Primakov getirilir. Primakov ve Rus dış politikası yapıcıları, 1995'den itibaren Avrasya eksenli politikanın Avrasya alanında yerleşmesini ve bütünlük için uluslar arası alanda kurumsallaşmayı vasıta olarak görmüşlerdir. Primakov ve ekibinin bu dış politikasına paralel düşünceleri Avrasya coğrafyasında en çok savunanlardan birisi de Kazakistan Devlet Başkanı Nur Sultan Nazarbayev olmuştur. Nazarbayev, Kazakistan'daki nüfus yapısını da dikkate alarak etnik ve kültürel konulara bakışta çok dikkatli davranırken, Kazakistan'daki durumu şu şekilde tanımlamaktadır.

“Gerçek şu ki, büyük kültürel kayıplara rağmen Kazak halkı Kazakistan'daki diğer ulusal gruplarla birlikte aynı kültürel medeni düzlemde gelişmiştir. Zira bugün ülke nüfusunun büyük çoğunluğu benzer kültürel yönelimlere sahip insanlarca temsil edilmektedir. Meta etnik anlamda bu temel Türkiler ve Slavlardır.

¹¹⁵ A.g.m, s.150

¹¹⁶ <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1851>, Erişim:20 Nisan 2006.

Avrasya'nın bu temel meta etnik gruplarının karşılıklı etkileşiminin konjoktürel plandaki çeşitli kalıntılardan arındırılmış tarihi sadece geçmişin değil, geleceğin ışığında da kavranmalıdır.”¹¹⁷

Nazarbayev Orta Asya bölgesinde jeo-ekonominin çok önemli bir olgu olduğunu ve dünya ekonomik sistemi içerisinde güçlü olmak için bölgesel bir ekonomik entegrasyona (gümrük birliği, ortak para kullanımı, finans sistemi v.s) gidilmesi gerektiğini de açıkça ortaya koymuştur. Böyle bir entegrasyon için, Avrupa'yla karşılaştırıldığında tarihin ve Sovyetler Birliğinin mirasından dolayı daha fazla imkan olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁸ Nazarbayev'in bu şekilde bir yaklaşımı benimsemesi, Kazakistan'daki sadece etnik konjoktürü ele alması değil, aynı zamanda işlevselci bir yaklaşımdan hareketle, bölgesel işbirliğinin küresel ekonomik sistem içerisinde var olmak için bir gereksinim olduğuna inanmasıdır.

Bölgesel bir örgütlenmenin entegrasyona dönüşebilmesi için o bölgesel örgütlenmeyi oluşturan birimlerin (egemen üye devletlerin) kendi egemenliklerini ulus üstü bir yapılanmaya devretmeye hazır olmaları ve bu ulus üstü yapının federatif bir yapılanmaya gidebilmesi için alt yapı hazırlanmasına çalışmaları gerekir. BDT bütünü Avrasya coğrafyası içerisinde yer almasına karşın bu örgütlenmenin birimlerinden önemli bir kesiminin BDT'nin ulus-üstü bir yapılanmaya dönüşmesine karşı çıktıkları açıkça görülmektedir.¹¹⁹ Bu karşı çıkıştan dolayı Rusya Federasyonu ve Kazakistan önderliğinde BDT coğrafyasında Avrasya entegrasyonunu parçalı olarak sağlayacak bir vasıta olarak ekonomik işbirliğinden hareketle, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında 1996 yılında gümrük birliği oluşturulmuştur. Oluşturulan bu gümrük birliği antlaşması, Ekim 2000'de Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kurucu üye olarak yer aldıkları Avrasya Ekonomik Topluluğu (AVET) adı

¹¹⁷ Nursultan Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, İstanbul, Om Yayınevi, 2000, s.s.102-103.

¹¹⁸ Daha fazla detay için bkz. **A.g.e**, s.s.188-189.

¹¹⁹ Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, ve Türkmenistan BDT'yi sadece gevşek bir işbirliği alanı olarak görüp bunun hükümetler arası bir ilişkiden ulus üstü yapılanmaya dönüşmesine karşı çıkmaktadırlar.

altında kurumsallaşmış ve örgütsel bir yapıya kavuşturulmuştur.¹²⁰ Bu örgütün kuruluş amacı oluşturulan gümrük birliği çerçevesinde üye ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun ve böylece dünya ekonomisinde ve uluslar arası ticaretin koordinasyonun sağlanması olarak açıklanmıştır.¹²¹ Örgüt kurumsal görünüm olarak entegrasyonu amaçlayan bölgesel örgütlenmelerden farklı bir görüntü vermemektedir. Fakat kurumsal anlamda Topluluk Mahkemesi ve Entegrasyon Komitesiyle birlikte ulus-üstü bir örgütlenme izlenimi vermesine karşın bu organların bir “topluluk” şartına bağlı kalarak değil hükümetler arası antlaşmalar çerçevesinde karar almaları, örgütün ulus-üstü yapılanmayı tamamlayamamış ve hükümetler arası bir yapılanma şeklinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.¹²²

Günümüzde oluşturulmaya çalışılan Avrasya Birliği, Yeni Avrasyacıların daha çok üzerinde durduğu jeo-politik ve jeo-ekonomik bir düzlem içerisinde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir girişimin başarılı olabilmesi için yeni kuşakların kültürel anlamda aynı coğrafyaya ve ortak kimliğe sahip olduklarına dair içselleşecek bir kimlik edinmeleri gerekmektedir. Liberal Batı Dünyasının kültürel hegemonyası bugün Orta Asya ülkeleri ve Rusya’da kitle iletişim araçlarıyla ve sivil toplum örgütleri vasıtasıyla arttığını görmekteyiz. Avrasyacı düşüncenin, Kazakistan’daki entelektüel bir temsilcisi olan Olcay Süleymanov da Liberal ve Batı Avrupa kültürünün de küreselleşme aracılığıyla Avrasya coğrafyasında etkinlik gösterdiğini kabul etmektedir.¹²³ Süleymanov’un iddiasını doğrular nitelikte, ortaya çıkan olgulardan bir tanesi de Avrasyacılığın, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde ekonomik anlamda liberalizm ve Asyacılıkla iç içe geçmesi ve dış ekonomi politikasının kaçınılmaz olarak bu çerçevede oluşmasıdır.

¹²⁰ Özbekistan da 25 Ocak 2006’da Avrasya Ekonomik Topluluğuna katılım antlaşmasını imzalamıştır. **Pervy Kanal**, Rusya, 25 Ocak 2006.

¹²¹ <http://www.eurasec.org/about.structure.ru.html>, Erişim: 30 Mayıs 2005.

¹²² Daha fazla detay için bkz. <http://www.eurasec.org/about.ru.html>, Erişim: 30 Mayıs 2005.

¹²³ Beşir Ayvazoğlu, “Küreselleşme Karşısında Milli Kültürler Ne Yapabilir?”, **Diyalog Avrasya**, Güz 2002, s.s.17-19.

2.3.3 Avrasyacılığın Asyacı Liberalizm ile Birleşimi

Avrasyacı düşünceyi kendi içerisinde farklı söylemler ve eylemler içerisinde görmemiz mümkündür. Örneğin daha önce de bahsettiğimiz üzere, Alexander Dugin ve onun çizgisindeki Rus Avrasyacıları, ABD merkezli liberal politikaların ve Atlantik kurumlarının ekonomik anlamda genişlemesine ve kültürel, siyasal anlamda eski Sovyet coğrafyasında yani Avrasya’da etkin olmalarına net şekilde karşı durmaktadırlar. Bu görüşten farklı olarak ortaya çıkan ve Avrasyacılığın içerisinde bir nevi fraksiyon şeklinde algılayabileceğimiz düşünceyi *Asyacı Liberal-Avrasyacı* şeklinde farklı bir kategoriye koymamız mümkündür. Bu düşüncenin olgusal temsilinin Kırgızistan ve Kazakistan’da varlık gösterdiğini söylememiz mümkündür. Kültürel ve devletin güçlülüğüne siyasal anlamda inanışta Rusya’daki Avrasyacı Hareketten farklı bir çizgi olmamasına karşın, farklılığın ekonomik ve dış politika konularında belirgin olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu farklılığın temelinde, Kazakistan gibi ülkelerin kalkınma programlarını, Asya ülkeleri: Japonya, Güney Kore ve ASEAN’nın uyguladığı temel ekonomik ve dış politika yönelimlerine benzer bir şekilde belirlemeleridir.¹²⁴ Asya ülkelerinin lider konumunda olan ülkesi Japonya, çok taraflı, esnek ve ekonomik çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan bir düzlem içerisinde dış politikasını belirlemektedir. Örneğin Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) örgütü çerçevesinde, Asya, Pasifik ve Atlantik ilkeleri ile sadece ekonomik değil siyasi ve güvenlik konularında da işbirliği sağlanmaktadır.¹²⁵ Asya ülkelerin en temel özelliklerinden birisi gerek ekonomik gerekse siyasal alanda denge üzerine politika inşa etmeleridir. Bir diğer özellik ise liberal, serbest piyasa ekonomisi

¹²⁴ Kazakistan Devlet Başkanı, Nazarbayev, Japonya, Güney Kore ve Singapur örneklerini Kazakistan’ın kalkınması için model olarak görmektedir. Bu çerçevede de ekonomi danışmanını Kore kökenli, Amerikalı bir akademisyen olarak seçmiştir. Bu konuda bkz. Nursultan Nazarbayev, “Strategia Stanovlenia i Razvitiia Kazakhstana kak Suvvernoga Gosudarstva”, Kazakhstanskaia Pravda, 16 Mayıs 1992, s.s.8-9, Aktaran: Hakan Güneş, “Orta Asya Ülkeleri Siyasal Kültür ve Dış Politikasında Avrasyacılık”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 23, Kasım-Ocak 2004-2005, s.s.224-225.

¹²⁵ Japonya, APEC çerçevesinde büyük bir yatırımcı olarak ekonomik anlamda kazanım elde ederken bununla birlikte APEC çerçevesinde Asya, Pasifik ve Atlantik ülkeleriyle de güvenlik alanında da ilişkilerini geliştirmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Michael G. Roskin ve Nicholas O. Berry, **The New World of International Relations**, Sixth Edition, New Jersey: Prentice Hall, 2005, s.s.284-286.

çerçevesinde ilişkileri geliştirmeleri ve bu konuda sermayenin ve yatırımların sınırsız hareket etmesine yönelik teşvik edilmesidir. Bu özellik Kırgızistan, Kazakistan ve hatta Avrasyacılıktan uzak olarak gördüğümüz Türkmenistan’da da görülmektedir. Bunlara ek olarak Asya ülkelerinin, ABD ve diğer Batı kurumlarıyla sadece APEC bağlamında değil, uluslar arası sistemi içerisindeki askeri ve güvenlik konularında da birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Japonya’nın ABD’nin Irak işgaline destek vermesi ve asker göndermesi sanırız verilebilecek en iyi örneklerden bir tanesidir.¹²⁶ Sadece Japonya’da değil Kuzey Kore’de de olan bu tavrın, Orta Asya Cumhuriyetleri’nin NATO programlarına özellikle Türkiye aracılığıyla katılmaları da Asya ülkeleri ile kesişen politikalarını göstermektedir. Bu politikalar Afganistan’ın ABD tarafından işgali sırasında daha net şekilde görülmüştür.

Liberal çerçevede gelişen Avrasyacı Asyacılıkta, çok yönlü dış politika ve ekonomik ilişkiler öncelikli olmasına karşın, o bölgenin hegemon ülkesiyle ilişkiler işbirliğiyle, manevi bağların olmasından da kaynaklanan bir yapının da var olmasıyla, daha öncelikli bir hal alabilmektedir. Bu yaklaşımı esnek ve ekonomik çıkar çerçevesinde istikrar oluşturma arzusu şeklinde yorumlayabiliriz. Japonya da, örneğin ASEAN örgütü ile çeşitli alanlarda antlaşmalar yapmasına karşın, güvenlik konusunda ASEAN ile bir antlaşmaya ihtiyaç olmadığı, bölgenin, yani Asya-Pasifik alanının güvenliğinin ABD tarafından sağlandığı ifade edilmektedir.¹²⁷ Bu benzeşmeleri Kırgızistan ve Kazakistan’ın ABD’nin Afganistan operasyonlarında aldıkları tavırlarda da görmekteyiz. Sonuç olarak, dış politikada Orta Asya ülkeleri güvenliğinin kimin tarafından sağlandığı sorusunu, Rus Avrasyacılarında olduğu gibi sorgulamaya gitmemektedirler. Onlar için önemli olan ekonomik faaliyetlerin maksimize edilerek sağlanabileceği istikrar ortamının ve dengelerin korunmasıdır. Bu şekildeki yaklaşımı Liberal Asya Avrasyacılığı olarak adlandırabiliriz.

¹²⁶ Japonya Başbakanı, Junichiro Koizumi, kamuoyunun karşı durmasına karşın, Irak’a asker gönderilmesine karar vermiş, ABD ile de ilişkilerin Japonya’nın güvenliği için artırılması gerektiği inancı sürekli ifade edilmiştir. Bu konuda bkz. Jonathan D.Pollack, “The United States and Asia in 2004”, **Asian Survey**, Volume.45, No:1, 2005, s.s.8-9.

¹²⁷ Sandra R.Leavitt, “The Lack of Security Cooperation Between Southeast Asia and Japan”, **Asian Survey**, Volume.45, No:1, 2005, s.s.218-219.

Avrasya olarak tanımlanan coğrafyada, son dönemde ortaya çıkan siyasal değişimler Avrasya Birliği için vasıta olabilecek AVET'in veya BDT'nin geleceğini belirsizliğe itmektedir. Fakat bu belirsizliğe karşın askeri ve siyasal anlamda Rusya Federasyonu öncülüğünde BDT'nin hala bölgede, en etkili güvenlik örgütü olduğunu söyleyebiliriz. BDT'nin Orta Asya coğrafyasında sahip olduğu misyonu anlamak ve belirsiz geleceğine ilişkin fikir sahibi olmak için BDT'nin yapısını, işlevini ve BDT'nin Lokomotifini olan Rusya Federasyonunun BDT coğrafyasındaki rolünü tartışmamız gerekmektedir. Bu tartışmaların ardından ise BDT'ye üye Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve siyasal konumlarını incelemek suretiyle BDT'nin bölgedeki rolünün ne olacağına ilişkin bir sonuca varılacaktır. Bu çıkacak olan sonuç sadece BDT'nin değil, bununla birlikte AVET ve ŞİÖ'nün bölgedeki rollerinin nasıl bir hâl alacağını da gösterecektir.

3. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN KURULUŞ SÜRECİ, YAPISI VE RUSYA FEDERASYONU

SSCB'nin dağılması ile birlikte uluslar arası ilişkiler sistemini derinden etkileyecek değişiklikler ortaya çıkmıştır. Siyasal ve ekonomik anlamda önemli değişikliklerin başında, SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyetin “ayrı egemenlik” hakkına sahip devletler şeklinde uluslar arası ilişkiler sisteminde aktör olarak yer almaya başlamalarıdır.

Eski SSCB coğrafyasının uluslar arası alanda yeniden şekillenmesine ilişkin ilk adım BDT'nin kurulmasıyla atılmıştır. Rusya Federasyonu önderliğinde SSCB'nin boş bıraktığı alanın kısmen de olsa BDT ile doldurulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede SSCB içerisinde yer alan üç Slav Cumhuriyeti Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna, Minsk'te yaptıkları görüşmeler sonucunda BDT'nin kurulması üzerinde hem fikir olmuşlar ve SSCB'nin yıkılmasıyla meydana gelen boşluğun yerini stratejik anlamda bu kurumsal yapıyla gidermeyi amaçlamışlardır.

BDT'nin kuruluş aşaması olan Minsk zirvesinde yer alan Rusya Federasyonu devlet başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Parlamento Başkanı Aleksandr Şuşkeviç, SSCB'nin ortadan kalktığını ortaya koyarlarken BDT'nin işlevsel ve aynı zamanda çok amaçlı uluslar arası bir örgüt şeklinde kurulmasını amaçlayan 14 maddeden oluşan kurucu antlaşmaya da imza atmışlardır.¹²⁸ Minsk'te 8

¹²⁸ Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kuruluş amacının uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde yer alan “işlevselcilik” akımı çerçevesinde gerçekleştiğini Daniel El Azar vurgulamaktadır. El Azar göre BDT işlevselci düşünce çerçevesinde Avrupa Birliğinin yönetim yapılanmasını takip eden SSCB'nin yerini alacak olan bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Daniel J.Elazar,”The United States and the European Union:Models for Their Epochs”, Kalypso Nicolaidis ve Robert Howse (Ed). **The Federal Vision:Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union**. Oxford: Oxford Press.2001, s.47. ; Danilenko'ya göre ise BDT çok amaçlı bölgesel bir örgütlenme olarak kurulmuştur. Bkz. Gennady, M. Danilenko, “The Economic Court of the Commonwealth of Independent States”, **International Law and Politics**, Volume.31, No:893, 1999, s.893 ; Fırat Purtaş da BDT'nin işlevselci bir oluşum olduğunu belirtmektedir. Fakat BDT'yi uluslar arası örgütlerden Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile karşılaştırırken bu örgütlerin evrensel nitelikte olduklarını

Aralık 1992’de ortaya çıkan antlaşma metni tam anlamıyla BDT’nin temel ilkelerini, Şartı’nı ve yapısını belirleyen bir belge niteliği taşımaktadır. 14 maddeden oluşan bu antlaşma metnine göre, BDT’ye üye olan ve olacak olan devletlerin egemenliklerinin bağımsızlıklarının garantiye alınmasını, eşit şekilde temsil haklarına sahip olmalarını öngörürken, BDT’ye üye ülkelerde yaşayan halkların dil, din ve kültürel haklarının ayırım yapılmadan korunacağı da siyasal haklar çerçevesinde belirtilmiştir. Bununla birlikte ekonomi ve sosyal politikaların üye ülkeler tarafından iş birliği çerçevesinde geliştirilmesiyle birlikte Avrasya Pazarında ortak taşımacılık, ulaşım,gümrük ve finans politikalarının geliştirilmesiyle birlikte göç ve çevre sorunlarının BDT şemsiyesinde işbirliğiyle çözülmesi öngörülmüştür.¹²⁹ Yukarıda yer alan ifadelerden anlaşılabacağı üzere ekonomik ve sosyal işbirliğinin ön planda tutulacağı klasik bir işlevsel örgütlenmenin kurulması öngörülmüştür. Minsk’te belgeye dökülen satırlardan anlaşılabacağı üzere neo-liberal kurumsallaşmayı öngören bir yapılanmadan söz edilmektedir. Bu neo-liberal ekonomik kurumsallaşma bahis konusu olurken, BDT’nin siyasal bir birlikteliğe dönüşmesi resmi görüşmelerde ve belgelerde öngörülmemiştir.

Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna’nın BDT’yi oluşturması Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından tepkiyle karşılanmış ve kendilerinin bu oluşumun dışında tutulmamasının gerektiği özellikle Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev önderliğinde vurgulanmıştır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin tepkisi ve BDT’nin kurulmasına önderlik eden Rusya Federasyonunun dış politika yöneliminden dolayı BDT kurumsallaşmasını genişletmeyi kararlaştırmıştır. Kazakistan’ın Alma-Ata kentinde (o dönemde başkent) 11

ve bununla birlikte BDT’nin de bu çerçeve içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Purtaş’ın karşılaştırmasının ve sınıflandırmasının genel uluslar arası ilişkiler sistemine uymadığı açıkça görülmektedir. BM dışında kalan AB, AGİT ve BDT’nin sadece coğrafik değil, benimsenen değerler ve şartlar çerçevesinde de küresel nitelikten çok bölgesel niteliklerin ön plana çıkan örgütler olduğunu söylemek doğru olacaktır. Purtaş’ın düşünceleri için bkz. Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara:Platin, 2005,s.87. BDT’yi hem işlevsel hem de çok amaçlı örgüt özelliklerini gösteren bir örgütlenme olarak tanımlamamız mümkündür.

¹²⁹Beyaz Rusya’nın Minsk kentinde 8 Aralık 1992 yılında BDT’nin kurulmasına ilişkin Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında imzalanan antlaşmanın Rusça metni için bkz. http://www.cis.minsk.by/russian/cis_doc4.htm , Erişim: 8 Temmuz.2005.

eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin devlet başkanlarının katılımıyla BDT zirvesi (Gürcistan ve Baltık Cumhuriyetleri bu zirveye katılmamışlardır) gerçekleştirilmiş ve 21 Aralık 1991 yılında Alma-Ata deklarasyonu ortaya çıkmıştır.¹³⁰ Alma-Ata deklarasyonu Minsk'te Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın imzaladığı 14 maddelik kurucu antlaşmanın bir anlamda temel ilkelerinden hareket edilerek ortaya çıkarılmıştır. Alma-Ata deklarasyonunda Sergei Voitovich'in de ifade ettiği gibi BDT'nin devletler arası, eşitlik temelinde, devlet veya ulus üstü özellik göstermeyen bir işbirliği yapısında, hükümetler arası bir örgütlenme olduğu net şekilde ifade edilmiştir.¹³¹ Alma-Ata zirvesi sadece BDT'nin temel amaç ve işlevinin belirlenmesi açısından değil aynı zamanda örgütün legal yapısının oluşturulmasında ve karar mekanizmasında en önemli ana organları olan Devlet Başkanları Konseyi (Council of Heads of State) ve Hükümet Başkanları Konseyinin (Council of Heads of Government) kurulması açısından da önemli bir zirve niteliğine sahip olmuştur.¹³²

Alma Ata zirvesinde Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlığın kendileri için önemli bir olgu olduğunu ve merkezi bir devlet yapısını andıracak bir örgütsel yapının BDT içerisinde olmasına karşı olduklarına ilişkin görüşlerini beyan etmişlerdir. Bununla birlikte, Orta Asya Cumhuriyetleri ve diğer BDT üyeleri BDT'ye bir işbirliği alanı yaklaşımında olmalarına karşın, bu işbirliğinin çok taraflı antlaşmalar yerine ikili ilişkiler ile gerçekleştirilmesinden yana olduklarını ortaya koymuşlardır. Rusya Federasyonu ve Kazakistan ise diğer üyelere farklı olarak(buna Orta Asya dışındaki Beyaz Rusya'da dahil), BDT'nin daha fazla entegre olunabilecek bir yapılanma içerisinde olması için çaba sarf etmişlerdir. Alma Ata zirvesi bir anlamda tarafların BDT'nin ekonomik, siyasal ve hukuksal olarak nasıl bir şekil alacağına ilişkin karar almalarını sağlamıştır. BDT'nin amacının, işlevinin ve

¹³⁰ Alma Ata Zirvesine Minsk antlaşmasına imza koyan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya'yla birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova Alma-Ata zirvesine katılmışlardır.

¹³¹ Sergei A.Voitovich, "The Commonwealth of Independent States: An Emerging Institutional Model", **European Journal of International Law**. Volume. 4, Issue: 3, 1993, s.405.

¹³² A.g.m

yapısının belirginleşmesi sadece örgütün oluşumu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda SSCB'nin dağıldığının tescili ile birlikte, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya dışında kalan cumhuriyetlerin de uluslar arası alanda egemenliklerinin tescili ve BM üyeliğinin yolunun açılmasına büyük katkıda bulunmuştur.¹³³ Sonuç olarak Alma-Ata zirvesi BDT'nin Ocak 1993 Minsk zirvesinde, ortaya çıkan BDT Şartı için bir ön hazırlık olmuş ve devletlerarası temelinde bölgesel bir örgütün kurumsallaşma süreci başlamıştır.

16 Ocak 1992'de Devlet ve Hükümet Başkanları Konseylerinin Moskova'daki zirvede aldıkları kararla; BDT'nin örgütsel ve teknik yapılanmasının tamamlanması için bir çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir. Teknik anlamda bir zirve niteliği taşıyan Moskova zirvesinin ardından 20 Mart 1992 Kiev zirvesinde siyasal konuların ön plana çıkarılması ve tartışılmasının ardından, 15 Mayıs 1992 Taşkent zirvesinde BDT Birleşik Silahlı Kuvvetlerinin (CIS United Armed Forces), BDT üyeleri arasında *Kolektif Güvenlik Antlaşması* çerçevesinde saldırmazlık ve güç kullanımının yasaklanması kabul edilmekle birlikte ortak bir BDT Sınır Güçlerinin (Border Troops) oluşturulmasına da karar verilmiştir. Taşkent zirvesinde kabul edilen Kolektif Güvenlik Antlaşması aynı zamanda AGİT çerçevesinde kabul edilen Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşmasının (AKKA) BDT içerisinde kabulünü ve kimyasal silahlar da dahil silahsızlanmanın tüm eski SSCB coğrafyasında gerçekleştirilmesini öngörmektedir.¹³⁴ BDT kuruluş sürecinden de anlaşılacağı üzere teknik ve siyasal alanlarda devletler ve hükümetler arası işbirliğine yönelik işlevsel nitelikli (klasik anlamda) bir uluslar arası örgüt olma yolunda yön almıştır. Fakat bu çerçevede gerçekleşen kurumsallaşma sürecinde Kazakistan ve Rusya Federasyonu sürekli olarak BDT'nin daha fazla işleve ve etkinliğe sahip olabilecek bir

¹³³ Alma-Ata zirvesinde cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının korunması ve BM'ye üye olmalarına ilişkin katkı konması BDT'nin amaçları arasında yer almıştır.

¹³⁴ Meetings of the leaders of the CIS member states, http://www.cis.minsk.by/ENGLISH/meet_cis.htm, Erişim: 6 Temmuz.2004, s.12.

entegrasyonist politikayı takip etmesi için özellikle 1993 yılından itibaren çabalarını artırmışlardır.¹³⁵

Uluslar arası örgütlerin kurumsal anlamda hangi temelde hareket edeceğinin belirlenmesi örgüt Şartı'nın üye devletler tarafından kabulüyle gerçekleşmektedir.¹³⁶ BDT'nin Şartı da 22 Ocak 1993 yılında, Minsk'te Devlet ve Hükümet Başkanları Konseylerinin gerçekleştirdikleri zirvede adapte edilmiştir. Uluslar arası örgütlerin uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki yerini değerlendirirken sadece örgütün Şartı dikkate alınarak değil örgütün faaliyetleri de dikkate alınmaktadır. Buna rağmen Şart'ın bir örgütün temel çizgisini değerlendirmek ve tanımlamak açısından en önemli olgu olduğunu söylemek yadsınmaz bir gerçektir. Bu noktadan hareketle BDT'nin uluslar arası örgüt olarak nasıl bir ekonomik, siyasal ve hukuksal bir role sahip olduğuna ilişkin bir değerlendirme yapmamıza örgüt Şartı yardımcı olacaktır.

3.1 Konfederal Yapılanma

BDT Şartı, 9 ana bölüm ve 45 maddeden oluşmaktadır. Şartın ilk bölümünü oluşturan toplam 6 madde, örgütün temel amaç ve ilkelerini içermektedir. 1. maddede daha önce Alma-Ata zirvesinde örgütün niteliğine ilişkin önemle vurgulanan ilkeler yer almıştır. Bu maddeye göre topluluğa (örgüte) üye olan devletlerin eşit ve bağımsız bir şekilde uluslar

¹³⁵ Richard Sakwa ve Mark Webber de BDT'nin yapılanmasına ilişkin iki farklı görüşün ve grubun BDT içerisinde yer aldığını belirtirken, Bir tarafta, Rusya'nın önderliğinde BDT'nin entegrasyonist bir misyon yüklenmesini arzulayan Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan diğer tarafta ise BDT'nin entegrasyonist bir misyon yüklenmesini istemeyen "ayrılıkçılar" olarak yer alan Ukrayna, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın yer aldıklarını ortaya koymaktadırlar. Bkz. Sakwa Richard ve Webber Mark, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", **Europe-Asia Studies**, Volume.51, No:3, 1999, s.383. Bu değerlendirme doğru olmakla birlikte günümüzde Kırgızistan'ın iktidar değişikliğinden dolayı dış politikada belirsizliğin hakim olduğunu söylemek zorundayız. Bununla birlikte günümüzde Gürcistan ve Moldova'nın da BDT'ye bakışlarının ayrılıkçı grup içerisine girdiğini eklemeyi unutmamalıyız.

¹³⁶ "Şart" kelimesi burada uluslar arası örgütlerin anayasasını oluşturan yazılı belge anlamında kullanılmaktadır.

arası hukukun parçaları oldukları açıkça ifade edilmektedir.¹³⁷ Ayrıca topluluğun “devlet” olmadığını ve “ulus-üstü (supranasyonal)” yetkilere(güçlere) sahip olmadığı da bu maddede açıkça ifade edilmiştir.¹³⁸ 1. maddede kullanılan bu ifadeden anlaşılacağı üzere BDT’nin devletlerarası ve hükümetler arası bir yapılanma olduğu, *federal* bir niteliğe sahip olmadığı ve *konfederal* bir yapıyı ifade eden yapıda olduğu anlamı çıkmaktadır. Daha öncede ifade edildiği üzere federal yapılanmalarda uluslar arası arenada tek bir egemenlik hakkı mevcut olup, federal devleti oluşturan birimler sadece kendi iç hukuklarında egemenliğe sahiptiler, konfederal yapılarda ise uluslar arası bir kurumsal yapı ve örgütlenme çerçevesinde toplanan devletler (birimler) kendi egemenliklerini devam ettirmektedirler. 2. maddede ise siyasal, ekonomik, çevresel, insani, kültürel ve diğer alanlarda devletler arası işbirliğine dayalı, evrensel değerlere bağlı kalınarak ekonomik ve sosyal anlamda üye devletlerin kalkınmasının sağlanacağı belirtilmektedir. 3. maddede uluslar arası hukuk ve Helsinki Nihai Belgesi çerçevesinde halkların self-determinasyon ilkesine sahip oldukları belirtilmekle birlikte devletlerin toprak bütünlüğünün korunacağı ve egemenliklerine saygı gösterileceği ifade edilmektedir. Yine bu maddede insan hakları ve temel özgürlüklerin garanti altına alınacağı ve kimsenin dini, etnik, dil ve siyasal ayrımcılığa uğramayacağı belirtilmesine karşın, devletlerin iç işlerine herhangi bir müdahale olmayacağının da belirtilmesi bu maddenin kendi içerisinde bir çelişki taşımasına neden olmaktadır. Çünkü Devletler ve Hükümetler arası ilişkilere dayalı bir örgütlenmede insan haklarının korunması teknik olarak zor gözükmemektedir. Bundan dolayıdır ki insan hakları konusunda ulus üzeri bir yapılanmanın gerekliliği vardır. Ulus üzeri yapının ret edildiği bir yapıda insan haklarının güvence altına alınacağını vurgulamak anlamsızlık ifade etmektedir. Çünkü ulus üstü bir yapıda oluşturulan insan hakları mahkemesi bireyin devlete karşı haklarının korunup korunmadığı ilişkin yargı yetkisine sahiptir. BDT şemsiyesi altında ise böyle bir

¹³⁷ Topluluk kelimesi BDT’nin Şartı’nda yer almasından dolayı kullanılmaktadır, bu kelime burada BDT’yi ifade etmektedir.

¹³⁸ **Charter of The Commonwealth of Independent States**, <http://www.therussiasite.org/legal/laws/CISCharter.html>, Erişim: 29 Temmuz 2005, s.1; **European Journal of Law**, <http://www.ejil.org/journal/vol4/no3/art7.pdf>, Erişim: 14 Ocak 2005, Not: BDT şartı ile ilgili mevzularda aynı kaynak kullanılacağından kaynak diğer sayfalarda dipnot bölümünde tekrar edilmeyecektir.

bağımsız yapılanma söz konusu değildir. Sonuç olarak insan hakları devletler arası (veya hükümetler arası) ilişkilerin insafına bağlı kalmaktadır.¹³⁹

İlk bölümün en önemli maddelerinden bir tanesi de 4. maddedir. Bu maddeye dayanarak bir değerlendirme yapıldığında örgütün devletlerarası ilişkilere dayalı ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda işbirliğiyle klasik işlevselciliğin özelliklerini gösterdiğini söylememiz mümkündür. Bu maddede, ortak ekonomik alan çerçevesinde ortak Avrupa ve Avrasya pazarlarının ve gümrük birliği politikalarının belirlenmesi amaçlanırken, taşımacılık ve iletişim sistemlerinden, sağlık ve çevre sorunlarına kadar üye ülkeler arasında karşılıklı işbirliği öngörülmüştür.

Şart'ın ikinci bölümünün 9.maddesinde ise topluluğun federal özellikler yerine konfederatif özellikleri taşıdığı yine açıkça görülmektedir. Bu maddeye göre üye ülkeler 12 ay öncesinden topluluğa bildirmek suretiyle topluluk üyeliğinden çekilme hakkına sahiptirler.¹⁴⁰ Federal bir yapıdan diğer taraf veya tarafların rızası olmaksızın ayrılmak hukuksal olarak mümkün kılınmamakla birlikte konfederal yapılarda diğer taraf veya tarafların rızaları olması şartı aranmamaktadır.

Kolektif Güvenlik ve Askeri-Siyasal işbirliğiyle ilgili olan üçüncü bölümün özellikle Rusya Federasyonunun dış politika önceliklerine işlev kazandırılması anlamında en çok önem arz eden bölüm olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü uluslar arası örgütlerde hegemon güç, örgütün oluşturduğu rejim alanında kendi “ulusal çıkarına” yönelik politikalar sürdürmesine imkan verecek legal anlamda düzenlemelere gereksinim duyar ve bunları da gerçekleştirince, hegemon güç kendi faaliyetlerine uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde

¹³⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise yargıçların ulusal hiçbir çıkarı gözetmeden hareket edip,Avrupa Konseyine üye ülkelerin bireylerinin devlet karşısında mağdur olup olmadığı yargısına varma yetkisine bağımsız şekilde sahiptir. İnsan hakları konusunda BDT'nin aldığı rol örgütün devletlerarası ve hükümetler arası bir oluşum olduğunun başka bir göstergesidir. Bununla birlikte “Avrasya” toplum ve kültür özelliklerinin Batı Avrupa kültür ve değerlerinden farklılığının da ortaya çıktığını iddia edebiliriz.

¹⁴⁰ Federal yapılarda birimlerin tümünün rızası alınmadıkça ayrılık hakkı yoktur. Konfederal yapılarda ise uluslar arası alanda egemenlikleri tescil edilen birimlerin (egemen devletlerin) kurdukları devletlerarası yapılardan çekilme hakları vardır.

ve hukukunda meşruluk kazandırır.¹⁴¹ BDT Şartı'nın 11. maddesi Kolektif Güvenlik ile ilgili uluslar arası normlara bağlı kalarak silahsızlanmayı ve barışın korunmasını öngörürken 12. madde bunun topluluk coğrafyasında gerekli yer ve zamanda silahlı kuvvetlerin üye ülkelerin bireysel veya kolektif şekilde tehdit algılandığında BM'nin 51. maddesindeki kendini savunma (self-defense) ilkesine dayanarak müdahale yetkisinin üyelerde olduğu ifade edilmektedir. Kolektif anlamda bu hakkın kullanımının topluluğun Devlet Başkanları Konseyinin alacağı kararla mümkün olduğu da net bir şekilde ifade edilmiştir. Devlet Başkanları Konseyinin kararlarının oy birliğiyle alındığı düşünüldüğünde burada yatay bir ilişki düzeninin legal anlamda mevcut olduğu görülmektedir. Fakat üye devletlerin bireysel anlamda kendini koruma ilkesine dayanarak hareket etme yetkisine sahip olmaları askeri anlamda güçlü olan devletlerin dikeysel ilişki biçimini diğer üye ülkelere dayatma fırsatını yaratacağını düşünmek yanlış olmayacaktır. Örneğin askeri ve siyasal anlamda Kırgızistan'dan güçlü olan Özbekistan bazı dönemlerde Kırgızistan'ın belirli bölgelerine kendisine tehdit oluşturuıcı unsurların (İslami hareketler) olduğu gerekçesiyle hava kuvvetleriyle sınır ötesi hareketler düzenlemektedir. Aynı şekilde Rusya Federasyonu BDT'nin çeşitli bölgelerinde askeri üsler kurarak barış gücü operasyonları yapmaktadır. 12. maddenin bu tür müdahalelere açık olması devletlerin egemenliğine meydan okuduğu ve tehdit olduğu Konstantin Korkelia tarafından da iddia edilmiştir.¹⁴²

4.bölümün 17 ve 18. maddeleri yine topluluk üyelerinin yaşadığı siyasal ve güvenlikle ilgili sorunların müzakereler ile çözülmesini amaçlarken, soruna taraf üye ülkelerin sorunu çözemediklerinde sorunun barışçı yollardan çözümü için tüm yetkiyi Devlet Başkanları Konseyine devretmektedirler. Başkanlar Konseyi de böylece sorunun çözümü için tavsiye kararları üretmektedir. Üye ülkeler arasında sorunların çözümü için Devlet Başkanları

¹⁴¹ BDT içerisinde Rusya Federasyonunun hegemon güç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri ve Siyasal anlamda gücünü BDT içerisinde hissettirmesinin yanı sıra Rus dilinin BDT'nin tek resmi dili olmasından Rusya Federasyonunun hegemon güç olduğu kanısına varılabilir. Rusça tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri için ortak bir dil niteliğindedir ve cumhuriyetler arasındaki iletişimi sağlamaktadır.

¹⁴² Konstantin Korkelia, "The CIS-Peace-Keeping Operations in the Context of International Legal Order", <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/korkelia.pdf>, Erişim: 2 Ocak 2005, s.5.; Korkoelia, aynı zamanda BDT'nin BM'degözlemci statüsünü elde etmesini ve bölgesel bir örgüt olarak uluslar arası

Konseyinin bağlayıcı bir karar alma ve yetkisine sahip olmaması da BDT'nin işlevselci, devletlerarası bir işbirliği örgütlenmesinin ötesine geçemediği ve tüm ülkelerin antlaşmalara taraf olmadığında coğrafi etki alanının sınırlandığını söyleyebiliriz. Buna rağmen 11 Ekim 2000 yılında BDT'nin Bişkek'te gerçekleştirdiği zirvede Kolektif Güvenlik konseptinin çerçevesinin genişletilmesine ilişkin tartışmalar yapılmış, Kolektif Güvenliğin içeriğinin ne olacağına ilişkin fikir birliğine varılamamasına karşın Kolektif Güvenlik antlaşmasının yenilenmesine karar verilmiştir.¹⁴³ Ardından 24-25 Mayıs 2001 tarihlerinde Erivan'da gerçekleştirilen BDT zirvesinde, Kolektif Güvenliğe ilişkin belge üzerinde mutabakata varılmış ve Kolektif Güvenlik temelinde ani müdahale gücü (rapid reaction force) hakkı BDT askeri birliklerine verilmiştir.¹⁴⁴ Bu antlaşmaya BDT çerçevesinde Rusya Federasyonu, Ermenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan taraf olmuşlardır.¹⁴⁵ Bu antlaşma BDT'nin askeri ve siyasi anlamda işlevini artırmakla birlikte BDT içerisinde ayrışımaların ve parçalı birlikteliğin de pekişmesi anlamına gelmektedir. Topluluk Şartı'nın 4. Bölümündeki ifadelerden ve örgüt çalışmalarından anlaşılacağı üzere, BDT'nin bölgeye *Barış Operasyonları* düzenleyen *Kolektif Savunma ve Güvenlik* örgütü özelliğini ön plana çıkardığını söyleyebiliriz.¹⁴⁶ Bu özelliğin özellikle son dönemde Orta Asya coğrafyası dışında ön plana çıkmaması, Rusya Federasyonunun, Orta Asya ülkeleri ile birlikte daha dar bir çerçevede yapılanmaya gittiği gözlenmektedir. Bu noktadan hareketle, Nisan 2003'te Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan tarafından kurulmuştur. Bu örgütlenmenin en önemli özelliği Kolektif Hızlı Müdahale Güçlerini (Collective Rapid Deployment Forces-CRDF- Kolektivnih Sil Bistroy Razvertivaniya) kullanacak bir yapıyı

ilişkilerde yeralmasını BM Şartı'nın VIII. Bölümüne bağlı olarak gerçekleştiğini ve BDT'nin Kafkasya'da ve Tacikistan'daki müdahalelerde BM ile koordineli çalıştığını da belirtmiştir. **A.g.e.**, s.s.31-34.

¹⁴³ A.A Saliev ve Y.E Usubaliev, "Formirovanie Sistemi Regionalnoi Bezopasnosti v Tsentralnoi Azii", A.D Voskresenskii i K.P Borışpolets (Eds), **Severo-Vostochnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeistvii**, Moskva: Rosspen, 2004, s.456.

¹⁴⁴ **A.g.e.**, Antlaşma Kolektif Güvenlik Antlaşması şeklinde anılmasına karşın, Antlaşmanın uluslararası hukuk dayanağı olarak Kolektif Savunma ile ilgili BM'nin 51. maddesine gönderme yapması dikkat çekicidir.

¹⁴⁵ **A.g.e.**

¹⁴⁶ Edward Marks'a göre BDT, Rusya'nın teşvik ettiği bölgesel barışı operasyonları yapan bir örgüt niteliğine sahip ve Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States) ile bu bakımdan benzerlik gösteren bir örgüttür. Bu konuda bkz. Edward Marks, "The CIS and the Caucasus", **Strategic Forum**, No:90, Novemeber, 1996, http://www.ndu.edu/inss/strforum/SF_90/forum90.pdf, Erişim: 2 Ocak 2006, s.1

hayata geçirme girişiminde olmasıdır.¹⁴⁷ Örgütün diğerk bir özelliğinin de ABD’nin Orta Asya’daki ‘güvenlik’ adı altında Orta Asya’ya yerleşmesine bir meydan okumasıdır.

Şart’ın 5.bölümünün 19 ve 20. maddeleri üye ölkeler arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgilidir. 19.maddede ekonomi, taşımacılık,eğitim, teknoloji transferi, sağlık, kültür ve spor alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanırken. Topluluk sınırları içerisinde sanayi ürünü ve malların standartlaştırılması ve sertifika sisteminin yerleştirilmesi teşvik edilmektedir. 20.maddede ise üye ölkelerin ulusal yasaları ile topluluğun işbirliği alanında oluşabilecek çelişkilere ilişkin topluluğun danışma görevi üslenerek çelişkileri gidermeye çalışacağı ön görölmüştür. Bu ifadeler yeni işlevselciliğin söylemine ve argümanlarına uygun olmasına karşın, bu ifadelerin BDT şemsiyesi altında pratiğe dönüştürülemediği görölmektedir.

3.2 Bağımsız Devletler Topluluğunun Organları

Topluluk organlarının çalışma prosedürü, yetki ve görev alanları ile ilgili düzenlemeler 6 ve 7.bölümlerde yer almaktadır. 21,22,23,24,25 ve 26.maddeler Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyinin görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Her iki Konseyin toplantı merkezleri Minsk’te bulunmaktadır.

3.2.1 Devlet Başkanları Konseyi

Devlet Başkanları Konseyi BDT’nin en yüksek (supreme) organıdır. Tüm üye devletler bu organda en yüksek temsile sahip devlet başkanları tarafından temsil edilirler. Konseyin çalışmaları sürekli veya belirli zamanlarda çalışan uzman kadrolar tarafından yürütölmektedir. Burada, üye ölkelerin önemli sorunları tartışılır ve oybirliğine dayalı

¹⁴⁷ Annette Bohr, “Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order”, **International**

metotla karar alınır. Konsey yılda iki kez olağan toplantı gerçekleştirmektedir. Konsey üyelerinden herhangi biri olağanüstü durumlarda inisiyatif alarak konseyi toplantıya çağırır. Konsey Topluluk Şartının 38. maddesinde belirtildiği gibi Hükümet Başkanları konseyinin önermesine göre topluluk organlarının kullanacağı bütçe miktarını belirleme hakkına sahiptir. Konseyin yaptığı görüşmelere üyeler kendileriyle ilgili olmadığına inandıklarında katılmama ve oy kullanmama hakkına sahiptirler. Böyle bir uygulama Devlet Başkanları Konseyinin etkinliğini azaltmaktadır. Örneğin Taliban'a karşı Afganistan'da 2001 yılından itibaren yürütülen operasyonlara ilişkin BDT'nin organize ettiği zirvelerin büyük bir bölümüne Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov (Türkmenbaşı) katılmamıştır. Coğrafi anlamda önemli ve ilgili bir konuda olmasına karşın Türkmenistan'ın bu tutumu BDT'nin güvenlik politikalarına meydan okuma anlamına gelmekte aynı zamanda topluluğun ortak bölgesel dış politika oluşturmasını zorlaştırmaktadır. Devlet Başkanları Konseyinde bu şekilde bir uygulamanın olması BDT'nin Orta Asya'da ve kendi alanı içerisinde kalan diğer bölgelerde etkinliğinin ulus üzeri bir aktör şeklinde gelişmesine engel olmaktadır. Böylece BDT'nin ilk giriş maddesinde yazılı olduğu gibi, organların çalışma prosedüründe de bağlayıcı unsurların olmaması örgütün devletlerarası bir işbirliği topluluğundan öte gitmemesine neden olmaktadır.¹⁴⁸ Bağlayıcı kararların olmaması, siyasi ve askeri konularda işbirliğini kurumsal anlamda zayıflatmakta ve bu faaliyetlere de yansımaktadır.

3.2.2 Hükümet Başkanları Konseyi

Topluluğun ekonomik, sosyal ve diğer ortak çalışma alanlarıyla ilgili üye ülkelerin yürütme organlarıyla koordinasyonu sağlamaktadır. Yılda dört kez toplanan Konsey olağanüstü durumlarda da ekstra toplantılar yapmaktadır. Devlet Başkanları Konseyinde olduğu gibi kararlar oybirliğiyle alınmaktadır. Hükümet Başkanları Konseyinde de sürekli çalışan uzmanlarla birlikte, belirli konularda uzman olan kişilere danışılmaktadır.

Affairs, Volume.80, No:3, 2004, s.489.

¹⁴⁸ Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Kazakistan dışında kalan ülkeler BDT'nin ulus üzeri bir yapılanmaya yönelmesine çekinceli veya karşı durmaktadırlar.

3.2.3 Dışışleri Bakanları Konseyi

Dışışleri Bakanları Konseyi hem Devlet Başkanları hem de Hükümet Başkanları Konseyinin aldığı kararlar çerçevesinde üye devletlerle dış politika konusunda koordinasyonu sağlamaktadır. Konsey üye ülkeler arasında karşılıklı çıkarın sağlanması ve uluslar arası örgütler içerisinde üye ülkelerin faaliyetlerinin artırılması için konsultant (danışmanlık) görevini üstlenen komiteyi de organize etmektedir. Bu koordinasyon komitesi Devlet Başkanları ve Hükümet Başkanları Konseylerinde alınan kararlar ve ikili ilişkiler sonucunda yapılan antlaşmaların nasıl faal hale geçirileceği konusunda teknik anlamda çalışmalar yapmaktadır.

Çalışma Merkezi Minsk'te bulunan Dışışleri Bakanları Konseyi ve Koordinasyon-Danışmanlık Komitesi bölgesel çatışmaların giderilmesi ve kolektif güvenliğin sağlanması konularına da büyük önem vermektedir. Özellikle Yevgeni Primakov'un Rusya Federasyonu dış işleri bakanı olduğu dönem içerisinde, Orta Asya ölçeğinde Tacikistan İç Savaşının sona erdirilmesi ve Afganistan sınırının güvenlik altına alınmasında bu ana organ ve komite etkili olmuşlardır.

3.2.4 Savunma Bakanları Konseyi-Birleşik Silahlı Kuvvetler Başkanlığı

Bu organ Askeri konularda teknik anlamda düzenlemeler yapmaktadır. Bu düzenlemeler yapılırken Devlet Başkanları Konseyinin otoritesine bağlı kalınarak yapılmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkanlığı da Topluluk altında oluşturulan Barış Kuvvetlerinin koordinasyonunu ve çalışmalarını sağlamaktadır.

3.2.5 Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi

Devlet Başkanları Konseyine bağlı olarak topluluk üyelerinin sınır güvenliğinin sağlanmasına yönelik yapmaktadır. Orta Asya coğrafyası düşünüldüğünde reel güç politikası açısından güvenlik konularına yaklaşan Rusya Federasyonu açısından BDT'nin sınır boylarının korunması büyük önem arz etmektedir. BDT'nin genel anlamda Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın istediği düzeyde bir entegrasyon süreci yaşamamasına karşın, askeri konularda her iki ülkenin hatta Özbekistan'ın BDT şemsiyesi altında Güney Orta Asya'da Afganistan sınırı boyunca (özellikle Taliban hareketinin çıkışından sonra ve Tacikistan iç savaşı süresince) etkinlik kurdukları açıkça görülmektedir. BDT'nin entegrasyona gidici bir mesafe kat etmemesine rağmen ABD'nin ve müttefiklerinin Afganistan'ı 2001 yılında işgal etmesine kadar, Orta Asya coğrafyasında Rusya Federasyonu önderliğinde en etkin askeri ittifak nitelikli bir topluluk olarak hareket ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2.6 Ekonomik Divan

Topluluk Şartı'nın 32.maddesi Ekonomik Divanın işlevini açıklamaktadır. Çalışma merkezi Minsk'te bulunan Ekonomik Divan Topluluk üyelerinin ekonomik ilişkilerde yaşadıkları sorunların antlaşmalardan doğan yükümlülöklere dayanarak çözümüne yönelik karar almaktadır. Fakat bu kararlar tavsiye niteliğinden öteye gitmemektedir. İşlevselci bir örgütlenme olmasına karşın, topluluk ekonomik alanda AB'deki gibi bir Adalet Divanına benzer bir ulus üstü (supranasyonal) yapılanmayı sağlayamamıştır. Ekonomik Divan sadece devletler arası ekonomik anlaşmazlıklarda yetkiye sahip olmaktadır. Böyle bir durumda ancak devletlerin gösterdiği rıza sonucu sorunlar Ekonomik Divana ulaştırılmaktadır.¹⁴⁹ Örneğin, Ekonomik Divan'a 1996 yılında Rusya Federasyonu tarafından Kazakistan'ın ekonomik ilişkilerdeki tutumuna yönelik yapılan şikayet, özel şirketler ve bölgesel

¹⁴⁹ Danilenko, **a.g.m**, s.899.

otoritelerin sorunlarının giderilmesi temelindeydi.¹⁵⁰ Ekonomik Divan, yapılan başvuruya yönelik aldığı kararda, sorunun Kazakistan ve Rusya arasında hükümetler arası yapılan ticari antlaşmalar çerçevesinde çözülmesine yönelik tavsiye kararı almıştır.¹⁵¹ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Ekonomik Divan'ın tavsiye dışında bağlayıcı bir karar almadığını görmekteyiz.

Ekonomik Divan, sivillerin BDT coğrafyasındaki durumlarına ilişkin aldığı tavsiye niteliğindeki kararlara baktığımızda da, BDT'nin hükümetlerarası bir ilişki biçimine sahip olduğunu ve hukuksal kaynağını egemen devletlerin hukukundan aldığını görmekteyiz. Öyle ki, 1996 yılında BDT'nin Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya Federasyonu arasında imzalanan *iş kazaları* ile ilgili antlaşmaya (Agreement on Mutual Recognition of Rights and Compensation on Injured Workers) ilişkin, Ekonomik Divan görüş belirtmiştir. Bu görüşe göre *iş kazakalarından* doğacak yaralanmalardan sonra işletilecek olan hukuksal süreçte ülkelerin kendi iç hukuk prensiplerinin BDT hukukunun kaynağını oluşturduğu ifade edilmiştir.¹⁵²

Ekonomik Divan'ın etkili üst bir hukuksal yapıya kavuşturulamamasında, Topluluk üyesi devletlerin liberal ekonomik bir geleneğe sahip olmamalarını ve “ulusal egemenliklerine” sahip çıkmalarını başlıca sebepler olarak gösterebiliriz. Bununla birlikte BDT sınırları içerisinde ticari faaliyetlerin düşük bir seviyede devam etmesi, Ekonomik Divanın rolünün artmasına ilişkin ticaretin katalüzör bir rolü üstlenemediğini de iddia etmek mümkündür.¹⁵³ Uluslar arası örgütlerin ve ulus üstü kurumsal yapılar ticari ilişkilerin ve sanayi ürünlerinin taşınmasının yoğunlaşması ile birlikte ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda Ekonomik Divan'ın etkin ulus üzeri bir yapılanmaya dönüşmesi ticari

¹⁵⁰ A.g.m, s.902.

¹⁵¹ A.g.m, s.902.

¹⁵² A.g.m, s.910.

¹⁵³ BDT coğrafyası Dünya nüfusunun % 5'lik kısmını, sanayi potansiyelinin %10'unu ve doğal kaynaklarının %25'ini oluşturmaktadır. BDT ülkelerinin toplam nüfusu 280 milyon olmasına karşın BDT içerisindeki ticari faaliyetler Dünya Ticaret'inde sadece % 2 civarındadır. Bu konuda bkz. B.Pastukhov, “The CIS: Overlapping Integration Setups”, **International Affairs**, Volume.150, Issue:2, 2004, s.106.

ilişkilerin yani bölge içi ticaretin (intra-region trade) artması ile mümkün olacaktır. Günümüz şartlarında ise bunun mümkün olmadığı görülmektedir.¹⁵⁴

3.2.7 İnsan Hakları Komisyonu

Topluluk Şartı'nın 33.maddesi merkezi Minsk'te bulunan İnsan Hakları Komisyonunun işlevini belirlemektedir. İnsan Hakları komisyonu pratik anlamda topluluk içerisinde günümüze kadar herhangi bir işleve sahip olmadığı gibi, Şart'ın 33.maddesinde kendisine sadece topluluk içerisinde insan hakları konusunda gözlem yapması ve danışmanlık hizmeti görmesi dışında bir yetki verilmemektedir. Ulus üzeri bir yapılanma yerine tam anlamıyla hükümetler arası bir özelliğe sahip olunmasından dolayı İnsan Hakları komisyonun çalışması da tamamıyla üye ülkelerin insafına kalmıştır. Topluluk üyesi ülkelerin otoriter yönetime sahip olmaları ve İnsan Hakları konusuna önem vermemeleri bu kurumu işlevsiz kılmıştır.¹⁵⁵ BDT'nin İnsan Hakları konusunda etkin olmaması BDT ülkelerinin BDT'ye daha çok bir güvenlik örgütü olarak bakmıştığını ve bu güvenlik kavramının da devlet merkezli bir şekilde değerlendirilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Gillet, BDT'nin öncelikle AB gibi ekonomik bir birlik haline gelmesi için üye ülkelerden talep gelmesi gerektiğini, eğer bilimsel, sektörel ve teknik işbirliğiyle de ekonomik bir standartın yakalanabileceği, böylece ekonomik enegrasyona yönelenebileceğini vurgulamaktadır. Axel Gillet, **Seventh Annual Washington Area Model United Nations Conference: Commonwealth of Independent States**, April 2004, <http://www.wamunc.com/cis.pdf>, Erişim:2 Ocak 2006, s. 2

¹⁵⁵ Bloed, BDT ülkelerinin İnsan Hakları konusunu önemsemediklerini, AGİT çerçevesinde de dikkatlerini İnsan Hakları konusu yerine siyasi-askeri ve güvenlik konularına verdiklerini belirtmektedir. Bu konuda bkz. Arie Bloed, "CIS continue to push for a reform of the OSCE", **Helsinki Monitor**, Volume.15, No:4, October 2004, s.299.

¹⁵⁶ Rusya Federasyonunun BDT'deki daimi temsilcisi Yevgeni Belov ve BDT Yürütme Komitesi Direktörü Oleg Putintsev'in birlikte yazdıkları makalede de BDT'nin güvenlik ve insan hakları anlayışının tamamıyla devlet merkezli bir açıdan değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin, terörizm, organize suçlar, insan kaçakçılığı, yasadışı ticaret ve uyuşturucu ticaretinin vb. BDT'nin güvenlikle ilgili temel tehdit algılamaları olduğu belirtilmiş, bu çerçevede alınan ve alınacak önlemler belirtilmiştir. Kültürün, Çevrenin ve İnsan Haklarının korunacağından söz edilmekle birlikte bu noktada BDT'ye üye devletlerin nasıl bir rol alacağı ve Avrupa Konseyinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki (AİHM) gibi bir bireysel başvuru (Individual

3.2.8 Parlamentolar arası Kurul

Merkez binası St.Petersburg'ta bulunan Parlamentolar arası Kurulun işlevi ve rolü topluluk şartının 36 ve 37. maddelerinde şu şekilde açıklanmaktadır. Parlamentolar arası Kurul topluluk hukuku ile üye ülkelerin yasalarının uyuşması veya üye ülkelerin yasalarının yakınlaştırılması için tavsiye niteliğinde yasa yapıcı bir işleve sahiptir. Topluluk parlamentosu yaptığı çalışmaları özellikle ekonomik faaliyetlerle ilgili olan yasaların uyumuna yönelik yaptığı çalışmalarla AB parlamentosunu andırmaktadır. Bu organın da tavsiye niteliğinden öteye geçmeyecek şekilde yetkiye sahip olması etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Topluluk Parlamentosu kendi çalışmalarını düzenleyen bir antlaşmaya (convention) da sahiptir. Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Rusya Federasyonunun yanı sıra Orta Asya Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan antlaşmaya taraf ülkelerdir. Orta Asya cumhuriyetlerinden BDT entegrasyonuna sıcak bakmayan Türkmenistan ve Özbekistan'ın bu antlaşmaya taraf olmamaları dikkat çekmektedir.¹⁵⁷

22 maddeden oluşan bu antlaşma metni topluluk parlamentosunun işlevini ve rolünü tanımlamaktadır. Topluluk Şartında topluluğun ulus üstü bir yapılanma olmadığı vurgulandığı gibi parlamentonun konumunu belirtmek için 1.maddede parlamentonun topluluğun devletler arası bir organı olduğu açıkça ifade edilmektedir.¹⁵⁸ Antlaşmanın 2.maddesinde ise parlamentonun sürekli veya geçici komite ve komisyonlar kurmak

Petition) hakkında bahsedilmemektedir. Bkz. Yevgeni Belov ve Oleg Putintsev, "CIS: Countering Threats to Security and Stability", **International Affairs**, Volume.51, No:1,2005, s.s.95-96.

¹⁵⁷ Bazı ülkelerin sürekli olarak yapılan antlaşmalara çekince koymak suretle antlaşmalara taraf olmamaktadırlar ve bu antlaşmaların hükümlülüklerinden kaçmaktadırlar. Bu şekilde bir tutumun ortaya çıkması bazı ülkelerin BDT'ye bakış açılarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Rusya Federasyonu bu tür antlaşmalarla dağılan SSCB'yi BDT çerçevesinde farklı bir format içerisinde yeniden toplamak isterken, Ukrayna'nın vakti zamanındaki DevletBaşkanı Kravçuk BDT'ye uygar bir boşanma yorumunu yapmıştır. Özbekistan da aynı şekilde ülkelerin bağımsız şekilde kalkınma yoluna gidebileceklerini öngörmüştür. Bu konuda bkz. Valdimir A.Malinkovich, "The Future of the Political Integration of the CIS Countries: The View From Ukraine", http://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/CF130/CF130ch14.pdf s.s.179-180, Erişim: 2 Ocak 2006.

¹⁵⁸ BDT Parlamentolar arası Kurulun konvansiyonu için bkz. <http://www.iacis.ru/questions.en.html#CONVENTION>, Erişim: 8 Ağustos 2004.

suretiyle teknik çalışmaları yürüttüğü ve bununla birlikte Parlamentonun Genel Sekreterlik Konseyine sahip olduğunu ve bu Sekreterya'nın teknik çalışmaları organize ettiği belirtilmektedir. Parlamentonun çalışmalarını düzenleyen 22 madde teknik içerikli olmakla birlikte özellikle daha önce yukarda bahsedilen 1.madde ve 3.madde topluluğun uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki karakterini anlatması açısından önem arz etmektedirler. 3.maddede Parlamentonun delegasyonlarının üye ülkelerin ulusal parlamentoları tarafından atandıkları veya seçildikleri belirtilmektedir. İşlevselci uluslar arası bir örgütlenme olan ve en fazla entegrasyon süreci yaşamaktaki AB parlamentosuyla karşılaştırıldığında, BDT ve AB arasındaki küçük ama önemli farklılık ortaya çıkmaktadır. AB parlamentosunda ulusal kimlik yerine ülkelerin coğrafi kimliği ön plana çıkarılarak AB parlamentosuna temsilci gönderilmekte ve parlamento içerisinde ayrım ulus devlet veya ulusal kimlik yerine ideolojik tutumlara bağlı olarak yapılmaktadır. Böyle bir ayrım ulus devlet ve ulusal kimlik anlayışına yeni bir yaklaşımı getirmektedir. BDT parlamentolar arası kurulda ise üye devletlerin temsilcileri vatandaşı bulundukları devlete bağlı kalarak atanmakta veya seçilmektedirler.¹⁵⁹ Ulus üzeri bir yapılanma söz konusu olmamakla birlikte teknik anlamda çalışmalar yürütmesinden ve uluslar arası örgütlerle özellikle ekonomi ve sosyal alanda işbirliği yapmasından dolayı topluluk parlamentosunun pozitif katkıları yadsınamaz. Fakat bu çalışmaların ve katkıların hayata geçirilerek değer kazanması yinede BDT Devlet Başkanları Konseyi'nin tutumuna paralel gelişmektedir.

Topluluk Şartı ile ilgili yapılacak değişiklikler 42.maddede belirtildiği üzere Devlet Başkanları Konseyinde herhangi bir üye ülkenin önermesi ve tüm üyelerin oybirliğiyle gerçekleşmektedir. Şart'ın 43.maddesi ise üye devletlere Topluluk Şartı'nın bazı maddelere ilişkin rezerv ve deregasyon hakkı vermektedir. Topluluk Şartı'nın 3,4 ve 7.bölümlerinin

¹⁵⁹ AB parlamentosuna temsilciler direk olarak ikamete kayıtlı bulundukları bölgede seçime katılmaktadırlar. Örneğin bir İspanyol vatandaşı Finlandiya'da ikamet ediyorsa AB parlamento seçimine Finlandiya'da aday ve seçmen olarak katılma hakkına sahiptir. Parlamenter olarak seçilen kimse seçildiği ülkenin etnik ve ulusal kimliğine bağlı bir temsiliyet yerine ideolojik anlamda bağlı bulunduğu grubun bir ferdi olarak temsil etmektedir. Örnek: İtalyan seçmenleri tarafından seçilen bir liberal görüşlü kimse yine İtalyan seçmenler

tümünde ve 28,30,31,32 ve 33.maddelerinde bu hak tüm üyelere verilmektedir. Üye ülkelerin böyle bir hakka sahip olmaları Topluluğun faaliyet alanlarını ve işlevselliğini azaltmaktadır. Üye ülkelerin (birimlerin) Topluluk Şartındaki 3 ve 4. bölümlerin tümüne taraf olmama hakkına sahip olmaları örgütün kolektif güvenlik, ortak dış politika belirleme ve anlaşmazlıkların barışçı yoldan giderilmesi konusunda bütünselliğini ve etkinliğini azaltmaktadır. Kolektif güvenlik ve ortak dış politika konularında bütünlüğün sağlanamadığı işlevsel nitelikli örgütlenmelerin entegrasyon sürecini ilerletemedikleri veya bu entegrasyon sürecini parçalı yaşadıkları görülmektedir. bu şekilde bir yapılanma da o örgütün federal bir yapılanmaya dönüşmesine engel olmaktadır. 7.bölümde ise Topluluk Parlamentolar arası Kurula ilişkin üye devletlerin çekince koma hakkını tanımaktadır. Parlamentolar arası Kurulun kendi içerisinde bir antlaşmaya sahip ve teknik anlamdaki çalışmalara ağırlık veren bir kurum olması açısından bu bölüme ilişkin çekince konma hakkının olması Topluluğun klasik anlamdaki işlevselci yaklaşıma göre de işlevi azalmaktadır. 32 ve 33. maddelere rezerv konma hakkının olması da örgütün hem klasik anlamda ekonomik ve sosyal alanlardaki işlevselliğini azaltmakta, hem de insan hakları üzerinden bireysel kimliklerin oluşturulabileceği ve egemen ulus-devlete meydan okuyabilecek neo işlevselcilik temelinde ulus üstü bir yapılanmaya dönüşüm trendine de engel olmaktadır. 28,30 ve 31.maddelere rezerv koyma hakkının olması ise ortak savunma politikası ve barış gücü oluşturulmasına ilişkin yükümlülüklerden üye ülkelere kaçış hakkı vermektedir.¹⁶⁰ Böyle bir hakkın olması sadece işlevsel nitelikli bir örgütlenmeyi değil, ittifak (NATO örneği) veya küresel nitelikteki (BM örneği) bir örgütlenmenin de hareket alanını zayıflatmaktadır.

tarafından seçilen sosyalist bir parlamenterle değil liberal Kıbrıslı veya Büyük Britanyalı bir parlamenterle liberal grup içerisinde beraber hareket etmektedir.

¹⁶⁰ Strejneba da savunma konusundaki zaafı bu noktadan gösterirken Moldova, Ukrayna ve bir Orta Asya ülkesi olan Türkmenistan'ın savunma bakanları konseyinin dışında kalmalarını örnek göstermektedir. Strejneva M.B,"Sotsiokulturni analiz institutsionalnoi strukturu SNG", A.D Voskrenskii ve H.P Maletin (Ed),**Vostok/Zapad:Regionalni Podsystemi i Regionalni Problemi Mejdunarodni Otnoşenii**, Moskva:Moskovskii Gosudarstvenni Institut Mejdunarodni Otnoşenii (Universitet), 2002, s.240.

Tezin ilk bölümünde bahsedildiği gibi bir uluslar arası örgütün ekonomik, sosyal ve siyasal entegrasyon sürecine girmesi ve bunun sonucunda oluşturacağı ulus-üstü çatı ve ortak kimlikle federatif bir yapılanma ortaya çıkabilmektedir. Bunun günümüzde konfederasyon düzeyinde AB sürecinde en yüksek noktaya çıktığını söylemiştik. Fakat tam anlamıyla federal bir yapılanma düzeyine ulaşmak için AB'nin de bir çok konuda sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu sorunlar ortak dış politika, savunma ve güvenlik doktrini, ortak anayasa oluşturma şeklinde sıralanabilir . AB bu sorunlara rağmen ekonomik ve sosyal alanlarda bir standartlaştırmayı ve ulus üzeri yapılanmayı gerçekleştirmiştir. Siyasal alanda ise AB komisyonu ve Parlamentosu ile ulus üzeri yapılanma anlamında adımlar atılmıştır.¹⁶¹

BDT'ye dönecek olursak, Topluluk Şartında da belirtildiği üzere BDT'nin devletler arası olduğu ve ulus üzeri yapılanmayı amaçlamadığı açıkça ifade edilmiştir. Bununla çelişen noktalar ise ekonomik alanda gümrük birliği, ortak bir para birimi, taşımacılık, iletişim v.s gibi konularında standartlaşmayı amaçlamasıdır. Bu standartlaşmaya çalışma ulus üstü bir yapılanma ile mümkün görünmesine karşın BDT bunun devletler arası bir ilişki düzleminde gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Bu şekilde bir oluşumun ise ekonomik ve sosyal alanlarda BM çerçevesinde oluşturulan teknik işbirliğine benzer şekilde gelişeceği ve David Mitrany'nin klasik işlevselci yaklaşımında ortaya koyduğu işbirliği noktasından öteye geçemeyeceği görülmektedir. Uluslar arası örgütlerin kurumsal yapısı ne kadar bağlayıcı nitelikte olursa ve bu örgütü oluşturan birimlerin (üye devletler) istekliliği gerçekleştiği ölçüde o örgütsel yapıda entegrasyon süreci hızlanır ve olumlu bir ivme kazanır. Bu istekliliğin birimler (egemen devletler) arasında oluşması ise hegemonya mücadelesinde

¹⁶¹ Richard Paper de Avrupa Birliğinin kendine münhasır bir uluslararası kimliğe sahip olduğunu ve devletlerarası ilişkilere ve ulus üzeri bir kurumsallaşmaya dayalı bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Ekonomik ve sosyal alanda ulus üzeri bir yapılanma trendinin yakalandığını bu çerçevede Avrupa Birliği Parlamentosu, Avrupa Adalet Divanı gibi kurumların da AB'nin ulus üzeri yapılanmaya yönelimini kurumsallaşmakta olduğunu kanıtladığını belirtmekle birlikte ortak dış politika ve kolektif güvenlik sistemi oluşturulmamasının ise AB'nin federal ve ulus üstü özelliğinin geriletilmesine neden olduğunu ve ilişki düzlemin yine devletler arası ilişkiye dönüştüğünü bunun da Irak'ın ABD tarafından işgali sırasında görüldüğünü iddia etmektedir. Piper, **a.g.e.**, s.1.

hangi hegemon gücün bu birimler üzerinde hegemonyaya sahip olduğuna bağlı olmakla birlikte hegemonya mücadelesinden yararlanan birimler (egemen devletler) kendilerine 1970’li yıllarda olduğu gibi “bağılantısız” bir dış politika yönelimi çizer ve ona göre bloklar ve trendler arasında manevra alanlarını genişletirler. Bununla birlikte daha önce de bahsettiğimiz David Ricardo’nun “mukayeseli avantaj” ekonomik ilişkisinin olmasının gerekliliği de söz konusudur. Bu ilişki biçimi olmadığında Batı tarzı, liberal bir entegrasyonun bölgesel bazda gerçekleşmesi zorlaşmaktadır. BDT ülkelerinin kendi içlerinde ticaret hacminin (intra-region trade) 1990 ve 2000 yılları arasında aşağıdaki tabloda yüzdelikler görüldüğü üzere negatif şekilde değişime uğraması, BDT’nin ekonomik işlevini azaltan bir faktör olarak ortaya çıktığının kanıtıdır. Ekonomik işlevin azalması birimlerin ekonomik ve siyasal anlamda da kendilerine bireysel ve bağımsız bir şekilde yön çizmelerine neden olmaktadır.

	1990			2000	
	BDT	diğer ülkelere	%	BDT	diğer ülkeler
İhracat					
Azerbaycan	92	8		13	87
Beyaz Rusya	84	16		60	40
Ermenistan	95	5		25	75
Gürcistan	92	8		43	57
Kazakistan	88	12		27	73
Kırgızistan	94	6		42	58
Moldova	89	11		89	11
Rusya Fed.	62	38		13	87
Tacikistan	86	14		49	51
Türkmenistan	91	9		67	33
Özbekistan	86	14		21	79
Ukrayna	80	20		31	69

İthalat				
Azerbaycan	71	29	32	68
Beyaz Rusya	70	30	70	30
Ermenistan	73	27	19	81
Gürcistan	69	31	32	68
Kazakistan	77	23	55	45
Kırgızistan	72	28	53	47
Moldova	74	26	33	67
Rusya Fed.	43	57	35	65
Tacikistan	80	20	83	17
Türkmenistan	80	20	30	70
Özbekistan	78	22	32	68
Ukrayna	69	31	58	42

Tablo.1

BDT içerisinde Bölge İçi Ticaret (İntra-Region Trade) ihracaat bağlamında 1990 yılında %86.5 iken 2000 yılında bu rakam: %40'a düşmüştür. Kaynak: R.S.Grinberg, "Problemi i Perspektivni Vzamodistviya Stran SNG", N.P. Şmelev, **Rossiya Mejdu Zapadom i Vostokom: Mosti v Budutşee**, Moskva: Mejdunarodnie Otnoşenya, 2003, s.182

Bağımsız Devletler Topluluğu özeline bakıldığında Rusya Federasyonunun hegemon bir güç olarak BDT uluslar arası rejimini yerleştirmeye çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. BDT Şartında belirtildiği gibi örgütün resmi çalışma dilinin sadece Rusça olması, ekonomik, siyasal ve askeri bakımdan da diğer üye ülkeler ile karşılaştırıldığında üstünlüğü açıkça görülen Rusya Federasyonunun örgüt içerisinde ve eski Sovyet coğrafyasında eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde hegemon güç konumuna sahip olabilecek potansiyeli en yüksek ülke olduğu görülmektedir. Uluslar arası bölgesel rejimlerin kurulmasında hegemon gücün işbirliğini ön plana çıkararak rejimi (uluslar arası örgüt) kurduğunu unutmamamız gerekir.¹⁶²

¹⁶² Gregory Gleason da işbirliğine dayalı kurulan uluslar arası rejimlerin bir hiyerarşi içerisinde hegemon gücün önderliğinde gerçekleştiğini,söz konusu durumun BDT'nin yapılanmasında da olasılık olarak ortaya

AB, NAFTA, ASEAN v.b uluslar arası rejimlerde olduğu gibi BDT içerisindeki birimler de (ölkeler) rejimin oluştuğu veya oluşturulmaya çalışıldığı alanda kendilerine göre dış politika belirlemektedirler. Bu ölkelerin tarihsel geçmişleri, siyasal kültürleri ve kimlikleri ile birlikte en önemlisi ekonomik faydaları dış politikalarını etkileyen temel faktörler olarak ortaya çıkmaktadırlar. BDT'nin Orta Asya'daki birimleri başta Rusya Federasyonu olmak üzere, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olarak önümüze çıkmaktadırlar. Yukarıda tartıştığımız BDT'nin yapısal zaafları ve BDT'yi oluşturan birimlerin bugünkü kültürel, ekonomik ve siyasal durumlarını tasvir etmek bizlere BDT rejiminin neden entegre bir sisteme veya diğer adıyla ulus üzeri (federal nitelikli) bir yapıya dönüşemeyeceğini tek başlarına gösteremeyecektirler. Bununla birlikte bu bölgesel uluslar arası işbirliği rejimi üzerinde yakın bölgelerden (İran, Türkiye, Çin) ve küresel güçlerden (ABD, AB) nasıl etkilendiğine bakılması gerekiyor. BDT'nin ağır basan bağımsız ölkeler arası işlevsel konumunu, entegrasyonist bir biçimde evrilmeye zorlayacak bir siyasi irade Rusya Federasyonu dışında Avrasyacılık akımının ekonomik programının geliştirilmesine de bağlı olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede bölgesel aktörlerin rolleri de önemlidir. Bundan dolayı gelecek bölümlerde BDT sürecini yapısal ve teorik tartışmadan tam anlamıyla uzaklaşmadan, BDT birimlerinin konumlarını birimlerin dışındaki etkenleri enformasyon ağırlıklı olacak şekilde tartışmakta yarar vardır.

çıktığını ve Rusya'nın egemenliğinde hiyerarşi yaratılmaya çalışılacağına ve bunun uluslar arası bir anayasal (Şart) sistemle pekiştirilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Gleason bununla birlikte Hegomonik bir modelin Orta Asya ölkeleri tarafından kabul edilmediğini ve Rusya'nın eski imparatorluk geçmişinden dolayı BDT işlevselci örgütlenmeyi devletler arası ilişkiyi ağırlıklı şekilde sürdüren yeni bir formasyon çerçevesinde ortaya çıkartmaktadır. Bkz.Gleason Gregory,"Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shangai Forum", **Europe-Asia Studies**, Volume.53, No:7, 2001, s.1079.

3.3 Bağımsız Devletler Topluluğuna Anlam Kazandıran Lokomotif Ülke: Rusya Federasyonu

Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetler arasında Rusya Federal Cumhuriyeti yani bugünkü adıyla Rusya Federasyonu, nüfus, coğrafya, ekonomik ve siyasi güç anlamında SSCB'ye hakim güç konumundaydı. Rusya Federal Cumhuriyetinin SSCB'ye hakim olmasının iki temel sebebi olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Birincisi ekonomik ve sosyal şartların entelektüel birikime dönüşmesiyle birlikte liberal düşünce temelinde başlayan ve daha sonrasında devrimci harekete (Bolşevik) dönüşen ve sonucunda Bolşevik devriminin merkezi haline gelen yerin Rusya olmasıdır. Böylece, Rusya, İmparatorluğa bağlı olan birimlerin SSCB içerisinde entegre olarak yer almasına hegemon bir güç olarak önderlik etmiştir. Bu hegemon sistemin varlığına, SSCB'nin tek parti sistemine dayalı yönetim şeklinin verdiği imkanlar da eklenince Moskova'ya bağlı bir otorite kurulması kolaylaşmıştır. Diğer bir sebep ise, Rusya'nın entegrasyonu gerçekleştirme misyonunu kendisinde bulması sadece devrimci hareketin önderliğini yapması değil aynı zamanda Rusya imparatorluğunun lideri olma geleneğinden kopmamasıydı. Öyle ki Lenin ezilen halkların (günümüzde üçüncü dünya bölgesi) kendi burjuvaları tarafından sömürülmesine izin verilmeyeceğini ifade etmekteydi bu ifade devrimci bir yaklaşımın sonucu olmakla birlikte Rusya'nın büyük bir güç olarak misyonunu yerine getirmesi anlamına gelmekteydi. Böylece Çarlık Rusya'sının bıraktığı büyüklük mirası bir anlamda etkisini devam ettirmiştir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından önce, 1985 yılında Gorbaçov'un Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreterliğine seçilmesi ve çalıştığı ekibin düşünceleri çerçevesinde gerek iç politikada gerekse dış politikada değişikliklere gidilmiştir. İdeolojiye bağlı şekilde idealize edilen ve uygulaması güç politikasına dayanan reel politik duruş yerine, reel politikanın pragmatik faydacı yanlarının ön plana çıkarıldığı Batıyla uzlaşmacı (oydaşmacı) bir dış

politika belirlemiştir. Bu dış politikanın özellikleri, SSCB'nin dağılmasından sonra da Rusya Federasyonunun dış politika belirleme sürecinde etkili olmuştur. Dış politika belirlemede politika yapıcılarının etkisi olduğu gibi ülkenin tarihi, kültürel kimliği, jeopolitik ve jeo-ekonomik şartlarının da önemi büyüktür.¹⁶³

SSCB sonrası, Rusya Federasyonunda dış politika belirlenmesinde farklı düşünceleri temsil eden kesimler etkin olmuşlardır. İç dinamikler olarak adlandırabileceğimiz bu kesimleri sınıflandırma konusuna gelince, bunları iki ana başlıkta toplamamız mümkündür. Birincisi Batı Avrupa'ya ve Atlantik kurumlarına yüzünü çevirmiş ve liberal batı değerleri çerçevesinde bu kurumlarla ilişkilerin en üst seviyeye çıkarılmasını savunan Avro-Atlantikçiler ve diğer tarafta ise eski SSCB coğrafyasına daha fazla sahip çıkılmasını, Batı Avrupa'yı ve özellikle ABD'yi tehdit olarak algılayan Avrasyacı olarak adlandırılacak kesim yer almaktadır.¹⁶⁴

Boris Yeltsin'in devlet başkanlığında, İgor Gaydar'ın başbakanlığında ve Andrey Kozirev'in dışişleri bakanlığı görevlerinde yer aldıkları iktidar, Rusya Federasyonunun batılılaşma ve liberalleşme temel çizgisinde yeniden yapılanmasını savunmuştur. Dış politika belirlemede dış işleri bakanlığı en etkin dönemini Andrey Kozirev'in göreve gelmesiyle birlikte 1992 yılının başlarında yaşamıştır. Bu dönemde Dış işleri bakanı Kozryev oluşturduğu kadroyla batılı bir perspektif ortaya koyarken uluslar arası alanda liberal-işlevselci düşüncenin temel olduğunu ve bu çerçevede ekonomik ilişkilerin oluşturacağı karşılıklı bağımlılık ve işbirliği ortamıyla Batı Avrupa ve Atlantik'in temel kurumları olan NATO, Avrupa Konseyi ve AB'yle stratejik ilişkilerin kurulabileceği görüşünü savunurken, ekonomik alanda da Dünya Bankası, Uluslar arası Para Fonu (IMF)

¹⁶³ Politika yapıcılarının kişisel olarak aldıkları eğitim, bulundukları coğrafya, siyasal atmosfer çerçevesinde sahip oldukları kültürel kimlik doğrultusunda dış politikanın belirlediğini söylemek mümkündür.

¹⁶⁴ Avrasyacı Düşüncenin eski SSCB coğrafyasına yönelik odaklanmasının sebeplerinden birisi Rusya tarihinin Batı Avrupa'dakine benzer bir ulus devleti yapılanmasının sahip olmaması ve çok uluslu bir "imparatorluk" geleneğinin devam ettirme arzusudur.

ve Dünya Ticaret Örgütüyle (WTO) sıkı ilişkiler çerçevesinde liberal politikaların uygulanması gerektiğini düşünmüştür.¹⁶⁵

Kozirev enternasyonal liberal düşüncenin temsilcisi olarak, Rusya'yı İmparatorluk ve Sovyetler Birliği geçmişine dayanan dış politika geleneğinden uzaklaştıracak (askeri güce dayalı,yayılmacı) “evrensel insan hakları değerlerine, küresel ekonomik ve çevre politikalarına uygun ve nükleer güvenliğin” sağlandığı bir ülke olarak, demokratik dünya devletleri topluluğuna katılmasını amaçlayan bir dış politika belirlemiştir.¹⁶⁶ Kozirev'in bu şekilde bir dış politikayı benimsemesi eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bulunan yeni bağımsız ülkelerle ilişkilere önem verilmeyeceği anlamına gelmemekle birlikte bu ilişkiler tarihsel, kültürel, siyasal ve stratejik geleneksel olgular yerine daha çok liberal ekonomik ilişkiler ve bununla birlikte batı kurumlarıyla birlikte bölgeye yönelmeyi öngörmekteydi. Böylece BDT'ye de Rusya Federasyonunun stratejik çıkarları doğrultusunda bir vasıta olarak değil devletler arası bir işbirliği alanı (arenası) şeklinde yapılanması açısından yaklaşmıştır. Kozirev düşüncelerini Soğuk Savaş sonrası neo-liberal düşünce çerçevesinde şekillendirirken bunu ideal bir tarz-ı siyaset olarak görmüştür.

Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliğinin askeri ve sivil bürokrasinin egemen olduğu geleneksel yapıların devamı niteliğindeki düşünce sistemine sahip olan siyasal yapılar 1992 yılının ortalarından itibaren Kozryev'in dışişleri bakanlığına ve dış politikasına karşı eleştirileri artırmışlar ve meydan okumaya başlamışlardır. Kozirev'in içerisinde yer aldığı idealist ve liberal düşünceye Yabloka Bloğu lideri Grigori Yavlinski, akademik ve siyaset dünyasından Alex Arbatov, Vladimir Lukin ve Sergey Karagonov gibi isimler destek

¹⁶⁵ Dönemin Rusya dış işleri bakanı Andrei Kozryev, Russia: a Chance for Survival adlı makalesinde Rusya'nın gelişmesinin, kalkınmasının ve demokratikleşmesinin ancak batı kurumlarıyla entegre olmasıyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. G7 ülkelerinin seviyesine gelmek ve aralarında yer almakta Kozryev'in beklentileri arasındadır. Bkz. Andrei Kozryev,”Russia: a Chance for Survival”, Cliffs Englewood (Ed.), **The Theory and Practice of International Relations**, 1994, s.s 114-115.

verirken. Kozryev'in politikalarına en büyük eleştiriler Komünist Partisi Genel Başkanı Gennadi Ziuganov, General Alexander Lebed ve Liberal Demokratik Parti Başkanı Vladimir Jirnovski'den gelmiştir.¹⁶⁷

Eleştirilerin 1992 yılının ortalarından itibaren artmasının nedenleri olarak "liberal" ekonomik reformların başarısız sonuçlar doğurması, Rusya'nın devlet yönetiminde geleneksel olarak askeri kesimlerin etkinliği, Sovyetler Birliğine duyulan özlem ve Batıya karşı şüpheli bir yaklaşımın dış politikada tarihsel bir kimlik olarak tekrar ortaya çıkması görülebilir. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin siyasal atmosferin değişmeye başlamasıyla birlikte, özelleştirme ve liberal dış politika konularında Federasyon Konseyi ve Duma'nın meydan okumasına karşı Kızıl Ordu ile işbirliğine gitmiştir. Öyle ki, Yeltsin, Ordu'nun gücünü kullanarak Parlamento Başkanı Ruslan Hasbulatov ve Parlamento'nun Devlet Başkanı olarak atadığı Alexander Rutskoy'un iktidara gelmelerini engellemiştir.

¹⁶⁶ Robert H. Donaldson ve Joseph L. Noguee, **The Foreign Policy of Russia, Changing Systems, Endering Interests**. New York: Sharpe, 1998, s.s. 112-113.

¹⁶⁷ Alexei Arbatov da dış politikaya ilişkin perspektiflerin 4 farklı grup tarafından ortaya konduğunu fakat varılan sonuç bağlamında bunların temelde liberal ve muhafazakar veya daha önce tanımladığımız gibi Avro-Atlantik ve Avrasyacı düşünce diye ikiye ayrılabilir. Arbatov 4 farklı gruba şu şekilde tanımlamaktadır: "Birinci kesimde, idealist liberal hareket yer almaktadır bu hareketin liderliğini Yegor Gaydar, Andrey Kozirev ve Viktor Çernomodin yapmaktadırlar. Bu grup Batı kurumlarıyla ekonomik ve siyasal alanda işbirliğine gidilmesini ve batı değerlerinin yerleştirilmesini savunmaktadır. İkinci grupta ise yine idealistler yer almaktadırlar fakat bu idealistler Komünistlerden Gennadi Ziganov ve Neo-Emperyalistlerden Alexander Lebed ve Konstantin Zatulindir, bunlar Sovyetler Birliğinin yeniden restore edilmesini, askeri, siyasal ve ekonomik anlamda merkezi bir devlet yapılanmasını öngörürken diğer yandan da Batıyla ilişkilerin minimum düzeye indirilmesini ve izolasyon politikasının uygulanmasını savunmaktadırlar. Üçüncü grupta liberal-pragmatik (realist) kesimler Yabloka Grubu lideri Yavlinsky, Vladimir Lukin, Sergei Karaganov ve kendim yer almaktayım. Eski Sovyet Coğrafyasıyla ilişkilerin üst düzeyde tutulmasını fakat bunun eski emperyal istençler içermemesini ve pragmatik bir düzlemde gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durulmaktayız, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin hassasiyetlerinden dolayı bu politika gereklidir. Diğer taraftan ise Batıyla ve özellikle NATO ile istikrarlı ilişkilerin kurulmasında yarar olduğu düşünülürken ABD'yle liberal anlamda aynı siyasal düşünceler paylaşılmaktadır. Son grupta ise tepkici-pragmatik ve radikal milliyetçiler Vladimir Zhirionovsky ve Nikolai Lysenko tarafından temsil edilmektedirler. Bu grup Rusya'nın süper güç konumuna tekrar geçmesi gerektiğini savunmakta, aynı zamanda Rus Milliyetçiliğini, aşırı Ortodoks Hristiyan ve anti-semitist düşüncüyü benimsemekte ve batı karşıtlığını siyasi düşünce düzleminin tam anlamıyla merkezine yerleştirmektedir. Daha fazla detay için bkz. Alexei Arbatov, "Russian Domestic Politics, Foreign Affairs and Geopolitical Considerations", Carlton David ve Ingram Paul (Eds.), **The Search for Stability in Russia and Former Soviet Bloc**, London: Asghate Publishing, 1997, s.s.15-17. ; Çernomodin, Arbatov tarafından Batıcı olarak değerlendirilmesine karşın, Avrasyacı eğilimleri olan siyasal bir kişiliğe de sahip olduğunu iktidardaki uygulamalarına bakarak söyleyebiliriz.

Yeltsin'in Kızıl Ordu ile işbirliğine girmesi Ordu ile görüşlerinin uyuşması anlamına gelmekten çok iktidarını korumak adına pragmatik bir ilişki düzeyinde olmuş ve Yeltsin Ordu'nun kendi iktidarı için vasıta olmasını sağlamaya çalışmıştır. Yeltsin'in bu şekilde bir ilişki biçimine girmesi, Ordunun düşünce yapısından çok farklı bir dış politikayı devam ettirmesini mümkün değildi. Böylece Yeltsin askeri kesimlerin de dış politika, güvenlik ve savunma konularında karar alma mekanizmasına katılmasını kabul etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Rus askeri elitleri (eski KGB mensupları da dahil) ve onların görüşündeki kişiler siyasal alanda etkinliklerini artırırken, Yeltsin de iktidarını korumaktaydı.¹⁶⁸ Ordunun geleneksel sertlik yanlısı dış politika yönelimi çok geçmeden Rus Dış Politikasına yansımıştır. Dış politika konusundaki ilk değişiklik Ekim 1992'de, Andrei Kozirev'in yardımcısı, liberal görüşlü Fedor Shelov Kovediaev'in görevinden istifası ile olmuştur. Rusya'nın eski imparatorluk isteklerine karşı duran ve eski Sovyet Cumhuriyetleriyle devletler arası ilişkiler çerçevesinde ilişki kurmayı öngören ve dış politikada önemli değişikliklere gitmeyi arzulayan liberal Kovediaev'in istifası, muhaliflerin eleştirilerinin ve siyasal alandaki baskılarının artışı göstermekteydi.¹⁶⁹

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin, Kozirev ve ekibine karşı kamuoyunda olan rahatsızlığı hafifletmek ve dış politikadaki karar alma mekanizmasında kendisine daha bağımlı bir yapı oluşturmak amacıyla 1992 Nisan ayında iç ve dış güvenlik politikalarıyla ilgili olarak Devlet Başkanlığına bağlı bir birim olarak Güvenlik Konseyini oluşturmuş ve

¹⁶⁸ Arbatov'a göre Rusya'nın devlet ve toplumsal yapısında Ordu'nun sürekli etkin olduğunu ve özellikle askeri harcamalar konusunda bütçenin belirlenmesi, dış politika ve güvenlik konularında kurumsallaştığını belirtmektedir. Daha fazla detaylı bilgi için bkz. Arbatov. A.G, "Armiya Obşestva i Gosudarstva", N.P,Şmelev (Ed), **Rossiya Mejdu Zapadom i Vastokom: Most v Budutşee, Moskva: Mejdunarodni Otnaşeniya**, 2003, s.s.70-71

¹⁶⁹ Rusya Federasyonu Dış işleri bakanı Kozryev 1992 Aralık ayında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının (şimdiki adı:AGİT) Stockholm zirvesinde Rusya muhaliflerinin görüşlerini espirili bir şekilde Rusya'nın yeni dış politika konsepti olarak açıklamıştır. Kozryev espirili şekilde şunları söylemiştir: "Rusya bir Avrasya gücü olarak NATO'nun eski Yugoslavya ve Baltık Devletlerindeki politikalarını bir tehdit olarak algılamakta ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Rusya'ya katılarak yeni bir federasyon oluşturacaklarını ve AGİK değerlerinin dışına çıkacağını söylemek isterim", Kozryev'in espirili şekilde söyledikleri, gerçekte Rusya'daki muhaliflerin görüşlerini yansıtmaktaydı, nitekim söyledikleri kısmen de olsa, kısa süre içerisinde,Rusya'nın temel dış politika çizgisi oluşumunda etkili olmuştur. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, .s.116.

batı karşıtlığıyla bilinen geleneksel, devletçi ve liberalizm karşıtı Yuri Skokov'u da bu kurumun başına getirmiştir. Yeltsin yaptığı icraatla hem dış işleri bakanlığının rolünü kısıtlayıp devlet başkanının koordinasyonunda bir dış politika karar alma süreci yaratıyordu hem de muhalif kesimlere Güvenlik Konseyi içerisinde görev vermekle muhalifleri sistemin içerisinde tutmayı başarıyordu.¹⁷⁰

3.4.1 Rus Askeri Doktrinleri (1993-2000): BDT Çatısında Yakın Çevrede Etkinlik Kurulması

Rusya Federasyonu 1993 yılından itibaren gerek iç politikasında gerekse dış politikasında değişimleri yaşamaya başlamıştır. Bu değişimler neticesinde, Sovyetler Birliği sonrası oluşan batıya yakınlaşma ve “liberal” ekonomi politikaları yerini daha devletçi ve gelenekçi politikalara bırakıyordu. Böylece, 1993 yılından itibaren idealist liberal dış politika yerine, pragmatik-realist, güç mücadelesine ve güçler dengesine dayalı bir dış politikaya doğru yönelim gerçekleşmiştir.

Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyinde ve Savunma Bakanlığında yer alan dış politika yapıcılarında Rusya Federasyonunun “Süper Nükleer Güç ” olduğunu unutmadan hareket etmesi düşüncesi hakimdi ve bu düşünce çerçevesinde Rusya Federasyonunun, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında kolektif güvenliği sağlayacak lider ülke olduğu fikrini ortaya koymaktaydılar. Bu düşüncüyü, 1993 yılında savunma bakanlığı birinci temsilcisi olarak görev yapan Andrei Kokoshin, 1997’de yazdığı makalede şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁷⁰ 1992 Ocak ayında yapılan anketin sonuçları da Rusya Federasyonu Halkının büyük bir çoğunluğunun Sovyetler Birliğine dönüşü ve askeri bir idareyi benimsediklerini gösteriyordu. Ankete göre Halkın % 71’i Sovyetler Birliğinin restorasyonunu isterken, % 67’lik bir kısmı da iktidarın askeri bir idare tarafından icra edilmesini arzu etmekteydi. Bkz.A.g.e, s.141.

”Rusya nükleer süper bir güçtür. Rusya’nın bu güce sahip olması stratejik ve taktik olarak kendisi için geçmişten daha da fazla önem arz etmektedir. Rusya’nın nükleer şemsiyesi pratik olarak tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri için önemlidir. Rusya’nın nükleer güçleri BDT’nin Kolektif Güvenliğinde anahtar rol oynamaktadır.”¹⁷¹

Kokoshin’in bu ifadesi 1993 yılından itibaren daha önceleri BDT’ye ekonomik perspektifin ağırlıkta olduğu bir yaklaşımın yanına askeri ve siyasi anlamda da ağırlık verilmeye başladığının bir göstergesidir.

Henrikki Heikka’nın da belirttiği gibi 1993 yılında Rus dış politikasında değişim sürecinin başlamasının, sadece Rusya Federasyonunun “ulusal çıkarlarını” fark etmesinden dolayı ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Bu noktadan hareketle Rusya Federasyonunun dış politika karar alma mekanizmasındaki kişilerin kültürel kimliklerine bağlı olarak uluslar arası ilişkiler sisteminin doğasını ve Rusya Federasyonunun dış politika misyonunu algılayışları çerçevesinde bir dış politikanın da belirdiğini ifade etmeliyiz.¹⁷² Bu algılayış biçimine göre (Yeni Avrasyacılık olarak da adlandırabiliriz) Batı ötekileştirilmeye başlanırken, Rusya Federasyonunun eski imparatorluk ve SSCB coğrafyasına sahip çıkmasının, tarihsel bir gereklilik olduğu savunulmaktadır. 1993 yılında özellikle dış

¹⁷¹ Kokoshin’in 1997 yılında yayınladığı *Reflections on Russia’s Past, Present, and Future* adlı makalesini aktaran için bkz. Aron Leon, “Foreign Policy Doctrine of Postcommunist Russia”, Michael Mandelbaum, (Ed), **The New Russian Foreign Policy**, USA: Council on Foreign Relations, 1998, s.28.

¹⁷² Heikka göre Rusya Federasyonu dış politika belirleme kendi içerisinde bir çatışma yaşamaktadır bu çatışma Alexander Wend’in dış politika belirleme sürecine ilişkin yaptığı tespitteki gibi gerçekleşmekte ve “Ulusal çıkar” ve “kültürel kimlik” bu noktada bir çatışma içerisine girmektedir. “ulusal çıkar” anlayışına sahip olan pragmatik liberal kesim Rusya’nın tarihsel bir misyonunun “yakın çevresine” müdahale etmesi ve “Batı karşıtlığı” olduğuna ilişkin bir argüman geliştirmekten, muhafazakar kesim ise Rusya’nın “yakın çevresi (BDT)” üzerinde etkin olmasını, Rusya’nın tarihsel bir misyonu olduğunu vurgulamakta ve Batı’nın Rusya’nın güvenliğini tehdit eden bir unsur olduğunu iddia etmektedir. Heikka, Freud’a gönderme yaparak içselleşen duyguların kolektif bir hissiyatla başkalarından nefrete etmeye kadar gittiğini belirtirken, Rusya Dış politikasında da buna benzer bir sosyal kimliğin inşa edildiğini belirtmektedir. Daha fazla detay için bkz. Henrikki Heikka, “Beyond Neorealism and Constructivism: Desire, Identity, and Russian Foreign Policy”, Ted Hopf (Ed), **Understanding of Russian Policy**, Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, 1999, s.s.59,60,61,70.

politikaya ilişkin iç siyasette yaşanan tartışmalar Rus Askeri Doktrininin yayınlanması ve yeni anayasanın kabulü ile sonuçlanmıştır.

Rus Askeri Doktrini 3-6 Ekim 1993 tarihleri arasında Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyinde görüşülmüş ve 2 Kasım 1993’de Devlet Başkanı Boris Yeltsin’in onayıyla yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yayınlanan Rus askeri doktrinine göre Rusya Federasyonunun dış tehditlere karşı “kendini savunma” amaçlı askeri dış politikayı benimsendiği belirtilirken, Rusya Federasyonunun nükleer gücünü ancak kendisine veya müttefiklerine bir saldırı anında kullanacağı açıkça ifade edilmiştir.¹⁷³ Bu ifade Rusya Federasyonunun hâla daha nükleer bir güç olduğunu hatırlatmakla birlikte Rusya Federasyonunun müttefiklerinin varlığını da ortaya koymaktadır. Burada bahsedilen müttefikler Rus dış politikasının “Yakın Çevre (Blizhnee zarubezhe)” olarak tanımladığı BDT coğrafyasında yer alan ülkelerdir. Rusya Federasyonuna dışardan gelecek olan tehditler: *Uluslar arası Terörizm, Rusya Federasyonu ve Müttefiklerinden toprak talebi, Rusya Federasyonunun güvenliğine tehdit oluşturabilecek askeri blokların oluşturulması, Rusya’nın iç istikrarını bozabilecek müdahaleler, eski SSCB ülkelerinde yaşayan Rusya Federasyonu vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin baskı altına alınması, komşu ülkelerde yabancı askeri güçlerin konuşlandırılması vb.* temel konular şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷⁴ Yukarıdaki temel başlıklara bakıldığında Rusya Federasyonunun, özellikle dış bloklar oluşturulması ve yabancı askeri güçlerin konuşlandırılması başlığıyla ima ettiği kurumsal yapı NATO ve onun eski SSCB coğrafyasına ilişkin genişleme stratejisidir. NATO’nun genişlemesine çekince konmasına karşın Batı ile diyalogun ve ilişkilerin korunacağı da sıklıkla ifade edilen bir gerçektir. Öyle ki, ılımlı bir Avrasyacı düşünceye sahip olan Devlet Başkanı Yeltsin’in danışmanı Sergei Stankevich’in açıklamalarında da bu yaklaşımı görmektediriz. Stankevich, Rusya Federasyonunun Batıdan farklı bir yapıya ve misyona sahip olduğunu çok taraflı diyalogla kültürler, uygarlıklar ve

¹⁷³ **Russian Military Doctrine, 1993.**, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>, 18 Ağustos.2005, s.3

¹⁷⁴ **A.g.e**, s.s.,4-5.

devletler arasında uyumu sağladığını, tarihsel anlamda bütünleştirici bir role sahip olduğunu vurgularken, Avrasyacılığın Batıyı ret etmek anlamına gelmediğini Batı ve Doğu arasında bir denge oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵ Stankevich, Batı ile diyaloga devam edileceğini söylerken, ilişkinin pragmatik bir düzlemde devam etmesi gerektiğini ve Rusya Federasyonunun küçük ortak rolünün üstlendiği bir düzlemde bir noktaya varılamayacağını vurgulamıştır.¹⁷⁶ Bu açıklamadan da anlaşılabacağı üzere Rusya Federasyonunun Batı ile eşit bir düzlemde ilişki kurması ve özellikle Batı'nın kurumları ile Rus dış ve iç politikasına müdahale etmemesi dile getirilmiştir. Bu çerçevede de Rusya'nın Batı'dan farklı bir yapıyı ve kimliği içinde barındırdığı tezi savunulmuştur.

İç tehdit algılamasında ise *Milliyetçilik ve ayrılıkçı hareketler, anayasal sistemi yıkmaya çalışan kesimler, organize suç grupları ve ülke topraklarında illegal silah ve uyuşturucu dolaşımı* olarak görülmektedir. İç tehditlerin bu şekilde ifade edilmesi de devletin otoritesini güçlendirmesi gerektiğini ima etmektedir.

3.4.2 Bağımsız Devletler Topluluğu Yoluyla Avrasyacılık

Rus askeri doktrini içerisinde BDT'nin işlevine ilişkin bir çok yerde vurgu yapılmıştır. Rusya'nın BDT'ye vurgu yapması dış politika yöneliminde de değişimleri işaret etmiştir. Rusya Federasyonunun bölgesel yani “yakın çevreye” ilişkin güvenlikle ilgili atılacak adımlarda BDT'nin bir vasıta olarak yer aldığını görmek mümkündür. BDT üyeleri arasında karşılıklı askeri işbirliği antlaşmaları ve işbirliğinin gerçekleştirilmesi, BDT'nin BM şartına uygun şekilde *kolektif savunma, kolektif güvenlik* başlıkları altında askeri örgütlenmesini tamamlaması, gerektiğinde uluslararası antlaşmalara, hukuka ve BM Şartı'na uygun şekilde BDT çerçevesinde *Barış Operasyonlarının* (peacekeeping operations) yapılması ve askeri üstlerin BDT kimliği altında konuşlandırılması Rus Askeri

¹⁷⁵ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s.114.

¹⁷⁶ **A.g.e**

Doktrininin temel amaçları içerisinde göze batmışlardır.¹⁷⁷ Barış operasyonları, kolektif güvenlik ve savunma gibi kavramların BDT çerçevesinde uygulanacağını belirtilmesi Rusya Federasyonunun BDT'yi kendi hegemonyasını yakın çevrede kurmak için vasıtalastırması anlamına gelmektedir.¹⁷⁸ Rusya Federasyonunun 1993 Askeri Doktrininde BDT'ye özel önem vermesinin en önemli nedenlerinin başında Kafkaslarda Güney Osetya, Abhazya, Orta Asya'da ise Tacikistan iç savaşının çıkması ve BDT'ye sınır komşusu olan Afganistan'da Taliban hareketinin yükselişidir. Nikitin'in de belirttiği gibi çatışma çıkan bu yerlere müdahalede BM'nin tek başına işlevini yerine getiremeyeceği anlaşılmıştır.¹⁷⁹ Böylece, Rus Askeri Doktriniyle birlikte BDT'nin kolektif güvenlik ve barış operasyonu (mirotvarçeskiti operatsiyami) adı altında çatışma bölgelerinde işlevinin artırılması temel amaçlardan birisi olarak yer almış ve BDT, BM ile kordineli çalışmak suretiyle çatışma bölgelerinde varlığını ortaya koymuştur.¹⁸⁰ Rusya Federasyonu BDT çatısı altında ekonomik ve siyasal anlamda tam bir bütünleşmeyi sağlayamasa da, 15 Mayıs 1992 yılında Taşkent'te, BDT çerçevesinde imzalanan kolektif güvenlik antlaşmasına dayanılarak parçalı bir ittifak ve güvenlik işlevinin öngören kurumsal yapıyı, 1993'den itibaren çatışma bölgelerinde kurmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Ekim 1993 de Rusya Federasyonun öncülüğünde Tacikistan'a 25.000 kişilik BDT Barış Gücü Askeri gönderildi.¹⁸¹ Bu eylemle, Rusya Federasyonu hem Afganistan-Tacikistan sınırını güvenlik altına almaya

¹⁷⁷ **Russian Military Doctrine, 1993**, s.s.6-7.

¹⁷⁸ Güney, Rusya Federasyonu'nun BDT'ye bakışını şu şekilde anlatmaktadır: "SSCB'nin dağılmasının ardından, Rusya Federasyonu'nun "yakın çevre"sini hegemonyası altına alma kararlılığı sonucu, bu politikasını uygulamaya koymak için Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur....Özellikle, 1992 yılından sonra, Rusya'nın güneyinde algılanan güven boşluğu teşhisine cevap olarak geliştirilen BDT'nin oluşturulmasındaki temel amaç, Moskova'nın "yakın çevresi" nde yeni müttefikler oluşturarak, bölge dışı ülkelerin "yakın çevre"deki olası etkisini önlemek ve bu yeni bağımsız ülkelerin Moskova'ya yakınlaştırılmasını sağlamaktır.", Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgöl (Der.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara:İmge Kitabevi, 2002, s.s.346-347.

¹⁷⁹ A.İ. Nikitin, "Konflikt v SNG i Politika Rossii", A.V.Torkunova (Eds), **Desit Let Vneşnei Politika Rossii**, Moskva: Rami, 2003, s.302

¹⁸⁰ **A.g.m**

¹⁸¹ **BBC, SWB**, 1 October 1993, S1/4.

çalışmış (büyük oranda başarılı oldu) hem de BDT'nin Orta Asya'da kuruluşundan beri ilk kez bir işleve sahip olduğunu göstermeyi başarmıştır.¹⁸²

Rus Askeri Doktrinin açıklanmasından sonra kabul edilen Yeni Rusya Federasyonu Anayasası da, Rus iç ve dış politikasında karar alma mekanizmasında hukuksal anlamda Devlet Başkanının iktidar alanını genişleten bir yapıya olanak vermiştir. İç politikada hükümetin ve Duma'nın devlet başkanlığına bağımlılıkları artarken dış politikada da Devlet Başkanı ve teknokratları dış politikanın belirlenmesinde esas liderleri olmuşlardır. Buna göre Anayasanın 80. maddesinde, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı, Rusya Federasyonunun iç ve dış politikasını anayasanın verdiği yetki çerçevesinde tanımlayacak ve Rusya Federasyonunu devletin başı olarak hem ülke içerisinde hem de uluslar arası ilişkilerde temsil edecektir. 84.maddede ise daha net bir şekilde Devlet Başkanının kurumsal gücü ortaya konmuştur. Bu maddeye göre, Devlet Başkanı Duma'yı ve icrayı feshetme, referanduma gitme , yasaları onaylama veya onaylamama haklarına sahiptir.¹⁸³ 86. maddede Devlet Başkanına Rus Dış Politikasının temel çizgisini belirleme, uluslar arası antlaşmalar imzalama ve onaylama haklarıyla birlikte Rusya Federasyonunun dış temsilcilerinin belirlenmesinde onay ve görevden alma yetkisi vermektedir.¹⁸⁴ Anayasal anlamda Devlet Başkanının, oluşturduğu Güvenlik Konseyinin ve atadığı dış işleri bakanının Rus Dış politikasını temel belirleyicileri olduğu görülmektedir. fakat burada hukuksal anlamda en yetkili Devlet Başkanı olurken, pratik anlamda Dış İşleri bakanı ve Güvenlik Konseyi ise Devlet Başkanının kararlarını yapılan toplantılarla ve tartışmalarla etkilemektedirler.

¹⁸² Tacikistan'da yerleşen Askeri Barış ve Sınır Gücü Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetlerinin ağırlıklı olduğu bir Barış Gücü olmasına karşın Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan da Tacikistan'a sembolik de olsa bir miktar Barış Gücü Askeri göndermiştir. Avrupa Birliğiyle Karşılaştırıldığında, BDT'nin ekonomik ve sosyal entegrasyon anlamında eksileri fazla olmakla birlikte, Kolektif Güvenlik anlamında Rusya'nın hegemonyasında BDT'nin işlevselliği özellikle 1993 ve 2001 yılları arasında AB'ye göre çok fazladır. AB ise güvenlik konusunda NATO çerçevesinin dışına çıkamamıştır.

¹⁸³ **The Constitution of the Russian Federation**, Articles 80,84, 86,s.s.1-2, <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/ch4.html>, Erişim:4 Şubat 2003.

¹⁸⁴ **A.g.e**

1994 yılının başında, 1993 Rus Askeri Doktrini, Rusya Federasyonu Anayasasının kabulü ve Tacikistan İç Savaşına müdahaleyle birlikte Rusya Federasyonu iç ve dış politikada istikrar ve etkinlik kurduğu izlenimini vermiştir. Çatışma bölgelerine yapılan müdahaleler de BDT çatısında gelecekte yeni bir entegrasyon sürecinin yaşanabileceği kurumsal bir yapılanmanın olabileceğini ümitlerini artırmıştır.¹⁸⁵ Fakat Rusya'nın hegemonyasında BDT içerisinde gerçekleşebilecek olan yeni entegrasyon trendine iç ve dış etkenlerin negatif etki yaptıkları 1994 yılı ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. NATO'nun eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri ile sıkı ilişki kurma stratejisi ve bu cumhuriyetlerin liderliklerinin gönüllü olarak NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programına katılmaları ve Rusya'daki finansal krizin ortaya çıkmasıyla birlikte Orta Asya Cumhuriyetlerinin Ruble kullanımından vazgeçmeleri, Rusya Federasyonunun BDT çerçevesinde askeri ve ekonomik alanlarda oluşturabileceği entegrasyonu ve bunların sonucunda ortaya çıkabilecek siyasal kurumsallaşmayı sekteye uğratan faktörler olmuşlardır. Yukarıdaki iki negatif olguya, 1994 Aralık ayında, Çeçen Savaşının da eklenmesi Rusya Federasyonunun iç ve dış politikadaki zorluklarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Çeçen ayrılıkçı hareketi ve terör eylemlerinin arttığı dönemde, Batı Avrupa ülkeleri ile birlikte Avrupa Konseyi gibi kurumların Rusya Federasyonunun izlediği Çeçenistan politikasını eleştirmeleri, Rusya Federasyonunun iç politikasında Batı karşıtlığının artmasına ve Avrasyacı ekolün daha fazla ön plana çıkmasını sağlamıştır. Avrasyacı ekol 1992 yılı sonundakinden farklı olarak daha radikal şekilde ortaya çıkmış ve tarihsel "Avrasya kimliğine" dayalı bir şekilde Batı Avrupa ve ABD'yi ötekileştirmeye başlamıştır. İç politikada bu gelişmeler olmasına karşın Kozryev ve ekibi dış politikada var olan etkinlikleri karar alma mekanizmasında azalsa da Rus Dış politikasının yönlendirmeye devam etmişler ve bunun sonucunda (iç tepkilere rağmen), Rusya Federasyonu NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına Ağustos 1994'de katılmıştır. Bu katılımı sadece

¹⁸⁵ BDT çerçevesinde, Rusya Federasyonu 1993 yılının sonundan itibaren eski Sovyet Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında etkinliğini Barış Gücü Operasyonu olgusuyla artırmaya başlamıştır. Donaldson ve Noguee'un da belirttiği gibi BDT antlaşması ve BM ilkeleri çerçevesinde Rusya Federasyonu Tacikistan İç Savaşı, Güney Osetya, Abhazia (Gürcistan), Nagorna-Karabakh (Azerbaycan) ve Trans-Dniester (Moldova) çatışma bölgelerine gönderilen Barış Gücüyle BDT'nin işlevi Rusya Federasyonunun önderliğinde askeri alanda artmıştır. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 174.

Batıya yakınlaşma olarak yorumlamak mümkün olduğu gibi, bunu batı kurumları ile ilişkiye girerek Avrupa kurumlarında söz sahibi olmaya çalışıldığı şeklinde de yorumlayabiliriz.¹⁸⁶

İç politikadaki tepkiler, 1995 yılında yapılan parlamento seçimlerine de yansımıştır. Seçimlerde, Komünist Partisi, ABD, Batı Avrupa ve Serbest Piyasa karşıtlığını ön plana çıkarmıştır. Çözüm olarak ise Rusya'nın ulusal değerlerine (kastedilen Avrasya değerleri,yani devletçi politika) sahip çıkması gerektiği ortaya konurken, dış politikada Batı ile yapılan işbirliğinin, Rusya Federasyonunun eski SSCB coğrafyasına (bugünkü BDT) yönelmesine engel teşkil ettiği, Rusya Federasyonunun çıkarının “Yakın Çevresi” olan BDT coğrafyasına sahip çıkmaktan geçtiği tezi savunulmuştur. Parlamento Seçimi sonucunda Komünist Partisi Duma'da üçte birden fazla bir kompozisyon oluştururken, Jirnovski liderliğindeki Liberal Demokrat Parti % 14 oranında oy oranıyla siyasal alanda ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Avrasyacı düşüncüyü benimsyen Viktor Çernomodin önderliğindeki Bizim Evimiz Rusya (Naş Dom Rossiya-NDR) bloğunun da önemli oranda bir oy alması,¹⁸⁷ Avrasyacı kanatı güçlendirmiştir. Seçim sonuçlarının liberal piyasa politikalarının ve dış politikada izlenen yolun halk arasında onaylanmadığı anlamına geldiğine inan Yeltsin de, 1996 yılındaki devlet başkanlığı seçimini düşünerek, hem Komünist Partisinin muhalifliğini hafifletmek hem de halkın desteğini kazanmak amacıyla kendi liberal batı yanlısı dış politikadan taviz vermeye hatta vazgeçmeye başlamıştır. Bu çerçevede atılan ilk adım liberal Batı görüşlü Andrei Kozryev'in dış işleri bakanlığı

¹⁸⁶ NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılmayı sadece liberal-Batı yanlısı politikaya bağlanamayacağını, bunun Rusya Federasyonunun Avrupa Güvenlik Politikasında etkin olmak için bir fırsat olarak algıladığı görüşü de Noguee ve Mitchell tarafından savunulmaktadır. Joseph L.Nogee ve Judson R.Mitchell, **Russian Politics: The Struggle for a New Order**, Boston: Viacom Company, 1997, s.164.

¹⁸⁷ NDR özellikle Gazprom enerji şirketinin etkisinde kalan, kriz politikasından çıkma sürecinde devlet merkezli bir siyasal yapılanmadır. Bu konuda bkz. Erhan Büyükkakıncı, “Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar”, Erhan Büyükkakıncı (Der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, İstanbul: Phoenix, 2004, s.150.

görevinden alınması, yerine ise (Komünist Partisi Lideri Ziuganov'u da memnun eden) Yevgeni Primakov'un dış işleri bakanlığına atanmasıdır.¹⁸⁸

Yevgeni Primakov, Herd ve Akerman'ın da belirttikleri gibi, Avrasyacı “Üçüncü Yol” düşüncesinin siyasal alandaki en önemli temsilcisi olarak dışişleri bakanı olmuş ve çok kutuplu uluslar arası düzeni kurmaya amaçlamıştır.¹⁸⁹ Yevgeni Primakov'un akademik çalışmalarının Doğu Bilimleri (Vostochnii Fakultet) üzerine olması ve buna ek olarak hem gazeteci hem de KGB mensubu olarak “Ortadoğu” ülkelerinde uzun bir dönem çalışması uluslar arası ilişkiler sistemine farklı merkezlerden ve noktalardan bakma şansına sahip olmuştur. Bu deneyimlerin bir sonucu olsa gerek, uluslar arası sisteme farklı bir perspektiften bakmaya çalışmıştır.¹⁹⁰ Primakov, Rusya'nın güneyinde kalan Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyasındaki kültürel dokuyu ve dış politika yönelimlerini iyi bilerek hareket etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede İran'ı, Rusya Federasyonu için stratejik bir ittifak olarak görmüştür.¹⁹¹ Primakov özellikle Tacikistan İç Savaşının sona erdirilmesi için başlatılan barış sürecinde, İran ile birlikte hareket etmiş ve İran'ın yapıcı rolünden yararlanmıştır. Primakov'a göre Orta Asya ve Kafkas coğrafyasına yani BDT'ye en büyük tehdit olarak bir dönem Batı tarafından desteklenen El Kaide ve Taliban terör örgütleriydi..¹⁹² Aşırı İslami Sun-i akımların Afganistan-Tacikistan sınırı üzerinden BDT'nin Orta Asya coğrafyasına yayılmasına karşı Şii İran ve Rusya beraber hareket etmişlerdir. Primakov, İran ile işbirliği yaparak hem Avrasyacı düşünceye paralel hareket etmiş hem de ABD'nin İran'a ilişkin bakışına aldırmaksızın uluslar arası ilişkiler sistemi

¹⁸⁸ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s.s.202-203.

¹⁸⁹ Graeme P.Herd ve Ella Akerman, "Russian Strategic Realignment and the Post-Post-Cold War Era", **Security Dialogue**, Volume.33, No:3,2002, s.363.

¹⁹⁰ Yevgeni Primakov'un özgeçmişi ve uluslar arası ilişkiler sistemine ve uluslar arası ilişkiler içerisinde son 15 yılda gerçekleşen olaylara bakışını daha detaylı değerlendirmek için bkz. Yevgeni Primakov, **Kapalı Kutu Rusya**, Çev.Dr.Nuri Eyüpoğlu, İstanbul: Ring Reklamcılık, 2002.

¹⁹¹ Primakov'un dış işleri ve başbakanlık görevlerinde bulunduğu dönemlerde (1996-1998), Rusya-İran arasında işbirliği artmıştır. Bu dönemde Rusya nükleer enerji uzmanlarını İran'a göndermiş ve nükleer enerji santrallerinin kurulmasında teknik alanda yardım etmiştir. Primakov bu yardımları doğrularken nükleer silah yapımında en azından kendi bilgisi dahilinde İran'a bir yardımın söz konusu olmadığını belirtmiştir.bkz.

A.g.e.,s.267.

¹⁹² **A.g.e.** 247.

içerisindeki tek kutupluluğa gidişe meydan okumuştur. Bu meydan okuma aynı zamanda BDT'nin Orta Asya coğrafyasının da Rusya'nın öncülüğünde kurumsal bir yapıya kavuşturulmasının amaçlandığının göstergesiydi.

Yeltsin'in Primakov'u dış işleri bakanlığına ataması ve Rusya Federasyonu Konseyini de Avrasyacı (Batılıların tanımıyla da muhafazakar) görüşe sahip kişilerden oluşturmaya karşın, Yeltsin 1996 yılında yapılan Devlet Başkanlığı seçiminin ilk turunda başarılı olamamıştır. Yeltsin ilk turda %35 oy alırken rakipleri Zyuganov %31.5 General Lebed de %14.9'luk bir oy almışlardır. İkinci turda Lebed'in desteğini almak amacıyla, Yeltsin Lebed'e yakınlığıyla bilinen, sertlik yanlısı General İgor Radinov'u savunma bakanlığına atamıştır.¹⁹³ Böylece Rusya Federasyonu savunma bakanlığında milliyetçi bir kişilik ve dış işleri bakanlığında ise ulus üstü bir yapılanmayı savunan Avrasyacı bakana sahip olmuştur. İki bakanı birleştiren unsurlar ise Batı karşıtlığı ve ABD hegemonyasındaki tek kutuplu uluslar arası ilişkiler sistemi idi.

Rusya Federasyonu, BDT'nin bir örgüt olarak Orta Asya'daki güvenlik konusunda bir işleve sahip olduğunu 1993 yılında Tacikistan'a Barış Gücü Askeri göndermek suretiyle göstermişti. 1997 yılında Moskova'da Rusya Federasyonunun önderliğinde imzalanan ve Tacikistan İç Savaşına son veren antlaşma Rusya Federasyonunun Orta Asya'nın güneyinde BDT kurumsal yapısı çerçevesinde hegemon statüsünü sağlamlaştırırken, aynı zamanda otorite anlamında askeri emperyal bir güç olduğu kanıtlanmıştır. Rusya Federasyonu önemli bir güç olduğunu kanıtlamasına karşın Orta Asya'da Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin BDT'nin güvenlik ve ekonomik entegrasyon politikalarından uzak durmasından dolayı, Primakov ve ekibi ikili ilişkilere veya bu ülkelerin dahil olmadığı çok taraflı kurumsal ilişkilere dayanarak Orta Asya'da Rusya Federasyonunun etkinliğini korumaya çalışmıştır. Bununla birlikte BDT içerisindeki ilişkilerde daha elastiki bir

¹⁹³ Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, İstanbul: Nobel Yayınları, 2002, s.118.

yapılanmaya gidilmiştir.¹⁹⁴ Bu çerçevede,Rusya Federasyonu, özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile BDT kurumsal yapısı dışında, ikili ve çok taraflı ilişkileri üst düzeyde tutmaya çalışmıştır.

Rusya Federasyonu,1996 yılında, gelişmiş ülkelerin oluşturduğu G-7 Grubuna katılmasına ve Tacikistan İç Savaşında Kolektif Güvenlik ve Kendini Savunma (Self-Defense) konseptleri çerçevesinde prestijini artırmasına karşın, 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte siyasal prestiji de tekrar sarsılmıştır. Yeltsin, yaşanan krizin sorumlusu olarak Çernomodinin yerine göreve getirilen Başbakan Sergei Kiriyenko'yu sorumlu tutmuş ve Çernomodini tekrar göreve getirmek istemiş fakat Devlet Duma'sı Komünist Partinin öncülüğünde bunu ret etmiştir. Primakov dışişleri bakanlığı konusunda olduğu gibi Başbakanlık görevinde de üzerinde uzlaşma sağlanan kişi olmuş ve Eylül 1998'de Komünist Partiden iki bakanı da kabineye katarak ekonomik kriz sonrası oluşan siyasi kriz aşılmıştır.¹⁹⁵ Primakov'un gerek ulusalcı Liberal Demokrat Parti, gerekse Komünist Parti tarafından kabul görmesi, Avrasyacı düşüncenin Rusya Federasyonu içerisinde farklı kesimler tarafından kabul gördüğünün de bir kanıtıdır. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara Primakov'un güven duymaması ve bu kurumları krizden sorumlu tutması,¹⁹⁶ Komünist Parti ve Liberal Demokrat Parti gibi partilerle ortak hareket etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda üçüncü yol olarak adlandırılan Avrasyacı düşüncenin Rusya dış politikasında iç siyasal yapılanmadan ziyade, uluslar arası ilişkilere

¹⁹⁴ Dannreuther, Roland,"Can Russia Sustain Its Dominance in Central Asia", **Security Dialogue**, Volume:32,No:2.2001, s.249.

¹⁹⁵ **BBC NEWS**, Timeline: Russia,

<http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/c...>, Erişim: 7 Ekim, 2004, s.3.

¹⁹⁶ Primakov IMF'ye ilişkin şu değerlendirmeyi yapıyordu:"...IMF finansman kredisi verdiği ülkelerin özelliklerini değerlendirmiyor, bu ülkelerin gerçeklerini, karşı karşıya bulundukları güçlükleri gözönüne almıyor, Endonezya'dan başlayarak Rusya ile biten tüm ülkelere aynı "modeli" tavsiye ediyor ve evrensel uygulamalara dayanarak başlıca makroekonomik "davranış kuralları" öneriyor; oysa bu kurallar her zaman toplumun sosyal ve politik istikrarını sağlamıyordu." Primakov.op.cit.,s.248.; Primakov'un bu yaklaşımı küreselleşmeyi Richard Falk'un deyimiyle yıkıcı bir faaliyet olarak algılaması ve belirli ekonomik,sosyal ve siyasal koordinatlar içerisinde dünyanın bölgelere ayrılması ve değerlendirilmesi gerektiğini ima etmektedir. Buda tam anlamıyla Avrasyacı düşünce ile kesişmektedir.

bağlı reflekslerin oluşumu ile birlikte ortaya çıkan siyasal bir kimliğe de sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Rusya'nın kendine özgü (sui jeneris) bir uygarlık olduğu üzerine kimlik tanımlamalarının Rus tarihinde yer aldığını ve Avrasyacı düşüncenin felsefi bir geçmişi olduğunu hatırlatmakta da yarar vardır.

Primakov'un bir yıl içerisinde göreceli olarak ekonomik ve siyasal istikrarı sağlaması olumlu karşılanmakla birlikte, Yeltsin'in sağlık problemleri sırasında Devleti temsil eden kişi olması, popüleritesinin artması ve kamuoyuna güven vermesi, Devlet Başkanı Yeltsin ve çevresinde rahatsızlık yaratmıştır. Yeltsin, Primakov'un Devlet Başkanlığına talip olacağını düşünürken, Rusya'da sınırsız ticari faaliyet gösteren bazı İngiliz, ABD şirketleri ve onların Rusya'daki taraftarları da, Primakov'un devlet kurumlarının ekonomik alanda müdahaleci ve yolsuzluğa karşı etkin olmalarından rahatsızlık duymuşlardır. Tüm bu faktörlerin bir araya gelmesiyle Mayıs 1999'da Primakov, Yeltsin tarafından Başbakanlık görevinden alınmış ve yerine Sergei Stepashin getirilmiştir. Böylece Rusya Federasyonunun Avrasyacı düşünceyi temel alarak hareket eden ve pragmatik bir dış politikayla BDT'nin özellikle Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına doğru yönelimi de hafiflemiştir.

3.4.3 Putin Dönemi: İstikrar ve 11 Eylül Sonrası

Çeçen sorununun çözülememesi ve olayın Dağıstan gibi diğer federal birimlere sıçraması Stepashin'in Başbakanlık ömrünün üç ay içinde son ermesine neden olmuştur. Stepashin yerine, Yeltsin Başbakanlık görevine Vladimir Putin'i atamıştır. Putin eski bir KGB şefi olarak göreve gelirken, Eylül ve Ekim 1999'da Çeçenistan'da yaptırdığı askeri operasyonlarla sertlik yanlısı ve otoriter kimliğini ön plana çıkarmıştır. Çeçenistan'daki terör eylemlerine karşı yürüttüğü savaşta göreceli bir başarı eden Putin, Primakov

döneminden itibaren iyileşmeye başlayan ekonomik şartlarla birlikte siyasi güvenilirliğini ve popülaritesini artırmıştır. Yeltsin'in sağlık durumunun kötüye gitmesi ve Putin'in vekaleten Devlet Başkanlığı görevine başlaması Rusya Federasyonu'nda yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu başlangıcın ilk önemli dönüm noktası, 1999 yılında Kosova'ya yapılan NATO müdahalesine Rusya'nın tepkisi ve 2000'de yayınlanan Rus Askeri Doktrinidir. 11 Eylül 2001'de ABD'de Dünya Ticaret Merkezine (DTM) yapılan saldırı ve daha sonrasında Afganistan'a yapılan müdahaleyle birlikte, BDT ülkelerinden Kırgızistan ve Özbekistan'ın topraklarında NATO aracılığıyla ABD askeri üslerinin yerleşmesi, Rusya Federasyonunun kendi dış politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.

1999 yılında Kosova'ya ABD'nin öncülüğünde NATO tarafından yapılan “Barış Operasyonu”, Rusya Federasyonu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1997 yılında NATO ile işbirliği çerçevesinde ilişkileri belirleyen kurucu antlaşma (1997 NATO-Russia Founding Act) imzalanmasına karşın, Rusya Federasyonu, Jelica Kurjak'ın belirttiği gibi özellikle Kosova'daki ayrılıkçı hareketin herhangi bir şekilde kazanım elde etmesinden ve bunun Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Çeçen Cumhuriyetinin hukuksal statüsüne emsal teşkil etmesinden çekinmiştir.¹⁹⁷ Bununla birlikte global bir örgüt olan BM ve AGİT gibi çok taraflı örgütlerin kolektif güvenlik konusu ve barış süreçlerinde etkisiz hale gelmeleri de Rusya'yı rahatsız etmiştir.¹⁹⁸ Bu örgütlerin barış müdahalelerinde yetkili olmamaları ve NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi Rus dış politikasının önemli tehdit algılamaları içerisinde olmuş ama Rusya Federasyonu bunu Atlantik ve Batı ülkeleriyle diyalogu koparmak yerine, NATO ile kurumsal ilişki kurarak ve gelişmelere ortak olarak bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu diyalog korunmasına karşın Rusya özellikle askeri anlamda büyük bir güç olduğunu göstermek ve çok kutupluluğu vurgulamak için, 25 Mart 1999 yılında nükleer silahsızlanmayla ilgili olan START 2 antlaşmasını Devlet

¹⁹⁷ Jelica Kurjak, "Russia on the Balkans", A.B Torkunova A.B, **Desyed Let Vneşnei Politiki Rossii**, Moskva: Rami, 2003, s.344.

¹⁹⁸ **A.g.e**, s.347.

Duma'sında ret etmiştir.¹⁹⁹ Rusya Federasyonu Devlet Duma'sında Komünist ve Muhafazakar kesimlerin etkinliklerini korumalarına ek olarak, Rusya Silahlı Kuvvetlerinin (Kızıl Ordu) ve yeni Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, sertlik yanlısı bir iç politikayı, dış politikada da çok kutuplu bir uluslar arası sistem kurma arzusuda olması, Rusya'nın hem Avrasyacı Kimliğe dayanmasını hem de BDT alanına yönelmesini güçlendirmiştir.²⁰⁰ Bu çerçevede Rusya Federasyonunun "Yakın Çevre" (BDT coğrafyası) denilen alanda etkin olma arzusu güçlenerek devam etmiş ve bunun bir neticesi olarak 21 Nisan 2000'de Vladimir Putin'in imzası ile Rusya Askeri Doktrini kabul edilmiştir. 2000 Askeri Doktrininde, uluslar arası ilişkiler sistemindeki askeri ve siyasal durum tanımlanırken büyük ölçekli ve nükleer silahların kullanıldığı savaş tehdidi olasılığının bulunmadığı ortaya konmuş, bölgesel, etnik çatışmaların, aşırı dinciliğin (islam kastedilmektedir) ve ayrılıkçı hareketlerin uluslar arası güvenliği tehdit eden başlıca unsurlar olarak ortaya çıktıkları belirtilmiştir.²⁰¹ Uluslar arası siyasal durumun tanımlanmasında en çok BM ve AGİT'in uluslar arası güvenliğin sağlanmasına ilişkin işlevlerinin azaltılmaya çalışıldığı vurgulanmaktadır.²⁰² Burada açıkça ifade edilmemekle birlikte NATO çerçevesinde Balkanlara yapılan müdahale ve NATO'nun genişlemesinden duyulan rahatsızlık ortaya konmaya çalışılmıştır. NATO'nun genişlemesinden duyulan rahatsızlığın temelinde Dmitri Katsy'nin de belirttiği gibi NATO'nun genişlemesinin ABD 'nin zafer kazanması ve Rusya'nın kaybetmesi olarak algılanmasıdır.²⁰³ Bu rahatsızlığın diğer kaynakları ise Rus yönetici elitlerinin Sovyet döneminden kalan siyasal kimliklerinin, NATO'nun genişlemesine karşı refleksler içerisinde olması, Rusya'nın Doğu Avrupa'dan izole

¹⁹⁹ A.g.e.s.345.

²⁰⁰ Erhan Büyükkakıncı'ya göre, Putin'in iktidara gelişiyle birlikte izlenen dış politikanın Primakov'un dış politikasının devamı niteliğinde, eski Sovyet coğrafyasında (yani BDT) jeopolitik ve işlevsel bütünleşmeyi sağlama girişimidir. Bu girişim ayrıca Avrasyacı paradigmanın neo-liberal anlamda yeniden şekillenmesidir. Bkz. Büyükkakıncı, **a.g.m**, s.160.

²⁰¹ **Russia's Military Doctrine, 2000**, <http://www.freerepublic.com/forum/a394aa0466bfe.htm> ,Erişim:18 Ağustos.2005.,s.2

²⁰² A.g.e.s.3.

²⁰³ Dmitri Katsy, "NATO/EU & CIS: Is it enough security in Eastern Europe without Brussels?", Konstantin Khudoley and Stanislav Tkachenko (Ed), **Challenges to International Relations in Post-Cold War Europe**, Saint Petersburg State University Press,St.Petersburg.2002.s.s.50-51.

edilmesi hissiyatının artması ve BDT çerçevesinde oluşturulacak ekonomik,siyasal ve askeri entegrasyonun sekteye uğratılmasıdır.²⁰⁴

Askeri Doktrinde, Rusya Federasyonuna güvenlik açısından aşırı dinci akımların (islam ima edilmekte), ayrılıkçı hareketlerin, uluslar arası terörizmin ve BM Şartı'nın ihlali neticesinde yaşanan sürecin tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır.²⁰⁵ Rusya Federasyonunun bu tehditleri tek başına değil BM, AGİT ve BDT'nin kurumsal çerçevesinde gerçekleştireceği ortaya konurken yine BDT çerçevesinde Kolektif Güvenlik Sisteminin ve kurumsal kalıcı bir *Askeri* yapılanmanın sağlanmasına önem verildiği ve bu çerçevede BDT'nin işlevinin artırılacağı belirtilmiştir.²⁰⁶ Rusya Federasyonu kendi askeri doktrinine uygun olarak, BDT'nin Kolektif Güvenlik Konseyinde, üye ülke Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanları ve Savunma Bakanları'nın katılımlarıyla, Minsk'te, Mayıs 2000'de gerçekleştirilen zirvede, 1992 yılında imzalanan Kolektif Güvenlik antlaşmasını yenilemeyi önermiştir.²⁰⁷ Rusya Federasyonunun önderliğinde oluşturulan BDT Kolektif Güvenlik antlaşmasına Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan Rusya Federasyonu ve Tacikistan taraf olmuşlardır.²⁰⁸ Bu antlaşmayla birlikte Rusya Federasyonu da BDT içerisinde iki farklı yapılanma olduğunun farkına varmış (BDT'nin etkinliğini isteyen ve istemeyen ülkeler) ve BDT kurumsal yapısından çok ikili ilişkilere önem vermiştir. Buna ek olarak da Rusya, BDT dışındaki Ekim 2000'den itibaren AVET gibi bir yapılanmayla BDT coğrafyası içerisinde ama BDT kurumsal yapısının dışında olan yeni bir entegrasyon sürecini başlatmıştır. Kolektif Güvenlik Antlaşması BDT'nin tüm üyelerinin taraf olmadığı bir antlaşma olmamasına karşın, Rusya Federasyonunun Orta Asya coğrafyasında Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki askeri, siyasi gücü ve hegemonyası korunmuştur. Rus Askeri Doktrininin ortaya koyduğu tehdit algılamaları, hedefler ve

²⁰⁴ A.g.m

²⁰⁵ **Russia's Military Doctrine, 2000**, s.s.4-5.

²⁰⁶ **Russia's Military Doctrine, 2000**, s.s.16,19.

²⁰⁷ B.E Petrovskii."Rossia i Transregionalni Rejimi eBzopasnosti v Evrazii",A.D.Voskresenskova (Ed), **Severa-Vostochnaya Aziya:Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeictvii**, Moskva: Rosspen, 2004, s.62.

eylemler BDT'nin askeri ve siyasi konulardaki izleyeceği politikaları da belirlemiştir. Böylece BDT'de Kolektif Güvenlik Antlaşması çerçevesinde ayrılıkçı hareketlere, terörist hareketler , uyuşturucu ticaret vb. konularda mücadele edeceğini net şekilde ortaya koymuştur. 2000 yılında kabul edilen Rus Askeri Doktrini ve sonrasındaki süreç, BDT'nin kolektif savunma ve kolektif güvenlik anlayışı çerçevesinde bir ittifak örgütlenmesine gidişinin ve kendi içerisindeki parçalanmayı su üzerine çıkaran bir olgu olmuştur.²⁰⁹

11 Eylül 2001'de Amerika'da Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar Rusya Federasyonu ve BDT coğrafyasını da derinden etkilemiştir. Rusya Federasyonu ve diğer BDT ülkeleri Kasım 2001'de Moskova'da düzenlenen BDT'nin 10.kuruluş yıldönümü zirvesinde ABD öncülüğünde “İslami Teröre” karşı NATO çerçevesinde oluşturulan koalisyonla Afganistan'daki Taliban ve El-Kaide örgütlerine karşı operasyon düzenlenmesine destek vermişlerdir.²¹⁰ Rusya Federasyonu, ABD ve NATO'nun (koalisyon güçleri) Afganistan'a operasyon düzenlemeleri ve BDT'nin Orta Asya'daki üyeleri Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da askeri üstler kurmaları, Rusya Federasyonu açısından memnuniyet verici gelişmeler olmamış ve “Yakın Çevresi” ABD ve NATO tarafından kuşatılmıştır. Rusya Federasyonu bu kuşatma sürecinde olayların dışında kalmamak anlamında pragmatik bir düşünce çerçevesinde bu operasyona destek verip gelişmelerden izole olmamaya çalışmıştır. Bu politikanın neticesinde, 1993 yılı sonunda başlayan ve 1997 yılında Rusya-NATO ilişkilerini belirleyen kurucu antlaşma (NATO-Russia Founding Act) sonrası, işbirliğinin hangi noktalarda ve nasıl bir biçim alacağı 28 Mayıs 2002 tarihinde NATO üyeleri ve Rusya arasında, Roma'da yayınlanan ortak

²⁰⁸ A.g.m, s.s.62.

²⁰⁹ Orta Asya'da Türkmenistan ve Özbekistan bu kolektif güvenlik antlaşmasına taraf olmazlarken, BDT'nin geriye kalan coğrafyasındaki, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna da bu antlaşmaya taraf olmamışlardır. BDT çerçevesinde gerçekleşen bu parçalanma, Rusya Federasyonu önderliğinde 2003 yılında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün kurulmasına neden olmuştur. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan bu örgütlenmeye katılmışlardır.

²¹⁰ Meetings of the leaders of the CIS member states, http://www.cis.minsk.by/ENGLISH/meet_cis.htm, Erişim: 6 Ekim 2003, s.6

deklarasyonla netlik kazanmıştır. Bu deklarasyona göre, Rusya-NATO Konseyi adında kurumsal bir yapı kurulmuştur. Burada Rusya-NATO arasında özel bir ilişki kurulması, terörizmle mücadelede, barış operasyonlarında ve kriz bölgelerinde işbirliği yapılarak ortak çalışılması öngörülmüştür.

Rusya Federasyonunun dış politikada bu yolu seçmesinin en önemli sebebi Taliban ve bunun gibi aşırı Sunni grupların Afganistan üzerinden Orta Asya ülkelerine yayılmasını önlemek, Çeçenistan konusunda izlenen Rus devlet politikasının uluslararası alanda meşru hale getirmek (Çeçenistan Savaşına, terörizm ile mücadele kimliği kazandırmak) ve gelişmelerden izole olmayıp söz hakkına sahip olma istemiydi.²¹¹ Terörizmle mücadele anlamında ABD, NATO ve AB ile kurulan ilişkiye rağmen Rusya'nın BDT çerçevesinde bir işbirliğine, askeri entegrasyona dönük bir politikayı Avrasyacı perspektif düzleminde sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un açıklamaları da bu savımızı doğrular niteliktedir. Lavrov; BDT coğrafyasında Rusya'nın etkin olmasının diğer ülkeler üzerinde baskıcı bir düzen kurmak anlamına gelmediği ve bu alanın başka güçler tarafından bir rekabet ortamına sokulmaması gerektiği, aksi halde bir kargaşanın bölgede ortaya çıkabileceğini vurgulanmıştır.²¹² Lavrov'un Nisan 2004'de yaptığı bu değerlendirme bir anlamda Rusya'nın 11 Eylül sonrası BDT'nin Orta Asya coğrafyasındaki ABD askeri üstlerinin askeri ve siyasal etkinlik anlamında Rusya'yla rekabet niteliğinde bir yapılanmaya girmesinin doğru bir yaklaşım olmayacağını ima etmekte ve ABD'ye uyarı niteliğindedir.²¹³ Lavrov'un bu açıklamaları, BDT'nin Orta Asya coğrafyası Rusya Federasyonu için özel bir bölge olduğu anlamını ifade etmiştir. Buradan çıkarılacak diğer bir sonuç ise Rusya Federasyonu için Orta Asya'da BDT

²¹¹ Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Kommersant gazetesinde 1 Nisan 2004 tarihinde yazdığı makalede Rusya'nın ABD ve NATO ile ilişkilerini şu şekilde değerlendirdi. Buna göre, "ülke içinde olumlu gelişmeler dış dünya ile işbirliği ve diyalogun geliştirilmesi yönündeki pragmatik dış politika sayesinde başarılmıştır. Bu anlayışla Rusya, uluslar arası terörizmle savaşta ABD'nin müttefiki olmuştur, NATO ile ilişkilerini geliştirmiştir, Avrupa Birliği ile stratejik ortaklığını günden güne sağlamlaştırmaktadır. Bu gün bu politikanın alternatifi bulunmamaktadır. Birilerinin üzerimize çalıştığı "imparatorluk lekesine burada yer yoktur." Aktaran: Fırat Purtaş, bkz. Purtaş, **a.g.e**, s.s.184-185.

²¹² **A.g.e**, s.185.

çerçevesinde federatif anlamda bir güvenlik yapılanmasının var olduğu ve bu yapının üçüncü aktörler tarafından parçalanmasına izin verilmeyeceğidir. BDT'nin güvenlik ile ilgili rolüne ilişkin federatif özellik gösterdiğine ilişkin yaptığımız değerlendirme bölgesel işbirliğinden doğan federatif özellikleri gösteren ve konfederal bir yapı şeklinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu konfederal bölgesel işbirliği yapılanmasında da Rusya Federasyonunun açıkça hegemon bir lokomotif rolü üstlendiği görülmektedir.

1993 yılında yapılan anayasa değişikliği daha önce de bahsedildiği üzere Devlet Başkanının yetkilerini artırmıştı. İç politikada devlet başkanının rolünün artması kaçınılmaz olarak dış politikaya da yansımıştır. Yukarıda anlatıldığı gibi Putin sonrası Rus dış politikasında Avro-Atlantik ve Avrasyacı yaklaşımların her ikisinin de ön plana çıktığı dönemler olmuştur. Bu da bizlere Rus dış politikasının özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle hem Batıyla diyaloga ve işbirliğine Rusya Federasyonun çıkarlarının korunması temelinde açık olunmuş, hem de Rusya'nın "Yakın Çevresinde (BDT coğrafyası)" etkin olması için çaba sarf edilmiştir. Özellikle 2003 parlamento seçimlerinden Putin'in desteklediği Birleşik Rusya Partisinin (Yedinaya Rossiya) yüzde 37.6'lık bir oy oranıyla 450 kişilik Devlet Duma'sında 222 sandalye elde etmesi, Putin'in gerek iç, gerekse dış politika konularında karar alma sürecinde rahatlamasına ve otoriter yönetimini sağlamlaştırmasına yardımcı olmuştur.²¹⁴ otoriter yönetimin güçlendirilmesi ve iç politikada istikrarın sağlanmasıyla birlikte 2003 yılından itibaren Rusya'nın uluslar arası arenada ve özellikle BDT'nin Orta Asya coğrafyasında etkinliğini artırmasına yardımcı olmuştur.

²¹³ 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Taliban ve El-Kaideye karşı düzenlenen anti-terör operasyonuna "yardım" anlamında Afganistan'la sınırı olan BDT ülkelerinden Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'a ABD askeri üst kurmuştur.

²¹⁴ <http://www.electionworld.org/russia.htm> ,Erişim: 22 Kasım 2004, s.1

3.4.4 Rusya Federasyonu Açısından BDT'nin Ekonomik Boyutu

1993 Rus Askeri Doktrinine ve geleneksel idealist Avrasyacı düşünceye bakıldığında Rusya Federasyonunun BDT'ye bir kolektif güvenlik ve kendini savunma kavramları²¹⁵ çerçevesinde bir ittifak örgütlenmesi olarak baktığı söylenebilir. Bunlara ek olarak Rusya Federasyonu BDT'ye sadece askeri bir ittifak veya Avrasyacı görüşün tarihsel arka planındaki kültürel boyutuna dayanan düşünce tarzından bakmamakta, Avrasyacı düşüncenin jeo-ekonomik boyutu da dikkate alınmaktadır. Rusya Federasyonu ayrıca klasik realist düşünce çerçevesinde uluslar arası ilişkiler sisteminin yorumlanması ve bunun sonucunda “ulusal çıkarı” ekonomik ve siyasal anlamda maksimize etmeye de çalışmaktadır. Dolayısıyla, neo-liberal kurumsalcı ekonomi merkezli bir bakış açısının da var olduğunu görmekteyiz.

Rusya Federasyonunun ekonomik anlamda en çok önem verdiği husus, BDT ülkeleriyle karşılıklı ticaretten çok Rusya Federasyonunun bu ülkelerin ticaret rotası anlamında dünyaya açılan penceresi olmaya devam etme ve Hazar Denizinin statüsüne ilişkin kendisinin ekonomik ve stratejik çıkarlarını maksimize etme arzusudur.²¹⁶ Rusya Federasyonunun ekonomik anlamda en çok önem verdiği konunun ise petrol ham maddesi ve kaynaklarının kontrolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Orta Asya Cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada ekonomik anlamda kontrolün sağlanması için, Rusya Federasyonunun önderliğinde uluslar arası ekonomik kurumsal yapıların olgunlaşmasına çaba sarf edileceğini söyleyebiliriz.

²¹⁵ Yedinaya Rossiya Partisi, içerisinde çeşitli görüşleri barındıran bir ittifak partisi niteliğinde, devletçi, geleneksel Avrasyacı düşünceye liberal, pragmatik bir politika ve çerçeve çizen parti olarak yorumlanabilir.

²¹⁶ Hazar denizine ve çevresine hakim olma aslında Avrasyacı görüşün bir parçasıdır. Rusya İmparatorluğu döneminde Halford Mackinder tarafından dönemin Rusya'sının Avrasya'nın merkezi olduğu belirtilmiştir. Peter Savitskii de “Exit towards the East” kitabında bu Avrasya konseptini pekiştirmiştir. Hazara hakim olmayı bu çerçeveden değerlendirdiğimiz zaman Rusya Federasyonunun sadece Hazarın zengin kaynakları için değil aynı zamanda jeopolitik bir gereklilik olarak anlamında da değer verdiği bir coğrafya olduğunu

Batı Avrupa, Atlantik ve Güney Asya’da oluşturulan ekonomik bloklar gibi bir bloğun oluşturulması ve Rusya’nın bu bloğa kurumsal yapının müsaade ettiği çerçevede liderlik etmesi BDT ile en azından teorik anlamda mümkün görülmüştür. Örneğin BDT çerçevesinde oluşturulabilecek ulus-üstü ekonomik bir kurumsal yapılanma (Gümrük Birliği, Ortak Birimi, Ortak İletişim ve Ulaşım ağı vs.) bu örgütün kapsadığı coğrafya içerisinde tüm birimlerin (üye devletlerin) eşit oranda ekonomik kaynakları kullanma ve üçüncü bir ülkenin bu belirlenen coğrafyada faaliyet göstermesinin kısıtlanabilme şansı olmaktadır. Bu şekilde bir yapılanma bizlere OPEC’in ekonomik bir ittifak şeklindeki yapılanmasının fırsatının BDT çerçevesinde Orta Asya’da teorik bağlamda mümkün olduğunu göstermektedir. Fakat, Rusya Federasyonunun BDT çerçevesinde oluşturmak istediği bu ekonomik entegrasyon veya işbirliği olarak adlandırabileceğimiz yapılanma zayıf kalmıştır. Bu da Rusya Federasyonunun kurumsal yapılanma oluşturamadığından dolayı Petrol rotaları ve Hazar Denizinin statüsü konularında siyasal ve ekonomik baskı yapmasına ve sorunları ikili ilişkilerle çözme yoluna gitmesine neden olmuştur.

Orta Asya ülkelerinden Özbekistan ve Türkmenistan’ın Rusya Federasyonu ile birlikte BDT şemsiyesi altında ekonomik alanda bir entegrasyona yönelik isteksiz davranmalarından dolayı,²¹⁷ Rusya Federasyonu, ikili ilişkilere dayanarak 6 Ocak 1995’de Beyaz Rusya ve daha sonra Orta Asya Cumhuriyetlerinden Kazakistan ile 20 Ocak 1995’de, 29 Mart 1996’da Kırgızistan ve son olarak da 26 Şubat 1999’da Tacikistan ile imzaladığı Gümrük Birliği Antlaşmaları çerçevesinde BDT coğrafyası içerisinde, fakat onun kurumsal yapısı dışında bir entegrasyon için adım atmıştır.²¹⁸ Böylece BDT içerisinde ekonomik anlamda Rusya’nın önderliğinde bütünsel bir yapılanmanın mümkün görülmemesinden dolayı, ekonomik entegrasyona daha fazla istekli olan yukarda adı geçen ülkelerle tezin ilk bölümünde de bahsettiğimiz üzere Rusya’nın önderliğinde, 2000 yılında

söyleyebiliriz. Bkz. Olga Koulieri, “Russia ‘Eurasianism’ and The Geopolitics of The Black Sea”, <http://www.da.mod.uk/CSRC/documents/special/S43/S43.pt4>, Erişim: 20 Nisan 2005, .25.

²¹⁷ Orta Asya dışında kalan ve BDT’nin kurumsal yapısında yer alan Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna gibi ülkelerde ekonomik, siyasi ve askeri anlamda Rusya Federasyonunun öncülüğünde BDT şemsiyesinde bir entegrasyon sürecine sıcak bakmamaktadırlar.

AVET kurulmuştur. Bu örgütlenmeyi, ekonomik alanda entegrasyon için kurulmuş işlevselci ve ittifaka da dönüşebilecek dar bir bölgesel örgütlenme olarak yorumlayabiliriz. BDT'yi ise dünya ölçeğinde dar bir bölgesel örgütlenme olarak yorumlamak mümkün olmakla birlikte, eski SSCB coğrafyasının tümüne yakınına içermesi (Baltık ülkeleri hariç) anlamında, geniş bölgeselciliği ifade etmektedir. Çünkü, BDT içerisinde Rusya Federasyonu ile birlikte sıkı bir entegre sisteme adapte olmak istemeyen ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler (Ukrayna, Gürcistan) daha çok Atlantik ve Batı Avrupa yörüngesinde hareket etmektedirler. AVET içerisinde yer alan üye ülkeler ise Rusya ile birlikte sıkı ekonomik bir entegre yapılanmaya sıcak bakan ülkelerdir. Bu şekilde bir tasvir yapmamız BDT içerisinde değişik kümelenmeleri de göstermekte ve geniş bölgeden, dar bölgeye yönelimi ifade etmektedir.

Rusya Federasyonu için ekonomik anlamda petrol boru hatları ve gümrük birliği dışında diğer önemli bir husus da Hazar Denizinin Statüsüdür. Hazar Denizinin henüz bir statüye kavuşturulamaması Rusya Federasyonu açısından hem ekonomik hem de siyasal anlamda bir tehdit algılaması olarak durmaktadır. Konunun ekonomik yanının daha fazla ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür. Hazar denizinin bugünkü durumuna ilişkin Rusya Federasyonu iki konuyu gündeme taşımaktadır. Birincisi Hazar Denizi kaynaklarının kullanımı ikincisi ise petrol boru hatlarının Hazar Denizinden geçişiyle ilgili olanıdır. Rusya Federasyonu, Hazar Denizinin statüsüne ilişkin 1940 yılında SSCB ve İran arasındaki antlaşmaya gönderme yaparak, 1990'lı yılların başında Hazarın Ortak kullanılabileceği ve Kara Suları rejimi, Kıta Sahaneliği gibi uygulamaların Hazar Denizinde olamayacağını savunmaktaydı.²¹⁹ Fakat özellikle Hazara Kıyısı daha fazla olan Türkmenistan ve Azerbaycan, Hazar'da her ülkenin sahip olduğu ulusal sınırların çerçevesinde *sektörel* bir bölünmeyi öngörmektedirler. Kazakistan ise 1982 Cenevre

²¹⁸ H. Şumskii, "İntegratsiya v Sdruestve Nzavisimix Gsudarstv: Problemi i Perspektivi", **Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodni Otnoşeniya**, No:11. 1999, s.76.

²¹⁹ Raczka Witt, "A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey", **Central Asian Survey**, Volume.19, No:2, 2000, s.s.206-207.

Deniz Hukuku antlaşması çerçevesinde soruna çözüm bulunabileceğini ortaya koyarken kara suları dışında bulunan alanın ortak kullanım alanı olmasını öngörmekteydi.²²⁰ Rusya Federasyonu *kara sularına* dayalı bir çözümü öngörmemesine rağmen, Hazar konusunda yalnız kalmamak ve bununla birlikte kendi çıkarlarına en yakın görüşe sahip olan Kazakistan ile ikili ilişkiler çerçevesinde 1998 ve 1999 yılında yapılan görüşmelerde bir sonuca varmaya çalışmış ve Kazakistan ile bu konuda ortak bir noktada buluşmuştur. Fakat Hazara kıyısı bulunan İran, Türkmenistan ve Azerbaycan bu antlaşmanın dışında olduklarından sorunun genel anlamda çözümü mümkün olmamıştır.

BDT çerçevesinde, BDT Şartı'nın öngördüğü, "Topluluk sorunların barışçı yollardan çözümü için çaba sarf eder, araştırma komitesi kurar ve arabulucu rolü üstlenir" şeklindeki ifadeler de Hazar konusunda işlevsiz kalmıştır. İşlevsiz kalmasının en büyük sebebi olarak ülkelerin Hazar üzerinde farklı ekonomik "ulusal çıkara" sahip olmalarını gösterebiliriz. Hazar Statüsünün farklı şekillerde ortaya çıkarıldığında ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynakları kullanımları ülkeler bazında büyük farklılık göstermektedir. Örneğin ülkelerin Hazar'daki kıyı uzunluğuna bağlı *sektöre* dayalı ayırmaya göre Rusya Federasyonu 1 Milyar ton petrol ve 1 Trilyon metreküp Doğal Gaz kaynağı kullanırken, Azerbaycan 2.5 milyar ton petrol ve 1.5 metreküp doğal gaz, Kazakistan 3.0 milyar ton petrol ve 1.5 trilyon metreküp doğal gaz, Türkmenistan ise 0.5 milyar ton petrol ve 1.0 trilyon doğal gaz kaynağını kullanabilecektir. Bu şekilde bir yaklaşımda ortak kullanım alanı kalmamaktadır ve 7.0 milyar ton petrol kaynağı ile 5.0 trilyon metreküp doğal gaz kaynağı devletler arasında yukarıdaki gibi paylaşılmaktadır.²²¹ 1998'den itibaren Rusya'nın görüşleri 12 Mil karasularının kıyı devletlerine ait olmalı ve geriye kalan kısım ise ortak kullanıma açık olmalı şeklindedir. Bu yaklaşıma göre Rusya Federasyonu 0.2 Milyar ton petrol kaynağı ve 0.3 trilyon metreküp doğal gaz kaynağını kullanırken, Azerbaycan 0.5 ve 0.5, Kazakistan 0.6 ve 0.4, Türkmenistan ise 0.1 ve 0.2 şeklinde bir paylaşıma sahip olmaktadır. Bunun

²²⁰ A.g.m.s.207.

²²¹ S.S. Jiltsov, "Pravovoi Status Kaspia: Osnovnii Tendentsii", S.S Jiltsov , I.S.Zonn i, ve A.Uşkov .M (Ed.), **Geoploitika Kaspiiskovo Regiona**, Moskva:Mejdunaraodnii Otnoşenya, 2003.s.73.

dışında ise 5.6 milyar ton petrol ve 3.6 trilyon metreküp doğal gaz kaynağı ise kıyı ülkelerinin ortak kullanımına kalmaktadır.²²² Bu şekilde bir paylaşım da Rusya gerek ekonomik gerekse teknik anlamda mukayeseli avantajını kullanabilecektir. Bu şekilde bir uygulamanın olabilmesi ise Rusya Federasyonunun Hazar kıyısı olan ülkelerle birlikte BDT veya başka bir örgütlenme çerçevesinde **ulus üstü** ekonomik bir kurumsallaşmayı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ulus üstü bir otorite kurulduğu zaman ortak enerji, çevre ve tarım politikası Hazar'da da hayata geçirilecek ve Rusya Federasyonu, AB standartlarında olduğu gibi çevre ve tarım politikası uygulamaya koyarak ekonomik ve siyasi çıkarını maksimize edebilecektir.²²³ Fakat BDT'yi oluşturan birimlerin (Hazar kıyısı olan ülkeler) bu şekilde bir yapılanmaya sıcak bakmamalarıyla Hazarın statüsüne ilişkin bir çözüm bulunamamakta ve Rusya Federasyonu da ekonomik çıkarlarını maksimize edememektedir.²²⁴

Rusya Federasyonu Hazarın statüsünü değiştirmeye çalışmanın yanı sıra Hazar Denizinin altından kurulacak ve dünya pazarına taşınacak olan petrol ve doğal gaz boru hatlarının kurulmasını önlemek için ekolojik dengenin bu boru hatları ile bozulacağını iddiasıyla enerji boru hatlarının Rusya Federasyonu topraklarından geçmesi gerektiği düşüncesini ön plana çıkarmaktadır.²²⁵ Rusya Federasyonunun nükleer santrallerini ve diğer enerji kaynaklarını nasıl kullanıldığına bakıldığında Rusya Federasyonunun Hazar Denizindeki “ekolojik dengeyi koruma” konusunu bir vasıta olarak kullanmaya çalıştığı ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin enerji kaynaklarını aktarmada Rusya Federasyonu coğrafyasına bağımlı kılmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu coğrafyaya bağımlı kalınması, doğal gaz ve petrol

²²² **A.g.e.**

²²³ Avrupa Birliği ülkeleri, ortak çevre, enerji ve tarım politikası ile bir standartlaşmayı sağlamıştır. Bu standartlaşma aynı zamanda ulusal anlamda ekonomik çıkar kavramını da ortadan kaldırmıştır. Bu konuda bkz. Piper, **a.g.e.**, s.s.17,69-73.

²²⁴ Mittelman'a göre de BDT içerisindeki Orta Asya Cumhuriyetleri Moskova'nın enerji kaynakları üzerindeki etkisinden ve kontrolünden çekinmekte ve kendi egemenliklerini korumaya çalışmaktadırlar. James H.Mittelman, Rethinking the 'New Regionalism' in the Context of Globalization', Björn Hettne ve diğerleri (Eds), **Globalism and the New Regionalism**, London: Macmillan Presss, Volume. 1, 1999, s.s.36-37.

²²⁵ Witt, **a.g.m.**, s.215.

kaynaklarının Hazar havzasından özellikle Avrupa Pazarına taşınmasında, Gazprom ve Lukoil gibi şirketlerinde ekonomik anlamda pay almalarını sağlamaktadır.²²⁶ Hazar Denizinde BDT çerçevesinde ulus üzeri bir yapılanma kurulması bir anlamda gerek teknik, gerekse sermaye birikimi bakımından önde olan Rusya Federasyonunun “Bölgesel” işbirliği sonucu oluşabilecek olan *federatif* bir yapılanmayla ekonomik hegemonyasını bölgede kurması anlamına gelmektedir.

Rusya Federasyonunun, Hazar ve çevresinde etkin olmaya çalışmasını sadece günümüzün ekonomik verilerine dayalı bir değerlendirme olmadığını söylemeliyiz. Hazar denizi ve çevresinde Rus İmparatorluğunun etkin olmasına ilişkin Klasik Avrasyacıların, jeo-ekonomik ve jeo-politik ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Bu konuda en önemli argümanları ortaya koyanlardan bir tanesi Peter Savitskii’dir. Savitskii ekonomik ilişkilerin ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kıtasal anlamda belli başlı fragmantasyonların olduğunu fakat okyanusun tek olduğunu ve dünya ekonomisinin okyanus etrafında döndüğünü ifade etmiştir.²²⁷ Savitskii, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde deniz, taşımacılık, maliyet gibi unsurların önemine dikkat çekerken. Rusya İmparatorluğunun Baltık ve Kuzey Denizinden iklim şartlarından dolayı ekonomik anlamda yeteri kadar yararlanılamadığını ve ekonomik ilişkilerin bu şekilde zayıfladığını ifade etmiştir.²²⁸ Savitskii coğrafya ve iklim koşullarına bağlı olarak Rusya İmparatorluğu için ekonomik ve stratejik yönden önem arzeden Kazaradeniz ve Hazar havzasına dikkat çekmiş ve bu coğrafya üzerinden Akdeniz ve Pers Körfezine çıkış olabileceğini vurgulamıştır.²²⁹ Günümüzde, İmparatorluk klasik anlamda varlığını sürdürmese de işbirliğinden kaynaklanan ikili ve çok taraflı örgütlenme biçimleriyle konfederal ve federal kavramlarının arasında *federatif* bir yapılanma ile uluslararası ilişkiler içerisinde ortaya

²²⁶ Gazprom Şirketinin yönetimi ve hisselerinin büyük bir bölümü devletleştirilmiştir. Lukoil ise Putin iktidarı ile iyi ilişkiler içerisinde olmakla beraber, devletle dış ekonomi stratejilerinde koordineli çalışmaktadır ve bu çerçevede Orta Asya’ya büyük önem vermektedir. Stanislav Thaçenko, **Kişisel Görüşme**, 2004.

²²⁷ Peter N. Savitskii, “Continent-Ocean (Russia and the World Market),”, Rusça’dan Çev. Ilya Vinkovetsky and Charles Schlaks, (Eds.), **Exodus to the East, Forebodings and Events: An Affirmation of the Eurasians**, USA, 1996, s.s.96-97.

²²⁸ Savitskii, St.Petersburg’un 4-5, Azov ve Astrahan kıyılarının ise yılın 2-3 ayı donduğunu belirtmiştir. **A.g.e.**, s.102.

çıkılmaktadır. Rusya Federasyonunun Klasik Avrasyacılığın coğrafya ve iklim koşullarını dikkate alarak ortaya koyduğu jeo-ekonomik ve jeo-politik yaklaşımların bugünkü Rus dış politikasında yer bulduğunu söyleyebiliriz.²³⁰ Bu yaklaşımların, BDT, AVET ve diğer bölgesel örgütlenmelerin vasıtasıyla hayata geçirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Rusya Federasyonunun ekonomik anlamda atılım yapmaya çalışması, geçmişe dayalı karşılıklı bağımlılık çerçevesinde mümkün görülmesine karşın, 1994 ve 1998 yıllarında, Rusya Federasyonunda yaşanan mali krizden dolayı büyük yara almıştır. Rusya Federasyonu 2000 yılından itibaren yeniden ekonomik yapılanmaya gitmesiyle ve siyasal istikrarın sağlanmasıyla ekonomik ilişkilerde de uluslar arası alanda ön plana çıkmaya çalışmıştır. Günümüzde Devlet Başkanı Putin çok yönlü işbirliğine dayalı bir dış politika izlemesine karşın, Ukrayna ve Gürcistan’daki “Kadife Devrimlerin” ardından, eski Sovyet coğrafyasına olan hassasiyeti artırmış, bölgede BDT’nin eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yeniden entegrasyonu için bir enstrüman olamamasından dolayı, Atlantik ülkelerinin ve kurumlarının özellikle askeri ve siyasi alanda etkinliklerini azaltmak için, ŞİÖ ve (Çin’le sıkı işbirliği kurularak) AVET çerçevesinde Rusya Federasyonunun etkinliği BDT’nin Orta Asya coğrafyasında artırılmak istenmiştir.²³¹ ŞİÖ, ekonomik, sosyal ve teknik bir işbirliği örgütü olarak klasik işlevselci bir uluslar arası örgütlenme biçimi şeklinde ortaya çıkmasına karşın günümüzde Rusya Federasyonu için siyasal, askeri ve güvenlik konularında da bir ittifak örgütü olarak görülmektedir. Bu örgütlenmenin bölgedeki varlığı Rusya Federasyonunun BDT coğrafyasında hem ekonomik hem de siyasi konularda Çin ile herhangi bir rekabete girmesini önleyici bir olgu şeklinde düşünülebilir. Rusya Federasyonu ve Çin’in farklı kültürel ve tarihsel yapılanmalarından dolayı örgütün işbirliği

²²⁹ A.g.e, s.108.

²³⁰ Son yıllarda, Rusya Federasyonunun, Türkiye, İran ve Orta Asya’daki BDT ülkeleriyle kurduğu sıkı ilişkilerin geçmişten gelen Avrasyacı düşünce tarzının günümüze uyarlanması olduğunu söyleyebiliriz.

²³¹ Dmitri Trenin, Rusya ve Avrasya’nın Bitişi (sonu) adlı makalesinde Atlantik ve AB ülkeleri ile kurumlarının Rusya’nın yakın çevresine “Kadife Devrimlerle” girdiğini belirtirken, BDT çerçevesinde yeniden entegrasyonu arzu edilen eski Sovyet Cumhuriyetlerinin için BDT’nin entegrasyon sürecine yönelik bir enstrüman olamadığını belirtmektedir. Bkz. Dmitri Trenin, “Rossiya i Konets Evraazii”, **Pro et Contra**, Yune-Agost, 2005, s.s.6,7,8,9. ; Andrei Rybov’a göre de, BDT yapısının, “Kadife Devrimlerden” olumsuz yönde etkilendiğini, ve bu durumun Putin’in yeni arayışlar içerisine girmesinde ve dış politika belirleme

ve ittifakın ötesine geçmesi ve federal nitelikte bir entegrasyona dönüşmesi mümkün gözükmemektedir. AVET ise daha önce de bahsettiğimiz gibi Rusya Federasyonu’nun BDT çerçevesinde gerçekleştiremediği ekonomik işbirliği ve entegrasyon sürecine işlev kazandırmak amacıyla ekonomik işbirliği ve entegrasyon sürecine sıcak bakan coğrafik bakımdan dar bir bölgesel örgütlenme biçimidir. Özellikle son dönemde ortaya çıkan “Kadife Devrimler” ile birlikte iktidarını kaybetmemek için ABD’den uzaklaşıp, Rusya Federasyonu’na yaklaşan Kerimov’un Özbekistan’ının da AVET’e üye olmasıyla birlikte Rusya Federasyonunun AVET’den özellikle Orta Asya coğrafyasındaki beklentileri artmıştır. Bu beklentiler AVET çatısında ekonomik anlamda bir entegrasyon olmakla birlikte, yeni işlevselcilerin ortaya koydukları gibi siyasal konfederal (federatif) bir yapılanmaya dönüşmesine olanak sağlayacak veya OPEC türünden bir ekonomik ittifak şekline dönüşebilecek bir süreç olarak düşünülebilir. BDT çerçevesinde kurulamayan yapılanmanın gelecekte bu örgütlenmeye kaydırılabileceğini de belirtebiliriz. Rusya Federasyonunun siyasi ve askeri anlamda Orta Asya’da etkinliğini BDT çerçevesinden çıkarıp, 2003 yılında kurulan ve henüz tam anlamıyla kurumsallaşmamış, hükümetlerarası ve devletlerarası ilişkilere dayanan KGAÖ’ne kaydırması da büyük bir olasılık olarak görülmektedir.

Rusya Federasyonu, ekonomik ve siyasal anlamda eski Sovyet Orta Asya coğrafyasında etkinliğini devam ettirmek isterken uluslar arası kurumları bir vasıta olarak kullanmış ve kullanmaktadır. Rusya’nın hegemon bir güç olarak Orta Asya coğrafyasında etkinliğini devam ettirebilmesi için bu şekilde bir yol izlemesi kaçınılmazdır. Putin, Rusya Federasyonunda şu an için farklı düşünce gruplarının ve siyasal partilerin desteğini alan bir denge unsuru olarak etkili bir dış politika uygulayabilmektedir. Fakat, Putin sonrası, tamamıyla bir soru işareti olarak durmaktadır.

sürecinde yeni önlemler aldığını belirtmektedir. Andrei Rybov, “Moskva Prinimaet vızov <<tsvetnix>>

Rusya Federasyonu içerisinde sosyal ve siyasal dinamiklerin belirsizlik ihtimalinin yanı sıra artan milliyetçi hareketlerin Pan-Slavizm'e dayalı Rus kimliğini güçlendiren karakterde olmaları,²³² dış politikada, uluslararası entegrasyon trendlerine yönelik bakışı olumsuz etkileyebilme ihtimali olgusu bir olasılık olarak önümüze çıkmaktadır.²³³ Rusya'nın bölgesel bir entegrasyonu gerçekleştirmek için kendi iç kültürel dokusunda ve kimliğinde Avrasyacılığı ön plana çıkaracak önlemleri alması gerekmektedir. *Kültür* ve *Kimlik* bağlamında birlikteliği hazırlayıcı eğitim programları kitlenin tümüne ulaşacak şekilde yapılmalıdır. Bunun aksine Rusya'nın sadece ekonomik ve askeri güçlerle Orta Asya bölgesinde *hegemon* bir güç olarak entegrasyonu sağlayıcı bir örgütlenmeyi gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir.²³⁴

revolutsii", **Pro et Contra**, Yune-Agost, 2005 , s.25.

²³² Eylül 2002'de, St.Petersburg ve Leningrad Oblastı Polis Müdürü Mikhail Vanichkin, Azeri bir karpuz satıcısının St.Petersburg'da öldürülmesinin ardından düzenlediği basın toplantısında ırkçılığın Rusya'nın kamu sorunu olduğunu belirtmiştir. **St.Petersburg Times**, 20 Eylül 2002, s.1.; Nisan 2006'da Kabardin-Balkar Cumhuriyeti kültür bakanı, Zaur Tutov da Moskova'da ırkçı bir saldırıya uğramıştır. **Kommersant**, 3 Nisan 2006, s.1. Rusya Federasyonun özellikle Moskova ve St.Petersburg şehirlerindeki ırkçı saldırılar gün geçtikçe ülke bütünlüğünü ve ahenkini zedeleyecek oranda artmaktadır.

²³³ Nikolay Petrov' göre, Çeçen savaşı, Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinden Rusya'ya iş gücü göçünün, Rusya'da Pan-Slavizm'e dayalı Rus kimliğine vurgu yapan milliyetçi hareketlerin artmasına sebep olmaktadır. Nikolay Petrov, **Kişisel Görüşme**, 2005. (Nikolay Petrov, Moskova'da Karnegi Uluslar arası Barış Merkezinde çalışmalarını yürütmektedir); Rusya'da Milliyetçi Gruplar özellikle Moskova ve St.Petersburg gibi büyük şehirlerde yabancılara ve eski Sovyet Halklarına karşı organize saldırılarda bulunmaktadır. Bugüne kadar bir çok kişi bu saldırılar sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir.

²³⁴ Ortak bir kimlik yaratılması üzerinde yumuşak güç kullanımını savunan bir düşünceye sahip olmamıza rağmen Rusya'da dış politika üzerine çalışmalar yapan stratejist ve akademisyenlerin içerisinde askeri yöntemleri ön plana çıkaranların sayısı az değildir. Askeri çözüme inanlardan bir tanesi olan Trenin BDT'nin güvenliğine ilişkin ifadesi şu şekildedir: "Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'da askeri üstlere sahiptir. Burdaki güçleri hazır tutmalı ve çıkabilecek olan isyanlara ve ayaklanmalara karşı kullanılmalıdır." Bkz. D.Trenin, "The Southern Vector", **International Affairs**, Volume. 51, Issue:4, 2005, s.76.

4. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN ORTA ASYA'DAKİ BİRİMLERİ

Günümüz Orta Asya Coğrafyasında SSCB'nin dağılmasının ardından beş tane bağımsız cumhuriyet yer almaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşan bu cumhuriyetlerin tümü BDT'nin üyesi diğer bir deyişle BDT'nin Orta Asya'daki birimleridir. Bu birimlerin tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi gerçekliklerinden hareketle bir tartışma yaratmamız, BDT'ye yönelik yaklaşımlarını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu noktadan hareketle bölge ülkelerinden (birimlerinden) Kazakistan ile tartışmamıza başlayabiliriz.

4.1 Avrasyacılığın İşlevselleştiği Ülke : Kazakistan

Kazakistan, eski Sovyet Orta Asya coğrafyasında yüzölçümünün büyüklüğünden ve Avrasya'nın merkezinde yer almasından dolayı etki alanı geniş bir coğrafyaya yayılan bir ülkedir. Buna ek olarak, zengin doğal kaynaklarıyla ve çok etnikli bir yapıya sahip olmasıyla da uluslar arası alanda gerek ekonomik, gerekse siyasi olarak dikkat çekici ve önemli bir konuma sahiptir. Günümüzde jeo-ekonomik ve jeo-politik bir öneme sahip olan bu ülkenin tarihine kısaca bakmakta yarar vardır. Bugünkü Kazakistan'a, Kazakistan adının verilmesi tarih içerisinde etnik Kazakların bu bölgede çoğunluk olarak yaşamalarından dolaydır. Kazaklar etnik köken olarak Güney Sibirya'nın Moğol fiziksel özellikleri gösteren, dil olarak ise Türk dil ailesinin Kıpçak grubuna aittir. Göçebe (nomad) yaşam biçimini benimseyen bir Orta Asya halkı olarak tarih sahnesine çıkışları konusunda net bir kanıt olmamakla birlikte ilk olarak *Kazgak* olarak anılmaları 8.yüzyılda Orhun alfabesi ile yazılmış bir kitabede görülmektedir. Buna ek olarak 9. yüzyıl tarihçisi İbn A'tham Al-Küfi kendi zamanına ilişkin yaptığı tasvirlerde Kazak halkının varlığından bahsetmektedir.²³⁵ Kazakların bir topluluk şeklinde varlık haline geldikleri konusunda çeşitli iddialar bulunmakla birlikte Kazakların varlığının 13. yüzyılda Cengiz Han'ın

egemenliğı altında yaşamaya başladıklarında belirginleştiğini söylememiz mümkündür.²³⁶ Kazak isminin tarih içerisinde diğer kavimler tarafından kullanılmasına karşın, Kazaklar kendilerini Kırgız olarak tanımlamışlardır. Bugünkü Kırgızlar ise Kara Kırgız olarak tanımlanmıştır.²³⁷

Kazaklar, tarih içerisinde göçebe yaşam sürerken özgürlüklerine düşkün bir halk olarak anılmışlardır. Göçebe yaşamın verdiği hareketlilik ve dinamizm, Kazakların özgürlüklerine düşkün şekilde yaşamalarına ve İslam dininin veya başka bir dinin, siyasal, idari ve sosyal bir yapılanma anlamında fazla etkili olmamasına neden olmuştur. Arap yayılmacılığının zirveye çıktığı 14. yüzyılda Orta Asya coğrafyasında özellikle Özbekler ve Tacikler arasında din etkili olurken, Kazaklar arasında göçebe yaşamla birlikte Şamanizm'in verdiği özgürlük hislerinin egemen olması İslam diniyle tanışmalarını geciktirmiştir.²³⁸ Kazakların büyük çoğunluğu 18. yüzyılın başında İslam dinini kabul etmelerine rağmen, İslam dini Arap dünyasındaki gibi siyasal anlamda ve toplumsal anlamda hayatı düzenleyen bir unsur olmamıştır. Günümüzde özellikle kırsal alanda yaşayan Kazaklar arasında Şamanizm'in etkileri ve geleneklere yansımaları hâlâ daha görülmektedir.

Kazakların göçebe yaşamlarından dolayı ortaya çıkan bir olgu da, tarih içerisinde “ulusal bir bütünlük” veya “devlet birliğine” sahip olmamaları ve dağınık birimler şeklinde yaşamalarıdır. Kazakların geçmişte ulus devlet geleneğine ve bütünlüklü bir yapıya sahip olmamaları günümüzdeki *federatif* yapılanmalara sıcak bakan bir siyasal kültüre sahip olmalarına yol açmıştır. Göçebe yaşamın devam ettiği bir dönem olmasına karşın, Kazaklar 15. yüzyıl sonlarında Kasım Han öncülüğünde kurulan Kazak Hanlığı çerçevesinde ayrı bir

²³⁵ Kayyum Kesici, **Dün,Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2003, s.18.

²³⁶ Radloff, 1000 yıllarında bir halkın yaşadığını Firdevsi'nin Şahnamesi'ne bakarak iddia ederken, Wambary'ye göre ise Kazaklar XI. Yüzyıldan itibaren varlıkları dünya tarafından bilinmeye başladığını iddia etmektedir. Aktaran: Kesici, **a.g.e**, s.18-19.

²³⁷ Beatrice F.Manz, **Central Asia in Historical Perspective**, San Fransisco: WestviewPress, 1994, s.8

²³⁸ Jean-Paul Roux, **Orta Asya,Tarih ve Uygarlık**, Çev.Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, s.380.

etnik topluluk olarak uluslar arası siyaset sahnesinde yer almışlardır. Kasım Han sonrası Kazak hanlığının zayıflaması ve Kazakların siyasal bir birlik halinde olmamalarından dolayı geleneksel Kazak göçebe toplumu üç ayrı ana kısımdan oluşmuştur. Bu ayrı yapılanmalar Cüz olarak adlandırılır.²³⁹ Bu ayrı yapılanma üç boyutta gerçekleşiyordu; Ulu Cüz (Büyük Orda), Orta Cüz (Orta Orda) ve Kişi Cüz (Küçük Orda) şeklinde gerçekleşen toplumsal örgütlenme, birlik halinde olmayan Kazak göçebelerinin parçalı olsa da diğer etnik gruplara karşı savaş gücünü oluşturup kendi otoritelerini korumayı amaçlıyordu.²⁴⁰ Kasım han dönemi dışında dağınık kabileler şeklinde yaşayan Kazaklar siyasal bir birlik ve güç oluşturmadıklarından dolayı sürekli olarak yakın çevrelerinde bulunan imparatorlukların ve hanlıkların egemenliklerine girme tehlikesiyle yüz yüze kalmışlardır. Kasım Han'ın ölümünden sonra Kazak hanlığı içerisinde iktidar mücadelesi olmasına karşın Kasım Han'ın oğlu Hak-Nazar Kazak Hanlığının siyasal birliğini 16.yüzyılın sonlarına kadar korumayı başarmıştır.²⁴¹ 17. yüzyıl başlarında Kazak Hanlığının içerisinde yaşayan soylu göçebeler arasındaki iktidar mücadelesi Kazak Hanlığını zayıflatmasına rağmen Tevke Han, Kazak birliğini ayakta tutmayı başarmış, Buhara Hanlığı ve Rus Çarlığı ile ikili ilişkileri iyi tutmuştur. Tevke Hanın iktidarı sonrası yeniden Cüzler arasında baş gösteren iktidar mücadelesi Kazak Hanlığının zayıflamasına ve sonrasında Moğol Kalmuklar tarafından yapılan saldırılarla birlikte 1723 yılından itibaren yıkım sürecine girmesine neden olmuştur.²⁴² Moğol saldırıları ve istila sürecinden dolayı yalnız Kazak hanlığının yıkımı değil, Kazakların varlıkları dahi tehlikeye girmiştir. Kazaklar, Moğollar karşısında denge unsuru olabilecek bir güç olarak Rusları görmüş ve 1700'lü yılların başından itibaren Rusya İmparatorluğunun egemenliğini kabul ederek kimliklerini koruyarak yaşamaya başlamışlardır.²⁴³ Kimliklerini genel olarak korumalarına karşın,

²³⁹ Cüz kelimesi yüz, kısım, taraf,yön şeklinde anlamı olduğu iddia edilmektedir. Kazak SSR Tarihi. Cilt-1.Almatı.1957.s.163, bkz. Aktaran: Kesici, a.g.e, s.37.

²⁴⁰ Rusça olarak yazılan kaynaklarda "Cüz" kelimesi "Juz" olarak yazılmaktadır. Kazakistan'ın toplumsal yapısı hakkında daha fazla detaylı bilgi için bkz. İrina Erefeeva, "Politiceskaya Organizatsiya Koçeva Kazahskova Obşestva", *Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz*,1998, http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_15_erofeeva.shtml, Erişim:18 Ağustos 2005, s.s.1-4 .

²⁴¹ Kesici, a.g.e, s.s.53-54.

²⁴² A.g.e, s.60.

²⁴³ Steven Sabol, "Kazak Resistance to Russian Colonization: Interpreting the Kenesary Kasymov Revolt, 1837-1847, *Central Asian Survey*, Volume.22, No:2/3, 2003, s.234

dinsel alanda Altoma'nın belirttiği gibi Çariçe Yekatarina'nın gönderdiği Tatar İslam misyonerleri tarafından İslam dini Kazakistan'da yayılmaya başlamıştır.²⁴⁴ Kazak kabilelerinin, 18. yüzyılın ortalarında tam anlamıyla Rusya İmparatorluğunun egemenliğine girmesinden sonra, bazı Kazak kabilelerinin İmparatorluğa karşı ayaklanmasına karşın, Rusya İmparatorluğu egemenliğinde yaşamaya devam etmek zorunda kalmışlardır. Kazakların, Rusya İmparatorluğunun egemenliğine çok fazla karşı gelmemelerini Çin ve Moğol saldırıları karşısında Rusya İmparatorluğunu bir denge unsuru olarak görmüş olmalarıdır. Bu tarihsel düşüncenin ve hissiyatın günümüzdeki Kazakistan-Rusya ilişkilerine de yansıdığını görmekteyiz.

Kazakistan toprakları, sömürgelerin genelinde var olan imparatorluk merkezinden nüfus taşıma olgusuyla 1868 yılından itibaren tanışmıştır.²⁴⁵ Rus ve Ukraynalı yerleşiklerin bugünkü Kazakistan'ın kuzeyinde sayılarını artırmaları, Kazakların yaşam biçimine de yansımış ve Kazaklar kapitalist ekonomik sistemle tanışmaya başlamışlardır. Kapitalist ekonomik ilişki biçimi sosyal ve siyasal alana da yansımış, öyle ki kapitalizmle eş olarak ortaya çıkan modernleşme süreci Kazakistan'da da görülmüştür. Çünkü gerek bugünkü Rusya ve Ukrayna topraklarından göç ettirilen nüfus içinde köylülerin yanı sıra, ağır sanayide çalışabilecek ehil iş gücü de vardı. Bu ehil iş gücünün göreceli olarak Ukrayna ve Rusya'da kent yaşamının içinde olduğunu ve modernite ile tanıştığını söyleyebiliriz.

Rusya İmparatorluğunda ortaya çıkan felsefi ve siyasi düşünceler, teknolojik gelişmeler modernite'nin yansıması Kazaklar üzerinde yavaş bir halde olsa da etkisini göstermiştir. Azamat Sarsambayev'in iddiasına göre de Kazaklar arasında ulusal nitelikte olabilecek

²⁴⁴ Altoma göre Kazakistan'a İslam Misyonerlerinin gönderilmesindeki temel neden, Rusya İmparatorluğunun İslam dinini yatıştırıcı bir unsur olarak görmesidir. Daha fazla detay için bkz. Reef Altoma, "The Influence of Islam in Post-Soviet Kazakhstan", Beatrice F. Manz (Ed.), **Central Asia in Historical Perspective**, San Fransisco: Westview Press, 1994, s.s.165-166.

²⁴⁵ **BBC NEWS, Timeline: Kazakhstan**, <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print.../1298395.st>, Erişim: 10 Kasım 2005, s.1

sosyal hareketlenmeler 19. yüzyılın sonlarında Kapitalist ekonominin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkmış, 1888 yılında ilk Kazak gazetesi ve 1912 yılında da Kazak entelektüeller tarafından Qazaq (Kazak) adlı dergi yayınlanmıştır.²⁴⁶ Entelektüel tartışmalar Qazaq dergisi etrafında yoğunlaşırken siyasal anlamda örgütlenme ise 1905 yılı içerisinde Kazak yeraltı hareketi Alaş Orda'nın kurulmasıyla başlamıştır.²⁴⁷ Alaş Orda hareketi, Müslüman Kongrelerinde Kazakları temsil etmiş ve 1916 yılında Rusya İmparatorluğuna karşı isyan eden diğer halklarla beraber hareket eden ve Kazak ulusal hareketinin içerisinde önemli reformist, liberal bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu isyan sonrasında 1917 yılında başlayan devrim sürecinde Bolşeviklerin ve Beyaz Ordunun arasında kalan Alaş Orda Hareketi ilk başlarda Beyaz Ordunun tarafında yer almasına karşın, Bolşeviklerin Self-Determinasyon ilkesi çerçevesinde vaatlerine dayanarak Bolşevik hareketine destek olmuşlardır.²⁴⁸ Alaş Hareketi özellikle Stalin'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başına geçmesinde sonra Komünist Parti kadrolarından uzaklaştırılmışlardır. 1930'lu yıllar Stalin'in Moskova'nın merkezi iktidarını güçlendirdiği dönem olduğundan bu dönem Orta Asya Cumhuriyetlerinin genelinde iyi anılmamıştır.

Kazakistan'da 1930'lu yıllarda, tarım sektöründe yapılan kolektifleştirme ve bunun sonucunda Kolhozların oluşumu ile birlikte geleneksel yaşam tarzı değişime uğramaya başlamış göçebelikten yerleşik hayata geçiş süreci hızlanmıştır. Bu yıllarda gerçekleştirilen tarım ve ekonomi politikalarından dolayı 1 milyon civarında Kazak gerek

²⁴⁶ Azamat Sarsambayev, Milletin ve Milliyetçiliğin ortaya ortaya çıkışını Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" adlı eserinden hareketle değerlendirme yapmakta ve Kazak Milliyetçiliğinin de Kapitalizmin gelişmesine paralel şekilde ortaya çıkan teknolojik ve sosyal değişimlere bağlamaktadır. Daha fazla detay için bkz. Azamat Sasambayev, "Imagined communities: Kazak nationalism and Kazakification in the 1990s", **Central Asian Survey**, Volume.3, No:18,1999, s.s.323-324.

²⁴⁷ Alaş Orda hareketinin kuruluşundan önce Abay Quananbay, Ibray Altynsarin gibi aydınlar milli fikirleri savunan yazı ve şiirleriyle "Özgür Kazak" ve "Türkistan" fikrine katkı yapmışlardır. Bkz. Helene Carrere d'Encausse, "The Stirring of National Feeling", Edward Allworth (Ed.), **Central Asia, 130 years of Russian Dominance, A Historical Overview**, London: Duke University Press, 1994.s.175.

²⁴⁸ Alaş Orda Hareketinin varlığı konusunda "self-determinasyon" vazgeçilmez bir olguydu. Bu konuda bkz. Saulesh Esenova, "'Tribalism' and identity in contemporary circumstances: the case of Kazakhstan", **Central Asian Survey**, Volume.3, No: 17,1998,s.455; Ahmed Raşid, **Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?**, Çev.Osman Ç.Deniztekin, İstanbul: CepYayınları, 1995, s.s.132-133.

başkaldırmalarından gerekse hayat şartlarından hayatını kaybetmiştir(genelde 1 milyon civarında bir rakam kabul görürken, Kazak milliyetçileri bunun 4 milyon civarında olduğunu iddia etmektedirler).²⁴⁹ Tarım alanındaki değişim bununla sınırlı kalmamış Stalin sonrası Kruşef döneminde de “Bakir Topraklar” projesiyle Kazakistan topraklarında sulu tarım projesi hayata geçmiştir.²⁵⁰ İlerde göreceğimiz üzere günümüzdeki Kazak siyasal hareketlerinin olumlu ve olumsuz şekilde ele aldıkları ve bunun üzerinden siyaset yaptıkları konular yukarda bahsettiğimiz tarihsel politiklardır. Yani tarihsel politikalar bugünkü siyasal tutumları ve atmosferi de etkilemektedir.

Kazakistan 1936 yılında SSCB’ye bağlı bir Cumhuriyet olduktan sonra demografik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda değişikliğe uğramaya başlamıştır. II. Dünya savaşının çıkmasıyla birlikte askeri anlamda daha güvenli sayılabilecek olan Doğu Sovyet toprakları üzerinde bulunan Kazakistan’a askeri sanayi yatırımları artarken, nükleer enerji kullanımı üzerine denemeler de 1949 yılından itibaren bu cumhuriyette yapılmaya başlamıştır.²⁵¹ Askeri alanda yapılan yatırımlar bir taraftan çevreye zarar vermiş, diğer taraftan ülke ve bölge sanayisinin gelişmesine, kentleşme sürecinin hızlanmasına neden olmuştur. Sosyal ve Kültürel alanda ise değişimler çarpıcıydı. Rus dili resmi dil olurken, kent merkezlerinde Rus dili ve inşa edilmeye çalışılan Sovyet kültürü daha fazla başat olmaya başlamıştır.²⁵² Kazakistan Komünist Parti kadrolarında ve Kazakistan Cumhuriyeti bürokratik yapısında

²⁴⁹ BBC’ye göre Kazakistan’da Sanayileşme ve Kolektifleştirme politikalarının uygulanması sırasında 1 milyondan fazla Kazak hayatını kaybetmiştir. **BBC NEWS, Timeline: Kazakhstan,** <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print.../1298395.st> , Erişim: 10 Kasım 2005, s.1.

²⁵⁰ “Bakir Topraklar” projesiyle birlikte Kazakistan’ın Kuzeyine Rus ve Ukraynalı nüfus aktarımı artmış ve tahıl üretiminde bu nüfusun etkin olması sağlanmıştır. Özellikle Pamuk üretiminde fazla sulama yapılması ve toprağın incilmesi sonucu Kazakistan topraklarında çölleşme ortaya çıkmıştır. Daha fazla detay için bkz. Dilip Hiro, **Between Marx and Muhammed**, London: Harper Collins Publishers, 1994, s.s.106-107. ; “Bakir Topraklar” projesiyle birlikte 1955-63 yılları arasında bir çok toprak tarıma açılmış ve Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalı Kazakistana göç etmiştir. Köklü ekolojik ve demografik değişimler ortaya çıkarken, Kazaklar ülke nüfusu içerisinde sayıca azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu konuda bkz. Joma Nazpary, **Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan’da Şiddet ve Mülksüzleşme**, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.53.

²⁵¹ 1949 yılında Kazakistan’ın doğusundaki Semipalatinsk bölgesinde ilk nükleer deneme yapılmıştır. BBC NEWS, Timeline: Kazakhstan, <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print.../1298395.st> ,Erişim:10 Kasım.2005, s.1

Kazaklar daha fazla sayıda olmalarına karşın, Moskova merkezli yönetim, Kunayev'in Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliğinde de devam etmiştir. Kazak kökenli bir kişinin Genel Sekreterlik görevinde bulunması Kazak halkının Moskova'ya sadakatını sağlamıştır. Kazakistan'da belli dönemlerde iktidara ve Sovyet yönetimine yani Moskova'ya karşı hoşnutsuzluk olsa da otoriter bir yönetimin varlığından dolayı gerek Stalin, gerekse Kruşef ve Brejnev dönemlerinde herhangi bir toplumsal olay ortaya çıkmamıştır. Diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kazakistan'da da toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, Mikhael Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelişi ve ardından uyguladığı *glasnost* ve *perestroika* politikalarının sağladığı göreceli özgürlük ortamına bağlıdır. Bu toplumsal hareketler ortaya çıkarken göreceli demokratik ortamın yanı sıra, Moskova merkezli politikaların Kazaklar tarafından olumsuz olarak algılanması da Kazak muhalif hareketlerin ortaya çıkmasında etkin olmuştur.

Sovyet yönetimine karşı ilk başkaldırı, 1986 yılında Kazak etnik kökenli Kunayev'in Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevinden alınışı ve yerine Rus etnik kökenli Gennady Koblin'in atanmasıyla ortaya çıkmıştır. Jeltoksan (Aralık) hareketinin Kazak milliyetçiliğini ön plana çıkaran bir söylemle bu atamaya karşı çıkışı ve Moskova'yı protesto etmesi, Kazakistan'daki muhalif hareketlerin ortaya çıkışlarına ivme kazandırmıştır.²⁵³ Ortaya çıkan muhalif akımlar sadece milliyetçilik ile sınırlı kalmamış, 1987 yılından itibaren nükleer denemeleri, Aral denizindeki kirliliği ve su seviyesinin düşmesine protesto eden, çevreci Nevad Semipalatinsk hareketi de siyasal yaşamda varlık göstermeye başlamışlardır.²⁵⁴ Nevad Semipalatinsk hareketi, iktidara muhalefet eden, içerisinde hem ulusçu hem de evrensel değerlere sahip çıkan kişilerin yer aldığı asgari

²⁵² Sarsambayev, a.g.m, s.328.

²⁵³ Nihal İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasi Yapılanma", Büşra Ersanlı (Haz.), **Bağımsızlığın ilk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan**, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1994, s.123; Jeltoksan, Kazakça "Aralık" ayı anlamına gelmektedir. protesto hareketi Aralık ayında başladığı için hareket bu isimle anılır olmuştur.

²⁵⁴ İlyas Karsakov, "Osobennosti Transformatsii Politicheskoi Sistem Kazahstana v Kontse 80-h-Seerednine 90-x Godov", **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, 1998, http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_10_kaesakov.shtml, Erişim:18 Ağustos 2005, s.2

müştereklerle ittifak nitelikli bir örgütlenme olmuştur. Bu hareket farklı siyasal fikirleri içerisinde barındırmasından dolayı uzun ömürlü siyasal bir örgütlenme olamamış ve üyeleri çeşitli siyasal partilere dağılarak aktif siyasal yaşama katılmışlardır.

4.1.1 Bağımsızlık: Ulus Devlet ve Federalizm ikilemi

Ülkelerin iç siyasal yapısı günümüz uluslar arası ilişkilerinde özellikle uluslar arası kurumsal yapılarla (konferanslar,örgütler) olan ilişkilerde önemli bir etken olarak önümüze çıkmaktadır. Yani iç siyasal yapının etkisi özellikle uluslar arası bir kurumla olan ilişkide birincil derecede etkili bir role sahiptir. Bu yüzden Kazakistan'ın iç politik yapısının bilinmesi, dış politika yöneliminin nasıl ortaya çıktığına dair yardımcı olacaktır.

Göçebelğin tarih boyunca egemen olduğu ve mutlak bir otoritenin egemenliğinde yaşamayan Kazakların siyasal düşünceleri de buna paralel olarak gelişmiştir. Bu temel özellikten dolayı Kazakların geneli için *bağımsızlık* önemli bir kavramdır. Çünkü göçebelik döneminde Kazak Hanlığı olmasına karşın yukarıda da bahsettiğimiz üzere Kazak kabileler birliktelik ve ayrılık aynı anda yani çoğulcu bir yapıda egemenlik paylaşımı yaparak yaşamışlardır. Günümüz anlamıyla *federal* bir sisteme benzer şekilde bir yaşam ve yönetim şeklini benimsediklerini söyleyebiliriz.²⁵⁵ Günümüzde, bağımsızlık sonrası bu tarihsel arka plan çok etnikli yapıyla ve dış aktörlerle ilişkiler ile birleştiğinde Kazak iç siyasal düzeninde Ulus-Devlet (Kazak milliyetçileri tarafından bağımsızlığın vazgeçilmez olgusu olarak görülmekte) ve *federalizm* ikilemi tartışma noktası olarak ortaya çıkmıştır. Kazakistan'ın dış politika belirleme ve uluslar arası işbirliğine bakışını anlamak için yaşanan bu süreci kısaca tartışmakta yarar vardır.

Kazakistan'ın çok etnikli bir yapıya sahip olması ve Kazak etnik topluluğunun sayısal anlamda toplam nüfusun yarısından az olmasından dolayı bağımsızlık süreci ince bir

²⁵⁵ Federal birimlerin ahenk içerisinde birlikte yaşamaları kültürel alanın bağımsızlığını tehdit etmemektedir.

yüksek gerilim hattı üzerinde giden ve her an bu hattın kopmasıyla çıkacak ateşin bir yangına dönüşebileceği bir elektrik akımı gibiydi. 1989 yılında yapılan nüfus sayımı Kazakistan'ın etnik anlamda hassas bir ülke olduğunu göstermektedir. Bu sayıma göre, Kazaklar % 41, Ruslar %37.9, Ukraynalılar %5.2, Almanlar 4.7, Özbekler %2.1, Tatarlar %2.0 ve diğer etnik gruplar nüfusun % 7.1'ini oluşturmaktaydı.²⁵⁶ Homojen olmayan ve çeşitli etnik grupların birlikte yaşadığı Kazakistan'da gerilim noktası toplam nüfusun %80'i oluşturan Kazaklar ve Ruslar arasında ortaya çıkmıştır. Bu sorunsalın ve gerilimin ortaya çıkmasında Glasnost ve Perestroika sürecinde filizlenen Kazak milliyetçiliğinin rolü büyüktür. 1986 yılında tepkisel olarak ortaya çıkan Kazak milliyetçiliği 1990 yılından itibaren daha organize bir şekil almaya başlamıştır. Kazak milliyetçilerinin “az gelişmiş”, “üçüncü dünya” milliyetçilerinin çizgisinde olduklarını ve bağımsızlık olgusu üzerinden hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Bu anlamda bağlantısız bir üçüncü dünya söylemine yakın olduklarını da ileri sürebiliriz. Öyle ki, 1990 yılında faaliyetlerine başlayan Azat Hareketi programını şu şekilde belirlemiştir: Bağımsız Kazakistan, Kazak toplumunun demokratikleştirilmesi, eski Komünist Parti kadrolarının devlet organlarından uzaklaştırılması, Kazakistan'ın sömürge idaresinden kurtarılması, seçim sisteminde reform vs.²⁵⁷ Kazak milliyetçiliğinin söyleme ve eyleme geçirildiği örgütlenme ise Alaş Orda Hareketidir. Alaş Hareketi Kazak milliyetçiliği ile İslami birleştirerek bir sentez yapmaya çalışmıştır. Hareket bunu belirgin bir şekilde çıkardığı, *Hak* gazetesinde kullandığı Arapça dili ve söylemiyle ortaya koymaktadır. Alaş Hareketi amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır: Bağımsız ulus devlet, Türk birliğinin ve İslam dayanışmasının desteklenmesi, Kazakistan'ın ulusal olarak yeniden doğuşu ve birleşik Türk-İslam devletinin Türkistan'da kurulması, Kazakların ve diğer İslam topraklarındaki Türklerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Rusya ve diğer Dünya devletlerinin yeni sömürgeci yayılmalarının ret edilmesi. Kazak milliyetçi hareketlerinin söylemlerine bakıldığında daha önce de yukarıda belirttiğimiz gibi az gelişmiş, Üçüncü Dünya ülkelerinde kullanılan bir jargonun ağırlıklı

²⁵⁶ CIA kaynaklarına dayanarak nüfus bilgisini aktaran, Patrick Conway, "Kazakhstan: Land of Opportunity", *Current History*, April, 1994, s.165.

²⁵⁷ Edward Allword, "The Hunger for Modern Leadership", Edward Allworth (Ed), *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview*, London: Duke University Press, 1994.s.583.

şekilde mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Soğuk Savaş döneminde etkili olan Bağlantısızlık Hareketinin ve Üçüncü Dünya ülkelerinin özellikle ulusal ekonomi, ulusal egemenlik ve ötekileştirilen Birinci Dünya ülkelerine karşı korumacı bir söylem Kazak milliyetçilerinin amaçları arasında belirgin bir yer teşkil etmiş ve Rusya karşıtlığı ile birleştirilmiştir.

Gorbaçov, 1989 yılında Kazak milliyetçilerinin Moskova'ya karşı olan tepkilerini azaltmak için Kazak kökenli Nursultan Nazarbayev'i Kazakistan Komünist Parti Genel Sekreterliğine atamıştır. Nursultan Nazarbayev hem etnik Kazak olması hem de Rus nüfusa karşı milliyetçi bir yaklaşım içerisinde olmaması nedeniyle Moskova tarafından Kazakistan'daki etnik dengeleri koruyacak bir kişi olarak görülmüştür. Nazarbayev etnik dengeleri korumaya önem veren bir kişi olmasına karşın, Kazak milliyetçilerini kontrol altında tutmak ve etnik Kazakların desteğini sağlamak amacıyla ülkedeki siyasal trendlere kısmen de olsa uyum göstermek zorunda kalmıştır.²⁵⁸ Nazarbayev'in Komünist Partisinin başına geçmesinin hemen ardından, parlamento tarafından çıkarılan yasayla Kazakça resmi devlet dili olurken Rusça iletişim dili statüsünde yerini alıyordu.²⁵⁹ Bağımsızlığa giden süreç başlarken Nazarbayev, 25 Ekim 1990'da Yüksek Sovyet tarafından Devlet Başkanı seçiliyor ve Kazakistan'ın egemen bir devlet olduğu ilan ediliyordu. 1991 yılında bağımsızlığın ilanı ile birlikte bağımsız Kazakistan gerek iç siyasal yaşamda gerekse dış siyasette yeni problemlerle ve konularla karşılaşırken yeni politikalar üretmeye başlamıştır. Bu politikalar üretilirken iç ve dış siyasetteki gelişmeler ülkenin de kendine özgü şartlarından dolayı paralel şekilde gelişmiştir.

²⁵⁸ Tezin ikinci bölümünde belirttiğimiz gibi, Nazarbayev Avrasyacı düşünceyi benimseyen bir kişi olarak Kazak-Rus etnik dengesine dikkat eden ve Rusya ile işbirliğine dayalı federatif bir birlikteliğe inan siyasette düşünceye sahiptir.

²⁵⁹ **BBC NEWS, Timeline: Kazakhstan**, <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print.../1298395.st>, Erişim: 10.11.2005, s.2

Daha önce de belirtildiği üzere Kazakistan'ın iç politikasında en önemli olgu Kazak-Rus (veya Slav) etnik kökenli iki grup arasındaki gerilimdir. Bu gerilim noktası dış politikaya yansıyan bir olgu olarak yorumlanabilir. Bu olgunun varlığından hareketle, Kazakistan iç politikasında Kazak-Rus etnik ilişkilerine ve daha sonra Nazarbayev liderliğinde dış politika yönelimlerinin BDT ve diğer uluslar arası örgütlenmelerle ilişkilere nasıl yansıdığını tartışmak doğru olacaktır.

Yukarıda daha önce bahsettiğimiz Azat ve Alaş hareketleri siyasal anlamda geniş bir taban bulamamalarına karşın Kazak entelektüeller bu hareketlerin yayılması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çaba siyasal anlamda bu iki hareketin kendilerini bir güç haline getirmeye yetmemesine karşın, o düşünce çizgisine yakın bir politikanın belirlenmesinde etkin olmuştur. Bu politikanın belirlenmesi, Kazak etnik grubunun bağımsızlığın özellikle ilk yıllarında kültürel, sosyal ve siyasal alanda güçlü kılacak gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kazakistan'daki Kazak milliyetçi hareketi, öteki algılamasında "Kazakistan Ruslarını" ve "Rusya'yı" merkeze koymaktadır. Bu milliyetçi hareketi daha önce de az gelişmiş ülke, yani Üçüncü Dünya hareketi olarak yorumlamıştık. Bu hareket bağımsızlık vurgusu yapmak anlamında Üçüncü Dünyacı bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte, ekonomik model anlamında liberal ekonomiye ve diğer dış yatırımlara karşı bir eleştiriye net şekilde sahip değildir. Kazak milliyetçi düşüncesinin kuramcılarında olan Aqselev Seydimbek, Kazakistan'ın konumunu ve Rusya ile olan münasebetlere bakışını şu şekilde değerlendirmektedir:

"Kazakistan Rusya ile bir federasyona neden girsin? Komşu olduğumuz için mi? Kazakistan'ın başka komşuları da var. Kazakistan'ın endüstriyel ve üretim merkezlerinin %60-70'i Rusya'ya bağlı diye mi? Bunlar Sovyet üstünlüğü altında Kazakistan'ın kolonyiyel statüsünün sonuçları değil mi? Gerçek bağımsızlık bu tür bağımlılıklardan kurtulmak değil mi? Daha önceleri (Sovyet döneminde) Rusya ile konfederasyondaydık. Bu dönemde yaklaşık dört milyon Kazak öldü ve ölen hiçbir Kazak entelektüeli veya liderinin ölümü doğal sebeplerden değildi. Sovyet döneminde Kazak denizinin ortasında 500 nükleer deneme yapıldı. Bakir toprakların işlenmesi sırasında iki milyon Slav Kazakistan'a yerleştirdi ve içlerinden 12.000'i özellikle seçilmiş hayat kadınıydı. Bu kampanya sırasında yaklaşık 1000 Kazak okulu

*kapatıldı ve Kazak gençlerinin yaklaşık % 40'ı kendi anadillerini unuttular. Konfederasyon ihtimali tartışılmamalıdır bile. Ne konfederasyon, ne de bir blok, Rusya yalnızca komşumuz olarak kalmalıdır.*²⁶⁰

Kazak milliyetçilerinin temelde yukarıdaki düşünce çerçevesinde de görüleceği gibi az gelişmiş ülke milliyetçiliği ağır basmaktadır. Fakat bu Üçüncü Dünya ülke milliyetçiliğiyle birlikte İrredentist ve islami görüşlerin ağırlığı da Azat ve Hak siyasi gazetelerinde görülmektedir.²⁶¹ Bunu sadece Kazak milliyetçiliğinin doğasına indirgemek doğru değildir. Bu karakterdeki hareketlere Soğuk Savaş sonrası sol akımların boşluk bıraktığı Üçüncü Dünya ülkelerinin genelinde rastlamamız mümkündür. kitleler sol ideolojiden ümitlerini keserek eşitlik, adalet adına dayanışma duygusuyla dini ve milliyetçi akımlara yönelmektedirler. Kazakistan'da da Sovyetlerin yıkılmasıyla ortaya çıkan ideolojik boşluk bu şekilde bir yapılanmaya olanak tanımıştır. Kazak milliyetçiliği özellikle Rus kültür ve dilinin etki alanının dışında kalan, kırsal bölgelerde yaşayan Kazaklar arasında taban bulmaktadır.²⁶² Kazak milliyetçi hareketinin varlığı, siyasal anlamda Nazarbayev'in insiyatif alması ve Devlet Başkanlığı kurumunu etkin kılması ile etkisiz hale getirilmekle birlikte, iç siyasal dengelerin korunması adına milliyetçi hareket uzun vadede etkisi görülebilecek “kazanımları” eğitim, kültür, ekonomik ve siyasal alanda elde etmiştir. Bu konuya ilerde Nazarbayev'in nasıl bir Kazakistan yaratmaya çalıştığını anlatırken tekrar döneceğiz.

Kazak milliyetçiliğinin karşıtı anlamında sol, sosyalist ve sınıf temeline dayalı bir güç yerine daha çok, ekonomi politliğinde *liberalizmle* karışan *Avrasyacılık* karşıt düşünce olarak çıkmaktadır. Bu düşünce yapısının varlığı, Kazakistan'ın diğer Orta Asya cumhuriyetleriyle kıyaslandığında, siyasal yaşamının bölgesel entegrasyon trendlerine daha pozitif yaklaşmasına neden olmaktadır. Kazakistan'da bölgesel işbirliği çerçevesinde

²⁶⁰ Meryem Kırımlı, Seydimbek'in görüşlerini, Seydimbek'in Mart 1994'de **Kazak Adabıyatı** adlı dergide yazdığı Qalyqty Alangdatpayıq adlı makalesinden aktarmaktadır. Aktaran: Meryem Kırımlı, “Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı ya da Bağımsız Kazakistan'ın Yeni Stratejisi”, **Avrasya Etütleri**, Cilt:2, Sayı: 2, Yaz, 1995, s.6

²⁶¹ “Azat” Gazetesinin başlığının hemen altında “BÜTÜN TÜRKLER BİR ORDU” şeklinde bir slogan yazılırken, “Hak” gazetesinde ise Rusça olarak “İSLAMİ SİYASİ GAZETE” ifadesi yer almaktadır.

²⁶² Sarsambayev, **a.g.m**, s.328.

Rusya Federasyonu ile federatif bir yapılanmaya girilmesi düşüncesinin en önemli savunucularından bir tanesi yazar, çevreci,siyasetçi; Olcay Süleymanov bir diğeri ise Devlet Başkanı Nursulatan Nazarbayev’dir. Olcay Süleymanov gerek entelektüel gerekse geniş halk kitleleri ile diyaloga sahip ve aynı zamanda uluslar arası alanda özellikle enternasyonal anlamda çevreci örgütlerle sıkı ilişkiler kuran önemli bir aydın ve siyasal kişiliğe sahip olarak bağımsızlık öncesi ve sonrası Kazakistan siyasal yaşamına damga vurmuştur. Olcay Süleymanov, çevreci hareket Nevad Semipalatinsk’in örgütlenmesinde, nükleer denemelerin ve silahların sınırlandırılmasında etkin rol oynamasıyla birlikte popülerliğini artırmıştır. Olcay Süleymanov, bu hareket çerçevesinde örgütlenen kitleyi Kazakistan Halk Kongresi Partisine taşımıştır. Olcay Süleymanov partinin çok kültürlü bir siyasal örgütlenme olmasına önem verirken, özellikle Rusya ile var olan sıkı bağların korunması gerektiğine ilişkin inancını parti politikasının parçası haline getirmiştir. Süleymanov’a göre Rusya Federasyonu ile *konfederal* bir yapılanma bir zorunluluk arz etmektedir. Süleymanov bu zorunluluğu, Kazakistan’ın sanayide % 70 oranında Rusya Federasyonu’na bağımlı olduğu, Kazak nüfusunun yarıya yakınının, sadece Rusça konuşanlardan oluştuğu, bunlara ek olarak da Çin’de yetişen yeni kuşağın imparatorluk ruhunda eğitilerek yayılcılığı teşvik eden bir görüntü içerisine girdiğini ortaya koyarak açıklamaktadır. Tüm bu etkenler Rusya Federasyonu ile eşit haklara sahip devletler temelinde bir işbirliği ilişkisinin gerekli olduğu sonucunu doğurmaktadır.²⁶³ Süleymanov’un bu düşünceleri bir anlamda tarihin tekrar etmesini ifade etmektedir. Tarihsel kısımda da bahsettiğimiz üzere Çin baskısından dolayı Kazaklar sürekli Rusya ile ilişkiler kurarak Çin baskısını bertaraf etmişler ve denge politikası ile kültürlerini korumuşlardır.

²⁶³ Halk Kongresi,29 Eylül 1993, Aktaran: Kesici.s.s.255-256.;Rus yazarlar, Alexander Akimov, Sergei Lounev ve Glerii Shirokov da Kazakistan ve Rusya’nın coğrafi, demografik ve ekonomik anlamda yoğun bir bağ içerisinde olduklarını ve bu bakımdan işbirliği için federatif bir yapılanmaya gitmelerinin olumlu bir adım olacağını belirtmektedirler. Bu konuda daha fazla detay için bkz.Alexander Akimov, Sergei Lounev ve Glerii Shirokov,”Russian Foreign Policy in Central Asia and the Caucasus”, <http://www.cpss.org/casiabk/chap7.txt> , Erişim: 4 Nisan 2001, s.s.2-3.

Süleymanov'un kitlesel bir lider haline gelmesinde ve popüler olmasında en büyük etken, Nevad Semipalatnisk hareketi aracılığıyla ekonomik anlamda kazançlar elde etmesi ve bunu Halk Kongresine aktarmış olmasıdır. Süleymanov, 1995 yılında Roma büyükelçiliğine atanana kadar, Devlet Başkanlığı için Nazarbayev'in rakibi olabilecek bir kişi olarak da anılmıştır.²⁶⁴ Süleymanov'un Roma büyükelçiliği görevine atanması, Kazakistan siyasal yaşamından pasifize edilmesi anlamına gelmekteydi. Nazarbayev'in düşüncelerine paralel düşünen, halk önünde popüler ve siyasal anlamda yıpranmamış Süleymanov gibi bir kişinin siyasal yaşamda varlığının Nazarbayev tarafından "tehdit" olarak algılandığını söyleyebiliriz. Süleymanov gibi evrensel kişiliğe sahip bir kişinin Kazak siyasal yaşamından uzaklaştırılması, Kazakistan'da çoğulcu bir siyasal sistemin yaratılmasına katkı yapabilecek bir aktörün kaybı anlamına gelmiştir.

Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, 1995 yılında kabul edilen Anayasa çerçevesinde geniş yetkilere sahip olmuştur. Geniş yetkilere sahip olmasıyla birlikte, Nazarbayev Kazakistan'ın gerek iç gerekse dış politikasına yön verilmesinde en etkili kişi olmuştur.²⁶⁵ Nazarbayev'in *Avrasyacı Düşünceyi* benimsediğini daha önce ikinci bölümde belirtmiştik. Nazarbayev'in Avrasyacı Düşüncesi gerek iç gerekse dış politikaya ne kadar yansımıştır sorusuna cevap bulmak anlamında Nazarbayev döneminde Kazakistan'ın Kazak-Rus etnik ilişkisi ve Kazakistan devlet yapılanması, bölge ülkeleri ve uluslar arası örgütlenmelerle ilişkilerine bakmakta yarar vardır. Konuya bu şekilde bir yaklaşım, Nazarbayev'in söylemi ile eyleminin, birbirlerine uyup uymadığını da gösterecektir.

²⁶⁴ Mehrdad Haghighi, **İslam and Politics in Central Asia**, New York: St. Martin's Press, 1995, s.s.119-120. Aktaran: Kesici, **a.g.e.**, s.s.256-257.

²⁶⁵ Kazakistan Devlet Başkanı ülkenin dış politikasını belirlemede devletin başı olarak en yetkili kişi olduğu Kazakistan Anayasasının 40.Maddesinde açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte devletin diğer kurumlarının imzaladığı uluslar arası antlaşmalarda da, 44.Maddede belirtildiği üzere Devlet Başkanı'nın onayına ihtiyaç duyulmaktadır. İç politik ve hukuksal yapılanmada da Devlet Başkanı, Anayasanın 42.Maddesinde belirtildiği üzere Yüksek Mahkeme başkanını atama misyonuna sahiptir. Devlet Başkanının yetkileri hakkında bkz. **Konstitutsiya Respubliki Kazahstan**, 30 Ağustos 1995.

Yukarda bahsettiğimiz gibi Kazakistan, özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında Kazak Milliyetçiliği ve bunun karşısındaki Avrasyacı düşüncenin arasında kalan bir ülke olmuştur. Nazarbayev bağımsızlık sonrası ülke içerisindeki etnik ilişkileri ve ülkenin dış ilişkilerini sürekli dengede tutmaya çalışmıştır. Etnik ilişkileri dengede tutmaya çalışmasına ve bu çerçevede bir söylem geliştirmesine karşın, bağımsızlığın ilk yıllarında Kazak milliyetçilerinin taleplerine karşı duramamıştır. Uygulanan eğitim, yönetim ve siyasal yaşamla ilgili yasal düzenlemeler ve ortaya çıkan istatistikler bunu kanıtlamaktadır. Yasal düzenlemelere bakıldığında göze çarpan ilk olgu, resmi devlet dili olarak Kazakça ve toplumsal iletişim dili olarak da Rusça'nın kabul edilmesidir.²⁶⁶ Buna ek olarak da Kazakistan devlet başkanlığına seçilmek için bir kişinin adaylık vasıflarından bir tanesi de, o kişinin Kazak dilini iyi şekilde kullanmasıdır.²⁶⁷ Bu tür Anayasal düzenlenmelerin yapılması, Kazakistan devletinin karakterinin değişimine yol açmakta, bir tür “federatif” yapılanmayı ön gören Rus Avrasyacı düşünceyle de ters düşmektedir. Bu uygulamalar devletin karakteriyle birlikte eğitim ve sosyal hayatın diğer alanlarına da yansımakta ve yeni bir kültürel yapının inşasına yol açmaktadır. Bu kültürel yapı süreç içerisinde Kazakistan'ı oluşturan bireylerin kültürel yapısını değiştirirken, demografik yapıyı da erozyona uğratmaktadır.

Eğitim alanındaki yapılan uygulamaların Kazak etnik topluluğunun lehine yapıldığı rakamlarla ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1993 yılında Al-Farabi Devlet Üniversitesine başvuran Ruslardan yüzde 14.6'sı kabul edilirken (üniversiteye başvuranlar arasında Rusların oranı yüzde 13.4), Kazakların yüzde 79.5'i kabul görmüştür (başvuranların yüzde

²⁶⁶ Kazakistan Anayasasında 1995 yılında yapılan düzenlenmeyle Rusça iletişim dili olarak kabul edilmiştir. 1995 öncesinde, 1989 yılında yapılan Anayasal değişikliklerle Kazakça resmi dil olurken, Rusça'nın herhangi bir statüsü kalmamıştı.

²⁶⁷ Kazakistan Anayasasının 7.Maddesi'nde Kazakistan'da resmi devlet dilinin Kazakça olduğu belirtilirken, Anayasasının 41.Maddesinde ise Devlet Başkanının resmi devlet dilini çok iyi kullanması gerektiği ve bunu kullanması halinde aday olabileceği belirtilmektedir. **Konstitutsiya Respubliki Kazahstan**, 30 Ağustos 1995.

79.4'ü Kazaktı).²⁶⁸ Bu tür ayrımcılıklara ek olarak sokak, cadde ve şehir isimleri de değiştirilmiştir.²⁶⁹ Bu tür politikaların izlenmesine karşın, Rus dilinin ağırlığının, özellikle kent merkezinde toplum içerisinde devam etmiştir. Bunun devam etmesinde kent merkezinde Rus nüfusun hatırı sayılır bir ağırlığı oluşu ve buna ek olarak ekonomik alanda ehil kesimi oluşturmalarının payı vardır. Örneğin, Kazakistan'ın bağımsızlığının hemen ardından yapılan bir çalışmaya göre, Alma-Ata'da fabrikada çalışan işçilerin yüzde 58.8'i Rus iken, yüzde 21.3'ü Kazak, beyaz yakalı olarak adlandırılan çalışanların ise yüzde 67'si Rus ve sadece yüzde 14.3'ü Kazak'tı.²⁷⁰ Ekonomik alandaki bu istatistik veriler eğitim alanında da mevcuttu, 1994 yılında yapılan bir araştırmada ilk ve orta öğretim alan öğrencilerinden 806 bin kişi Kazak dilinde eğitim alırken, 1.4 milyon kişi Rus dilinde eğitim almaktaydı.²⁷¹ Bu rakamlarda Rus dili ağırlığını korumayı başarmasına karşın, Sovyet dönemine göre hızlı bir erozyona uğramaya başlamıştır.

Kazakistan Devleti sürekli olarak çok dilli ve etnikli yapının korunacağını garanti etmesine karşın Azamet Sarsambayev'in de belirttiği gibi devlet Kazak dilinin geliştirilmesine ayrı bir önem vermektedir.²⁷² "Qazaq Tili" örgütünün devlet tarafından kurulması ve desteklenmesi bunun kanıtlarından biridir.²⁷³ Bu tarzda örgütlenmelerle Kazak dili "mutfak dili" dışına çıkarılmaya ve modern bir ulusun dili olarak inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu aslında bir anlamda, Kazak dilinin ön plana çıkartılarak, dil üzerinden, yeni bir ulusun ve devletin yaratılmaya çalışılması olarak da yorumlanabilir.

Nazarbayev bağımsızlığın ilk yıllarında Kazak ve Rus etnik toplulukları arasında denge unsuru olmayı başarmıştır. Nazarbayev'in bir denge unsuru olduğu aldığı oy oranlarında görülmektedir. Nazarbayev, Devlet Başkanlığı seçimlerinde gerek Kazak gerekse Rus etnik

²⁶⁸ Berik Abdigaliev, "Russians in Kazakhstan: Problems, Myths, Realities", <http://www.cpss.org/casiabk/chap11.txt>, Erişim: 4 Nisan 2001, s.2.

²⁶⁹ A.g.m

²⁷⁰ A.g.m

²⁷¹ A.g.m

²⁷² Sarsambayev, a.g.m, s.334.

topluluklarından büyük oranda destek almıştır. Nazarbayev bir denge unsuru görülmesine karşın bağımsızlığın ilk yıllarında yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Kazak milliyetçiliğin dalgasına engel olunamamıştır. Bu da Rus nüfusun da özellikle ülkenin kuzeyinde, Kazak milliyetçiliğine tepki anlamında milliyetçi, ayrılıkçı bir çizgiye yönelimine veya Kazakistan’dan Rusya’ya göç etmesine neden olmuştur. Oluşan tepkiler sonucunda, Rus milliyetçileri “Lad” hareketi etrafında özellikle Kuzey Kazakistan’da örgütlenmiştir.²⁷⁴ Bu örgütlenme cılız kalmasına karşın, Kazakistan Devleti, ayrılıkçı hareketin uluslar arası alanda, herhangi bir meşru nitelik kazanmaması ve Kazakistan’ın kuzey bölgelerinin Rusya’ya katılımı gibi bir olasılığın engellenmesi için Kazakistan’ın başkentini Alma-Ata’dan Astana’ya taşımıştır.²⁷⁵

Bağımsızlık sonrası belirgin şekilde ortaya çıkan “etnik” sorun, nüfus yapısına da yansımıştır. Dil probleminin ve devlet kademelerinde ayrımcılığın ön plana çıkması, Rus nüfusun, Rusya’ya doğru göçünü hızlandırmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere 1989 yılında Kazaklar ülke nüfusunun %41’ini oluştururken, 1999 yılında %53.4’e yükselmiştir. Ruslar ve Ukraynalılar ise 1989 yılında %43 oranında iken, 1999 yılında % 33.7’ye gerilemiştir.²⁷⁶ Bu rakamlardaki değişim Kazak devletinin izlediği politikalarla da ilgilidir, örneğin kürtağın yasaklanması doğum oranının özellikle Kazaklar arasında yükselmesine

²⁷³ **A.g.m**

²⁷⁴ Lad hareketi, Kazakistan ve Rusya’nın yeniden birleşmesini savunurken, bunun bir konfederal yapılanma şeklinde değil daha çok Rusya’nın egemen olduğu bir durumun yaratılması anlamında algılayabiliriz. Bu konuda bkz. Nurlan Amrekulov, “Inter-Ethnic Conflict & Resolution in Kazakhstan”, <http://www.cpss.org/casiabk/chap12.txt>, Erişim:4 Nisan 2001, s.9.

²⁷⁵ Azamat Sarsambayev, başkentin Alma-Ata’dan, Astana’ya taşınmasını devletin kendi entegrasyonunu korumak için aldığı bir karar olarak değerlendirirken, yeni başkentin isminin Akmola’dan (beyaz mezar anlamında) Astana’ya dönüştürülmesi de imaj düzeltme olarak değerlendirilmektedir. Astana başkent olduktan kısa bir süre sonra tüm sokak ve cadde isimleri Kazak diline çevrilmiştir. Bu konuda bkz. Sarsambayev, **a.g.m**, s.334

²⁷⁶ Kazakistan’da 1999 yılında yapılan nüfus sayımına bakıldığında Kazakistan’ın çok dilli, çok etnikli ve çok dinli bir yapıyı devam ettirdiği görülmektedir. Buna göre: Kazaklar %53.4, Ruslar %30, Ukraynalılar % 3.7, Özbekler % 2.5, Almanlar % 2.4, Tatar %1.7, Uygur % 1.4, diğerleri %4.9. Müslüman nüfus ülkenin % 47’sini oluşturduğu görülürken, tüm Kazakların Müslüman olmadığı, % 6.5 civarında bir Kazak topluluğunun Müslümanlığın dışında kaldığı ortaya çıkmaktadır. Rus Ortodokslar %44, Protestanlar %2 iken diğer inanç sistemine ait olanlar ise % 7’dir. <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html>, Erişim:23 Ekim 2005, s.3.

neden olmuştur. Böylece, bağımsızlık sonrası Kazak nüfus, Kazakistan'ın genel nüfus içerisinde çoğunluk olmuştur. Nüfus değişiminin yaşanmasına karşın, Kazakistan hâla daha çok etnikli, dinli ve dilli yapısını devam ettirmektedir.

Devlet Başkanı Nazarbayev, çok etnikli yapı konusunda hassasiyetini korurken, özellikle 1995 yılından itibaren Kazakistan'da etnik temelde politika yapan kesimleri marjinalleştirmeyi başarmış ve ulus devlet inşası yerine “Kazakistanlı” duygusunun “Yurtsever” bir temelde gelişmesini savunmuştur.²⁷⁷ Nazarbayev, Rus nüfusun ekonomide ve bürokraside önemli katkılarını göze aldığından, 1997 yılında parlamentoda, devlet kademelerinde çalışan Rusların 2006 yılına kadar Kazakça öğrenme süresi vererek Rus nüfusun dışı olan göçünü hafifletmeye çalışmıştır.²⁷⁸ Nazarbayev bu siyasal yapıyı kurarken, kendi siyasal gücünü ve otoriter yönetimini, özellikle kendisine destek verecek siyasal partilerin, yasama ve yürütme organında ön plana çıkararak gerçekleştirmiştir. Örneğin Nazarbayev, Anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanarak 1995 yılında yapılan seçimleri geçersiz ilan etmiş, Parlamentoyu ve Anayasa Mahkemesini geçici bir süre için dağıtmış ve Nisan 1995’de yapılan referandumla % 95.4 oranında bir güven oyuyla 1996 yılında yapılacak olan devlet başkanlığı seçimlerini de iptal etmek suretiyle, iktidarını 2000 yılına kadar uzatmıştır.²⁷⁹ 2000 yılını beklemeden, Ocak 1999’da yaptırdığı seçimlerde ise %88.3 oy oranıyla tekrar Devlet Başkanlığı makamına seçilirken, en ciddi

²⁷⁷ Nazarbayev, Mayıs 1993 yılında yaptığı açıklamada, Şovenizm, milliyetçilik ve ayrılıkçılığa karşı durulmasını söylerken, Kazakistan Yurtseverliğinin önemini vurgulamış ve çok uluslu, kültürlü ülkelerde Yurtseverlik kavramının iyi geliştiğini belirtmektedir. Nazarbayev yine 9 Haziran 1994’de Yüksek Sovyet’te yaptığı konuşmada, birçok insanın ülkeyi terk etmesine veya terk etmeyi düşünmesine gözlerini kapatamayacaklarını, bunu ekonomik problemlere değil bu insanların sosyal ve kültürel politikalarından dolayı kendilerini rahat bir ortamda hissedemediklerini söylemiştir. Nazarbayev, bu tür açıklamaları ile ülke içerisinde çok kültürlü çok uluslu yapıyı korumaya çalışmıştır. Bu konuda bkz. Pal Kolsto, “Anticipating Demographic Superiority: Kazakh Thinking on Integration and Nation Building”, **Europe-Asia Studies**, Volume. 50, No: 1, 1998, s.57.

²⁷⁸ Chaimum Lee, “Languages and Ethnic Politics in Central Asia: The Case of Kazakhstan”, **Journal of International and Area Studies**, Volume.11, No:1, 2004, <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=665705611&sid=4&Fmt=4&clientId=7690&RQT=309&VName>, Erişim: 11 Temmuz 2005, s.10.

rakip olarak karşısına çıkan Kazakistan Komünist Partisi adayı Serikbolsyn Abdilin %11.7'lik bir oy alabilmiştir. Seçim sonuçları konusunda tüm kaynaklarda aynı rakamın olmadığıdır, bunun temel sebebinin ise seçimlerin tam anlamıyla şeffaf bir ortamda yapılmamasıdır. Öyle ki, 1999 yılına yukarda bahsi geçen devlet başkanlığı seçiminde, Akezhan Kazhegeldin'in adaylığı engellenirken, AGİT, seçimlerde uluslar arası standartlar sağlanmadığı gerekçesiyle gözlem yapmaktan vazgeçmiştir.²⁸⁰ Nazarbayev desteğinin dışında kalan siyasi partiler ekonomik anlamda güçsüz kalmaları ve yeteri kadar örgütlenememeleri, yazılı ve görsel basının da Nazarbayev'in kontrolünde olmasından dolayı kitlelere ulaşamamaktadırlar. Bu olumsuz atmosfere karşın, Nazarbayev rejimine karşı en ciddi muhalif duruş, başkanlık sistemi yerine, parlamenter ve batılı anlamda demokratik bir rejimi ülkeye getirmek isteyen eski başbakan Akezhan Kazhegeldin tarafından gelmiştir. Fakat Kazhegeldin de, Nazarbayev rejimine karşı mücadelesinde başarılı olamamış ve Kazakistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸¹

Nazarbayev, Devlet Başkanlığı görevinde sürekli olarak, yürütme organına müdahale etmiştir, gerek Anayasanın Devlet Başkanına verdiği yetkiler, gerekse siyasal partiler içerisinde ve kitleler arasında kendisine sadakat içerisinde bulunanların fazlalığı nedeniyle etkinlik alanı geniş olmuştur. Nazarbayev'in iç siyasal yaşamda etkili olmasının en büyük sebeplerinden birisi de, kendi yakın çevresinin ekonomik, sosyal ve doğal olarak siyasal anlamda güçlü olmasıdır. Nazarbayev ve ailesi, özellikle 1999 yılından itibaren Kazakistan'ın ekonomik ve siyasal yaşamında oligark bir grup olarak ağırlıklarını

²⁷⁹ Lee.s.12; **Economic Intelligence Unit**, Country Report:Kazakhstan 2002, http://store.eiu.com/index.asp?layout=show_sample&product_id=30000203&country_id=K2, Erişim:5 Ekim 2005, s.4.

²⁸⁰ Bhavna Dave, **Nations in Transit 2004: Kazakhstan**, Freedom House,2004, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcece/UNPAN016578.pdf>, Erişim:5 Ekim 2005, s.4.; Bhavne Dave, kısa adı SOAS olan Afrika ve Doğu Çalışmaları Okulunda akademik çalışmalarını, Kazakistan ve Kırgızistan'daki etnik,kültürel ve kimlik sorunları üzerine yapmaktadır.

²⁸¹ Shirin Akiner'e göre de Akezhan Kazhegeldin, Nazarbayev karşısına çıkabilecek en ciddi aday ve seçim kazanabilecek olan kişi olmasına karşın, Nazarbayev, teknik eksiklikleri öne sürerek Kazhegeldin'in adaylığını engellemiş ve en ciddi rakibini elimine etmişti. Bu konuda bkz.Shirin Akiner,"Emerging Political Order in the New Caspian States", Gary K.Bertsch ve diğerleri (Ed.), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, London: Routledge, 2000, s.109.

hissettirmeye başlamışlardır. Nazarbayev'in kızı Darya Nazarbayeva, öncelikle 1996 yılında özelleştirilen Kazak haber ajansı “*Khabar*’ın” hisselerinin büyük bir kısmına sahip olmuştur. Bunu takiben, Darya Nazarbayeva ve eşi Rakhat Aliev, gazetelerden *Vremya*, *Karavan*, *Novi Pokolenie*, *Argumenenty i Fakty* ve *Komsomolskaya Gazeta*, televizyon kanallarından ise Khabar, KTK ve Tan’ın sahibi olmuşlardır. Yazılı ve görsel basını eline geçiren Darya Nazarbayeva 2003 yılında kurduğu ve babasının desteğini aldığı Asar Partisi ile 2004 yılındaki parlamento seçimlerinde %11.4 oy oranıyla parlamentoya girmeyi başarmıştır.²⁸² Daria Nazarbayeva’nın eşi Rakhat Aliev ise Alma-Ata’da Ulusal Güvenlik başkanlığı yaptığı sürede Nazarbayev’in muhaliflerine baskı uygulamasıyla tanınmıştır. Aliev, halen Kazakistan’ın Avusturya Büyükelçiliği görevini sürdürmektedir. Nazarbayev’in oğlu Timur Kulibaev ise, KazakMunaiGaz, Kazkommerstbank ve Avrasya Banka Grubu, Panorama ve Delovaya Gazetelerinin sahibidir.²⁸³ Nazarbayev ailesinin ekonomi ve medya alanındaki güçlü yapılanmaları, Devlet Başkanı Nazarbayev’in otoriter iktidarını güçlendirmiştir. Nazarbayev, sadece kızının partisi Asar ile değil aynı zamanda Atan (Otan) Partisi ile de sıkı ilişkiler kurmuş ve bu partinin 2004 yılında %60.6 oy oranıyla seçimlerde başarı göstermesini sağlamıştır. 2004 yılında yapılan parlamento seçimlerinde, Nazarbayev iktidarına muhalif olarak kendisini tanımlayan partilerden Ak Zhol %12 ile parlamentoya sadece 1 milletvekili gönderebilirken, Aist (Agrarian and Industrial Union of Workers Block) %7.1 ile parlamentoya 11 milletvekili göndermiş, Kazakistan Komünist Partisi ve Kazakistan’ın Demokratik Seçimi Partilerinin oluşturduğu birlik %3.4, Komünist Halk Partisi ise %2.0 oy oranıyla parlamento dışında kalmışlardır (oy oranıyla ilgili olmayacak sonuçların çıkması Kazakistan’daki seçim sistemiyle ilgilidir).²⁸⁴ Bu tabloya göre günümüz Kazakistan’ında feodal bağlar çerçevesinde oluşturulan oligarşik bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. Öyle ki, sivil toplum örgütü olarak kurulan kadın örgütlenmelerinin başında da, Nazarbayev’in eşi yer almaktadır.

²⁸² <http://www.electionworld.org/kazakhstan.htm>, Erişim:23 Eylül 2005, s.1.

²⁸³ Dave, a.g.e, s.9.

²⁸⁴ <http://www.electionworld.org/kazakhstan.htm>, Erişim:23 Eylül 2005, s.s.1-2.

Yukarıdaki kısa tasvirden anlaşılacağı üzere, Kazakistan siyasal yaşamına Nazarbayev'in son 15 yıldır damga vurduğu açıkça görülmektedir. İç siyasal yaşama tam anlamıyla hakim olan Nazarbayev'in dış etkenleri bir tarafa bırakırsak dış politikaya da tek başına hükmettiğini söyleyebiliriz.

4.1.2 Yeni Üçüncü Dünyacılık, Liberal, Asyacı Avrasyacı Dış Politika

Nazarbayev, daha öncede belirtildiği üzere, ulus-devlet yapılanmasına ve etnik merkezli politikalara karşı durmuştur. Fakat, Kazakistan'ın Batı ülkelerinde var olan bir federal devlet yapılanması çerçevesinde örgütlenmesini önermemiştir. Avrasyacı düşünceye de bakıldığında devletin dil, kültür ve sosyal konularda nasıl bir yönelim olacağı konusunda özellikle net bir söylem ve görüş ortaya konulmamaktadır. Bu noktadan hareketle Nazarbayev'in Kazak etnik topluluğunun tepkisinden çekinmekten çok, Avrasyacı düşüncenin Rusya Federasyonu dışında kalan coğrafya için üretilen argümanlarda noksan unsurlar ve çözilememiş sorunsalların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Rusya Federasyonundan sonra, "Avrasyacı" düşüncenin en önemli temsilci ve ideologlarının olduğu Kazakistan, dış ilişkilerini hangi parametrelerde gerçekleştirdiğine bakarak, Kazakistan'ın iç ve dış politikadaki olguların toplamını değerlendirerek, Kazakistan'ın bir BDT birimi olarak BDT ve diğer uluslar arası örgütlenmelere yaklaşımını anlayabiliriz.

Nazarbayev, Kazakistan iç siyasal yaşamında kurduğu otoriter yönetimini daha önce de belirttiğimiz üzere, anayasal yetkileri de kullanarak dış politikaya da yansıtmıştır. Nazarbayev, Kazakistan'ın dış politika belirleme sürecinde en etkili hatta tek yetkili kişi olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁵ Nazarbayev, Sovyetler Birliğinin dağılmasının hemen ardından

²⁸⁵ Nazarbayev bu yetkiye sahip olmasına karşın, dış politika belirleme sürecinde Olcay Süleymanov gibi aydın ve siyasetçilerin gerek Avrasyacı yaklaşımlarından gerekse çevreci tutumlarından etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu etkilenmenin gerçekleşmesinde Olcay Süleymanov'un kitleler arasında popülerliği ve partisinin etkin olmasının da rolü olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

kurulan BDT'nin, sadece Slav cumhuriyetlerinin oluşturduğu bir örgütlenme olarak kalmasına karşı çıkmıştır. Bu çerçevede BDT'nin esas temel ilkelerinin belirlendiği zirve toplantısı daha önce de bahsettiğimiz gibi Alma-Ata'da toplanmıştır. Nazarbayev'in özellikle BDT çerçevesinde yeni bir işbirliği ve entegre yapıya önem vermesi, 1994 yılında Moskova'da yapılan bir konferansta daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Nazarbayev, Moskova Devlet Üniversitesinde Mart 1994'de yaptığı konuşmasında, Uluslar arası arenada "Avrasya Birliğinin" oluşturulmasının gerektiğini ve Kazakistan'ın çok etnikli bir yapıya sahip olan Orta Asya'da *Avrasya Birliğini* önermekle "uygarlıklar çatışmasına" alternatif bir yapının ortaya çıkacağını iddia etmiştir.²⁸⁶ Rusya dış politikasında belirgin bir şekilde Avrasyacı düşünce dillendirilmediği dönemlerde dahi, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev bu düşüncüyü uluslar arası siyaset sahnesinde tartışmaya açmıştır.²⁸⁷ Nazarbayev'in Rusya ile bağları güçlendirecek olan Avrasyacı düşüncüyü benimsemesinde ana neden daha önce de belirttiğimiz gibi Kazakistan'da yaşayan Slav kökenli nüfusun fazla oluşu, SSCB sonrası doğan "güvenlik" boşluğunu giderecek olan uluslar arası bir yapılanma ihtiyacı ve bir tedbir anlamında Çin'e karşı Rusya ile birlikte bir denge oluşturma hareketidir diyebiliriz. Bu güvenlik ve denge arayışını real politik çerçeveden bakıldığı zaman anlamlandırmamız mümkün görülmemektedir.

Günümüz uluslar arası ilişkiler sistemindeki tüm olguları, ne klasik realizm, ne de klasikleşmiş idealist çerçeveden bir bakışla değerlendirebiliriz. Kazakistan'ın da uluslar arası ilişkilere bakışını bu iki kuram çerçevesine tam olarak uymadığı daha çok neo-liberal ve neo-kurumsalcı bir yapılanmaya yönelik olan üçüncü dünyacılık olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, Nazarbayev'in idealize ettiği Avrasyacılığın dış politikanın merkezine tam anlamıyla oturmadığı ve Rus Avrasyacılığı ile de çelişkilerin çok fazla ön plana çıktığı, "güvenlik" politikasında çok belirgin olmasa da, ekonomik anlamda kendisini

²⁸⁶ Dastan Eleukenov, " Perspectives on Security in Kazakhstan", ", Gary K.Bertsch ve diğerleri (Ed), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, London: Routledge,2000, s.243.

²⁸⁷ Rusya'nın Avrasyacı Düşünce'yi dillendirmemesi bu düşüncüyü benimsememesi anlamına gelmemektedir.

göstermektedir. 1997 yılında, Nazarbayev tarafından yayınlanan, “Kazakistan 2030”,(Kazakistan’ın Stratejik Kalkınma Planı) adı altındaki deklarasyon, bunun kanıtı niteliğindeydi. Kazakistan’ın hedeflerini belirleyen bu deklarasyona göre, Ekonomik büyümenin Serbest Pazar ekonomisine dayalı yüksek seviyede yabancı sermayenin ve oluşacak iç sermaye birikimi ile mümkün olabileceği ortaya konmuştur. Buna ek olarak yaşam standardının artması için petrol ihracatına dayalı bir ekonomik yapının kurulması hedeflenmiştir.²⁸⁸ Kazakistan’ın bu stratejisine baktığımız zaman ASEAN ülkelerinin ekonomik kalkınma metoduna benzer bir metodu seçtiğini söylememiz mümkündür. Bu strateji pratik anlamda da görülmektedir. Kazakistan Devlet Başkanı, Nazarbayev, bir taraftan Avrasyacılığa bağlı olduğunu belirtirken diğer yandan IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlenmelerle birlikte çalışarak kalkınmanın sağlanacağını söylemektedir.²⁸⁹

Kazakistan, güvenlik, çevre ve siyasi konularda bölgesel işbirliğine sıcak bakarken bunu gerek uluslar arası kurumsal yapılarda gerekse ikili ilişkilerde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nazarbayev, bağımsızlığın hemen ardından, siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanmasında yakın çevre içerisindeki ülkelerle ilişkilerin büyük önem arz ettiği ve bunun dış politikanın merkezine oturtulacağını izlenimini vermiştir.²⁹⁰

Kazakistan, BDT’nin siyasal, askeri güvenlik konularında eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bir çatı olması konusundaki kararlılığını 15 Mayıs 1992 yılında BDT’nin Kolektif Güvenlik Antlaşmasına ve BDT Birleşik Silahlı Kuvvetler oluşturulmasına ilişkin

²⁸⁸ Nargis Kassenova, “Kazakhstan’s National Security: Conceptual and Operational Aspects”, **Central Asian Survey**, Volume. 24, No: 2, 2005, s.s.155-156.

²⁸⁹ Kazakistan’ın IMF ve Dünya Bankasına bakışı için bkz.Kassenova, **a.g.e**, s.157; Rusya’da ise Avrasyacı düşüncüyü benimseyen Yevgeni Primakov ve Alexander Dugin gibi isimler ise IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası kurumların Rusya için reçete olamayacağını belirtmekte ve neo-liberal ekonomi politikalarına karşı çıkmaktadırlar.

²⁹⁰ Nazarbayev, Kazakistan’ın bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra yaptığı bir açıklamada şöyle diyordu, “bizim için istisnai öneme sahip olan sınır ülkeleriyle, öncelikle de dünyayla iletişime açılan kapılarımız olan Rusya ve Çin ile dostane ilişkilerin, karşılıklı çıkara dayanan ilişkilerin korunması”dır. bu

antlaşmaya taraf olarak ortaya koymuştur. Kazakistan, Rusya Federasyonu liderliğinde oluşturulan BDT'ye sıcak bakışını bu antlaşmayla göstermekle kalmadı, BDT şemsiyesi altında Tacikistan İç Savaşına yapılan müdahaleye gerek diplomatik gerekse askeri alanda katkıda bulunmuştur.²⁹¹ Kazakistan, BDT içerisindeki güvenlik şemsiyesine girmesinin en önemli nedenlerinden birisi hem “Avrasyacı” düşüncenin dış politika belirleme sürecinde arka planda varlığı, hem de Rus nüfusun ilerde ülke entegrasyonuna tehdit oluşturabilecek duruma gelmemesi için, Rusya ile ilişkilerin BDT düzleminde iyi tutma isteğidir.²⁹² Kazakistan, BDT çerçevesinde güvenlik ile ilgili yapılan antlaşmalara ve protokollere taraf olmuş ve bu taraflılığını süreklilik haline getirmiştir. Örneğin, 2000 yılında BDT çerçevesinde genişletilen *Kolektif Güvenlik Antlaşmasına* Özbekistan ve Ukrayna gibi ülkeler katılmazken, Kazakistan, bu antlaşmaya onay vererek BDT çerçevesinde oluşturulan Askeri Güvenlik Kanadının etkinliğinin bölgede devam etmesine olumlu baktığını kanıtlamıştır.

Kazakistan, siyasal, sosyal ve güvenlik ile ilgili bölgesel sorunlara sadece BDT kurumsal yapısı içerisinde çözüm bulmayı değil, bunu diğer uluslar arası kurumsal yapılar ve ikili ilişkiler çerçevesinde işbirliğine dayanarak da gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Nazarbayev, Kazakistan'ın Asya coğrafyasında istikrar ve güven ortamının sağlanması için uluslar arası kurumsal bir oluşumu destekleyeceğini ve teşvik edeceğini, Birleşmiş Milletler Örgütünün Genel Kurulunda 1992 yılında yaptığı konuşmada açıkça vurgulamıştır.²⁹³ Nazarbayev, söylediklerini Mart 1993'de 12 Asya ülkesinin katılımıyla Alma-Ata'da *Asya'da İşbirliği ve Güven Yaratıcı Önlemler Konferansı* (Conference on Cooperation and Trust Measures

konuda, bkz. Kazakhstanskaia Pravda, 15 Mayıs 1992, Aktaran: Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Çev. Hakan Gür, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.311.

²⁹¹ Tacikistan İç Savaşında, Kazakistan Askeri anlamda sembolik bir varlık göstermiş, ağırlıklı olarak Rusya sınır ve barış gücünü oluşturmuştur.

²⁹² Menteshashvili, Nazarbayev'in Rusya'nın Tacikistan, Ermenistan ve Gürcistan'daki güçlerini çekmesi gerektiğine, buna ek olarak Rusya'nın Kazakistan'a ekonomik ve askeri alanda tehdit oluşturduğuna dair açıklamaları olduğunu iddia etmektedir. Menteshashvili'nin, bu iddiaları yaparken herhangi bir kaynak göstermemesi ve yaptığı akademik çalışmanın NATO'nun resmi web sayfasında yer alması ilgi çekicidir. Konu ile ilgili olarak bkz. A. Meneshashvili, “Security and Foreign Policy in the Central Asian and Caucasian Republics”, <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshashvili.pdf>, Erişim: 14 Ekim 2003, s.18.

in Asia) ile gerçekleştirmiştir. Bu konferans güçlü bir uluslar arası kurumsal yapı ve örgütlenme oluşturmamasına karşın, 1997 yılında yayınlanan ortak bir deklarasyonla, konferansa taraf ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel, dinsel ve siyasal konularda tarih içerisinde yaşanan çatışmalara ve gerginliklere takılmadan işbirliği yapacaklarına dair ortak bir irade ortaya konmuştur.²⁹⁴ Böylece, Kazakistan Asya’da istikrar ve güven yaratıcı bir diyalogun ortamının oluşmasına katkı yapmıştır. Kazakistan, güvenlik konusundaki hassasiyetini ortaya koyarken, tarihsel olarak Çin ile olan negatif münasebetlerini, sadece Rusya’nın hegemon bir güç olarak lokomotif görevini üstlendiği BDT ile dengelemeyi arzu etmemiştir. Buna ek olarak Çin ile siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkileri geliştirmek suretiyle var olan tarihsel negatif münasebetleri düzeltmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 1996 yılında oluşturulan Shangai oluşumu ve 1997 yılında Moskova’da yapılan görüşmeler sonucu Çin ile sınırın kesinleştirilmesi, sınırda askeri indirimle gidilmesi ve her türlü organize suç gruplarına karşı ortak mücadele konusunda bir antlaşmaya varılmıştır.²⁹⁵ Kazakistan, güvenlik konusundaki ilişkilerini sadece BDT veya ŞİÖ ile sınırlı da tutmamıştır. Batılı kurumlarla da ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu çerçevede AGİT’e üye olunurken, NATO’nun da Barış İçin Ortaklık(BİO-PFP) programında yer alınmıştır. Batı ile kurulan işbirliği ve diyalog bir anlamda Rusya Federasyonunun dış politikasına da paralel şekilde gelişmiştir diyebiliriz.²⁹⁶

Yakın Çevre olarak adlandırabileceğimiz, Orta Asya ve Avrasya coğrafyasındaki, BDT üyelerinin bir kısmının BDT çerçevesinde oluşturulan güvenlik ve ekonomik yapılanmalara katılmamaları sonucu BDT’nin etkinliğini azalmasına yol açarken, Kazakistan BDT’nin varlık olamadığı hususlarda, bölgesel çerçevede özellikle Özbekistan ile diyalogun

²⁹³ Eleukenov, **a.g.m**, s.244.

²⁹⁴ **A.g.m**.

²⁹⁵ **A.g.m**, s.245. ; siyasi ve güvenlik konuları ile ilgili yapılan bu antlaşmalara ek olarak enerji ve sınır ticareti konularında da iki ülke arasında ilişkiler gelişmektedir.

²⁹⁶ Bu paralel dış politikaya en iyi örneklerden bir tanesi, Mayıs-Haziran 1992’de, Kazakistan, Ukrayna, Rusya, ABD ve Beyaz Rusya arasında stratejik silahların indirimine ilişkin Lizbon Protokolünün imzalanmasıdır. Lizbon protokolünün ve 1993 yılında imzalanan Nükleer Silahsızlanma Antlaşması sonucunda Kazakistan’daki çevreci örgütleri de memnun edecek şekilde 21 Nisan 1996’da Semipalatinsk’deki tüm nükleer başlıklı silahlar yok edilmiştir. <http://www.kazakhstanembassy.org.uk/cgi-bin/index/80> , Erişim:19 Eylül 2003, s.s.1-2.

kopmaması için diğer yapılar içerisinde işbirliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özbekistan, Kazak dış politikasında, bölgesel anlamda Kazakistan'ın etkinliğine bir rakip, rekabet edeceği bir güç olarak algılanmasına karşın, Kazakistan, Özbekistan ile rekabet ve işbirliğini aynı anda kurmayı başarmıştır. Kazakistan bu ilişki ve işbirliğinin gelişmesini ise özellikle alt-bölge veya dar bölge olarak adlandırabileceğimiz örgütlenmelerle gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1994 yılında kurulan ve Türkmenistan dışında tüm Orta Asya ülkelerinin katıldığı Orta Asya Ekonomik Topluluğu, Kazakistan için BDT'nin işlevinin gerçekleşmediği noktalarda etkinlik alanını kurmasına yardımcı olması açısından önemliydi.²⁹⁷ Özellikle, Özbekistan'ın BDT'ye Rusya'dan dolayı mesafeli yaklaşımı ve Nazarbayev'in alt veya dar bölgesel örgütlenmelere önem vermesi, bu örgütlenmenin diyalog açısından bir mekan olmasına yol açmıştır. Fakat, bu örgütlenme, güvenlik, ekonomik ve siyasal anlamda Nazarbayev'in hayal ettiği bir entegrasyon olgusu çerçevesinde gerçekleşmemiştir.²⁹⁸ Kazakistan, güvenlik konularında çeşitli şekilde BDT'nin etkin olmadığı süreçleri başka kurumlarla çalıştırmaya çalıştıysa da, en fazla güvenlik ile işbirliğini Rusya ile birlikte BDT çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Kazakistan, ekonomik anlamda BDT'nin gelişmesine ve AB gibi entegrasyon süreci yaşamasını benimsemiştir. Fakat, ekonomik ilişkilerin topluluk içerisinde zayıf kalması ve siyasal anlamda, daha önce de belirtildiği üzere bir çok devletin BDT'nin entegre bir

²⁹⁷ Bu konuda bkz. Lena Jonson ve Roy Allison, "Central Asian Security: Internal and External Dynamics", Lena Jonson ve Roy Allison (eds), **Central Asian Security: The New International Context**, Washington: Brookings Institution Press, 2001, s.s.20-21.

²⁹⁸ Nazarbayev kaleme aldığı kitabında şöyle diyordu, "Biz daha şimdiden Orta Asya ülkeleri arasında çatışmaları engelleyici önlemler paketi hazırlamalıyız. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında imzalanan Sonsuz Barış Antlaşması bunun için mükemmel bir temel oluşturmaktadır ve bize düşen onun pratiğe geçirilmesi için gayret göstermektir...., Bölgemizin kaynaşması için zamanında Avrupa ülkelerinin sahip olduklarından çok daha güçlü önkoşullara mevcuttur. Şu etkenlerin ortaklığı bunlar arasındadır: Dış tehdit; kültürel-tarihi kökler; din; ekolojik problemler. Ayrıca Sovyetler Birliği'nden bizlere ortak ekonomik, mali, eğitsel ve ekolojik standartlar miras kalmıştır. Avrupa Birliği'nin mimarları böylesi kaynaşma önkoşullarını ancak hayal edebilirlerdi. Ekonomik alanda şunları yapmamız gerekiyor: faal ekonomik bölgenin güçlendirilmesi; Ortak Asya Kalkınma Bankası'nın rolünün ve statüsünün yükseltilmesi; çok taraflı Gümrük Birliği'nin kurulması; ortak tarım pazarının kurulması; tek bir dış ekonomik politikanın yürütülmesi; tek bir ortak taşımacılık sisteminin kurulması; üç taraflı uluslarüstü şirketlerin kurulup güçlendirilmesi;

yapılanmaya gitmesine sıcak bakmaması, Kazakistan’ın özellikle 1995 yılından sonra yeni arayışlara yönelmesine yol açmıştır. Bu arayışlar içerisinde en çok önem verilen uluslar arası kurumsallaşma, 1996 yılında gümrük birliği ile yola çıkan ve 2000 yılında uluslar arası örgüt olarak kurumsallaşan, AVET’dir. Nazarbayev’in Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin oluşturması gerektiğine inandığı “Avrasya Birliği” fikrine yatkın olan bu kurumsallaşma özellikle söylem anlamında Kazakistan dış politikasının merkezinde bulunmaktadır.²⁹⁹ Dış politikanın merkezinde bulunan bu söyleme rağmen neo-liberal söylem ve tutum da aynı anda Kazakistan’ın ekonomi politiği olarak dış politikanın içerisinde yer almaktadır. Böyle bir söylemin ve tutumun dış politika içerisinde yer alması Kazakistan “Avrasyacılığı” ile Rus “Avrasyacılığı” arasındaki çelişen noktaları ön plana çıkarmaktadır. Bilindiği üzere günümüzün Rus Avrasyacılığı, ABD merkezli ve neo-liberal, *Atlantikçilik* olarak adlandırdıkları tüm ekonomik, kültürel ve siyasal olguları ret etmektedirler ve buna karşı mücadele edilmesini savunmaktadırlar. Kazakistan’da ise Olcay Süleymanov , bu söyleme paralel söylem gerçekleştirmesine karşın aktif siyasal bir aktör olmadığından dolayı Kazakistan’nın ekonomi politiğine tam anlamıyla etki edememektedir. Böylece Nazarbayev, pragmatik ve çok yönlü bir dış ekonomi politikasını hayata geçirmektedir. Bu da daha çok “liberal” bir çerçevede gelişmektedir. Bu şekilde bir ekonomi-politika izlenmesi *Rus Avrasyacılığından* uzaklaşan daha önceden de belirttiğimiz gibi ASEAN ülkelerinin, Güney Kore ve Japonya stratejilerinin yaklaşımlarıyla benzeşmektedir.³⁰⁰

“Liberal” çerçevede gelişen ekonomi politikte, Kazakistan devleti yasal ve fiili olarak doğal gaz ve petrol kaynaklarını kontrol etmesine karşın, bu kaynakların işletilmesi ve dünya pazarlarına aktarılması çokuluslu şirketlerin çalışmalarıyla gerçekleşmektedir. Çokuluslu şirketler faaliyetlerini gerçekleştirirken en yetkili kişi olarak başvurdukları

“Ortak Pazar” ın kurulması; ve nihayet gelecekte ortak tek bir para-kambiyo sisteminin kurulması”. Nazarbayev, **a.g.e**, s.s.187-189.

²⁹⁹ Alexander Dugin, Nazarbayev’i, Avrasyacı Düşüncenin Orta Asya’daki en önemli temsilcisi ve benim yakın dostum şeklinde tanımlamaktadır. Alexander Dugin, **Kişisel Görüşme**, 2004.

kişiler Devlet Başkanı Nazarbayev ve aile fertleriyle birlikte üst düzey politikacılar ve bürokratlardır.³⁰¹

Nazarbayev, ekonomik ilişkilerini petrol ve doğal gaz ihracatına indirgerken, bu politikasında OPEC'e üye olmayarak ekonomik manevra alanını genişletmeye çalışmaktadır. Fakat bununla birlikte ülkenin açık denizlere kapalı (land locked) bir coğrafi konuma sahip olmasından dolayı, bölge ülkeleri Rusya, İran ve Türkiye gibi ülkelerle boru hatları projelerinde işbirliğine yönelmek zorunda kalmaktadır.³⁰² 1993'de, Kazakistan'ın Hazardaki, Tengiz bölgesine, Orta Asya ve Kafkaslardaki en büyük yabancı sermaye yatırımlarından bir tanesi 20 milyar dolar ile ABD'nin **Chevron** petrol şirketi tarafından yapılmış ve Tengizchevroil adlı konsorsiyum kurulmuştur. Bu konsorsiyumun arzuladığı Batı Avrupa'ya dönük petrol ihracı ilk başlarda Rusya Federasyonu tarafından kısıtlanmıştır. Rusya Federasyonu'na var olan coğrafi bağımlılık sonucu, Luk Oil, Kazakistan Devletine ait olan hisselerin bir kısmına sahip olmak ve ihracat miktarını belirlemek koşuluyla bu ihracatı istediği şekilde yönlendirmeye devam etmektedir.³⁰³ Karaçaganak bölgesinde yine Kazak Doğal Gazının ve Petrolünün dünya pazarlarına taşınmasında, British Gas ve İtalya'nın Agip şirketleri ile Kazak Devleti Haziran 1992'de

³⁰⁰ Nazarbayev, 28 Nisan 2002'de yaptığı bir konuşmada, ABD yatırımlarını Hazar Denizinde görmek istediklerini ve açık davet yaptıklarını belirtmiştir. Bkz. Leszek Buszynski, "Russia and the Commonwealth of Independent States in 2002", **Asian Survey**, Volume.43, No:1, 2003, s.21.

³⁰¹ ABD ve diğer çok uluslu şirketlerle kurulan ekonomik ilişkilerde Nazarbayev ve Ailesi'nin komisyonluk aldıkları iddaları sürekli gündemi meşgul etmektedir. 2003 yılında "Kazakgate" olarak adlandırılan ABD'li iş adamı James Giften ile Nazarbayev ve yakın çevresinin ekonomik ilişkileri, para transferleri hakkında ABD adalet bakanlığı soruşturma başlatmış ve Kazakistan ile işbirliği yapılmasını istemiş, fakat Kazak Parlamentosu bu talebi geri çevirmiştir. Bu konuda bkz. Dave.a.g.e, s.17.

³⁰² Bu işbirliği gerçekleşirken, İran üzerinden ABD şirketlerinin petrol aktarımları ABD dış politikasına ters düştüğünden gerçekleşmemektedir. Bu çerçevede 10 Eylül 1999'da Hazar petrolünün, dünya pazarına aktarılması amacıyla Kazakistan ve Türkiye arasında Ankara'da bir protokol imzalanmıştır. Kazakistan Khvalynskoye bölgesinde petrol kaynaklarının Luk Oil şirketi tarafından kullanımı konusunda Rusya ile ters düşmesine karşın, Rusya'nın Kazak petrolünün dünya pazarına aktarımında kendi topraklarını Kazak petrolüne kapatmasıyla birlikte Kazakistan bu iddiasından, Haziran 2000'de vazgeçmiş ve Kazak petrolünün dünya pazarına taşınmasında Rusya'nın topraklarını tekrar kullanmaya başlamıştır. bu konuda bkz. Zharmukhamed Zardykan, "Kazakhstan and Central Asia: regional perspectives", **Central Asian Survey**, Volume.21, No:2, 2002, s.174.

³⁰³ 1996 yılında Tengizchevroil'in hisseleri şu şekilde da şekillenmiştir; Chevron'a %45, Mobil %25, Kazakhoil %25, Arco ve Lukoil %5 (ABD ve Rusya ortak şirketleri), bu konuda bkz. Mehdi Parvizi Amineh, **Towards the Control of Oil Resources in the Caspian Reigon**, New York: St.Martin's Press, 1999, s.s161-162.

antlaşma yapmasına karşın, Tengiz'deki rezervlerden 2/3 fazla olan bu kaynakların taşınması yine Rusya Federasyonu tarafından engellenmiştir. Rusya'nın petrol ve doğal gaz boru hatlarının kullanıma açması için Rus şirketi Gazprom da, Mart 1995'de bu projeye dahil edilmiştir.³⁰⁴ Batı pazarına açılan, Kazakistan'ın şu andaki şartların devamı halinde sürekli olarak Rusya Federasyonu topraklarını petrol aktarımında kullanma ihtiyacı duyacağından, Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı devam edecektir. Fakat bu bağımlılığa karşın, görüldüğü üzere Kazakistan ekonomik ilişkilerinde ABD ve Batı Avrupa şirketleriyle çalışmayı tercih etmektedir.³⁰⁵ Bu politikayı ekonomik anlamda kazancı maksimize etme ve dengeler üzerinde kurulu bir istikrar sağlama girişimi olarak değerlendirebiliriz.

Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını ihraç ettiği ve Rusya'ya bu konuda hiç bağımlı olmadığı ihraç pazarları Çin ve Japonya olarak ön plana çıkmaktadır. Kazakistan gerek ŞİÖ, gerekse ikili ilişkiler çerçevesinde Çin ile ekonomik ilişkilerini de artırmıştır. Öyle ki, son verilere göre Kazakistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Çin %9.9'luk pay ile dördüncü sırayı aşarken, ithalat da ise Çin %15.4 ile Rusya'nın ardından en büyük ikinci ithalat yapılan ülke olarak yer almaktadır.³⁰⁶ İki ülke arasında, özellikle Çin'in enerji açığını karşılayacak olan doğal gaz ve petrol boru hatlarının kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Çin'in enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla en ciddi ilk antlaşma, 1997 yılında, Kazakistan Aktyubunaygaz Şirketi ile Çin Ulusal Petrol Şirketi arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma 20 yıl için geçerli olacak, Çin 4 milyar dolarlık yatırım yaparken, Kazakistan bütçesine 3.16 milyar dolarlık bir katkı sağlayacaktır.³⁰⁷ İki ülke

³⁰⁴ A.g.e, s.165.

³⁰⁵ Kazakistan-Rusya kuzey sınırında (Rusya'nın Orenburg kentine yakın),1997 yılında kurulan doğal gaz konsorsiyumunun hisse bazında ortakları: %32.5 Agip, %32.5 British Gaz, % 20 Texaco ve %15 ile Luk Oil şeklinde sıralanmaktadır. Bu veriden de anlaşılacağı üzere Kazakistan yer altı kaynaklarının işletilmesini çok uluslu bir yapıda gerçekleştirmektedir.daha fazla detay için bkz..a.g.e, s.167.

³⁰⁶ <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html> , Erişim:23 Ekim 2005, s.3.

³⁰⁷ Bu antlaşmaya göre Batı Kazakistan ve Batı Çin arasında boru hatları inşa edilecektir. 1998 yılından itibaren Kazak petrol hammaddesi, petrol boru hatlarının tamamlanmasına kadar demiryolu ile Çin Halk Cumhuriyetine taşınmaktadır. Bu konuda bkz. Zardykhan, a.g.e, s.176.

arasındaki ekonomik ilişkilerin artış göstermesi ve ŞİÖ'nün işlevsel bir role sahip olması, siyasal alanda da iki ülke arasındaki işbirliğini artırmıştır.

Nazarbayev'in otoriter yönetiminde istikrarlı bir yapılanmaya giden Kazakistan'da, Nazarbayev sonrası ortaya çıkacak gelişmeler bu ülke adına bir soru işareti olarak durmaktadır. Nazarbayev gerek otoriter bir rejim ve denge politikası ile ülke içerisindeki Kazak-Rus ilişkileri bir çizgiye oturtmayı başarmış, Rusya Federasyonu ile ilişkilerde ise gerek ikili, gerekse BDT, AVET ve KGAÖ örgütlenmeleri çerçevesinde iyi bir düzeyde gelişmiştir. Özellikle güvenlik politikasında BDT yapısı ve Rusya Federasyonu ön plana çıkmaktadır. Ekonomik alanda ise çok yönlü "liberal" bir ekonomi politikası izlenirken uluslar arası örgütlenmelerin tümünün işlevsel bir niteliğe sahip olması sağlanmaya çalışılmakta ve bunun siyasal ilişkilere de yansıtılmasına önem verilmektedir. bu şekilde bir politika Asya ülkeleri Japonya ve Kore'yi andırmakla , ASEAN ülkelerinin kurdukları ekonomi politikasına yakınlığın daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer Orta Asya ülkelerine göre göreceli bir şekilde istikrarın sağlandığı, iç ve dış ilişkilerde bir denge politikası izlenen Kazakistan'da, Nazarbayev sonrası belirsiz bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun iki olasılığı ortaya çıkardığını söyleyebiliriz, etnik ilişkiye dayalı dengelerin bozulması sonucu, Rusya ve doğal olarak BDT'den uzaklaşma, ülke entegrasyonun bozulması olasılığı veya bugünkü gibi bir durumun devamı sonucu Rusya, BDT ve AVET ile sıkı ilişkilerin muhafaza edilmesi ve aynı zamanda diğer bölgesel örgütlenmelerle ilişkilerin geliştirilmesi. Ülkenin konumu ve içiçe geçen etnik ilişkiler nedeniyle AVET çerçevesinde ekonomik ve sosyal alanda Rusya ve diğer BDT ülkeleri ile ilişkilerin yoğunlaşacağı ve konfederal bir düzlemde devam edeceğini söyleyebiliriz.

4.2 Bölgesel ve Küresel İşbirliğine Açık Ülke: Kırgızistan

Kırgızistan, Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde yüzölçümü ve nüfusu bakımından en küçük olmasının yanı sıra doğal kaynaklar bakımından da diğer cumhuriyetlerle karşılaştırıldığında sınırlı imkanlara sahip bir ülkedir. Günümüz Kırgızistan coğrafyasında M.Ö 7. yüzyıldan itibaren ilk insan yerleşiminin olduğu arkeologlar tarafından iddia edilmektedir. Çeşitli kabilelerin (tribes) yaşadığı bu coğrafyada 10. yüzyıldan itibaren Türk boylarının egemen olduğu görülmektedir. Kırgızların, bugünkü Kırgızistan'da 7. yüzyıldan itibaren yaşamaya başladıkları ve Sibirya'daki Yenisey Irmağı'nın kuzeyinden göç ettikleri iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre, Kırgızlar, Moğol istilasından kaçarak Orta Asya'nın kuzeyinden güneyine doğru göç etmek zorunda kalmışlardır.³⁰⁸ Kırgızlar Orta Asya'nın güneyine doğru göç etmelerine karşın 12. yüzyıldan itibaren Moğolların egemenliği altında göçebe kabile sistemine (nomadic tribes) bağlı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Orta Asya'nın genelinde olduğu gibi Kırgızlar arasında kabile ilişkisi egemen olmasından dolayı, büyük bir devlet geleneğine sahip olmayan ve farklı klan yapıları çerçevesinde sosyal örgütlenmelerini gerçekleştirmişlerdir. Kırgızlar etnik köken ve fiziksel özellikler bakımından Moğol, Doğu Türk ve Kıpçak unsurların karışımını ifade etmektedirler. Orta Asya'nın göçebe halkları arasında yer alan Kırgızlar dil olarak kuzey batı Kıpçak grubuna aittirler ve bugünkü Kazakistan'daki Kazaklarla dil, kültür ve sosyal yapı anlamında benzer özellikler gösterirler.³⁰⁹ Öyle ki tarihte Kazaklar, Kazak-Kırgız diye adlandırılırken, günümüz Kırgızları ise 20. yüzyıla kadar Kara Kırgız olarak anılmışlardır.

Moğol egemenliğinden sonra 18. yüzyıl ortalarından itibaren Kırgızların bugün yaşadıkları Kırgızistan toprakları Çinlilerin egemenliği altına girmiştir. Kırgızlar, Moğolların, Çinlilerin ve 19. yüzyıldan itibaren Özbek Hanlıklarının egemenliğinde

³⁰⁸ John Anderson, **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy**, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1999, s.1

³⁰⁹ Meryem Kırımlı, "Can Kyrgyzstan Be A "Switzerland" ?", **Foreign Policy Quarterly**, Foreign Policy Institute, No.1-2, 1998, s.95.

kaldıkları dönemlerde sürekli olarak Rusya İmparatorluğu ile temas içerisinde olmuşlar ve Rusya İmparatorluğunu sürekli olarak dengeyi sağlayıcı ve yardım istenecek bir güç olarak görmüşlerdir. Çinlilerin bugünkü Kırgızistan'a egemen olduğu 18. yüzyıl boyunca Rusya İmparatorluğu ile ilişkiler daha fazla yoğunlaşmış, Rus entelektüeller ve seyyahlar bölgeye geziler düzenlemeye başlamışlardır. Bu gelişmelere paralel olarak Chu Vadisindeki Kırgızlar, kendilerini Rus-Kırgız ilişkilerinde temsil edecek olan bir kişiyi ilk kez Rusya İmparatorluğunun başkenti St.Petersburg'a 1775 yılında göndermişlerdir.³¹⁰ 19. yüzyıldan itibaren bölgede Özbek Hanlıklarının, Çinliler karşısında, başat güç konumuna gelmeleriyle birlikte, göçebe Kırgız kabileleri Özbek Hanlıklarının egemenliğine girmişlerdir. Kırgız kabilelerinin büyük bir çoğunluğu Kokhand Hanlığının egemenliği altında kalırken, aynı dönemde Sibiry steplerinde bağımsız hareket eden Kırgız kabileleri ise Rusya ile ilişkileri geliştirme fırsatı bulmuşlar ve böylece Rusya İmparatorluğu bölgeye delegasyonlar göndermiştir. Kazak Büyük Orda'nın ve diğer Kırgız kabileleri bu delegasyonlarla işbirliğine gitmişlerdir. Kırgız kabileleri ve Kazak Büyük Orda, Rusya'dan Kokhand Hanlığına karşı yardım isterken bunu daha ileriye götürerek 1860'lı yıllarda Çarın müttefikleri olduklarını duyurmuşlardır. Rusya İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğunun Orta Asya'ya doğru genişlemesini ve etki alanını azaltmak ve bununla birlikte bölgedeki ham madde ve tarım ürünlerine hakim olmak için Orta Asya'ya doğru genişlemek isterken, Kırgız kabileler de Kokand Hanlığı'nın egemenliğinden kurtulmak için Rusya'nın bölgede etkinlik kurmasını arzu etmişlerdir. Özbek Hanlıklarının despotik siyasal yapılanması ve toplum kademelerini baskı altına alıcı yaklaşımına ek olarak topladığı ağır vergiler Kırgız kabilelerinin Ruslara yakın durmasının başlıca sebebi olarak görülebilir.³¹¹ Rusya İmparatorluğunun Kırgız kabilelerle birlikte hareket etmesiyle 1876 yılından itibaren Kokand Hanlığı Kırgızlar üzerindeki egemenliğini kaybetmiş ve Kırgızlar Rusların egemenliğinde, geleneksel göçer, kabile yaşamını ağırlıklı olarak devam ettirmişlerdir.³¹² 19. yüzyılın sonunda Ruslar bugünkü Kırgızistan topraklarının Kuzey kısmında hakimiyeti kurmuşlar fakat Kırgızistan'ın Güney kısmının bir kısmı ise Özbek Kokand Hanlığının

³¹⁰ Anderson, **a.g.e**, s.4.

³¹¹ **A.g.e**, s.s.4-5.

³¹² **A.g.e**, s.s.4-5.

egemenliğinde kalmıştır. Tarih içindeki bu farklı siyasal, ekonomik ve kültürel yapılanmanın, iki bölge arasında farklılaşmayı artıran bir unsur olarak bugünlere kadar geldiğini söyleyebiliriz.

Rusya İmparatorluğu Kırgızistan'a hakim olduktan sonra da tarım ağırlıklı ekonomik yapı devam ederken, sınırlı da olsa altın ve demir madenleri Ruslar tarafından işletilmiştir. Rus yerleşikler gerek tarımsal gerekse sınırlı endüstri alanlarında yerleşik hayatın gelişmesine neden olurlarken, yerel halkın 1890 yılında % 85'lik oranı göçebe ve yarı yerleşik şeklinde hayatlarını sürdürürken bu rakam 1917 yılında % 50'ye düşmüştür.³¹³ Bolşevik Devriminin ardından 1920 yılında, Kırgızistan Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin parçası olmuştur. 1924 yılında Kara-Kırgız Otonom Bölgesi olarak adlandırılırken (1925'de Kırgız Otonom Bölgesi oldu), 1936 yılında Sovyetler Birliğinin bir parçası olarak Kırgız Cumhuriyeti statüsüne sahip olmuştur. Kırgızlar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin toplum mühendisliği projesi çerçevesinde 1920'li yılların ortalarından itibaren göçebe yaşam tarzını büyük bir çoğunlukla terk etmek zorunda kalmışlardır.³¹⁴ Yerleşik hayatı ve Sovyet modelini benimsemeyen bir çok Kırgız ise Çin'e kaçmıştır. Sovyetler Birliği döneminde tarım alanında kolektifleştirme politikaları ve Kolhoz sistemi sonucunda yerleşik hayata geçilmesine karşın kabile sistemi korunmuş ve bölgesel farklılıklar devam etmiştir. Bu farklılıklar özellikle Perestroika, Glasnost politikaları döneminde ve bağımsızlık sonrası daha fazla ön plana çıkmış ve siyasal alana yansımıştır.

Siyasal kültürü kısaca insanların siyaset konusunda ne düşündükleri, inançları ve duyguları ile ilintili psikolojik bir durumu ifade eden bir kavram şeklinde tanımlayabiliriz.³¹⁵ Siyasal durumu belirleyen bir olgu olan siyasal kültür geçmişten günümüze toplumların geçirdiği sürecin bir toplamı şeklinde algılanabilir. Günümüz

³¹³ A.g.e, s.5.

³¹⁴ BBC NEWS, Timeline: Kyrgyzstan,

<http://bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/w.../1296570.st> ,Erişim:7.Ekim.2003.s.1.

³¹⁵ Siyasal Kültür hakkında daha fazla detay için bkz. Hague Rod, Harrop Martin ve Shaun Breslin, **Comparative Government and Politics**, Third Edition, London: Macmillian Press, 1993, s.135.

Dünyasında siyasal kültürel yapıların ülkelere göre farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle Birinci Dünya, İkinci Dünya (eski sosyalist ülkeler) ve Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamda birbirlerinden farklı tarihi süreçler yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Kırgızistan ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri geleneksel yapılanmaları ve modernite ile geç tanışmaları açısından üçüncü dünya özelliklerini zaman zaman göstermelerine karşın, Sosyalist bir toplumsal ve devlet yapılanması ile tanışmaları ve o mirasın üzerine kurulu bir yapıya sahip olduklarından ikinci dünya kategorisinde de yer alabilirler. Kırgızistan'ın bu iki kategori arasında bir gerilim noktasında kaldığını ve her iki özelliği de aynı anda taşıdığını söyleyebiliriz. Fakat bu tanımlamayı yapmaya ne kadar ve sorunsal olarak tartışmaya ihtiyaç duyarız sorusunu sormak gerekmektedir. Çünkü birinci dünya ve üçüncü dünya gibi kavramsallaştırmaların Batı merkezli bilim dünyasından geldiğini hesaba katarak, ve siyasal kültürün değişken bir süreci ifade ettiğini düşünerek bu farklılıkları kategorileştirmek zorunda olmadığımızı da görebiliriz. Veya bu kategorileştirmeyi statik ve üçüncü dünyayı olumsuz şeklinde sembolleştirmeden de değerlendirebiliriz. Yani geleneksel olan her şeyin, olumsuz bir nihayete ermeyeceğinden hareketle tarihsel ve kültürel olguları değerlendirmek doğru olacaktır. Kırgızistan'ı bu noktadan yola çıkarak incelemekte yarar vardır.

Kırgızistan, bölge ülkeleri içerisinde göreceli anlamda demokratik değerlere sahip, cinsel ayrımcılığın az, dinsel bağnazlığın ise özellikle ülkenin kuzey bölgesinde az olduğu görülen bir ülkedir. Günümüz Kırgızistan'ın diğer eski Orta Asya cumhuriyetleriyle karşılaştırıldığında göreceli olarak demokratik değerlere sahip olmasını tarihsel geçmişe bağlamamız mümkündür.³¹⁶ John Anderson'a göre Kırgızların tarihi, kabilelerin

³¹⁶ Tarihsel olarak demokratik değerlerin varlığından bahsedilirken, bu demokratik değerleri Batı Avrupa'nın liberal düşüncesi ile karşılaştırmamaktayız. Kırgız tarihindeki toleransı ve toplu karar alma sürecini diğer Asyatik toplumlara göre karşılaştırmaktayız.

oluşturduğu *konfederal* bir yapılanmadan ibaretti, bu kabileler kendi iradelerine sahip göçebe yapıları ve aristokratik bir egemen yapı olmasına karşın önemli hususlarda kararlar kabile içerisinde tartışılarak alınırdı.³¹⁷ Bu yapılanmayı 12-15. yüzyıllar arasında yerleşik hayatta olan Batı Avrupa’da ve Orta Asya’nın diğer bölgelerinde düşünmek mümkün değildi. Bu bakımdan dönemine göre diğer ülkelerle bir karşılaştırma yapıldığında Kırgızistan demokratik bir yapılanmanın izlerini taşımaktaydı. Fakat demokratikleşmeyi günümüz açısından değerlendiren Cengiz Aymatov “Kırgızistan’ın Asyatik bir siyasal kültüre sahip olduğunu, bununla birlikte Batı’daki gibi demokratik değerlerin bölgede başarılı olmadığını ve Baltık ülkeler gibi benzerliklerinin olamayacağını, çünkü Baltık ülkelerinin arkasında demokrasi başarılarıyla Batı, bizim arkamızda ise feodal diktatörlüğün temsilcisi Çin var” şeklinde yorumluyordu.³¹⁸ Aymatov’un günümüze ilişkin bu yorumu yapması, Kırgızistan’ın batılı anlamda demokratik bir yapılanmadan uzak olduğunu bununla birlikte Çin’in anti-demokratik yapısının kendilerinin demokrasi mücadelesine katkı yapmayan olumsuz bir olgu olarak bölgede yer aldığını ima etmektedir. Aymatov’un bu yaklaşımı aynı zamanda Kırgız siyasal kültüründeki Çin karşıtlığının da bir göstergesidir. Aymatov, Çin hakkında bu yorumu yaparken, Orta Asya’nın ve Kırgızistan’ın günümüzde iki temel desteğinin bulunduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Birinci destek: tarihten, Sovyetler zamanından kalan Rusya. Biz Rusya ile sağlam ilişkiler içindeyiz...ikincisi ise bizim için kaderin, tarihin bize yeniden kavuşturduğu büyük hazinesi Türkiye...”³¹⁹ Aymatov’un bu ifadeleri Avrasyacı düşüncenin Kırgız intelijensiyası tarafından da benimsendiğini ve Rusya Federasyonunun hâla daha güçlü bir müttefik olarak algılandığının göstergesidir. Bu aynı zamanda siyasi tarihin sürekliliğinin olduğunun da göstergesidir.

³¹⁷ John Anderson’a göre de Kırgızların günümüzde demokratik bir yapılanma içerisinde olmasının en büyük nedenlerinden birisi tarihte uzlaşmacı ve tartışmacı bir yapının göçer kabileler içerisinde olmasına bağlanabileceğini iddia etmektedir. Anderson, **a.g.e.**, s.2.

³¹⁸ Haskey, Eugene, “Kyrgyzstan: The Fate of Political Liberalization”, A.I Dawisha, (Ed) **Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia**, London: M.E Sharpe Inc.1995, s.250.

Göçebe yaşamın verdiği rahat ortam ve tarım toplumunda iş gücüne gereksinim duyulması Kırgız kadınların günlük hayat içerisinde ve aile yaşamında söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu yapı gerek Sovyetler Birliği sisteminin katkısı gerekse geleneksel Kırgız toplumunun karakterinden dolayı günümüze kadar gelmiştir. Kırgızistan halkının sosyal yaşamında din diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine göre (Kazakistan dışında) siyasal yaşamda kendisini fazla hissettirmemektedir. Kırgızistan'ın kent merkezlerinde ve Kuzey'de Slav nüfus ile Kırgız nüfusun ağırlıklı yaşadığı yerlerde siyasal İslam kendisine zemin bulamamaktadır. Özbek nüfusunun ve diğer Müslüman halklarının yoğun olarak yaşadığı Kırgızistan'ın Oş gibi güney bölgelerinde ise ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmışlıkla birlikte tarihsel olarak İslam dininin ve sofuluğunun etkin olması bu bölgede siyasal İslam'ın günümüzde zemin bulmasını sağlamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde de Rusların, Ukraynalıların ve Almanların daha çok Kırgızistan'ın Kuzeyine yerleşmiş olmalarından dolayı, İkinci Dünya Savaşıyla birlikte SSCB'nin Orta Asya coğrafyasında artan sanayileşme ve kentleşme sürecinin Kırgızistan'ın Kuzey bölgesinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Tarihsel ve kültürel farklılığa, ekonomik ve sosyal unsurlar da eklemlenince Kırgızistan Perostiroika ve Glasnost'la birlikte etnik gerilimlerle yüz yüze gelmeye başlamıştır.

Perostiroika ve Glasnost'un yarattığı tartışma ortamı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da hissedilmiştir. İktidara yönelik eleştiriler 1989 yılına gelindiğinde artarken ilk toplumsal örgütlenmeler ekonomik ve sosyal taleplerle ortaya çıkarken siyasal özelliklerini ortaya koymamışlardır. İlk toplumsal hareketin temsilcisi barınma ve ekonomik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gençler tarafından 1989 yılında kurulan Aşhar örgütüdür. Bu örgüt gençlerin konut sorununu gidermek için ortak ekonomik ve sosyal bir

³¹⁹ **Kıbrıs** (Kıbrıs Gazetesi), 1 Haziran 2004, <http://www.kibrisgazetesi.com/?action=print&newsid=9901>, Erişim: 1 Haziran 2004, s.1.

dayanışma kurumu olarak ortaya çıkmış ve Bişkek'te örgütlenmiştir.³²⁰ Bu örgütlenme ekonomik merkezli olmasına karşın süreç içerisinde etno politik bir söyleme yönelmiş ve göreceli olarak ekonomik anlamda iyi durumda olan Bişkek'teki Rus nüfusu hedef almaya başlamış ve Kırgız ulusçu söylemini ön plana çıkarmıştır. Bu örgütlenmenin ardından Kırgız etnik ulusçuluğunu söylemini daha net şekilde vurgulayan Asaba hareketi kurulmuştur. Kırgız ulusçuluğunu ön plana çıkaran iki ulusçu örgütün karşısına ise karşıt bir hareket olarak, Kırgızistan'daki Ruslar (işçi ve ehliyetli uzmanlardan oluşmaktaydı) Kolektif İşçi Birleşik Konseyi'ni (United Council of Labor Collectives) kurmuştur.³²¹ Kırgız Komünist Partisine karşı tüm yeni örgütlenmeler çeşitli şekillerde eleştiriler yapmakla birlikte esas olarak etnik temelde örgütlenmelerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu temelde örgütlenmeler 1990 yılında çizgilerini belirginleştirmişlerdir. Böylece Mayıs 1990'da, Aşhar ve Asaba hareketleri tek bir çatı altında birleşip Kırgızistan Demokratik Hareketini (KDH) kurmuşlardır. Kırgızistan Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı Masaliev'in görevden alınması için çaba gösteren KDH, aynı zamanda örgütlenmesini kırsal bölgelere de yaymaya başlamıştır. Kırsal bölgelerde örgütlenme özellikle Güney Kırgızistan'daki Oş kentinde Özbek-Kırgız geriliminin artmasına neden olmuştur. Artan gerilim sonucu Kırgızistan'daki Özbeklerin kurduğu Adolat (Adalet) örgütü yandaşları ile KDH yandaşları arasında Oş kentinde çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalarda 200 civarında kişi ölmüştür. 1990 yılından itibaren iç siyasal bir sorun olarak ortaya çıkan Özbek-Kırgız etnik gerilimi doğal olarak bağımsızlık sonrası Kırgızistan-Özbekistan ilişkilerine de yansımıştır. Böylece Kırgızistan'ın dış politika belirleme ve Kolektif Güvenlik gibi uluslar arası alandaki oluşumlara bakışında Özbekistan ve Kırgızistan'daki Özbekler bir faktör olarak etkili olmuşlardır. Öyle ki iç ve dış politikada tehdit algılamalarının başında Kırgızistan devleti için, Özbeklerin geldiğini söylemek yanlış olmaz.

³²⁰ Eugene, **a.g.m**, s.251.

³²¹ **A.g.m**, s.251.

4.2.1 Bağımsızlık: İç ve Dış Politika Sorunları

1989 ve 1990 yıllarında birçok örgüt ve siyasal parti ulusal bağımsızlığı öngören ulusçu siyasal bir söylem ile siyaset sahnesine çıkmasına karşın bunlar arasından sadece KDH kısa zamanda kitleselleşmeyi başarmıştır. Bunun parlamentoya yansımalarıyla birlikte Ekim,1990'da akademisyen olan ve o güne kadar önemli siyasal bir görevi olmayan, Askar Akayev, Masaliev'in yerine devlet başkanlığına seçilmiştir.³²²

Akayev'in devlet başkanlığına seçilmesi ve ardından 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığın ilanı ile birlikte Kırgızistan'da siyasal ve ekonomik alanda değişim yaşanmaya başlanmıştır. Siyasal alanda, Kırgız milliyetçiliği yükselişine devam ederken, özellikle Kırgızistan'daki, Rus nüfusa ve Özbeklere karşı “öteki” şeklinde bir algılama gerçeği ortaya çıkıyordu, bu gerilim Akayev, parlamento ve parlamento dışındaki siyasal oluşumlar arasındaki gerilimi de artırmıştır. Ekonomik alanda ise diğer eski Sovyet Orta Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında liberal politikalar daha kararlılıkla ve hızla uygulanmaya başlanmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Rusya Federasyonunda yaşanan devlet başkanı ve parlamento arasındaki gerilim gibi bir şey Kırgızistan'da da yaşanmaya başlamış ve 1993 yılından itibaren parlamento başkanı Medetkhan Sherimkulov, Akayev'in ekonomik ve siyasal alandaki uygulamalarına ilişkin eleştirilerini artırmıştır. Akayev, sivil toplum, batılılaşma ve demokratikleşme gibi temel söylemleri gündeme getirirken, iç politikada kendisine zorluk sadece bu temel noktalarda kalmamıştır. Farklı etnik toplulukların yaşamını sürdürdüğü Kırgızistan'da artan etnik gerginlik de Akayev'in karşılaştığı en

³²² Background Notes on Countries of the World 2003: Kyrgyzstan, April 2003, <http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=9481530>, Erişim: 14 Ekim 2003, s.1.

önemli sorunlardan biri olmuştur.³²³ Özbek-Kırgız, Kırgız-Rus ve Çin'in Uygur sorununa ilişkin Kırgızistan'daki Uygurların tavrı ve Çin ile olan sınır sorunu konu başlıkları olarak Kırgız iç politikasının gündemini oluşturmuştur. Akayev'in iç politikada yüz yüze kaldığı sorunlar kaçınılmaz olarak Kırgızistan'ın dış politikasına da yansımıştır. Bu yansıma, dış ilişkilerde hem çevre ülkelerle ilişkilerde sorunların ortaya çıkmasına hem de işbirliğini gerçekleştirmek için zemin hazırlamıştır. Kırgızistan-Özbekistan arasında sorunlar ve gerilim ortaya çıkarken, Çin ve Rusya ile ise sorunların çözümü için zemin oluşturulup ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.³²⁴

Kırgızistan'ın ülke nüfusu olarak homojen bir yapıya sahip olmaması ve bölge ülkelerinden farklı uluslardan insanları barındırması, iç politika ve dış politikanın iç içe gitmesine yol açar. Bu iç içe durum paralel iki doğrunun aynı yöne doğru hareket etmesi ve aynı derecede açılar çizmesi anlamına gelmemektedir. Öyle ki Avrasya bölgesinin merkezine bakış yada diğer bir deyişle Rusya'ya, Çin'e ve Özbekistan'a bakışı tam anlamıyla iç politika doğrusu çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek zordur. Örneğin, Ruslara iç politikada 75 derecelik bir doğrunun yakınlığı, dış politikaya aynı şekilde yansımamaktadır ve 25 derecelik bir açı ortaya çıkmaktadır.³²⁵ Açıların farklılığı Rusya'ya ve Çin'e bakışta değişmesine karşın Özbekistan'a bakış açısında iç ve dış politika arasında paralel doğruların ortaya çıktığı gözlenmektedir. İç ve dış politikadaki farklı algılayışların ve politikaların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi parlamento ve devlet başkanlığı kurumu arasındaki farklı görüşlerdir. Akayev liberal ekonomi politikası ve bununla birlikte dış politikada ikili ve çok taraflı güvenlik antlaşmaları ve örgütlenmelerine katılımı isterken siyasi partiler daha farklı görüşleri savunmaktaydılar. Akayev ülkenin

³²³ Anderson, **a.g.e**, s.s.28-29.

³²⁴ Kırgızistan'ın komşu ülkelerle sınır sorunlarını çözememesi ve kendi sınırlarını tam olarak belirleyememesi, su kaynaklarının paylaşımı konusunda komşu ülkelerle devam eden anlaşmazlıklara İslami akımların belirsiz bu sınırda faaliyet göstermeleri Kırgızistan'ın temel dış politika ve güvenlik sorunları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda bkz.Orozbek Moldaliev,"Security Challenges for Kyrgyzstan", Gary K.Bertsch ve diğerleri (Eds), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York: Routledge, 2000, s.261.

bulunduğu jeo-politik ve jeo-ekonomik şartlara göre iç ve dış politika uyumu yaratmaya çalışmış bir denge politikası izlemiştir. Örneğin Çin ile ilişkilerin bozulmaması amacıyla Kırgızistan topraklarında yaşayan Uygurların Çin'in aleyhine politika yürütmelerine izin vermemiştir.³²⁶ Akayev aynı zamanda, Rusya Federasyonu ile ilişkileri BDT çerçevesinde ilerletmeye çalışmıştır. 1993 yılında kabul edilen anayasaya göre, hükümetin devlet başkanı tarafından atanması ve parlamento dışından olması, buna ek olarak devlet başkanının Rusya Federasyonundaki gibi dış politika konularında geniş yetkilere sahip olması ve ülke güvenlik konseyine başkanlık etmesi, parlamento ve devlet başkanı arasındaki ikilemi artırırken, iç ve dış politika çelişkilerini ortaya çıkarmaktadır.³²⁷

Akayev'in ekonomi ve liberal dış politika yönelimine karşı muhalif kesimler 1993 yılından itibaren eleştirilerinin dozunu artırmışlardır. Bu eleştirileri yapan kesimlerin başında Komünist Parti ve milliyetçi çizgideki partiler gelmekteydi. Komünist Parti'nin başına 1995 yılında tekrar geçen Absamat Masaliev, Akayev'in özellikle liberal ekonomi politikalarına karşı çıkarken dış politikada, Rusya merkezli BDT ve AVET gibi oluşumlara eleştirel bir duruş sergilememesinden dolayı dış politikada milliyetçiler kadar sorun yaratan bir iç dinamik olmamıştır.³²⁸ Kırgız milliyetçiliğinin merkezi, bağımsızlık sürecinde

³²⁵ İç siyasal yaşamda Rus nüfusa karşı özellikle dil hususunda bir tepki mevcut iken dış politikada ise bu tepki yerini Rusya ile işbirliğine bırakmaktadır.

³²⁶ 1993 yılında Adalet Bakanlığı tarafından kayıtlı bir örgütlenme olarak faaliyetlerine izin verilmeyen örgütlerden birisi de Uygur Özgürlük Örgütüdür. bkz. Anderson, **a.g.e.**, s.31.

³²⁷ Almas Chukin, Kırgızistan'da 1993 yılında kabul edilen anayasanın, Fransa'nın başkanlık sistemine benzediğini ve Devlet Başkanının geniş yetkilerle donatıldığını ifade etmektedir. Chukin geniş yetkiler olarak da Devlet Başkanının başbakanı ve yüksek mahkeme yargıçlarını atama, başbakanın sunacağı kabinedeki bakanları ret ve kabul etme hakkı olduğunu tüm bunlara ek olarak da parlamentoyu fesih edecek yetkiye sahip olmasının Devlet Başkanının gücünü gösterdiğini belirtmektedir. Bkz.Chukin, Almas, "Free Kyrgyzstan: Problems and Solutions", **Current History**, April, 1994, s.170.

³²⁸ Devlet Başkanı Akayev, halk önünde parlamentoya karşı güven tazelemek için referandum ve anayasa değişiklikleriyle meşruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Ocak 1994'de yapılan referandumda, Akayev %96.2'sından destek almıştır. 24 Aralık 1995'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde %75 oyla seçilen Akayev, Şubat 1996 yılında Devlet Başkanının yetkilerini genişletilmesi ve yürütme (icra) ile yasama organları arasında bağımsız bir ilişkinin kurulmasını anayasal değişiklikleri referandumla giderek hayata geçirmeyi başarmıştır. Akayev, Parlamentonun kendisine direnç gösterdiği dönemlerde referanduma gitme hakkını kullanarak iktidar gücünü artırmıştır. **Background Notes on Countries of the World 2003: Kyrgyzstan**, April, 2003, <http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=9481530>, Erişim: 14.Ekim 2003.s.1.

büyük rol oynayan Kırgızistan Demokratik Hareketi (KDH), çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte çeşitli fraksiyonlara ayrılmış ve yeni siyasal partiler Kırgızistan siyasal yaşamında yer almıştır. 1991 yılında Topkubek Turgunaliyev ve Omurbek Tekebaev öncülüğünde kurulan Erkin Kırgızistan Partisi (ErK) ılımlı milliyetçi bir söylemle Kırgızistan Parlamentosunda özellikle 1995 yılından itibaren parlamento içerisinde etkili olmaya başlamıştır. ErK içerisinde ortaya çıkan fraksiyonlar bu partinin de bölünmesine neden olmuştur. Böylece Omurbek Tekebaev, partiden ayrılarak Ata Meken Partisini kurmuştur. Bu partilerin daha da sağında yer alan ve diğer bir milliyetçi parti de Asaba'dır. Bu milliyetçi partilerin geneline bakıldığında dil konusunda hassasiyetleri olduğu, Rusça dilinin tekrar resmi dil olmasına karşı çıktıkları ve bununla birlikte bağımsızlık konusunda kültürel sembollere önem verdikleri görülmektedir. Seçimlerde, parlamento içerisinde ağırlıklı güç elde edecek bir oy oranına sahip olmamalarına karşın, bu partiler Kırgızistan Demokratik Birlik Partisi gibi kitle partilerinin de "ulusal" konularda birlikte hareket etmelerini sağlamakta ve etki alanlarını bu şekilde genişletmektedirler.³²⁹

Milliyetçi kesimin %30 civarlarında oy toplaması ve bir baskı gücü olması Akayev'in iç politikada ulusalcı bir çizgiye yakın noktada hareket etmesine neden olmuş ve uzun bir süre özellikle Rus nüfusun Rusça dil talebine ilişkin bir adım atamamıştır. Fakat Rus ve diğer Avrupa kökenli (Ukrayna, Alman) nüfusun Rusya Federasyonuna ve Almanya'ya göçlerinin hızlanması, Kırgızistan'ın ekonomik ve sosyal hayatını derinden etkilemiştir.³³⁰ Çünkü ehliyetli ve uzman çalışanların çoğunun şehir merkezinde yaşayan Rus ve diğer Avrupalı ulusların dışı doğru göçlerinin hızlanması Kırgızistan ekonomisine büyük darbe

³²⁹ 2000 yılında yapılan seçimlerde Kırgızistan Demokratik Birlik Partisi %18.6, Ata Meken %6.5, ERK %4.2, Manas 2.4, ve Asaba 1.5 oy oranında oy alırken, 60 kişinin oluşturduğu Parlamentoda Akayev destekli bağımsızlar 45 sandalyeye sahip olmuşlardır. Daha fazla kentli nüfus ve Ruslar'ın desteklediği Kırgızistan Komünist Partisi ise 27.7 oranında bir oy almıştır. <http://www.electionworld.org/kgvgyzstan.htm> ,Erişim: 23 Eylül, 2005.s.s.1-2

³³⁰ Meryem Kırımlının verdiği rakamlara göre 1989 yılında toplam nüfusun % 21.5'i olan Rus nüfusu 1994 yılında %18'lere kadar gerilemiştir. Kırımlı,s.102.; 1999 yılında yapılan sayıma göre Rus nüfus % 12.5'e gerilemiştir. <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kg.html> ,Erişim:23.

vurmaya başlamıştı. Akayev gerek ülkenin ekonomik ve sosyal dinamiklerin dengesini bozmamak gerekse Rusya Federasyonunun eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki Rus nüfusa ilişkin hassasiyetini bildiğinden, Rus nüfusun yaşam şartlarını iyileştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Akayev, Rusça'nın toplumsal iletişim dili olarak kabul edilmesini sağlayarak önemli bir adım atmıştır.³³¹ Akayev'in bu tutumuna karşın, Kırgız ulusçuluğunun toplum içerisindeki ilişkilerde, özellikle Kırgız dilinin kullanılmasında ısrarcı oluşu ve çalışma yaşamında Ruslara negatif ayrımcılık uygulanması sorununun tam olarak çözülmediğini göstermiştir.³³² Kırgızistan'daki dil sorununun Rusya ve Kırgızistan arasında bir sorun olmaması için Akayev yasal düzenlemelerden hareketle Rusya ile ilişkileri iyi tutmayı başarmıştır.

Kırgızistan ekonomik alanda daha önce de belirttiğimiz gibi liberal ekonomiyi eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en hızlı şekilde uygulamak için hareket eden ülke olmuştur. Kırgızistan bu bakış açısını gerek çok taraflı gerekse ikili bölgesel ve küresel ölçekli ilişkilerine de yansıtmaya çalışmış, liberal ve işlevselci bir yaklaşımla dış ilişkileri sürdürmeyi amaç edinmiştir. Ekonomik ve sosyal alanlarda bu yapılırken askeri ve siyasal konularda bölgesel ve küresel nitelikli kurumlara katılımı kendi "ulusal güvenliğini" sağlamaya çalışmıştır.

Kırgızistan bölge ülkeleri ile işbirliği yaparken çeşitli sorunlar da yaşamaktadır. Kırgızistan'ın ciddi anlamda sorun yaşadığı bölge ve sınır komşusu bir ülke olarak Özbekistan'ın ön plana çıktığı görülmektedir. Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanan

Ekim.2005.s.,2.

³³¹ Bu konuda bkz. Daria Isachenko, "Dealing with minorities: Estonia and Kyrgyzstan in Comparison: Minority Rights and Natural Justice, Budapest: **Civic Education Project, Conference**, Nisan 2001, s.8

³³² Daria Isachenko günlük yaşamda Rus nüfusun karşılaştığı zorlukları şu şekilde ifade ediyor; "Marşutka (Dolmuş) ve Taksi şoförleri, Rusça olarak gideceğiniz yeri ile ilgili soru sorduğunuzda veya istediğiniz olduğunda size tepki vermiyor, Kırgızca konuşmanızı bekliyor", bunun devlet kademelerine yapılan iş başvurularında da görüldüğünü ifade eden Daria Isachenko, ayrımcılığın iş başvurularında özellikle ortaya çıktığını belirtmektedir. Daria Isachenko, **Kişisel Görüşme**,2005.; Isachenko Berlin Humboldt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde akademik çalışmalarını yürütmekte olan Ukrayna-Rus etnik kökenli Kırgızistanlıdır.

sorunların başında, daha önce de bahsettiğimiz gibi Kırgızistan'ın Oş kentinde yaşayan Özbek azınlığın hakları gelmiştir. Bununla birlikte Oş kenti ve Fergana Vadisinde Özbekistan İslami Diriliş Partisi'nin ve silahlı İslami grupların etkili olmalarından dolayı,³³³ Özbekistan, Kırgızistan'ın kendi sınırlarını koruma kapasitesi olmadığını iddia ederek Kırgızistan'ın Oş kentine sınır ötesi hava saldırıları düzenlemiştir.³³⁴ Özbekistan'ın sıklıkla hava hareketleri düzenlemesi, Kırgızistan'daki hemen tüm kesimler tarafından tepkiyle karşılanmış ve Özbekistan'ın bölgesel bir hegemonya kurma peşinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Özbekistan'ın bu şekilde bir politika izlediği düşüncesinin hakim olması, Kırgızistan'da yaşayan Kırgız ve Rus nüfusun, Rusya Federasyonu öncülüğünde BDT çerçevesinde oluşturulan bölgesel kolektif güvenlik yapılanmalarına katılıma sıcak bakmalarına neden olmaktadır. Sovyet sonrası Özbekistan'a karşı Rusya Federasyonunu denge unsuru olarak görme eğilimi, daha önce de bahsedildiği gibi tarihsel bir arka plana dayanmaktadır. Bu çerçevede, Akayev'in devlet başkanlığı döneminde Rusya'nın tarihsel olarak vazgeçilmez bir ortak olduğu sürekli vurgulanarak Özbekistan karşısında Rusya'nın desteği bir denge unsuru anlamında sağlanmıştır.³³⁵

³³³ Farideh Heyat, Kırgızistan'da İslami değerlerin yeniden inşa edildiğini ve bu süreçte Türkiye ve Suudi Arabistan kaynaklı maddi gücün sağlandığını belirtirken, özellikle Oş kentinde açılan teoloji enstitüsü ile birlikte İslamın toplum içerisinde güç kazandığını iddia etmektedir. Heyat, İslamın güç kazanmasında Kırgızistan'ın ekonomik bakımdan fakir kalmasının da en önemli etkenlerin başında olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Farideh Heyat, "Re-Islamisation in Kyrgyzstan: gender, New Poverty and the Moral Dimension", **Central Asian Survey**, Volume. 23, No: 3-4, 2004.

³³⁴ 1999 yılında Özbekistan tarafından düzenlenen hava saldırılarına Kırgız sivillerden 4 kişi ölmüş ve 17 kişi yaralanmış ve Kırgızistan ile Özbekistan arasında gerilimin arttığı Olcott tarafından belirtilirken, yine Olcott, Özbekistan'ın, Kırgızistan'daki Oş bölgesinde ve Fergana vadisinde toprak iddiasının bir parçası olarak yorumlamaktadır. Daha fazla detay için bkz. Martha Brill Olcott, "Central Asia: Common Legacies and Conflicts, Roy Allison and Lena Jonson (Ed.), **Central Asian Security: The New International Context**. Washington: Brookings Institution Press.2001, s.s.32,39.

³³⁵ Askar Akayev, Haziran 1992'de yaptığı açıklamada şöyle diyordu: "Kırgızistan ve Rusya arasındaki karşılıklı ilişkilerin 205 yıl öncesine dayanmaktadır. Tam 205 yıl önce Kırgız eşrafi, Rus İmparatorluğunun korumasına ihtiyaç duyduklarından dolayı kendi elçilerini ilk kez St.Petersburg'a göndermişlerdir. Bizim dostluğumuz ve işbirliğimiz bu tarihe dayanır. Parlak an ve anlar vardır ki bugün artarak tartışılır. Bizim ilişkilerimiz asla dışlanamayacak, parlak ikili ilişkilere dayalı bir karaktere sahiptir. " Aktaran: Tatiana Shaumian, "Foreign Policy Perspectives of the Central Asian States", Touraj Atabaki ve John O'Kane (Ed). **Post-Soviet Central Asia**, Tauris & Co.Ltd, 1998, s.66.

Kırgızistan'ın Özbekistan ile sorunları sadece Kırgızistan'daki Özbek azınlık, Oş ve Fergana Vadisindeki İslami akımlar ile sınırlı kalmamıştır. Bunlara ek olarak iki ülke arasında doğal kaynakların kullanımı üzerine de çeşitli problemler yaşanmakta ve konunun ekonomik boyutu ön plana çıkmaktadır. Kırgızistan'ın doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları bakımından fakir olmasından dolayı, Sovyet döneminden itibaren bu ülkenin Özbekistan'dan doğal gaz almasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği sonrası dönemde gerek fiyat anlaşmazlıkları gerekse Özbekistan'ın bu kaynağı siyasal alanda etkili kullanma isteğinden dolayı belli dönemlerde iki ülke arasında gerginlik yaşanmış ve Kırgızistan da Özbekistan'ın Fergana Vadisinin su ihtiyacını karşılayan su kaynaklarında özellikle bahar ve yaz dönemlerinde kesintiler yapmış, kesintiler yapma tehditlerinde bulunmuş ve bulunmaktadır.³³⁶

Kırgızistan ile Özbekistan arasında süreklilik kazanmış bir gerilimin olması, Kırgızistan'ın diğer bölge ülkeleri ve uluslar arası kurumsal yapılarla ilişkilerini sıkı şekilde geliştirmesine neden olmaktadır. Kuşkumbaev'in de belirttiği gibi, Kırgızistan için bölge ülkeleri arasında gerek tarihsel, gerekse kültürel olarak benzer özelliklere sahip olan Kazakistan ekonomik ve sosyal alanlardaki işbirliği için iyi bir ortak, siyasal anlamda ise Özbekistan'a karşı iyi bir denge unsuru olmaktadır.³³⁷ Kırgızistan ve Kazakistan arasında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte sınır sorunu çıkmasına karşın her iki ülke bu sorunu görüşmelerine karşın çözememişler fakat hiçbir zaman aralarındaki ilişkilerin merkezine bu sorunu da koymamışlardır. Bu noktadan hareketle hem siyasal nitelikteki sınır sorununu temelden çözecek, hem de iki ülke arasındaki ekonomik ve sosyal entegrasyonu sağlayacak

³³⁶ D.A.Trofitov, "Etnoterritorialnii i Pogranichnii Problemi v Tsentralnoi Azii", A.D.Voskrenskii i K.P.Borişpolets, (Ed), **Severo-Vostochnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeisvii**, Moskva, Rosspen, 2004, s.434. ; Onaran'da Fergana Vadisinin tarih içerisinde de zengin bir tarım potansiyelinden dolayı hakim olunmak istenen bir yer olduğunu belirtirken, bu bölgenin bundan dolayı etnik çeşitliliğinin olduğunu, Özbek, Tacik, Kırgız ve Rusların bu bölgede yaşadıklarını ve Rusların 20.yüzyıl başlarından itibaren tarımsal potansiyelden dolayı bu bölgeye göç ettiklerini ifade etmiştir. Daha fazla detay için bkz.Yalman Onaran,, "Economics and nationalism: the case of Muslim Central Asia", **Central Asian Survey**, Volume.13, No:4, 1994, s.494.

³³⁷ Bkz.,Sanat Kuşkumbaev, "Tsentralnoaziatskaya İntegratsiya v Kontekste İstorii i Geopolitiki", http://www.ca-c.org/Journal/16-1998/st_04_kuskumb.shtml, Erişim: 15 Kasım 2003, s.12.

olan adım, 24 Temmuz 2001’de Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev ve Kırgızistan devlet başkanı Akayev arasında Bişkek’te imzalanan antlaşmayla atılmıştır. Bu antlaşmayla birlikte iki ülkenin 350 kilometrelik sınırı tamamıyla serbest geçişe açılarak sınırsızlaştırılmıştır.³³⁸ Kazakistan’ın Özbekistan ile genel anlamda Orta Asya bölgesine hakim olmak için giriştikleri mücadele de, Kırgızistan ve Kazakistan’ın öteki üzerinden sıkı ilişkiler geliştirmelerine bir dış etken olarak etki etmiştir. Kırgızistan’ın ikili ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan ülke de Tacikistan’dır. Tacikistan’ın Pamir bölgesinde yaşayan Kırgız nüfusun varlığı ve bununla birlikte Fergana Vadisinin paylaşımı, kökten dinci akımların Tacikistan üzerinden Kırgızistan’a geçişleri, Tacikistan ile temel sorunlar olarak ortaya çıkmasına karşın, Tacikistan yönetiminin Tacikistan içerisinde bulunan Özbek nüfusa ve Özbekistan’ın, Tacikistan İç Savaşı sırasında yürüttüğü politikadan rahatsızlık duymasından dolayı Kırgızistan ve Tacikistan, anti Özbekistan politikası üzerinden iyi ilişkilere sahip olmuşlar ve bu ilişki düzleminde her ikisi de Rusya Federasyonu ve onun öncülüğünde kurulan uluslar arası yapılanmalarda birlikte hareket etmişlerdir.

4.2.2 Liberal ve İşlevselci Yaklaşımla Bölgesel Örgütlenmelere Yönelim

Kırgızistan, bölgesel örgütlenmelere bağımsızlığını kazanmasından itibaren sıcak bakmıştır. Bölgesel örgütlenmelere katılım konusunda önceliği Alma-Ata zirvesiyle birlikte BDT’ye üye olmaya ve onun çerçevesindeki faaliyetlere vermiştir. Özellikle güvenlik konusunda gerek silah gerekse insan gücü bakımından Kazakistan ve Özbekistan gibi bölge ülkelerine kıyasla yetersiz bir konumda olan Kırgızistan, bu zaafını daha önce de belirttiğimiz gibi tarihsel işbirliği ortağı olan Rusya’nın öncülüğünde BDT çatısında gerçekleştirilen kolektif güvenlik konsepti ile kapatmaya çalışmıştır. Kırgızistan BDT’nin 15 Mayıs 1992 yılında Taşkent’te gerçekleştirdiği zirvede, BDT’nin Kolektif Güvenlik antlaşmasına taraf olmuş ve BDT Birleşik Silahlı Kuvvetlerinde de yerini almıştır. Askeri güç anlamında Kırgızistan yetersiz olmasına karşın, Tacikistan İç Savaşı boyunca

³³⁸ Trofitov, **a.g.m**, s.444.

oluşturulan BDT sınır güçlerine sembolik olsa da asker göndermiştir. Kırgızistan, güvenlik konusunda BDT çerçevesinde gerçekleştirilen tüm oluşumlara sıcak bakmıştır. 11 Ekim 2000’de Bişkek’te gerçekleştirilen kolektif güvenlik ile ilgili zirvede, kolektif güvenlik antlaşmasının genişletilmesine ve askeri alanda BDT üyeleri arasında koordinasyonu sağlayan antlaşmaya da taraf olunarak, BDT’nin Orta Asya’da gerçekleşen güvenlik şemsiyesi içerisinde yer almıştır.³³⁹ Kırgızistan bölge içerisinde çok amaçlı bir oluşum olarak adlandırabileceğimiz, ŞİO’da da yer almıştır. ŞİO çerçevesinde Çin’le ilişkiler güvenlik boyutu anlamında, özellikle ayrılıkçı hareketler, terör örgütleriyle mücadele ve sınır güvenliklerinin geliştirilmesi çerçevesinde gelişmiştir.

Kırgızistan güvenlik ile ilgili bölgesel oluşumlarda sadece BDT içerisinde değil, aynı zamanda çok yönlü dış politika çerçevesinde NATO ile 1996 yılında Barış İçin Ortaklık (BİO) antlaşmasıyla askeri alanda işbirliğine dayanan ilişkiler de kurmuştur. NATO ile kurulan bu ilişki sürekli olarak Rusya Federasyonunun dış politikasına paralel şekilde gelişmiştir. 1996 yılında NATO’nun BİO programına katılırken dahi Kırgızistan devlet başkanı Akayev, Rusya Federasyonunun kendilerinin doğal ittifakları ve ortaklarının olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, Kırgızistan 1997 yılında Rusya Federasyonunun NATO’nun genişlemesine karşı ortaya koyduğu politikayı benimsediğini açıklamıştır.³⁴⁰ Fakat buna rağmen gerek ABD gerekse Batılı kurumlarla ilişkiler korunmuş ve AGİT, İslam Konferansı Örgütü ve EİÖ’ne üyelikle uluslar arası kurumlarla ilişkilerin geliştirileceği ve çok yönlü bir dış politika sürdürüleceği izlenimi verilmiştir. Kırgızistan’la ilgili siyasal ve askeri güvenlik anlamında uluslar arası ilişkiler açısından en radikal değişiklikler 11 Eylül 2001 sonrası, Afganistan operasyonu sırasında gerçekleşmiştir. Kırgızistan Devlet Başkanı Akayev, bu dönemde muhaliflerine karşı da otoriterleşirken, dış politikaya ilişkin tekçi bir söylemini ve karar alma sürecini de pekiştirmiştir. Akayev, terörizme karşı uluslar arası

³³⁹ Bu antlaşmaya ek olarak, 24-25 Mayıs 2001’de Erivan’da, Hızlı Kolektif Güvenlik Müdahale Gücünün de (**Kolektivnih Sil Bistroyvo Razvertivaniya**) oluşturulması eklenmiştir. Daha fazla detay için bkz. Salie, ve Usubaliev, **a.g.e.**, s.458.

³⁴⁰ Curtis E.Glenn, **Country Datas**, March 31, 1997, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7637.html> Erişim: 21 Eylül.2003, s.15.

savaşı ve ABD'nin bölgede askeri üs açma girişimlerine destek verdiğini belirtmiştir.³⁴¹ Akayev'in buna destek vermesinin çok yönlü bir dış politikanın parçası olduğunu söyleyebiliriz. Buna ek olarak Kırgızistan'ın Rusya Federasyonu, ABD ve NATO arasında kurulan ilişkilere paralel bir dış politika belirlediğini de iddia edebiliriz. Sonuç olarak Kırgızistan, ABD'ye Afganistan'da ve bölgede istikrar sağlanana kadar bir hava üssü vermiştir.³⁴² Rusya Federasyonu, "uluslar arası terörizmle mücadele" çerçevesinde, ABD'yle diyalog ve NATO-Rusya Ortaklık Konseyini kurmasına karşın, bölgede tam anlamıyla Atlantik ve Batı eksenli bir egemenliği kabul etmemesinden dolayı Eylül 2003 yılında Kırgızistan ile yapılan antlaşma sonucunda, Kırgızistan'da askeri hızlı müdahale gücü üssü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu sadece Rusya Federasyonunun değil aynı zamanda Kırgızistan yönetiminin de isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ve yönetimdeki seçkinler, çok yönlü bir dış politikayı benimsemelerine karşın, Rusya Federasyonunu daima Kırgızistan için iyi bir ortak ve vazgeçilmez destekçi (big brother) olarak görmüşlerdir. Rus üslerinin, Kırgızistan'a yerleşmesi, BDT çerçevesinde 2001 yılında imzalanan BDT Kolektif Güvenlik Antlaşmasına taraf olunması ve 2003 yılında KGAÖ'ya katılım, Kırgızistan'ın Rusya Federasyonu ile ilişkilerini yeniden ilerlettiğinin bir kanıtıdır. Rusya Federasyonu ve Kırgızistan arasında varılan antlaşmaya gerekçe olarak, kolektif güvenliği tehdit eden bir unsur olarak, bölgedeki İslami terörist akımlar gösterilmektedir.³⁴³ Kırgızistan, İslami terörist hareketlerle mücadelede güvenliği için Rusya Federasyonunu tarihsel bir ortak olarak algılanırken, son dönemde ŞİÖ çerçevesinde benzer ilişki biçiminin Çin ile de yaşamaya başlamıştır.

³⁴¹ BBC NEWS, Country profile: Kyrgyzstan, <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pac...>, Erişim: 30 Mart 2005, s.1

³⁴² ABD kongre üyesi David Hobson 3 Mart 2002'de Kırgızistan'daki ABD üssüne yaptığı ziyarette, ABD'nin Kırgızistan'da sonsuza dek bir üs bulundurmayacağını, bu üssün Afganistan'ın istikrara kavuşturulma sürecinde var olacağını belirtmiştir. bkz. BBC NEWS: US troops to stay in Kyrgyzstan, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/1852387.stm>, Erişim: 07. Kasım 2003, s.1

Yakın çevresi dışında bulunan uluslar arası kurumlarla kurulan işbirliğine karşın, Kırgızistan entegrasyonist anlamda kurumsal ilişkileri yine eski Sovyet Birliği Cumhuriyetleri ile birlikte kurmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz siyasi ve askeri anlamdaki BDT çerçevesindeki kolektif güvenlik konsepti dışında, BDT'nin kurumsal yapısı dışına taşan, fakat ekonomik ve sosyal entegrasyona sıcak bakan BDT ülkeleriyle ve Çin'le siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilere büyük önem verilmiştir. Liberal, işlevselci bir dış politikayı temel alan Kırgızistan, petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmamasına karşın altın, uranyum ve zengin su kaynaklarına sahip olduğundan bu kaynakları ekonomik kullanıma dönüştürmeye çalışmıştır.³⁴⁴ Kırgızistan aynı zamanda kendisini ekonomik ilişkilerin ve ticaret yollarının merkezinde görmüş ve bu bağlamda ekonomik ilişkilerin rotasında ülkenin liberal ticari koşulları sunan bir köprü vazifesi göreceği Kırgızistan yönetimi tarafından sürekli dile getirilmiştir.³⁴⁵ Liberal ekonomi politikasının oluşturulmasının sebeplerinden birisi de, Kırgızistan'ın, Türkmenistan veya Kazakistan gibi petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmamasıdır. Çünkü Türkmenistan ve Kazakistan örneğine baktığımızda her iki ülke de zengin doğal kaynaklarının kullanımını çok uluslu şirketlerin kontrolüne vermemekte ve devletin ulusal düzeyde pay almasını sağlamaktadırlar. Kırgızistan ise bu gibi doğal kaynaklara sahip olmaması nedeniyle ekonomik çekim merkezini yaratmak için liberal ekonomi ve finans politikalarını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.³⁴⁶ Kırgızistan'ın liberal ekonomi politikalarını uygulamayı amaç edindiğine dair göstergelerden bir tanesi de, 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) üye olan ilk eski Sovyet Cumhuriyeti olma özelliğidir. Kırgızistan WTO'ya üye olduktan sonra

³⁴³ Bkz.BBC NEWS,Kyrgyzstan agrees Russian base, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/world/asia-pacific/3129582.stm> , 7 Kasım 2003s.1

³⁴⁴ Turar Koiçev,"Kırgızskaya Respublika Na Puti Peremen", **Tsentrálnaya Aziya i Kavkaz** http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_13_kojchuev.shtml , Erişim: 18 Ağustos 2005.s.1.

³⁴⁵ Kırgızistan Dış İşleri Bakanlığı üst düzey yetkilisi Asanbek Osmanaliyev, 26 Haziran 2001 tarihinde bir konferansın açılış konuşmasında şöyle diyordu: "Bulunduğumuz bölge Batı ve Doğu arasında bir jeo-ekonomik anlamda köprüdür ve bu bölgede Orta Asya Ekonomik Topluluğu çerçevesinde ekonomik ve sosyal birliği, aynı zamanda da bölgesel güvenlik sistemini yerleştirmeyi arzuluyoruz", bkz. **Budutşii Gosudarst Tsentralnoi Azii:Vmeste ili?**...,Bişkek: Materiali Mejdunarodnoi Konferentsii,Konrad Adenaur, 2001, s.8.

³⁴⁶ Kırgızistan'da GSMH'nın %30'u kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden oluşmakta ve bu "Kara Ekonomi" olarak adlandırılmaktadır. Glenn, **a.g.m**, s.s.12-13.

özellikle dış ticarete dayalı ilişkilerde liberal ekonomi politikasını ön plana çıkarmıştır.³⁴⁷ Kırgızistan WTO üyeliğinden hareketle GATT çerçevesinde yapılan uygulamaları da gerçekleştirmiş ve tam anlamıyla liberal bir ekonomi politiği dış ticari ilişkilerde benimsediğini ortaya koymuştur.³⁴⁸

Kırgızistan, yakın çevresindeki uluslar arası ekonomik kurumsal yapılanmalara da yakın durmuştur. Orta Asya ölçeğinde BDT'nin ekonomik anlamdaki tüm oluşumlarına katılan Kırgızistan, BDT'nin ekonomik anlamda işlevini tam olarak verimli yerine getirememesinden dolayı ağırlığı diğer bölgesel çok taraflı antlaşmalara ve diğer örgütlenmelere önem vermiştir. Kırgızistan, bu yaklaşımdan hareketle ilk olarak 1994 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğuna katılmıştır. Bu topluluğun da beklenen şekilde işlevsel bir niteliğe kavuşmadığı kısa zaman içerisinde görülmüştür. Özellikle gerek Kırgızistan, gerekse diğer bölge ülkelerinin, Özbekistan ile yaşadıkları ikili sorunlar bölgesel işbirliği noktasındaki kurumsallaşmaları da engellemiştir.

Kırgızistan'ın, Avrasya coğrafyasında karşılıklı ticaret hacmi bakımından en fazla ilişkiye girdiği ülkelerin başında Rusya Federasyonu gelmektedir. 2004 yılının sonundaki verilere göre toplam ihracatın % 19.1'i ve toplam ithalatın %22.3'ü Rusya ile kurduğu ekonomik ilişkilerden oluşmakta ve Rusya Federasyonu hem ihracat hem de ithalat bakımından Kırgızistan'ın ikinci büyük ticari ortağı olmaktadır.³⁴⁹ Tarihsel bağlar, demografik yapı ve güvenlik zaafına, yoğun ekonomik ilişkilerin de eklemlenmesi,

³⁴⁷ Liberal merkezli ekonomi politikalarının iç üretimi olumsuz etkilediği ve özellikle Çin'in ucuz iş gücünden dolayı, Kırgız piyasasına ucuz mal sürmesiyle, Kırgızistan içerisindeki küçük ölçekli işletmelerin kapanmak zorunda kaldığı ve işsizliğin arttığı iddia edilmektedir. Daria Isachenko, Kişisel Görüşme, 2005.

³⁴⁸ Kırgızistan bu çerçevede GATT antlaşmasının önemli hükümlerinden 1 ve 24. Maddelere taraf olmuş bununla birlikte 1994 yılında WTO'ya üyeliğe hazırlık çerçevesinde %10 seviyesine düşürdüğü ithal gümrük tariflerini 2000 yılından itibaren %5.2 oranına düşürmüş, ABD, AB ve diğer liberal ekonomi politiği destekleyen ve GATT antlaşmasına taraf ülkelerle bu uygulama çerçevesinde ticari ilişkileri gerçekleştirmeye başlamıştır. bu konuda bkz. Anarkan Rahmonova, "Kyrgyzstan: Accession to the World Trade Organization", **Accession to the World Trade Organization: Issues and Recommendations for Central Asian & Caucasian Economies in Transition**, New York: UN Publications, 2001, s.s.219-236.

Kırgızistan'ın Rusya Federasyonu öncülüğündeki ekonomik yapılanmalara sıcak bakmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın önderliğinde 1996 yılında oluşturulan çok taraflı gümrük birliği antlaşmasına katılmıştır. Kırgızistan, bu antlaşmaya dayanarak Ekim 2000'de oluşturulan, ekonomik ve sosyal bir entegrasyonu öngörerek uluslar arası bir örgüt haline gelen AVET'e de üye olmuştur. Gümrük birliği, işgücünün serbest dolaşımı gibi konularla ilgili çok ileri boyutta adımlar atılan bu örgütlenme BDT'nin güvenlik konusunda gerçekleştirdiği fakat ekonomik anlamada eksik bıraktığı noktaları tamamlamış ve Kırgızistan da bu oluşumun içerisinde yer almıştır. Kırgızistan, yakın çevresi (eski SSCB) dışında kalan ülkelerle de liberal ekonomik düşünce çerçevesinde ilişkilerini gerçekleştirmiştir. Bunun dışında sermaye yoğunluğu yüksek olan şirketlerin ülkeye yatırımları teşvik edilmiştir. Bu çerçevede en değerli yer altı kaynağı olan altın madenlerinin Kumtor bölgesinde işletilmesi Kanadalı Cameco şirketine verilmiştir.³⁵⁰ Çıkarılan altının en büyük alıcısı ise dünyanın önemli ticaret merkezleri arasına giren Birleşik Arap Emirlikleridir.

Kırgızistan Akayev döneminde liberal ekonomi felsefesi temelinden hareketle ekonomik ilişkileri tüm ülkelerle en üst düzeyde sürdürmeyi amaçlarken, bu ilişkiler daha çok hükümetler arası bir düzeyde kalmış sadece AVET çerçevesinde oluşturulan gümrük birliği ve oluşturulması hedeflenen para ve finans birliği konularında ulus üstü bir yapılanmaya ilişkin adım atmıştır.³⁵¹ Güvenlik konularında ise özellikle BDT çerçevesinde Rusya'nın yönünde hareket etmiş ve BDT'nin önder ülkesi olan Rusya'nın güvenlik politikaları kabul görmüştür. Bu kabul görme de hükümetler arası bir ilişki düzeyinde gerçekleşmiştir. ŞİÖ bakış da daha çok işbirliği ve klasik işlevsel bir çerçevede ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle, Kırgızistan ulus üstü bir oluşuma yönelik hareketlenmesini AEB üzerinden

³⁴⁹ <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kg.html>, Erişim: 4 Nisan 2005, s.5.

³⁵⁰ Anderson, **a.g.e**, s.77.

³⁵¹ Kırgızistan sadece AEB ile ileri düzeyde entegrasyona yönelik kurumsal bir ilişkiye girmesine karşın WTO üyeliği çerçevesinde de GATT politikalarına uyum göstermekte ve yapısal uygulamalarına yönelik uyumu da iç hukuktaki düzenlemelerle sağlamaktadır. fakat bilindiği üzere WTO ve GATT çerçevesinde ortak para birimi kullanma ve sosyal güvenlik vs uygulamalar yoktur.

gerçekleştirme olasılığına sahiptir. Akayev döneminde izlenen bu dış politikayı liberal Avrasyacı bir politika olarak değerlendirirken ve Avrasyacılığın bölgesel işbirliği yanını ortaya koyarken dış politikanın Atlantik kurumlarına kapalı olmayan Rus Avrasyacılığından farklı bir muhtevaya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.3 Akayev'in Devrilmesi ve Bakiyev Dönemi: Dış Politikada Süreklilik

Askar Akayev ve parlamento arasında var olan anlaşmazlıklar daha öncede bahsettiğimiz gibi 1993 yılından itibaren ortaya net bir şekilde çıkmaya başlamıştır. Akayev, 1996 yılında yapılan referandum sonrası görev ve yetkilerini artırmış ve 2000 yılındaki parlamento ve devlet başkanlığı seçimleri öncesi otoriter ve yolsuzluklarla anılan yönetimini pekiştirmeye başlamıştır.³⁵² Akayev, kendisine siyasal anlamda meydan okuyabilecek olan siyasal kişilikleri marjinalleştirmek için görevden uzaklaştırmaya ve siyasal düşünce suçlusu olarak mahkum etmeye başlamıştır. Bu politikaya paralel olarak Ar-Namıs partisi lideri Feliks Kulov Mart,2000'de tutuklanmıştır. Kulov, Ağustos 2000'de serbest bırakılmasına karşın Şubat 2001 yılında tekrar tutuklanmış ve Akayev'in Mart 2005'de devrilmesine kadar siyasi düşünce suçlusu olarak tutuklu kalmıştır.³⁵³ Akayev, 2000 yılında yapılan seçimlerde siyasal partilerin parlamentoda temsil oranını azaltmaya başlamış hemen ardından yapılan devlet başkanlığı seçiminde de % 77.3 oranında bir oyla devlet başkanı seçilmiştir. Akayev aldığı oy oranıyla birlikte kendisini daha fazla güçlü hissetmiş ve geçmişteki Kırgız geleneklerine dayalı olarak kendi akrabalarının ve bölgesel seçkinlerinin, usta-çırak (patronage-client) ilişkisine dayalı olarak devletin üst kademelerinde görev almasını sağlamıştır. Bununla birlikte otoriter yönetimini güçlendirirken, muhalif kesimlerin siyasi suçlu olarak tutuklanması veya faili meçhul cinayetlere uğramaları,

³⁵² Kırgızistan'daki siyasal anlamda yapılan yolsuzlukların dünya standartları ile karşılaştırılması için bkz. Murat Çokgezen, "Corruption in Kyrgyzstan: the facts, causes and consequences", **Central Asian Survey**, Volume.23.No:1, 2004. ; Akayev özellikle 1995'den itibaren sivil toplum kuruluşlarına ve basına karşı baskıcı bir politika izlemiştir. Örneğin, 1995 yılında Res publika, 1997 yılında Kriminal, 1998 yılında da Asaba adlı gazeteler kapatılmıştır. Bununla birlikte gazeteciler ve muhalifler tutuklanmıştır. Bu konuda bkz. John Anderson, "Creating a Framework for Civil Society in Kyrgyzstan", **Europe-Asia Studies**, Vol. 52, No: 1, 2000, s.s.86-87.

Kırgızistan'ın iç siyasetinde temel özellikler olarak 2002 yılıyla birlikte ön plana çıkmaya başlamış ve muhalif liderlerden Azimbek Beknazarov'un ölümünün ardından Akayev'e karşı muhalefet birlikte hareket etmeye başlamıştır.³⁵⁴

Muhalefet, eski başbakan, Kurmanbek Bakiev liderliğinde, Mart 2005'de yapılan parlamento seçimlerine, Akayev tarafından olumsuz yönde müdahale yapıldığı ve seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Gürcistan ve Ukrayna'daki "Kadife Devrimi" andıran şekilde örgütlenen muhalefet güçleri önce şehir merkezinde daha sonra ise parlamento ve devlet başkanlığı sarayı önünde gösteriler yapmış ve sonuç olarak seçimlerin iptal edilmesine ve devlet başkanı Askar Akayev'in ülkeyi terk etmesine ve Moskova'ya sığınmasına sebep olmuştur.

Kurmanbek Bakiev, "Kadife Devrimle" birlikte vekaleten devlet başkanlığı görevini yürütürken, 26 Haziran 2005'de yapılan seçimler sonucu devlet başkanlığı görevine getirilmiştir. Siyasi tutuklu olan Felix Kulov ise başbakanlık görevine getirilmiştir. Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen "Kadife Devrim"den farklı olarak, Kırgızistan'daki devrim sürecinde ve sonrasında, Rusya Federasyonuna karşı herhangi bir karşı söylem geliştirilmemiştir.³⁵⁵ Öyle ki, Kurmanbek Bakiev, 26 Mart 2005'de yaptığı açıklamada; "Kırgızistan'ın Rusya'dan uzak kalması imkansızdır, bilakis bundan böyle Rusya ile ilişkilerimizi daha fazla derinleştirerek ileriye götüreceğiz", şeklinde bir ifade

³⁵³ Olcott, Martha Brill, "Tsentralnaya Aziya: Perspektivi Smeni Vlasti", **Pro et Contra**, Yulay-Agust, 2005, s.s.54-55.

³⁵⁴ Muhalif figürlerden Azimbek Beknazarov, siyasi tutuklu olduğu sırada sağlık sorunları yüzünden hayatını kaybettiği devlet görevlileri tarafından belirtilmiştir. Fakat Beknazarov'u destekleyenler özellikle Celalabad Oblastına bağlı Ak-Su kentinde çeşitli gösteriler ile Akayev yönetimini protesto etmişler ve Beknazarov'un ölümünden Akayev'i sorumlu tutmuşlardır. Bu olay Kırgızistan'da gerilimin ve siyasal kutuplaşmanın artmasında bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Daha fazla detay için.bkz.ibid.s.57.

³⁵⁵ "Kadife Devrimin" hemen ardından 30 Mart 2005'de,Kırgızistan Dış İşleri Bakanlığının yaptığı resmi açıklamada, Bakiev'in Devlet Başkanlığı görevine vekalet ettiği ve 26 Haziran 2005'de Devlet Başkanlığı seçimlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda dış politikada bir değişikliğin olmadığı, Kırgızistan'ın, Rusya, ABD, Almanya, Çin,Japonya ve diğer ülkelerle işbirliğine devam edeceği belirtilmiştir. Birleşmiş Milletler ve bölgesel örgütlerle de: BDT, AGIT, ŞİÖ ile ilişkilerin yoğun şekilde devam edeceği ifade edilmiştir. **Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic**, 30 Mart 2005, <http://www.mfa.kg/read.php?i=61> ,Erişim:28 Ekim 2005.s.s.1-2.

kullanmıştır.³⁵⁶ Felix Kulov ise 27 Mart 2005’de Fransız Liberation gazetesine verdiği demeçte, Kırgızistan’ın hem ABD’ye hem de Rusya’ya evet diyecek bir pozisyonda olduğunu belirtmiştir.³⁵⁷ Kırgızistan’da ortaya çıkan, “Kadife Devrim”, ve iktidar değişimi görüldüğü üzere Rusya Federasyonu karşıtı bir düzlem çerçevesinde gelişmemiştir. Dış politika açısından tam bir belirginleşme olmamakla birlikte, ülkenin ekonomik ve coğrafi şartlarından dolayı dış politika çizgisinde bir değişikliğin kısa dönem içerisinde beklenmediğini öngörebiliriz.

Kırgızistan’ın dış politika yönelimde fazla bir değişiklik olmamakla birlikte 2000 yılında AVET’e, 2003 yılında ise KGAÖ’ne katılımı ve BDT çerçevesindeki güvenlik antlaşmalarına taraf olmasıyla birlikte Rusya Federasyonunu hâla daha en kendisi için güvenlik sağlayıcı bir güç olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bununla birlikte, son dönemde ABD’nin üstlerini Kırgızistan’dan ve Orta Asya’da ne zaman çekeceğine ilişkin ŞİO çerçevesinde yapılan çağrılarda Kırgızistan’ın Rusya Federasyonu ve Çin’le birlikte hareket etmesi ABD’nin etki alanında uzaklaşmaya çalıştığını ve bölgesel anlamdaki hükümetler arası işbirliği yapılanmalarına daha sıcak baktığının açık bir göstergesidir.

4.3 Bölgesel Güç Olma İsteğinden Rusya ile İttifak İlişkisine Özbekistan

Özbekistan, Orta Asya coğrafyasının merkezinde yer alan bir ülke olarak 4. yüzyıldan itibaren birçok istilaya uğramış ve uygarlığa tanıklık etmiştir. Büyük İskender’den başlayarak, Araplar, Selçuklular, Cengiz Han, Timur gibi dönemlerinin bölgedeki başat güçleri bugünkü Özbekistan’a ve Tacikistan’ın kuzeyine egemen olmuşlardır. İmparatorluklar, hanlıklar ve aşiretler Özbekistan tarihini oluşturan başlıca temel unsurlar olmuştur. Özbeklerin bölgedeki diğer Türk kavimlerinden en farklı yönü yerleşik hayatı seçmiş bir kavim olmalarıdır. Yerleşik hayat tarzıyla diğer Türk kavimlerinden farklı bir

³⁵⁶ Açıklamayı Aktaran: Sergei Borisov, **Transitons Online**, 4/4/2005, http://web35.epnet.com/citation.asp?tb=1&_ug=sid+27638923%2D1829%2D41E9%..., Erişim: 21 Ekim 2005, s.2.

³⁵⁷ A.g.e.s.2.

yapıya sahip olan bu halk tarih içerisinde 13 ve 14. Yüzyıllarda Özbek olarak anılmaya başlamışlardır. Özbeklerin, Sir Darya'nın kuzeyi ve bugünkü topraklarda 15. Yüzyıldan itibaren tam anlamıyla ayrı hanlıklar şeklinde var olmaya başlamışlardır.³⁵⁸ Özbek adının ise Tatar asıllı Giyabeddin Muhammed Özbek Farisi'nin bu bölgede hüküm sürmesiyle birlikte *Özbek* adının kullanılmaya başlandığı iddia edilmektedir.³⁵⁹ Bu görüşün dışında Özbeklerin kökenine ilişkin, Sovyet tarihçilerinden Yakubovsky, Özbeklerin 10-11 yüzyıllarda Türk kavimlerinden Karlukların bir parçası olarak ortaya çıktığı düşüncesini 1940'lı yıllarda iddia etmiştir.³⁶⁰ Bu dönem içerisinde Semenov ise Özbeklerin 16.yüzyılda Seybani Hanlığına bağlı konfederal bir yapıda yaşayan göçer kabilelerin birliği sonucu oluştuğunu iddia etmiştir.³⁶¹ Semenov'un özellikle Özbekleri göçebe olarak yorumlayan görüşü Orta Asya ile ilgili literatür içerisinde genel kabul görmemekle birlikte, Özbeklerin yarı yerleşik ve göçebe bir yaşam tarzını benimsedikleri görüşünün de varlığını belirtmeliyiz.³⁶² Günümüzde Özbekistan'da Özbek ulusunun "Çağatay Ulusu" yada "Kıpçaklara" dayandığına ilişkin görüş daha ağırlıkta olmaktadır.³⁶³ Özbekler çeşitli uygarlıkların egemenliği altında kalmıştır. Göçebe Moğol ve Türk kabilelerinin yanı sıra yerleşik hayatı benimseyen Fars kökenli halkalardan (Sartlar) Araplara kadar farklı uygarlıkların varlıklarına tanıklık etmişler ve etkileşimler yaşamışlardır. Özbek tarihinin modernite ile tanışmasını ve modernleşme süreciyle ilişkiye geçmesini Rus İmparatorluğunun Orta Asya'nın merkezine (Türkistan) egemen olmaya başlamasıyla birlikte olduğunu söyleyebiliriz.

³⁵⁸ Edward Allworth, "Encounter", Edward Allworth (Ed.), **Central Asia: 130 Years Russian Dominance, A Historical Overview**, Third Edition, London: Duke University Press, 1994, s.22.

³⁵⁹ Büşra Ersanlı, Özbekistan tarih ders kitaplarında Özbek Han'a Özbekistan'a isim veren bir kişi olarak hiç vurgu yapılmadığını ve Özbek halkının 10. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıktığı ve "Çağatay ulusu" ya da "Kıpçaklarla" özdeşleştirildiğini de dikkat çekici bir husus olarak ortaya koymaktadır. Bkz. Büşra Ersanlı, "Yeni Bağımsızlık ve Ulusun Adı: Özbek Milliyetçiliği", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl.2, Sayı:6, Ağustos-Ekim 2000, s.70

³⁶⁰ Alisher İhamov, "Archaeology of Uzbek Identity", **Central Asian Survey**, Volume.23, No:3-4, 2004, s.290

³⁶¹ **A.g.m**

³⁶² Bu konuda daha fazla detay için bkz. Maria Eva Subtenly, "The Symbiosis of Turk and Tajik", Beatrice F.Maniz (Ed.), **Central Asia in Historical Perspective**, Oxford: Westview Press, 1994, s.49.

³⁶³ Ersanlı, **a.g.m**, 2000. s.70.

1863 yılından itibaren Rus İmparatorluğu Orta Asya'nın fethine başlamıştır. Özbek Hanlıkları (Hiva, Buhara, Kokhand) arasında ayrı yapılanmaların varlığı merkezi bir güç oluşturmamalarına sebep olmuştur. Bu ademi merkezi yapılanmayla birlikte Özbeklerin savaş teknolojilerinden yoksun olmaları, Rusya'nın bölgedeki fetih hareketini kolaylaştırmıştır. Hiva, Buhara gibi büyük hanlıklar Ruslara karşı direnememişler ve Rus egemenliğini kabul etmişlerdir. 19. yüzyıl sonundan itibaren bugünkü Özbekistan'ın var olduğu bölgeye egemen olan Ruslar, hanların güçsüzlüklerini fark etmediklerinden ve yerel tepkilerden çekindiklerinden hanların iç egemenliklerine bir yere kadar toleransla yaklaşmışlardır.³⁶⁴ Özellikle toplum içerisinde geleneklerin ve İslami kurumların önemini farkında olan Rus askeri yöneticileri bu kurumların varlıklarının devam etmesine izin vermişlerdir. Bununla birlikte, Rusya Çarlık yöneticileri Ortodoks din misyonerlerinin bölgede etkin olmalarına olanak tanımamıştır.³⁶⁵ Rusya İmparatorluğu içerisinde özellikle geleneklerin ve dini inanç özgürlüğüne gösterilen hoşgörü Özbeklerin geleneksel yaşam biçimlerini uzun süre muhafaza etmelerine neden olmuştur.

20. yüzyıldan itibaren Rusya'da başlayan liberal reform hareketleri, Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslüman halkları da etkilemiştir. Fakat bu etki sanayi, kent yaşamı gelişmiş ve batı ile bağları bulunan Kırım yarımadası ve Azerbaycan'da daha belirgin olarak görülmüştür. 1905 liberal Rus Devrimi dahi Orta Asya'da pek hissedilmemiş, ancak devrim sonrası etkileri elit kesimler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Orta Asya içerisinde yerleşik hayatın ve yazın hayatının gelişmiş olduğu bugünkü Özbekistan toprakları bu reform hareketlerinden en fazla etkilenen alan olmuştur. 1905 sonrası İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi kişilerin Türk milliyetçiliği üzerine yaptıkları siyasal ve kuramsal çalışmalar Orta Asya'da (Türkistan olarak da anılabilir) *Cedit* hareketinin doğmasında katalizör rol oynamıştır. 20. yüzyılın başlarında, Buhara tarihsel ve kültürel bir kent olarak hareketin merkezi haline gelmiştir. Bu kentte, reformist bir çok yayın organı yayınlanırken,

³⁶⁴Valentin I.Bushkov, "The Population of Northern Tajikistan Between 1870 and 1990", **State, Religion and Society in Central Asia, A Post Soviet Critique**, Reading: Ithaca Press, 1993, s.221

³⁶⁵Sergei A.Zenkovsky, **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Harvard: Harvard University Press, 1960, s.75

reformist örgütlenmeler de kurulmaya başlanmıştır. Yenilikçi hareketler anti-Rus sömürgeci bir söylem izleseler de hanlıkların baskısı ve halkın da geleneksel yapısından dolayı bu hareketlere çok olumlu bakmaması hareketin ilk başlarda kitleselleşmesini engellemiştir.³⁶⁶ Fakat gelişen süreç içerisinde belli başlı reform okullarının açılması ve yayınların artması Cedit hareketinin toplum içerisinde yavaş da olsa belli bir kitleye sahip olmasını sağlamıştır. Bu çerçevede özellikle Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Jön Türkler hareketinden ve Kırım'daki Gaspıralı'nın Cedit hareketi tam anlamıyla Özbekistan topraklarındaki hareketlerin kaynağı haline gelmiştir. Öyle ki, Özbekistan'da kurulan örgütlerin başında Genç Buharalılar adlı örgütün olduğu bizlere reformcu hareketlerin ilhamlarını Osmanlı İmparatorluğu topraklarından da aldığını göstermektedir.

Cedit hareketi ulusalcı ve modernist bir çizgiye sahip olma bağlamında içerisinde daha çok liberal eğilimli kişileri barındırmakla birlikte az da olsa sosyalist fikirleri savunan kişileri de bünyesinde tutmuştur. Rus İmparatorluğunun merkezi yerlerinde (St.Petersburg ve Moskova) Bolşeviklerin ağırlıklarını hissettirmeleri ve devrim sürecini başlatmalarıyla birlikte, Rusya Müslümanları da kendilerinin siyasal pozisyonlarını gözden geçirmeye başlamışlardır. Bolşevikler ise Rus İmparatorluğu içerisinde yaşayan halklara kültürel ve siyasal bağımsızlık sözü vererek desteğini Müslüman elitlerden sağlamaya çalışmışlardır.³⁶⁷ Cedit hareketinin etkin olduğu bugünkü Özbekistan ve Kuzey Tacikistan toprakları, Bolşeviklerin Orta Asya'da devrimci iktidarı sağlamalarında önemli bir yere sahiptirler. Cedit hareketinden ve Müslüman komünistlerden destek alan Bolşevikler, 1922 yılında Orta Asya'nın (Türkistan) geleneksel hanlıklara bağlı feodal geleneksel yapısını, Bolşeviklere karşı uzun süre direnen İslami hukuku ve hanlıkların varlığını savunan bir dünya görüşüne sahip Basmacı hareketini Afganistan topraklarına sürerek geriletmiştir.³⁶⁸

³⁶⁶ Helene Carrered D'Encausse, **Islam and Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia** Translated by Quintin Hoare, London: Tauris & Co.Ltd. 1988, s.72

³⁶⁷ Bu söz Leninin "ulusların kendi geleceğini tayın" prensibinden hareketle ortaya atılmıştır; Sultan Galiyev ve onun gibi Müslümanların desteği de bundan dolayı olmuştur.

³⁶⁸ Daha fazla detay için bkz., Zenkovsky, **a.g.e.**, s.226; Ülkü İrfan, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa**, İstanbul: Kamer Yayınları, 1996, s.43

Cedit hareketinin kadroları artık Bolşevik kadrolarında yer almaya başlamışlar ve Sovyet Türkistan'ın özellikle ilk yıllardaki kuruluş sürecinde etkin rol oynamışlardır.

1924'den itibaren Stalin'in Milliyetler Politikası sonucu Türkistan Sovyet'inde yeni sınırlar oluşturulmuş ve bunun sonucunda 1924 yılında Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulan cumhuriyet aynı zamanda Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini de kapsamaktaydı, Stalin'in sınırları gelişigüzel çizdiği söylene de, Stalin, sınırları gelişi güzel değil daha çok kendi kafasında var olan ulus kavramı çerçevesinde “pan-Türkist” veya “pan-İslamist” bir tehdit algılamasına sahip olduğundan dolayı bu şekilde bir eyleme girdiğini söyleyebiliriz.³⁶⁹ Bu noktadan hareketle Özbek ulusu sosyal bir Sovyet mühendisliği ile yaratılmış, bugünkü Özbekistan coğrafyasında Türk ve Fars kültürünün bir üst kimlik oluşturması yerine Özbek kimliği ön plana çıkarılarak bir kültür, edebiyat ve ulus ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve kısmen de olsa başarılmıştır.³⁷⁰ Bu politika sonucu tarih boyunca hiç ulus niteliğine sahip olmamış ve bir Türk boyu veya çeşitli konfederal ilişkide olan kabileler olarak adlandırılan Özbeklere uluslaşma yolu açılmıştır.³⁷¹

1929 yılında Moskova, Tacik Otonom Cumhuriyetinin Sosyalizm yolunda bir gelişmeyi gerçekleştirdiği gerekçesi ile ayrı bir Tacikistan Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyetini oluşturmuştur. Bu oluşum sonucunda Semerkand ve Buhara gibi Fars (Tacik) nüfusun yoğunlukta olduğu iki kent Özbek topraklarında kalırken, Özbeklerin yoğunlukta olduğu Leninabad kenti ise Tacikistan sınırları içerisinde yer almıştır.³⁷² Bu şekilde sınırların

³⁶⁹ Stalin için ulus, ortak dile, toprağa, kültüre ve ekonomik bir yapıya sahip olan topluluktur, ırk ve ortak tarih gibi unsurlar Stalin'in ulus anlayışında yoktur. Bkz. Hutchinson, John ve Smith Anthony, **Nationalism**, Oxford:Oxford Press,1994, s.18-19; Stalin, tarih ve kültür olgularını ayrı tutmakla ulus yaratacağı konusunda yanılmıştır. Günümüzde hâla daha geçmişte oluşan kültürel dokularının etkileri görülmektedir.

³⁷⁰ Liat Baranoff “Uzbekistan: Islam, Nationality and Independence”. <http://netspace.Students.brown.edu/-nat/uzbeks.html> . Erişim: 10 Aralık 2000.

³⁷¹ P.L.Dash, “Ethno-Nationalism in Uzbekistan”, K.Warikoo (Ed), **Central Asia: Emerging new Order**,India:Har-Anand publications,1996.s.106.

³⁷² Olivier Roy, **Yeni Orta Asya: Ulusların Yeniden İnşası**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 27,,Richard Foltz, “The Tajiks of Uzbekistan”, **Central Asian Survey**, Volume. 15, No:2 1996, s.213, Foltz'un verdiği

çizilmesi günümüzdeki bağımsız Orta Asya cumhuriyetlerinin birbirleriyle sınır sorunları yaşamasına neden olmuştur.

Özbekistan 31 Ağustos 1991 yılında diğer Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri gibi bağımsızlığını ilan etmiştir. Özbekistan’da otoriter bir yönetimden “demokratik” bir sisteme geçiş aşamasında bir çok problem yaşanmış ve hâlâ daha yaşanmaktadır. Sovyet döneminin Komünist Parti kadroları bağımsızlıktan sonra da bu ülkenin iktidar kadrolarında görevlerine devam etmişlerdir. Özbekistan’da İslam Kerimov ülkenin devlet başkanı olarak geniş yetkilere sahiptir, bu yetkileri kendi görüşleri çerçevesinde kullanmayı yeğlemiş ve otoriter bir yönetim oluşturmuştur. Karimov’un düşüncelerine paralel şekilde bağımsızlık sonrası ulus devletinin inşasına ilişkin bir kültür politikası izlenmiştir.

Özbekistan’da bağımsızlık ve Sovyet rejimini eleştiren hareketlerinin başını çeken milliyetçi hareketler diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi örgütlenmelerini çevreci ve kültürel alanda yapmışlardır. Özbek Komünist Partisine ilk alternatif örgütlenme olarak Abdulrahim Pulatov önderliğinde Birlik Hareketi ortaya çıkmıştır. Birlik hareketi kültürel alanda Özbek dilinin, edebiyatının ve tarihinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşırken diğer yandan ise Aral denizi ve çevresindeki ekolojik dengenin bozulmanın topluma verdiği zararlar üzerinde durmuş, mevcut iktidara ve rejime eleştirilerini ortaya koymuştur.³⁷³ Birlik hareketi resmi olarak Özbek siyasal yaşamında olmasa da Özbek kültürüne ilişkin dil ve diğer alanlarda gerçekleştirilen reformlarda katalizör rolü üstlenmiştir.³⁷⁴ Birlik hareketinin içerisinde oluşan fraksiyonlar sonucunda Muhammed Salih önderliğinde bağımsızlık sonrası Erk Partisi kurulmuştur. Özbekistan’ın bağımsızlık sürecinde ve sonrasında Özbek milli kültür ve edebiyatının yeniden ortaya çıkmasında etkin olan iki

rakamlara göre Özbek etnisitesi Tacikistan Nüfusunun yüzde 23 ünü, Tacik Azınlık da Özbekistan Nüfusunun yüzde 25 ini oluşturmaktadır.

³⁷³ Büşra Ersanlı, “Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Eğitim ve Kültür Politikaları”,Büşra, Ersanlı (Haz.),**Bağımsızlığın ilk yılları: Azerbaycan,Kazakistan,Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan,** İstanbul: T.C Kültür Bakanlığı, Hagem yayınları, 1994.s.144.

³⁷⁴ A.g.e.

hareket lideri ülkeyi terk etmiş ve örgütleri de yasadışı ilan edilmiştir.³⁷⁵ Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov kendisinin iktidarına karşı “tehdit” oluşturabilecek tüm hareketleri baskı yolu ile özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Karimov sadece kendi iktidarına değil aynı zamanda Özbek devletinin laik devlet yapısına zarar vereceğini düşündüğü Özbekistan İslam Hareketinin faaliyetlerini de illegal ilan etmiştir. Kerimov kendisine bağlı ve sadakat duyan siyasal partilerin parlamento içerisinde egemen olmalarını sağlamıştır. Komünist Partinin devamı niteliğindeki Özbekistan Ulusal Demokrasi Partisi ve Vatan Tarakiet Partisi Kerimov’un desteklediği siyasal partiler olarak, gerek medyada buldukları kendilerini ifade etme şansları gerekse devletin diğer imkanlarını kullanmak suretiyle Özbekistan siyasal yaşamında bağımsızlık sonrası etkin olmuşlardır.³⁷⁶ 1993 yılının sonuna doğru Kerimov otoriter yönetimini sağlamlaştırmış ve sadece yukarıdaki isimleri geçen partilerin siyasal alanda etkin olmasını sağlamış aynı zamanda uluslaşma sürecinde Rusya karşıtlığını artıran bir politika izlemiştir.³⁷⁷ Kerimov yönetimi liberal batı demokrasisini benimseyeceğini bağımsızlık sonrası açıklamasına karşın, liberal batı demokrasisinin vazgeçilmez unsuru olan sivil toplum örgütlenmelerinin faaliyetlerini kısıtlamış veya yasaklamıştır.³⁷⁸ Kerimov yönetimi bu politikasını siyasal İslam’ı tehdit olarak göstermek suretiyle Batı Avrupa ve ABD karşısında politikalarını meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan’da ulus ve ulus-devletin inşası yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Özbek tarihinin altın bir geçmiş olduğu Kerimov ve entelektüeller tarafından vurgulanırken, Özbek kahramanlara, bilim adamlarına, yazarlarına ve edebiyatına

³⁷⁵ Martha Brill Olcott, “Emerging Political Elites”, A.Banuazizi and M.Weiner, **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: Tauris, 1994, s.s.49-58

³⁷⁶ Martha Brill Olcott, **Central Asia’s New States: Independence , Foreign Policy, and Regional Security**, Washington: United States Institute of Peace Press, 1999, s.116.

³⁷⁷ Bu dönemden itibaren Özbekistan devlet başkanı Rus televizyon kanallarının dahi Özbekistan’da izlenmesini engellemiştir. Bu konuda bkz. **A.g.e**, s.116.

³⁷⁸ Pottenger, Kerimov’un özellikle 11 Eylül sonrası İslami örgütlenmelerle mücadele altında ve ABD’nin güvenini kazanmak bağlamında sivil toplumun gelişmesine engel olduğunu belirtmektedir. Bkz. John R. Pottenger, “Civil Society, Religious Freedom, and İslam Karimov: Uzbekistan’s Struggle for a Decet Society”, **Central Asian Survey**, Volume.23, No:1, 2004, s.56

gönderme yapılmaktadır.³⁷⁹ Özbekistan’da ulus inşası yeniden yaşanırken ve bir modernleşme süreci yaratılırken, geleneksel değerlere de sahip çıkılmaktadır. Eğitim sistemi bu modernleşme ve yeniden uluslaşma üzerine kurulmaktadır, bu çerçevede Türkmenistan ve Azerbaycan’da olduğu gibi Özbekistan’da da Kiril’den Latin alfabesine geçilmiştir.³⁸⁰ Ders kitaplarında modernleşme ve geleneklere bağlılık, vatanseverlik (patriotism) işlenmekte, siyasal kültürün ve uluslaşmanın temelini “ulusal çıkar” ve “pragmatizm” kavramlarıyla oluşturulduğu görülmektedir.³⁸¹ Bu şekilde ortaya çıkan bir ulus inşası çerçevesinde dış politikada ikili ilişkilere dayanan bir yolun takip edilmesi ağırlıklı olarak seçilmiştir. Milliyetçilik ise Özbekistan’ın bağımsızlık olgusunun vazgeçilmez bir parçası olarak anlaşılmaktadır.

Ulus inşasında ayrıca “biz” ve “onlar” teması işlenerek ötekileştirme üzerinden biz duygusu artırılmaya çalışılarak, Özbek ulusu bilinci yaratılmaya çalışılmaktadır. Ötekileştirmenin merkezinde ülke olarak Rusya ve ulus olarak Ruslar bulunurken, kavramsal olarak ötekileştirmede bir tehdit olarak adlandırılan “Siyasal İslam” bulunmaktadır.³⁸² Aynı zamanda sürekli olmasa da, İran ve Türkiye’nin bazı kesimleri de Özbek ulus devletinin ve milletin geleceğine, güvenliğine ve bütünlüğüne tehdit olarak gösterilmektedirler. Kerimov yönetimi ötekileştirme üzerinden kendi otoriter rejimini meşrulaştırmaya ve halkın sadakatini sağlamaya çalışmaktadır. Tüm meşruluk krizi yaşayan rejimlerde olduğu gibi Özbekistan için de “tehdit” kavramı siyasal kültürün bir parçası haline getirilmeye çalışılmaktadır.³⁸³ Karimov rejiminin tam anlamıyla *pragmatik*

³⁷⁹ Büşra Ersanlı, “Highlighting Traditional Manners, Edep/Adap Lessons and Political Culture in Central Asia”, in N.N.Vohra (Ed), **Culture, Society, and Politics in Central Asia and India**, New Delhi: Cambridge Press, 1999, s.223. 19.yüzyılın İmam Buharisi, 15.yy’ın Uluğ Bey ve edebiyatçı Ali şir Nevai’ye göndermeler yapılmakta onların eserleri ön plana çıkarılmaktadır

³⁸⁰ Büşra Ersanlı, “Rediscovering Multidimensionality”, **Private View**, Volume. 1, No: 3, Winter 1997, s.63

³⁸¹ Daha fazla detay için bkz. Ersanlı, **a.g.e.**, 1999, s.224-227.

³⁸² Örneğin “Özbekistan edebiyatı ve sanatı” dergisinde Özbek entelektüelleri de, Özbekistan’da yaşanan ekonomik sorunun temelini Rusya’nın güney komşularını sömürmesinden kaynaklandığını belirtiyorlar, bkz Henry Hale, “Islam, State-building and Uzbekistan Foreign Policy”, Ali Banuazizi and Myron Weiner (ed), **The New Geopolitics of Central Asia and its Borderlands**. London: Tauris, 1994, s.144 ; Özbekistan’da entelektüeller rejim ve bürokrasi ile sıkı ilişkiler kurmaktadır.

³⁸³ Otoriter devletlerin bulundukları durumu William Connolly şu cümlelerle açıklamaktadır.” *Devlet iktidarının büyüdüğü, ama bu büyümeyi gerçekleştirecek amaçlarından giderek koptuğu bir dünyada yaşamaya başladık. Onun yeterliliğine karşı oluşan engeller çoğalırken o da kendisini yetersizliğini ortaya*

yani var olan şartlara ve gerçekliklere bağılı şekilde hareket eden, mevcut rejimi ve iktidar yapısını korumaya yönelik bir hal içinde olduğunu özellikle dış politika belirlemede ve neticesinde farklı çelişik durumların ortaya çıkmasında görmekteyiz.

4.3.1 Bölgesel İşbirliğine ve Entegrasyona Bakış

İç politikada tekçi bir söylemin devlet tarafından egemen kılınmaya çalışıldığı Özbekistan’da dış politika için de aynı yöntemin takip edildiğini söyleyebiliriz. Kerimov’un ve kendisinin bürokratlarının çizdiği çerçeve etrafında bir dış politika belirlenmektedir. Özbekistan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Kerimov güçlü bir şekilde “Özbekistan, Özbekler için vardır” düşüncesini ön planda tutmuştur. Ulus devletin güçlendirilmesi ve homojen bir yapıda uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde yer alması savunulurken, enternasyonalist, ulus ötesi (transnational), ulus-üstü bir yapılanma veya bir tutunum ideolojisi olarak İslam ve pan-Turanist milliyetçilik Özbekistan için hedef olmamıştır.³⁸⁴ Uluslar arası ilişkiler içerisinde hükümetler arası veya devletler arası diyebileceğimiz ilişki biçimi, çok taraflılık yerine ikili ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi amaç edinilmiştir.

Özbekistan diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine oranla ulus devletin pekiştirilmesine ve bu ulus devletin bölgesel bir güç halinde, kapsayıcı niteliğe sahip olmasına daha fazla önem vermektedir. Böylesi bir yaklaşımın Özbekistan’da daha yoğun yaşanmasının nedenlerinden bir tanesi Özbekistan’ın Sovyet döneminde diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine oranla Moskova’dan görece bir özerkliğe sahip oluşu ve bürokraside Özbek ağırlığın yani Özbek Komünist Partisi kadrolarında yer alması ve bununla birlikte

sermekle tehdit eden unsurlara karşı giriştiği yetersizliğini ortaya sermekle tehdit eden unsurlara karşı giriştiği teatral cezalandırma ve intikam gösterileriyle kolektif kimliği ayakta tutmaktadır. İçteki ötekine (küçük çapta suçlular, uyuşturucu kullananlar, sadakatsizlik gösterenler, ırksal azınlıklar ve altsınıf), dıştaki ötekine (yabancı düşmanlar ve teröristler) ve içsel ötekine (herkese bulunabilecek anormallik, yıkıcılık ve sapkınlık izleri) karşı dramitikleştirilmiş Haçlı saldırıları başlatmaktadır.”, William Connolly, **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, Çev.Fermâ Lekesizalın, İstanbul:Ayrıntı Yayınları,1995, s.261.

³⁸⁴ Hale,a.g.m, s.143

gerek eğitimdeki yapılanma gerekse toplumsal atmosferle birlikte Moskova'ya sadakat yerine Özbek çıkarlarının ön plana çıktığı bir yapılanmanın mevcudiyetidir.³⁸⁵

Orta Asya siyasetinde yani bölgesel ölçekte Özbekistan kendisini kültürel, siyasal ve ekonomik alanda hegemonik bir güç olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır.³⁸⁶ Özbekistan kapsayıcı ve etkili bölgesel bir devlet olma iddiasını tarihten gelen gücüne dayandırmaya çalışmaktadır.³⁸⁷ Yerleşik hayatın geçmişten günümüze mevcudiyetinin ve dini, kültürel, sanatsal birikimin Özbekistan coğrafyasındaki kalıcılığının Özbekistan devletinin bu şekilde davranmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Bu özelliğe ek olarak Özbekistan'ın bölgesel ölçekte büyük bir ulus devleti olma iddiasını başka faktörlere de dayandırdığını söyleyebiliriz. Öyle ki, Özbekistan 25 milyona yaklaşan nüfusla bölgenin en çok nüfusuna sahip olmasıyla kendine olan güveni artırmakla birlikte, Özbekistan dışında yaşayan Özbek nüfusunun (diaspora) Kırgızistan, Afganistan ve Tacikistan'da etkili ve hatırı sayılı bir miktarda olması Özbekistan'ın bölgesel gücünü artırıcı avantajlar olarak görülmektedir.³⁸⁸

Dört Orta Asya ülkesi ile sınırı olan tek ülke olması ve merkezi bir noktada konumlanması, kendisini jeo-politik anlamda “heartland” olarak görmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda Kerimov, ülkesinin Orta Asya'da oluşabilecek her türlü oluşumda lider rolü üstleneceğini sürekli vurgulamaktadır.³⁸⁹ Tarihsel olarak entegrasyonun merkezi olarak ve günümüzde bağımsızlık adına ulusal enerji ve ham maddeye sahip olduğu iddiası da Özbekistan dış politikasının temel argümanları arasındadır.³⁹⁰ Güçlü bir ülkenin ve dış politikanın ekonomik gücün ve kalkınmanın gerçekleştirilmesiyle mümkün olduğunu gören Özbekistan bununla birlikte uluslararası ilişkileri bir “güç mücadelesi” çerçevesinde

³⁸⁵ Dash, **a.g.m.**, s.100

³⁸⁶ Özbekistan hegemonya kurma noktasında kendisine Kazakistan'ı rakip olarak görmektedir. Bu konuda daha fazla detay için bkz. **a.g.m.**, s.99.

³⁸⁷ Büşra Eranlı Özbekistan'ın temel devlet özelliğini şu şekilde açıklamaktadır; “Özbekistan'ın başlıca özelliği, milli gücünü yani ulusa dayanan devlet olma ve bölgesel kültürel, siyasal, ekonomik güç olma arzusunu en çok tarihten kuvvet alarak yerleştirmeye çalışma çabasıdır.”. Bkz.Eranlı, **a.g.m.**, 2000, s.69.

³⁸⁸ Özbekistan nüfus gücünü kullanmayı sürekli ön planda tutmaktadır bu konuda bkz.Bkz.Hale,s.140

³⁸⁹ Kuşkumbaev, “Tsentrlna Aziatskaya İntegratsiya v Kontekste İstorii i Geopolitiki”, **Tsentrlni Azii i Kavkaz**, http://www.ca-c.org/journal/16-1998/st_04_kushkumb.shtml. Erişim: 15 Kasım 2003.

³⁹⁰ **A.g.m**

yorumlayarak ve “ulus devletin” merkezde yer aldığı bir ilişkiler bütünü olduğu düşüncesinde hareket etmektedir. Özbekistan özellikle ulus-devlet penceresinden gelişmelere bakan ve ekonomi-siyasasını buna göre belirleyen bir dış politika izlemektedir.³⁹¹ İç politikada görülen tehdit algılaması dış politikaya da yansımaktadır. Ülke bütünlüğüne dış tehditler; “siyasal islam”, “uluslararası terörizm”, “uyuşturucu ticareti” ve “bölge ülkelerindeki istikrarsızlık” şeklinde sıralanmaktadır. Özbekistan yukarıda bahsettiğimiz temel olgular çerçevesinde bir dış politika belirlemiştir. Bu temel olgular Özbekistan’ın bölgesel örgütlenmelere, diğer ülkelerle olan ilişkilerine ve bölgesel hegemonya kurma deneyimlerine rehber olmuştur.

Özbekistan, Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte oluşturulan BDT’nin özellikle Orta Asya devletlerinin de söz sahibi olabileceği ekonomik bir entegrasyonun sağlanmasına bağımsızlığın ilk yıllarında sıcak bakmıştır. Fakat BDT’nin siyasal bir entegrasyona dönüşmesine de aynı derecede çekincesini sürekli ortaya koymuştur.³⁹² Diğer yandan ise Kerimov, BDT içerisinde güçlü bir Orta Asya’nın olmasının aynı zamanda Orta Asya da bölgesel bir güç olabilecek Özbekistan’ın BDT içerisinde de güçlü olabileceğine ilişkin bir fikre sahip olduğunu söyleyebiliriz.³⁹³

Özbekistan lideri Kerimov bağımsızlığın ilk yıllarında denize kapalı (landlocked) bir ülke olan Özbekistan’ın hızlı bir ekonomik entegrasyona gidilmesinden yana olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Özbekistan gümrük birliği, ortak para birimi ve bunun gibi ekonomik entegrasyonu sağlayacak bir yapılanmaya gidilmesi için çeşitli antlaşmalara

³⁹¹ NATO ile kurulan yakın ilişki ve Amerika Birleşik Devletleri ile 11 Eylül sonrası girilen ittifak, ulus devletin egemenlik anlayışı ile ne kadar bağdaştığı da bir soru işaretidir.

³⁹² H.Şumskii, “İntegratsya v Sodrujestve Nezavisimih Gosudarstv: Problemi i Perspektivi”, **Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodni Otnoşeniya**, No:11, 1999, s.81; Hale., **a.g.m**, s.144

³⁹³ Bölgesel örgütlenmelerin, göreceli büyük olarak adlandırılabilen devletler için hegemonyalarını oluşturabilecek bir kurumsal yapı olarak görülmesi anlamında Özbekistan’ın tavrı önemlidir. Özbekistan kendisinin katılmadığı bir BDT’de Orta Asya cumhuriyetlerinin hiçbir şekilde etkin olamayacaklarını ve bununla birlikte BDT çerçevesinde Rusya’nın Orta Asya coğrafyasında da etkin olacağı düşüncesinin var olduğunu iddia edebiliriz. Özbekistan’ın ilk başlarda BDT’ye katılmasını ve antlaşmalarına taraf olmasını Rusya’nın karşısında bir denge unsuru olma arayışı olarak yorumlayabiliriz.

taraf olmuştur. Özbekistan bu tür antlaşmaları gerek BDT bünyesinde gerekse BDT ülkeleri ile ikili ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirmiştir.³⁹⁴ BDT bünyesinde veya diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile yapılan antlaşmaların, BDT örgütünün ve üyelerinin hantal bir yapıya sahip olmalarından dolayı hayata hızlı bir şekilde geçirilememesini sebep olarak gören Kerimov bu birlikteliklerin yürüyemeyeceğini belli bir süre sonra öne sürmeye başlamıştır.³⁹⁵ Kerimov 1993 sonrası bu söylemi daha yoğun bir şekilde dile getirmeye başlamıştır. Kerimov, BDT'nin yetersizliğine inanmasının yanı sıra, Rusya'nın etki alanı dışında kalma çabasından ve batı kurumları ve ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurmayı tercih ettiğinden, BDT'nin çeşitli oluşumlarına uzak durmaya başlamıştır. Özbekistan, Rusya'nın BDT içerisinde hegemonya kurduğunu iddia ederken, diğer yanda ABD gibi küresel hegemonya peşinde olan bir ülkeye ise yaklaşmayı sürdürüyordu. Özbekistan'ın bu şekilde bir tavır içerisinde olması yani BDT'den uzaklaşması Kerimov'un bir anlamda ABD-Rusya rekabetinden de yararlanma isteği olarak görülebilir.

Bilindiği gibi, Kerimov, BDT'nin askeri ve siyasi alanda rolüne ilişkin NATO niteliğinde bir yapıya kavuşturulmasını 1992 yılında önermiş ve 1992 yılında BDT çerçevesinde oluşturulan kolektif güvenlik antlaşmasına taraf olmuştur.³⁹⁶ Fakat aynı Özbekistan yıllar içerisinde BDT'nin güvenlikle ilgili uygulamalarından da uzak durmaya başlamıştır. Öyle ki, Rusya Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, ve Tacikistan'ın 1992 yılında BDT çerçevesinde oluşturdukları (Özbekistan da dahildi) kolektif güvenlik antlaşmasını yenileyen 1999 yılındaki antlaşmaya Özbekistan taraf olmamıştır.³⁹⁷ Özbekistan kolektif güvenlik antlaşması ile Rusya'nın etkinlik alanını BDT aracılığı ile artırmaya çalışmasından çekinmiştir.³⁹⁸

³⁹⁴ Özbekistan BDT bünyesinde hızlı hayata geçirilmeyen ekonomik konularla ilgili olarak , ikili ilişkilere dayanarak, 1993 yılında Kazakistan ve 1994 yılında Kırgızistan'ın katılımı ile Ortak Ekonomik bir bölge kurulmasını sağlamış bu 1994 yılında Orta Asya Ekonomik Birliğine dönüştürülmüştür.

³⁹⁵ Tatiana Shaumian, "Foreign Policy Perspectives of the Central Asian States", Tourak Atabaki and John O'kane, **Post-Soviet Central Asia**, London: Tauris & Co.Ltd,1998, s.70

³⁹⁶ Bkz. Hale, **a.g.m**, s.147

³⁹⁷ Bu antlaşmayal BDT'nin kolektif güvenlik yapısı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Radio Free Europe/Radio Liberty Central Asia, 6 December 2001, Volume I, No:20,

Buna rağmen Özbekistan, BDT şemsiyesi altında teknik alanda, uluslararası terörizmle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda işbirliğini sürdürmektedir. Fakat Özbekistan batı ülkeleri ve kurumlarından beklentilerini özellikle ekonomik alanda artırmış ve daha önce siyasal alanda olduğu gibi ekonomik alanda da BDT'ye uzak durmaya başlamış ve bu örgütten çok fazla beklentisi olmadığını ortaya koymuştur. Özbek lider Kerimov, Kasım 2001 yılında bir BDT zirvesine katılmazdan önce, BDT'nin başarısız bir örgütlenme olduğunu, ekonomik konularda sınırlı bir misyonu yerine getirdiği, askeri konularda tartışmalı, ve siyasal bir blok oluşturma anlamında da üretmeyen bir niteliğe sahip olduğunu söylemiştir.³⁹⁹ Kerimov'un ekonomik entegrasyon konusundaki isteksizliğini sadece BDT ile olan ilişkilerde değil diğer uluslar arası örgütlerle veya çok uluslu şirketlerin Özbekistan'a yatırım yapma hususunda tutumunda da görmekteyiz. Böylesi bir durum, Özbekistan devletinin ekonomi politikasının ulusal korumacılığı ön plana çıkaran ve Kerimov'un deyimiyle toplumsal kaygıları piyasa ekonomisinin kendi ilkeleri çerçevesinde yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁰

Özbekistan BDT dışındaki bölge örgütlerine katılım ve bu örgütlerde öncü davranmaya çalışmakla bölgede gerek Rusya'nın gerekse Kazakistan'ın etkinlik alanını kısıtlamaya çalışmıştır. Örneğin ABD'nin teşviki ile kurulan GUUAM örgütüne katılmakla diğer üye

<http://www.rferl.org/reports/aspfiles/printanly.asp?po=y>, Erişim: 14 Ekim 2003.; Boritsiolets, K.P., "Tsentrálnaya Aziya Kak regionalnaya podsistema mejdunarodnix otnesenyii", A.D Voskresenckova (Ed.), **Vostok/Zapad, Regionalnaya Podsistemi i Regionalnie Problemi Mejdunarodnix Otnesenyii**, Moskva: Rosspen, 2002.s.203. ; Stanislav Thaçenko ve Simon Peterman, **Sodrudničestva Stran SNG v Voennoi Sfere i Faktor NATO**, St.Peterburg: St.Peterburg Universiteta, 2002, s.158

³⁹⁸ Özbekistan savunma nitelikli bir örgütlenmeye karşı çıkmamış hatta destek belirtmiş fakat kolektif güvenlik nitelikli bir oluşuma karşı çıkmıştır burada bu iki olgunun aralarındaki işlevsel farklılıkları ortaya koymakta yarar vardır. Kolektif Savunma nitelikli (Collective-Defense) bir oluşumda, devletler bağlı bulundukları oluşumun tüm üyelerine karşı dıştan (örgüt üyesi olmayan) gelebilecek saldırı ve tehditlere karşı birlikte hareket ederler. "Kolektif Güvenlik" de ise örgüt içerisinde bulunan herhangi bir üyenin "barışı" tehdit edici bir davranış içerisinde bulunduğu zaman diğer üyeler tarafından o üye devlete gerek güç kullanarak gerekse kullanmadan yaptırımlar uygulanmaktadır. Daha fazla detay için bkz., Bennett, **a.g.e**, s.145-146

³⁹⁹ Radio Free Europe/Radio Liberty Central Asia, 6 December 2001, Volume I, No:20, <http://www.rferl.org/reports/aspfiles/printanly.asp?po=y>, Erişim: 15 Kasım 2003.

⁴⁰⁰ İslam Karimov, **Building the Future: Uzbekistan -Its Own Model for Transition to a Market Economy**, Tashkent: Uzbekiston, 1993.s.18, Aktaran: Pottenger, **a.g.m**, s.s.63-64.

devletlerle (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldavya) Rusya'ya sembolik olarak da olsa bir meydana okuma tavrına girmiştir. Bununla birlikte kurulan Şangay beşlisine katılan Özbekistan bu örgütlenme içerisinde özellikle Çin ile sınır güvenliği, uyuşturucu ticareti ve uluslar arası terörizm ile mücadele çerçevesinde yakın ilişki kurarak Rusya'ya ve BDT'nin etkinliğine karşı bir denge unsuru yaratmaya çalışmıştır. Özbekistan bu örgüt içerisinde ekonomik konulardan çok güvenlik konuları ile ilgilenmiş ve örgütün anti-terörist merkezinin Taşkent'te kurulmasını sağlamıştır.⁴⁰¹ Örgüt işlevsel bir niteliğe sahip olmamasına karşın, Özbekistan'ın Rusya karşıtlığını ifade eden sembolik bir anlam taşımaktadır. Özbekistan'ın, Rusya karşıtlığını, Kerimov'un 1992 yılında kendi yazdığı kitapta kullandığı ifadelerde de görmekteyiz. Kerimov kitabında; Rusya'yı imparatorluk istekleri olan kendini üstün gören (ambitsiya) bir ülke olarak değerlendirmektedir.⁴⁰² Kerimov'un bu şekilde değerlendirmelerde bulunması sadece dış politika yönelimini belirlemede değil aynı zamanda iç politikada Özbekistan ulus devletinin inşasına da öteki üzerinden katkı yapıcı bir unsur yaratmaktadır.

Özbekistan BDT ile ilişkilerini özellikle 1990'lı yılların ortalarında azaltırken, Batı ülkeleri ve kurumlarıyla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Batı ile ilişkiler ise hükümetler arası düzeyde tutulmuş ve ulus üzeri aktörlerin müdahalesine yol açacak antlaşmalara ve uygulamalara taraf olunmamıştır. Özbekistan ekonomik alanda, AB'nin Inter-State Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE) programına katılarak AB'nin hem teknik yardımından yararlanmakta hem de enerji alanındaki projelere batı sermayesinin yatırım yapmasını sağlamaktadır. AGİT üyesi olan Özbekistan bu noktada örgütün normlarına uygun şekilde demokratik bir yapı oluşturamamış, sadece pasif üyelikle yetinmiştir.

Özbekistan 1991 Aralık ayında NATO'nun Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine katılmış daha sonra ise 1994 Temmuz ayında NATO'nun *Barış için Ortaklık* programına katılarak

⁴⁰¹Information agency Jahon of the MFA of the Republic of Uzbekistan.

<http://jahon.mfa.uz/ARHIV/eng/2003/08/260803ar.htm>, Erişim: 26 Ağustos 2003.

⁴⁰² İ.A.Karimov, Uzbekistan:Svoi Put Obnovleniya i Progressa. T.,1992.s.28. Aktaran: L.P. Petrova,"Rossiaya-Uzbekistan: İspanie Nezavisimostyu", A.B.Torkunova, **Desit Let Vneşnei Politiki Rossii**, Moskva: RAMİ, 2003, s.s.514-515.

batı ve ABD'nin müttefiki olacağı imajını vermiştir. Özbekistan bu örgüt ile özel ilişkiler kurarak kendi egemenliğini, bağımsızlığını ve bölgesel istikrarını sağlayabileceğini düşünmüştür.⁴⁰³ Bu çerçevede 1996 yılından itibaren de Özbek subaylarının bir kısmı ABD ve Avrupa da NATO kamplarında eğitime başlanmışlardır. Özbekistan NATO aracılığı ile ABD ile daha sıkı ilişkiler kurma imkânı elde etmiş bununla birlikte ABD ile ilişkilerinde Özbekistan'daki insan hakları ihlalleri hiç gündeme gelmemiş ve daha çok iki ülke arasında terörizmle ve siyasal İslam ile mücadele konularında işbirliğine yoğunlaşma olmuştur. Özbekistan ve ABD arasında ilişkiler 11 Eylül 2001 sonrası daha da derinlik kazanmış ve Afganistan'ın ABD tarafından işgal sürecinde, Özbekistan ABD'ye kendi topraklarında askeri üs vermiştir. 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgede "güvenilir" bir müttefiki olan Özbekistan, bunun karşılığını ABD'den en çok ekonomik yardım alan Orta Asya ülkesi unvanına sahip olarak görmüştür.⁴⁰⁴ Özbekistan ve ABD arasındaki sıkı ilişkiler BDT'nin ve Rusya Federasyonunun Orta Asya'nın bir kısmındaki etkinliğini belli bir süreliğine azaltmıştır. Fakat ileride göreceğimiz üzere Mayıs 2005'den itibaren ABD ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin seyrine bağlı olarak bölgesel anlamdaki ABD-Rusya hegemonya mücadelesinde ibre Rusya Federasyonunun lehine doğru değişmeye başlamıştır.

Orta Asya'da etkin olmaya çalışan İran ve Türkiye ile ilişkileri en soğuk Orta Asya ülkesinin Özbekistan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özbekistan bir kara ülkesi olması açık denizlere açılabilmesi en kısa noktanın İran olmasına karşın İran ile ilişkileri genelde soğuk olmuştur. İran'ın özellikle kültürel anlamda Semerkant ve Buhara gibi kentlerde etkin olmaya çalışması ve tarihsel bağlarına vurgu yapması ve bununla birlikte Özbekistan'ın kendi içerisinde barındırdığı "şii azınlık" üzerinde İran etkisinin oluşmasından da rahatsızlık duymaktadır. Örneğin, İran'ın Özbekistan'da açmaya çalıştığı

⁴⁰³ <http://www.nato.int/pfp/nato.htm> , Erişim: 15 Kasım 2003.

⁴⁰⁴ Özbekistan 2001 yılı sonunda ABD'den 55.9 milyon dolar almıştır. Mahir Halfa-Zade, "Problemi Bezopasnosti f Azii i Nikatori Aspekti Vneşnei Politiki SŞA", *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Volume. 22, No: 4, 2002, s.s,36-37.

kültür merkezleri bir çok kez Özbek yönetimi tarafından engellenmiş ve bunun yanında aynı anda İsrail ile yakın ilişkiler kurarak İran'ın bölgesel prestijini kırarak politikalar izlenmiştir.

Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye'ye yakın durmuş ve Kerimov, Özbekistan'ın Atatürk Türkiye'sini kendilerine örnek aldıklarını belirtmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Özbekistan, Türkiye'nin bölgedeki gücünü ve etkisini kontrol altında tutmaya çalışmış, bununla birlikte Türkiye'de öğrenim yapan Özbek öğrencileri geri çağırmıştır. Bu noktada Türkiye hükümetlerinin belli bir dönem Özbek muhaliflere verdikleri desteğin Türkiye-Özbekistan ilişkilerine bu şekilde yansımaları doğal karşılamak gerekir çünkü iki ülke de ulus-devlet esaslı merkezîyetçi ve bir dış politikayı sürdüren bölgesel güç olmaya çalışan orta ölçekli ülkelerdir. Özbekistan ve Türkiye arasındaki eğitim esaslı ilişkiler pozitif bilimler, teknolojik ve ticari işbirliği şeklinde gerçekleşmektedir. Fakat sosyal bilimlerde bir işbirliği oluşturulamamıştır.⁴⁰⁵ Sosyal bilimlerde işbirliğine çekinceli yaklaşılmasının temelinde oluşabilecek entelektüel bir siyasal ve sosyal birikimin Kerimov iktidarına meydan okuyabileceği endişesinin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Kerimov'un gerek İran gerekse Türkiye'ye karşı bu şekilde bir yaklaşıma sahip olmasını orta ölçekte bölgesel güç olan devletlerin rekabet içerisine girmesi şeklinde yorumlayabiliriz. Özbekistan'ın bölgesel güç olma iddiasını ampirik bir şekilde ortaya koymaya çalıştığını Tacik İç savaşında gözlemlemek mümkündür. İşte bu nedenle, Tacik iç savaşını Özbek dış politikasında bir başlıbaşına konu çalışması olarak ele almak ve tartışmak Özbekistan'ın bölgesel bir güç olma istekliğini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuyu tasvire dayalı bir şekilde tartışmak doğru olacaktır.

4.3.2 Özbekistan'ın Bölgesel Güç Olma Deneyi: Tacikistan İç Savaşı

Özbekistan'ın bölgesel güç olma konusunda en belirgin tutumunu Tacikistan İç Savaşı sırasında izlediği dış politikaya bakarak anlamak mümkündür. 1992 yılından itibaren Özbekistan dış politikasında Tacikistan önemli bir yer tutmaya başlamıştır. İki ülkenin sınır komşusu olması, Özbekistan'da hatırı sayılı Tacik nüfusun yaşaması ve aynı şekilde Tacikistan nüfusunun %15'inin (bazı kaynaklar %20 civarlarında olduğunu iddia etmektedir) Özbeklerden oluşmasından dolayı Tacikistan'da çıkan iç savaşın objektif unsurlara dayalı bir şekilde Özbekistan'ın dış politikasını etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Buna Özbek devletinin ulus-inşası sürecinde Özbek ulusuna bölgesel bir güç olma misyonu yüklediğini de hatırladığımızda, Özbekistan'ın bölge içerisindeki politikaları için Tacikistan'ın çok şey ifade ettiğini ileri sürebiliriz.

Tacikistan'da 1991 Eylülünde yapılan devlet başkanlığı seçimini Özbek kökenli, Leninabad'lı Nabiev kazanmıştır. Nabiev'in rakibi Davlat Khodazarov'u destekleyen siyasi partiler, seçimlerin adil bir şekilde yapılmadığını iddia etmişler ve seçim sonuçlarını tanımadıklarını belirtmişlerdir. Nabiev yönetimi ise buna karşı otoriter ve yasakçı bir yönetim anlayışını benimsemiş, muhalefet üzerindeki baskıları artırmıştır. Bunun yanı sıra muhaliflere karşı kampanya başlatmış ve muhalefeti düzeni bozan bir unsur olarak gösterme yoluna gidilmiştir. Muhalefet İslami Yeniden Doğuş Partisi'nin öncülüğünde 1992 baharında Nabiev iktidarına karşı kitlesel protesto gösterilerini başlatmış ve istifa talebini ön plana çıkartmıştır. Mayıs 1992'den itibaren iktidar ve muhalefet arasında gerginlik artmış, Kulyab dan gelen iktidar yanlıları ile Kurgan-Tybe'den başkent Duşanbe'ye gelen muhalefet yandaşları arasında silahlı çatışmalar patlak vermişti. Çatışmalar yandaşların yanı sıra, İktidarın güvenlik güçleri ile muhalefetin düzensiz silahlı milisleri arasında da meydana gelmiştir. Çatışmalar fazla uzun sürmemiş, iki taraf çatışmaların durması için bir uzlaşmaya varmışlardır. Bilahare, Geçici bir Ulusal Hükümet (Provisional Government of National Reconciliation (GNR)) kurulmasına karar

⁴⁰⁵ Büşra Ersanlı, "Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Kültürel/Siyasal Dönüşüm", **Türkiye**

vermişlerdir. Kurulan hükümette “iktidar”, İslami Yeniden Doğuş Partisi (İYDP), Rastokhez (Diriliş) Partisi (DP), Tacikistan Demokratik (TDP), Lale Badakhshan ve Komünist Partileri tarafından paylaşılmıştır. Paylaşılan iktidarda taraflar ideolojilerinden çok, bölgesel hizipçiliği ön plana çıkarmışlardır. Siyasal partilerin bir koalisyonda uzlaşmalarına rağmen, yandaşları böyle bir uzlaşmayı benimsememişler ve çatışma kültürü ile devam eden süreçte muhalefet sonunda Nabiev’i istifaya zorlamış ve bir yerde darbe ile Nabiev’i Duşanbe’den uzaklaştırmıştır. Nabiev’in görevden uzaklaşması ile devlet başkanlığına geçici olarak Lale Badakhshan bölgesinden, iç savaşa taraf olmamış Iskandarov getirilmiştir. Nabiev’in görevden uzaklaşması Tacikistan içerisinde Özbek elitlerin aracılığı ile etkinlik kuran Özbekistan’ın da çıkarlarını törpülemiştir. Iskandarov’un başa geçmesi sadece Özbekistan’ın bölgedeki etkinliğini kırmakla kalmıyor, Rusya Federasyonun bölgede daha etkin bir konuma gelmesine de yardımcı oluyordu.⁴⁰⁶ Rusya’nın bölgede etkin hale gelmesi Özbekistan devlet başkanı Kerimov için olumsuz bir gelişmeydi. Bu dönemde Kerimov, Rusya Federasyonunu kendini beğenmiş ve imparatorluk duygularıyla hareket eden ülke olarak tanımlarken, Özbekistan’ın Orta Asya ülkeleri içerisinde ekonomik, askeri ve kültürel olarak en gelişmiş ülke olarak bölgesel misyona sahip olduğunu dile getirmektedir.⁴⁰⁷ Kerimov, bu ifadeyle kendi ülkesini diğer Orta Asya ülkeleri üzerinde gördüğünü de açıkça ortaya koymakla birlikte bölgede Rusya için bir hegemonya mücadelesinde olduklarının da izlenimini vermiştir.

Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Tacikistan da varolan değişikliklere paralel olarak harekete geçmiştir. İlk olarak BDT’yi ve daha sonra da zamanın BM Genel Sekreteri Butros Butros Gali’yi birer mektupla uyarmış ve Tacikistan da şeriyat getirecek olan İslam-

Günlüğü, 1994, s.113

⁴⁰⁶ Olcott da Kerimov yönetiminin Tacikistan’ın işlerine müdahale ederek Tacikistan’daki Özbek nüfusun ve Özbekistan’ın etkin olmasını sağlamaya çalıştığını belirtmektedir. Bu konuyla ilgili daha fazla detay için bkz. Olcott, **a.g.m.**, 1999, s.128; Leila Kazemi de Özbekistan’ın Tacikistan’daki iç savaşa Özbek çıkarlarını korumak amacıyla müdahalesi ve mevcut askeri gücünden dolayı diğer Orta Asya ülkelerinin Özbekistan’a çekinceli yaklaşıtlarını iddia etmektedir. Bkz. Leilla Kazemi, Domestic Sources of Uzbekistan’s Foreign Policy, 1991 to the Present”, **Journal of International Affairs**, Volume.56, No:2.

<http://search.epnet.com/direct.asp?an=9535296&db=aph> . Erişim: 15 Kasım 2005,s.4

⁴⁰⁷ Petrova.**a.g.m.**, s.515.

i bir tehlikenin var olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰⁸ Rusya Federasyonu da aynı şekilde Kerimov'un kaygılarına katıldığını belirtmiştir.⁴⁰⁹ Özbekistan ve Rusya Federasyonu açısından İslam-i tehlikeye dikkat çekmeleri Tacikistan'da varoluşlarını savunma altına alacak ve müdahale güçlerini artırıcı bir politik manevra olanağı yaratma imkanı sağlar. İki ülke de Tacikistan'da var olan durumun kendi devlet yapıları ve güvenlikleri açısından tehlike olduğunu öne süren realist yaklaşımın "devlet merkezli" özünü ön plana çıkarmışlardır.

Iskandarov, Tacikistan'da düzeni sağlayamamış, ve çatışmalar bölgesel güçler arasında devam etmiştir, özellikle daha çok Rus yanlısı "komünistlerin" olduğu Kulyab bölgesi ile Özbek nüfusun yoğun yaşadığı Leninabad milisleri Iskandarov iktidarına son vermek için beraber hareket etmişlerdir. Bu şartlar altında, Iskandarov çatışmaları durduracak yeterli gücü olmadığını açıklamış, ve 16 Kasım 1992 de Leninabad da topladığı Yüksek Sovyet'te istifa etmiştir.

Kulyab bölgesinden ve Komünist partisi üyesi olan Imamali Rahmonov Yüksek Sovyet'in başkanlığına seçilirken, Leninabad'lı Abdumalik Abdullajanov da başbakan olmuştur. Kulyab elitinden olan Rahmonov Rus yanlısı bir kişi olarak bilinirken, Abdullajanov da Özbek kökenli olarak Özbekistan çıkarlarını gözetten bir kişilikle ön plana çıkmıştır. Tacikistan'da oluşan iktidar dengeleri Rusya ve Özbekistan için olumlu bir şekil almış olsa bile iktidar dışı kalan İYDP, TDP, RP gibi siyasi partiler iktidara olan tutumlarını sertleştirmişlerdir ve bunun sonucu olarak da çatışmalar devam etmiş ve iç savaş şeklini almıştır. İYDP süreç içerisinde özellikle kırsal kesimde ve Kurgan-Tybe'da Lale-Badakhshan'da Badakhshan bölgesinde yerel değerlere (ismail-i ve şii mezhebinin korunmasına) vurgu yaparak örgütlenmiştir. Diğer oluşumlar da bu bölgede örgütlenmişler fakat daha çok Duşanbe çevresinde entelektüel kesimler üzerinde ideolojik bazda etkin olmuşlardır. 1993 yılından itibaren gerek Kulyablı gerekse Leninabadlı elitler komünist

⁴⁰⁸ R.Barnett Rubin,"Russian Hegemony and State Breakdown in the Periphery", J.Synder ve B.R.Rubin,(ed) **Post-Soviet Political Order, Conflict and State Building**,London: Routledge, 1998,s.154

⁴⁰⁹ A.g.m.s.155

partiyi tekrardan örgütlemeye ve güçlendirmeye başlamışlardır. Otoriter yönetimini güçlendiren komünistler ve Rahmanov 1993 başından itibaren muhaliflere karşı baskılarını artırmış ve onları ya tutuklatmış ya da sürgüne göndermiştir.

1994'den itibaren, Rusya'nın diyalogdan yana tavrına İran'dan da destek gelmiş (İran Afgan sunni hareketinin Tacikistan'da etkili olmasından çekinmekteydi), Ramiro Piriz Ballon'u özel temsilci olarak ataması ve arabulucu olarak görevlendirmesiyle BM de bu sürece girmiştir. Aynı dönemde, Özbekistan da barış sürecini desteklediğini açıkça belirtmeye başlamıştır. Özbekistan'ın katı devletçi politikayı terk etmesi ve diyalogdan yana tavır alması idealist bir insan hakları yaklaşımdan çok, Rusya'nın Tacikistan'daki varlığını kısıtlama isteğinden kaynaklanabileceği göz ardı edilmemelidir.⁴¹⁰ Bu çerçevede Özbekistan çıkarlarını Leninabad elitini kullanarak korumak isterken, Rusya'nın Kulyab hizipi ile oluşturacağı askeri ve politik etki alanını "ulusal çıkar" açısından tehdit olarak algılamaktadır. Sonuç olarak, Tacikistan iç savaşındaki tavır, Özbekistan'ın bölgesel güç olma isteğinin yansıması olarak görülebilecek gerçek bir durumdur.

Tacikistan'daki gerek İslami örgütlenmeler gerekse Tacik ulusalcılığını ön plana çıkaran siyasi partiler ve örgütlenmeler Özbekistan tarafından daima tehdit olarak algılanmıştır. Örneğin Özbekistan, İslami kesimin önde gelen liderlerinden Said Abdullohi Nuri ve Akbar Turajonzoda'yı hiçbir zaman diyalog kurulabilecek ve muhatap alınacak kişiler olarak görmemiştir. Fakat, Nisan 1994'de başlayan barış görüşmeleri öncesi Devlet Başkanı Rahmonov'un Başbakan Abdullajanov'u görevden alması, Özbekistan'ın Tacikistan iç politikasına bakış açısında bazı değişikliklere yol açmıştır. Abdullajanov'un görevden alınmasıyla birlikte Rahmonov, Tacikistan'da Kulyab bölgesinin ve Rusya Federasyonunun çıkarlarını güçlendirmiştir. Buna rağmen muhaliflerle arasında bulunan diyalogu da kesmemiş ve barış görüşmelerine önem vermiştir. Özbekistan ise politikasında değişikliği

bölgesel hizip ortamından yararlanarak yapmaya çalışmıştır. Leninabad elitinin iktidardaki gücünü kaybetmesi, bu bölgesel hiziple Kurgan-Tybe ve Garm bölgeleriyle bir işbirliğine gidebileceği Özbek dış politika yapıcıları ve Kerimov tarafından görülmüştür. Özbekistan mevcut durumu tamamıyla bir retoriğe çevirmek için bu politikayı izlemeye başlamıştı, ve Kerimov ilk olarak Turanjonzada ile Abdullajanov'u Taşkente davet ederek İslam-i kesim ve Leninabad arasında Kulyab'a karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Kerimov'un tutumu reel politikanın ideolojik bir yaklaşıma nasıl imkan vermediğini ve "ulusal çıkar" ve "iktidar" için her yol mubah şeklinde Machiavellist bir politikaya dönüştüğünü açıkça göstermektedir. Bu görüşmeler sonucunda Turanjonzada ile Abdullajanov arasında herhangi bir somut bir anlaşma olmaması Kerimov'un Tacikistan ile ilgili yeni stratejilere yönelmesine sebep olmuştur.

Kerimov, Tacikistan'da Rusya Federasyonu ve Rahmonov (Kulyablı) etkisini kırmak amacıyla Tacik muhalefetinın önerilerinin kabul edilmesi için Kırgızistan ve Kazakistan ile birlikte karar almıştır. Bağımsız Devletler Topluluğunun Mayıs 1995'teki Minsk Zirvesinde Özbekistan'ın etkisiyle birlikte, Kazakistan ve Kırgızistan, Tacik Hükümeti ve Rahmonov'a, muhaliflere karşı tutumunu değiştirmesi yönünde uyarıda bulunulmuş ve bu dikkate alınmazsa kendi barış güçlerini Tacikistan'dan geri çekecekleri tehdidi orta konmuştur⁴¹¹. Bu tehdit Rahmanov iktidarına yapılmış gibi görünse bile, esas olarak hedefin Rusya'nın bölgesel rolüne sınırlama getirmek isteğı olduğu göze çarpmaktadır. Böyle bir politika Özbekistan'ın coğrafi gücünü (jeopolitik) uluslararası alanda nasıl ulusal gücün bir parçası olarak kullandığını göstermektedir.

Özbekistan gerek İran'ın gerekse Rusya'nın rollerini sınırlamada kısmen başarılı olmuş ve barış görüşmelerinin 22 Mayıs 1995'te Alma-Ataya taşınmasını başararak, Orta Asya

⁴¹⁰ Sergei Gretskey, "Civil War in Tajikistan: Causes, Developments and Prospects for Peace", 1995, <http://www.cpss.org/casiabk/chap16.txt>. Erişim: 15 Mayıs 1999, s.s.2-3.

⁴¹¹ A.g.m

lkelerinin bölgede özellikle Rusya'ya karşı alternatif olabileceğini göstermiştir.⁴¹² Tacik iktidarı ve muhalefeti arasında görüşmelerde çok az da olsa ilerleme sağlanmış, çatışmalar ateşkes anlaşmaları ile nlenmiştir. Afganistan da Taliban hareketinin yükselişi ve karışıklık gerek orda ki örgütlü İYDP'yi gerekse iktidarı ılımlı bir noktaya getirmiş ve her iki taraf da en azından çatışma kültüründen uzaklaşmaya başlamışlardır.

1996 yılında Aşkabad'da barış görüşmeleri yapılırken, zbek Tugay komutanı Mahmut Hodaberdayev Kurgan bölgesinde ve eski Tursunzade belediye başkanı Ibod Boymatov da Tursunzade de ayaklanma başlatmıştır.⁴¹³ Tüm bu isyanların Tacikistan'ın kuzeyinde çıkması ve zbek kökenli kişilerin isyanların başını çekmesi Özbekistan'ın Tacikistan siyasal yapısında ne kadar etkin olabileceğinin göstergesidir. Barış görüşmelerine engel teşkil etmese de isyanlar ülke içi huzursuzluğu ve güven ortamını sarsmış ve doğan otorite boşluklarından dolayı uyururucu trafiği ve BM konvoylarına karşı saldırılar bu dönemde artış göstermiştir. Rahmanov olaylarla ilgili olarak eski başbakan Abdullojonov'u ve Özbekistan'ı suçlamıştır. Fakat içeride süren karışıklıklar ve Afganistan gerçeği, Rahmanov'un Özbekistan'a taviz vermesine sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak da Jamshed Kerimov başbakanlık görevinden istifa etmiş ve yerine Leninabad'lı zbek Yahya Azimov gelmiştir. Bundan sonra gelişen süreçte Özbekistan Tacikistan'da kendisine daha yapıcı bir rol üstlenmiş ve isyancılara iç savaş bitimine kadar destek vermemiştir.

Özbekistan bulunduğu coğrafyayı, askeri gücü ve en önemlisi Tacikistan içerisinde yaşayan zbek halkı ve elitleri kullanarak Tacik i politikasında reel politik çerçevesinde etkinliğini sürdürmektedir. Bölgede göreceli olarak askeri gücü iyi olan Özbekistan i güvenliği konusunda etkin olurken, diğer yandan da diğer ülkelerin sınırlarını koruyamayacak durumda olduklarını daima beyan etmiştir. Bunun yanı sıra Tacik İç savaşı

⁴¹² BBC,SWB, 24 May 1995, G/3.

⁴¹³ BBC,SWB, 3 February 1996, G/5.

sırasında sınır ötesi hava harekâtlarla da Özbekistan askeri gücünü bölge ülkelerine hissettirmiştir.⁴¹⁴

Özbekistan'ın bölgesel gücünü hissettirdiği bir diğer ülke de Afganistan'dır. Tacikistan iç savaşında olduğu kadar etkili olmasa da Özbekistan, Afganistan'ın siyasal yapısında etkili bir ülke konumunda olduğunu göstermiştir. Afganistan'ın Sovyetler Birliği işgalinin ardından Özbekistan Cumhuriyeti, bu ülke ile doğrudan ilişki kurmaya başlamış ve özellikle Afganistan'ın kuzey eyaletlerinde yaşayan Özbeklerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Kâbul'den daha fazla otonomi taleplerini teşvik etmiş ve desteklemiştir.⁴¹⁵ Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan'da ortaya çıkan Taliban hareketiyle birlikte Afganistan'a karşı ilgisini artırmış ve irredentist politikasını yerleştirmeye çalışmıştır. Kerimov yönetimi sürekli olarak Özbek Rashid Dostum'un güçleri, Ulusal İslami Harekete destek vermiş ve sıkı ilişkilerini devam ettirmiştir.⁴¹⁶ Kerimov'un amacı hem Afganistan'da etkin olmak hem de Özbek-Afgan sınırında "istikrarı" sağlamaktır. Özellikle Taliban hareketiyle yükselen sunn-i fundamentalizmi Özbek yönetimi tarafından gerek Özbekistan'ın iç güvenliğine gerekse bölge istikrarına tehdit olarak görülmüştür.

Özbekistan ulus-devlet yapılanmasına bölge ülkeleri içerisinde en çok sahip çıkan ülke olarak dikkat çekmektedir bunun en önemli nedenlerinden birisi tarihsel, ve kültürel olarak daha fazla bir birikime sahip olmasının yanı sıra Sovyetler Birliği döneminde Özbek kökenli elitlerin özellikle son dönemlerde Özbek Komünist Partisinde etkin bir şekilde yer almaları ve Moskova ulusal bir özerkliğin Sovyetler Birliği döneminde sağlanmış olmasıdır.

⁴¹⁴ Daha önce de bahsettiğimiz üzere Özbekistan belli dönemler içerisinde İslami terör örgütlerine karşı ve sınır güvenliğini korumak adına Kırgızistan'ın Oş bölgesine de sınır ötesi askeri hava harekâtları düzenlemiştir.

⁴¹⁵ Anthony Hyman, "Central Asia's Relations with Afghanistan and South Asia", Peter Ferdinand, **The New Central Asia and its Neighbours**, London: Pinter Publishers, 1994, s.s.76-77

⁴¹⁶ A.g.m, s.80

Özbekistan siyasal bütünleşmeye yani Rusya Federasyonu liderliğinde gerçekleşmesi muhtemel konfederal veya federal yapılanmalara karşı çıkmaktadır. Bu gibi yapılanmalara karşı çıkmakla birlikte kendisinin Orta Asya’da liderliğini yapacağı bir örgütlenmeye sıcak bakmaktadır.⁴¹⁷ BDT’nin ekonomik ve siyasi karar alma mekanizmasında ve icraata hantal bir yapıya sahip olmasını öne sürerek BDT’ye uzak duran Özbekistan’ın bu görüşünün altında esas olarak, Rusya’nın BDT üzerinden bölgede söz sahibi olmasını engelleme çabasıdır. BDT’nin ulusal egemenliğe zarar veren bir yapılanma olmaması gerektiği üzerinde duran Özbekistan, diğer yandan topraklarında ABD üslerinin konuşlanmasına izin vermiştir. Bu noktadan hareketle Özbekistan’ın Rusya Federasyonunun etki alanının dışına çıkmaya çalışan ve bununla birlikte batı kurumları ile sadece ekonomik ve askeri konularda bütünleşmeye uğraşan , siyasi ve sosyal alanda ise bu bütünleşmeye uzak bakan bir ülke olarak dikkat çekmiştir. Özellikle insan hakları konusunda karnesi zayıf olan Özbekistan’ın tam anlamı ile Soğuk Savaşın kutsal ulus devlet siyasasını devam ettirmeye çalışan bir politika izlediğini söylemek mümkündür.

4.3.3 “Kadife Devrimler” ve Rusya Federasyonuna Yakınlaşma

Özbekistan, 11 Eylül sonrası ABD’ye yakın bir dış politika çizgisini, ABD’ye ülkesinde Askeri üs vererek pekiştirmişti. Fakat son dönem içerisinde uluslar arası arenada ve Özbekistan’ın kendi içerisinde gelişen olaylar Özbekistan’ın ABD’den uzaklaşarak daha fazla Rusya ve Çin eksenli bir alana girdiğini göstermektedir.

Özbekistan, ABD’yle olan sıkı ilişkilerinin olumsuzluğunu, özellikle iç güvenlik konularında 2004 yılından itibaren daha fazla görmeye başlamıştır. 30 Ağustos 2004 yılında Taşkent’deki İsrail ve ABD elçiliklerine yapılan terörist saldırılar, elçiliklerden

⁴¹⁷ Büşra Eranlı, Özbekistan’da Türk-İslam-Sovyet sentezi yaklaşımların var olduğunu ve bununla birlikte ulus-devlet idealini aşan “Türkistan” kavramının ön plana çıktığını fakat bunun “irredentist” bir çizgide olmadığını Özbek aydınları ve yöneticilerinin federal bir yapı özlemi taşıdığını belirtmektedir. Daha fazla detay için bkz. Büşra Eranlı, “Milliyetçilik Teorileri; Avrasya’da Siyaset ve ‘İlişkiler’ ”, Mustafa Armağan (Ed.), *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2001,s.129.

daha fazla çevreye zarar vermiş ve Özbek devletinin İslami akımlara karşı daha otoriter ve sert önlemler almasına yol açmıştır. Özbekistan’da bu gibi saldırıların özellikle Afganistan operasyonu sonrasında artış gösterdiği ve Özbekistan’daki ABD üslerinin gerek Özbek gerekse Rus basınında ve siyasal yaşamında tartışılmaya başladığı görülmüştür.⁴¹⁸ ABD’ye verilen askeri üstler sonrası “İslami Terörizm”in hedefi olan Özbekistan, ABD üstleri konusunda çekinceli davranmaya başlamıştır. Gürcistan kadife devriminin ardından Ukrayna ve Kırgızistan’daki iktidar değişimleri de, Özbekistan Devlet Başkanını endişeye sevk etmiştir. İslami Terör örgütlerinin hedefi olunmasına bir de Kadife devrimler endişesi eklenince Rusya Federasyonuna ve onun önderlik ettiği uluslar arası kurumlara karşı Özbekistan’ın daha ılımlı bakmasına başlamasına sebep olmuş, ABD’yle de ilişkiler tekrar gözden geçirilmeye başlanmıştır.⁴¹⁹

Bu endişelerin devam ettiği bir dönemde, Mayıs 2005’de, Özbekistan’ın Andican kentinde İslamcı hareketlerin isyanı ve bu isyanı Kerimov’un şiddet kullanarak bastırması sonucu, ABD ve AB’den olumsuz eleştiriler gelmiştir. Bu eleştirilerden, kadife devrimlerden ve muhalifi Muhammed Salih’in ABD üst düzey yetkilileriyle görüşmeler yapmasından rahatsız olan, Kerimov, 29 Haziran 2005’de, Moskova’ya yaptığı ziyaretle, Putin ile terörizmle mücadele, ekonomik ve sosyal alanda işbirliğini görüşmüştür. Liberal eğilimli *Kommersant* gazetesi, bu ziyaretle ilgili olarak, Kerimov’un Batı’ya sırtını döndüğünü, Moskova ve Pekin’in doğrultusuna girdiğini yorumlarken, bu konuyla ilgili haberini; sert rejimlerin ortaklığı manşetiyle vermiştir.⁴²⁰ İslam Kerimov, bu ziyaretinin sonucunu, 6 Temmuz 2005’de toplanan ŞİO zirvesinde almış ve ABD üstelerinin Özbekistan’dan çekilmesine yönelik bir karar çıkmasını sağlamıştır.⁴²¹ BDT ve ŞİO çerçevesinde alınan kararlarla güçlenen alan Özbekistan, ABD üstlerini ülkeden çıkmasını

⁴¹⁸ **Kommersant**, 31 Temmuz 2004, s.s.1-3.

⁴¹⁹ Özbekistan Devlet Başkanı , ABD üslerinin Özbekistan’a yerleştikten sonra, 2002 yılında Moldova’da gerçekleşen BDT zirvesinde Rus gazetecilerinin sorularını yanıtlarken; “ABD askeri çekilmeyecek, sürekli olarak burada kalacaklar” şeklinde bir cevap vermişti. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Kerimov dış politikasını idealler üzerine kurmamakta ve sürekli değişikliklere gidebilecek pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir. Kerimov’un açıklaması için bkz. İrfan Ülkü, **Moskova’yla İslam Arasında: Orta Asya**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2002.s.199

⁴²⁰ **Kommersant**, 29 Haziran 2005.s.9.

sağlamış ve Rusya ile ilk kez 19 Eylül 2005’de ortak tatbikat düzenlemiş, bunun hemen ardından da Rusya’nın devlet enerji şirketi Gazprom ile Özbekistan’ın doğal gaz rezervlerinin kullanılması için bir antlaşma imzalanmıştır.⁴²² Özbekistan, aynı dönem içerisinde Çin ile Aral Denizindeki doğal gaz yataklarının kullanımı için ortak bir konsorsiyum kurulması konusunda da mutabık kalmıştır.

Özbekistan Devlet Başkanı, İslam Karimov, 14 Kasım 2005’de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Rusya ve Özbekistan arasındaki askeri işbirliğini sağlayacak olan antlaşmayı imzalayarak, ABD’yle olan ilişkilerini şu an için tam anlamıyla koparmıştır diyebiliriz.⁴²³ Gelecekte, Özbekistan’daki iç politik değişimlere paralel olarak Özbek dış politikasının nasıl bir yöne doğru gideceği belirsizdir. Ancak, Kerimov iktidarı devam ettikçe, Rusya ve Çin’le politikalar kesişmeye devam ettiği sürece yani kendi iktidarına karşı bu ülkelerden herhangi bir tehdit gelmedikçe, Özbekistan’ın son gelişmeler ışığında AEB, BDT ve özellikle ŞİO çerçevesindeki kurumsal yapılarda daha aktif olarak yer alacağını bekleyebiliriz. Özbekistan bu kurumlar ile ilişkileri gerek Rusya gerekse Çin üzerinden artırsa bile iç politik dinamiklerinin ulusal devletten yana bir eğilim içinde olmasından dolayı ulus üstü bir yapılanma yerine hükümetler arası bir düzlemde bu ilişkilere devam edeceğini söyleyebiliriz. Kısaca Özbek ulusçuluğu Kerimov pragmatizmi ile şekillenmiştir ve üniter yapı, federatif bölgesel oluşumlar, Avrasyacılık Asyacılık ve Atlantikçilik, her bir eğilim kapsayıcı bir bölge gücü oluşturmak için kullanılmaktadır.

⁴²¹ Bu konuda bkz. Mirza Çetinkaya, **Zaman**, 6 Temmuz, 2005, s.12.

⁴²² Bu konuda bkz. Gürol Kıraç, “Kerimov İzole Ediliyor”, **Dünya Gündemi**, 6-13 Kasım, 2005.s.9.

⁴²³ **Dünya Gündemi**, 20-27 Kasım 2005.s.1

4.4 Bölgesel İlişkilerin Edilgen Ülkesi: Tacikistan

Tacikler, eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Türk dil gruplarını (diyalektlerini) kullanmayan ve etnik kökeni İran-i olan tek ulustur. Tacikler bölgede İslam diniyle en çok bütünleşmiş uluslardan bir tanesidir. Tacik kimliğini bölge halklarının diğerlerinden ayıran unsurlar arasında dilin yanı sıra sınıfsal özellikler de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Muriel Atkin Tacikleri diğer halklardan farklı kılan en önemli noktanın kullandıkları doğu İran lehçesi olduğunu belirtirken.⁴²⁴ Ludmila Chvyr karşıt bir görüşü ortaya koymaktadır: Taciklerin sadece dil ile sınıflandırılmayacağını çünkü kendisini Özbek olarak tanımlayan ve Tacik dilini kullanan veya Tacik olarak tanımlayan Özbekçe konuşan kişilerin bulunduğunu, esasen Tacik teriminin Orta Asya da Tüccar sınıfına verilen bir terimden kaynaklandığının unutulmaması gerektiğini iddia eder.⁴²⁵

Günümüzdeki Tacikistan ve Özbekistan topraklarının bir kısmının Pers kültürüyle tanışması M.Ö 6.yüzyıla kadar gitmektedir. Acem Hanedanlığı'nın I.Cyrus döneminde bölge tamamıyla Pers egemenliği altına girmiştir. Büyük İskender'in bölgeyi istilasını ile birlikte bugünkü Tacikistan topraklarının büyük kısmı Grek kültürünün etkisi altına girmiş daha sonra ise 500 yıllık bir süreç için Tatar ve diğer Türk aşiretleri bölgeye egemen olmuştur.⁴²⁶ Bütün bu uygarlıkların bölgede işgali süresince yerel halk tarafından çeşitli dinlere inanıldığı görülmüştür. 7.yüzyılda Arapların bölgeyi istila etmesi ile birlikte Tacikler İslam dini ile tanışmaya başlamışlardır. Bunu takiben Samani hanlığı, Moğollar ve Selçuklular günümüz Tacikistan topraklarında egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

⁴²⁴ Muriel Atkin, "Tajiks and Persian World", B.F.Manz (Ed.), **Central Asia in Historical Perspective**, Boulder, Westview Press, 1994, s.127

⁴²⁵ Ludmila Chvyr, "Central Asia's Tajiks: Self-identification and ethnic identity", V.Naumkin (ed.), **State, Religion & Society in Central Asia, A Post-Soviet Critique**, Reading: Ithaca Press, 1993, s.247

⁴²⁶ Teresa and Rakowska Harmstone, **Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadzhikistan**, Baltimore: The Johns Hopkins Press. 1970, s.10

16. yüzyıldan itibaren Özbek hanlıkları Tacikler üzerinde gerek siyasal gerekse ekonomik egemenliklerini yerleştirmeye başlamışlar ve 18.yüzyıl ortalarından itibaren Tacikler tamamıyla Özbek hanlıklarının egemenliğine girmiş ve bölge Kokhand, Buhara, Hiva hanlıkları arasında idari olarak paylaşılmıştır.⁴²⁷ Rus Çarlığının Orta Asya'yı fethine kadar mutlak bir şekilde Özbek hanlıklarının egemenliğinde kalan Tacikler gerek dil gerekse kültürel anlamda kimliklerini korumayı başarmışlardır.

Rus Çarlığının 1866'da Kokhand, 1868'de Buhara ve 1870'de Zerefşan ve diğer büyük kentleri kendisine katması ile birlikte Özbek hanlıkları iç egemenlik anlamında özerk bir şekilde bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bölgenin kültürel ve dini yapısında bir değişikliğe gidilmemiş geleneksel kurumların varlığının sürmesiyle birlikte Tacikler de kendi kültür ve inançlarını korumaya devam etmişlerdir. Rus Çarlığı bu dönem içerisinde özellikle güney arka bahçesinin kontrolünü sağlayarak Britanya'nın Orta Asya içlerine doğru genişlemesini engellemek istemiştir. Bu bağlamda günümüz Tacikistan topraklarının, Güney Asya ve Orta Asya arasında köprü nitelikli ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir coğrafya'da olduğunu söylemek mümkündür.

Rusya'daki reform hareketleri diğer Orta Asya halkları arasında olduğu gibi Tacik halkı arasında da çok yaygın olmamakla birlikte Tacik aydınları arasında da reform hareketleri görülmüştür. Bu alâka modernleşme üzerine kurulmuş, ulusçu bir nitelik taşımaktaydı. Örneğin Fayzallah Khajuli, Orta Asya'da bir anakronizmin yaşandığını, İslam'ın kriz içerisinde olduğundan ve bundan kurtulmanın yolunun tarihsel olarak Pers (Fars) ve Tacik kültürünün gücüne sahip çıkmakla mümkün olacağından bahsetmiştir.⁴²⁸ Tacik ve Fars kültürüne sahip çıkmanın entelektüeller arasında 1905 devrimi sonrası başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1905 ve sonrası Fars kültür ve dilinin bölgede tekrar dirilişi anlamına gelmektedir. 1908 yılında Buhara'da ilk reformist Tacik okulu açılmış bunu takiben, 1912 yılında Farsça *Buhara-yi Şerif* gazetesi Mirza Celal Yusufzade tarafından

⁴²⁷ A.g.e, s.12

yayımlanmaya başlanmıştır.⁴²⁹ Reform hareketlerinin çok dar bir kesim üzerinde etkili olduğu Bolşevik Devrimi sırasında görülmüştür. Tacik halkı devrim sürecine katkıda bulunmamış ve Taşkent Sovyet’inde görev almamıştır. Geleneksel yapının bir sonucu olarak, Tacik halkının belli bir kısmı İslami değerlere sahip çıkma adına ve İslami söylemlerle 1922 yılında yaklaşık tüm Tacikistan’a egemen olan Basmacı hareketine katılmıştır.⁴³⁰ 1922 yılı yazında Kızıl Ordu tarafından Basmacı hareketinin Afganistan’a sürülmesi ve Enver Paşa’nın öldürülmesi sonucu Tacikistan’ın tam anlamı ile Sovyet toprağı haline söylemek mümkündür. Tacikistan 1924 yılında Özbekistan içerisinde otonom cumhuriyet 1929 yılında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içerisinde cumhuriyet statüsünü kazanmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde cumhuriyetlerde oluşan sosyal, ekonomik ve siyasal yapılanmalar Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra da etkilerini cumhuriyetlerin siyasal yapılarında göstermiştir. Bolşevik devrimi sonrasında bir çok cumhuriyette olduğu gibi geleneksel ekonomik ve sosyal yapı başka bir şekilde ve başka bir isim altında Tacikistan topraklarında da özellikle Stalin döneminde uygulanan politikalarda görülmüştür.

Bolşevik devrimi öncesi var olan feodal sistemin yıkılmasına yönelik olarak Lenin’in ekonomi-politiğı gereğı köylüler topraklandırılmıştır. Fakat Lenin sonrası Stalin’in kolektifleştirme politikaları sonucu feodal sisteme benzer bir yapılanma özellikle Tacikistan’da tekrar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Kolhoz (çiftlik) ve Oblast (bölge) yapılanmasına gidilmiştir. Kolhoz ve Oblastların başında komünist parti tarafından atanan kişiler bulunmuş, bu kişiler merkez ve kırsal arasında ilişkiyi sağlarken, Kolhoz daha sonra

⁴²⁸ D.Encasusse, **a.g.e**, 1988, s.78

⁴²⁹ Helene D.Encausse, "The Stirring of National Feeling", Allworth, Edward (Ed.), **Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview**, Third Edition, Durham: Duke University Press, 1994, s.200

⁴³⁰ Geoffrey, Wheeler, **The Modern History of Soviet Central Asia**, Westport: Greenwood Press, 1975, s.110; Geleneksel ve İslam-i yaşam tarzının sürdürülmesi üzerine oluşan bir hareket olduğu Zenkovsky tarafından da ortaya konmuştur. Daha fazla detay için bkz. Zenkovsky, **a.g.e**, 1960, s.226; Basmacı hareketi hem İslami

da Oblast’a bağılı olarak komünist parti ve doğıal olarak devlet bürokrasisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Böylece Kolhoz veya Oblast’da yaşayan halk kitleleri bir yerde *teba* olarak bu yapıların başındaki liderlere bağılı olmuşlardır.⁴³¹ Böylece bölgesel hizipler kitlesel hâl almaya başlamıştır. 1940’lı yıllarda II.Dünya savaşıının etkisiyle daha önce belirttiğimiz üzere Orta Asya’da sanayileşmeye ağırlık verilmiş ve özellikle silah sanayi bölgede konuşlanmaya başlamıştır. Tacikistan da bu sanayileşme sürecinden etkilense bile bu ülkenin kırsal kesimlerine yayılmamış ve Leninabad gibi belli merkezlerde toplanmıştır. Bu doğıal olarak ülkenin siyasal yapılanmasında belli bir merkezin siyasal iktidara egemen olmasına da sebep olmuştur.⁴³² Sosyalizmin öngördüğü eşitlik, Tacikistan’da bölgeler arası ekonomik alanda ve iktidar alanında eşitsizliğe dönüşmüştür. Sovyetler Birliği döneminde bu yapılanmaya karşı oluşabilecek isyanlar ve rejim karşıtlığı baskı yolu ile engellenmiş fakat “bağımsızlık” ile birlikte hoşnutsuz kitlelerin ve elitlerin isyanı ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir.

Glasnost ile birlikte ortaya çıkan yeni örgütlenmeler ve muhalif hareketler Orta Asya genelinde siyasi hareketler (ağırlıklı olarak milliyetçi hareketler) çevreci örgütlenme biçiminde tezahür etmişlerdir. Tacikistan’da ise siyasal hareketler kendilerini daha net bir şekilde ifade etmişlerdir. Örneğin, Tacik Milliyetçiliğini temsil eden Rastokhez Partisi, İslami Yeniden Doğuş Partisi gibi siyasal oluşumlar çekincesiz olarak kendi siyasal hedef ve kimliklerini ortaya koymuşlardır.⁴³³

Tacikistan Glasnost döneminde milliyetçi ve İslami akımların ortaya çıkışına sahne olmuştur. Tacikçe resmi dil olarak kabul edilmiş bununla birlikte sokak isimlerini değiştirecek gibi hayatın her alanında Rusça’nın kaldırılması için kampanyalar ve eylemler ülke gündemine gelmiştir. Bağımsızlığa giden yolda “azınlıklar” özellikle Slav kökenliler

hem de Pan-Türkist bir söyleme sahipti bununla birlikte Britanya İmparatorluğunun Bolşeviklere karşı kendi çıkarları doğrultusunda lojistik destek sağladığı bir hareketti.

⁴³¹ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.s.140-141.

⁴³² Bu konuda bkz. Hafızullah Emadi, “State,Ideology and Islamic Resurgence in Tajikistan”, **Central Asian Survey**, Volume.13, No:4, 1997, s.s.567-568.

Tacik milliyetçilerin ve İslami kesimlerin saldırıları ile karşılaşmışlardır.⁴³⁴ Bu dönem içerisinde Tacik nüfusun yoğun olduğu bölgelerde anti-Rus ve anti-Özbek kampanyaların başladığı görülmüştür.

Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan eden Tacikistan diğer cumhuriyetlerin yaşadığı zorluklarla hiç kıyaslanmayacak şekilde siyasal bir krizin içerisinde kendisini bulmuştur. Bağımsızlığın ardından yapılan parlamento seçimleri ve ondan sonra yapılan başkanlık seçimleri sonucu iktidardaki eski komünistlerin seçimden Nabiyev liderliğinde önde çıkması Leninabad elitlerinin Tacikistan siyasal yaşamında ağırlıklarını korumaya devam etmesi anlamına gelmekteydi. Seçimler ideolojik bir yarıştan çok bölgeler arası bir iktidar mücadelesiydi; daha çok Leninabad dışında örgütlenen Liberal, Muhafazakar, Sosyal Demokrat ve İslami hareketler seçimlerde koalisyon oluşturarak kendi ortak adayları olan entelektüel bir geçmişe sahip Davlat Khodanazatov’u desteklemişlerdir.⁴³⁵ Seçim sonuçlarının muhalefet tarafından kabul edilmemesi ve muhalefet yanlılarının isyanı ve iktidarın şiddet yöntemleriyle bu isyanları bastırma girişimleri Tacikistan’da bölgeler arası ve etnik anlamda bir Tacik-Özbek çekişmesine sahne olacak “iç savaşın” başlaması anlamına gelmekteydi. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan cumhuriyet daha bağımsızlığın yıldönümünü yapamadan iç savaşla karşı karşıya kalmıştı.

Tacikistan dışında Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlığın hemen ardından dış politikada diğer dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştılar. Diğer cumhuriyetler dış politikada göreceli olarak etken olmaya çalışırken Tacikistan yaşadığı iç savaştan dolayı etken olma yerine edilgen bir dış ilişkiler pozisyonuna sahip olmuştur. Tacikistan devleti 1994 yılının sonuna kadar dış ilişkilerde sadece yakın çevresindeki ülkeler Rusya

⁴³³ Rastkhokez Farsça da “iktidara dönüş” anlamına gelmektedir.

⁴³⁴ Muriel Atkin, **a.g.m**, 1994, s.218

⁴³⁵ **A.g.e**, s.218

Federasyonu ve Özbekistan ile ilişki içerisinde olmuş bu ilişkilerde de kendisi herhangi bir pozisyon alamamıştır.

Tacikistan hükümeti iç savaşın başlamasından itibaren dış ilişkilerde “güvenlik” ve “savunma” konularına ağırlık veren bir dış politikayı benimsemek zorunda kalmıştır. Bu noktada ekonomik ilişkiler arka planda kalmış ve ekonomik ilişkilerden sadece dış yardım alımı şeklinde bir algılamının iç savaş süresince devam ettiği görülmüştür. Güvenlik ve savunma konularında Rusya ve Özbekistan ile sıkı ilişkiler kurmak zorunda kalınmış bu ilişkilerde Tacikistan hükümetlerinden çok Rus ve Özbek hükümetlerinin tutumları belirleyici olmuştur. Afganistan’da Taliban hareketinin ortaya çıkması da Tacik iç siyasal yapısında belirleyici olmuştur. Bununla birlikte Tacik hükümeti fırsat buldukça kendi çıkarları doğrultusunda Tacik kökenli Mücahit liderlere (Şah Mesut gibi) destek sağlamaya çalışmıştır.

Tacikistan küresel, bölgesel kurum ve örgütlerle ilişkilerinde daha çok “güvenlik” ve “savunma” konularına dayalı konularda ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Bu noktada bölgesel örgütler olarak BDT ve AGİT etkin durumda olmuşlardır. Evrensel nitelikli örgüt olarak da Birleşmiş Milletler örgütü gerek barış gücü gerekse insani yardımlar konularında Tacikistan’da etkin olmuştur.

4.4.1 Yeni Müdahaleciliğin Bir Aracı Olarak Bağımsız Devletler Topluluğu

Sovyetler Birliğinin ve Doğu Bloğunun dağılmasından sonra etnik ve bölgesel çatışmalar uluslar arası ilişkiler sisteminin en önde gelen sorunları arasına girmiştir. Bu çerçevede etnik ve bölgesel savaşların durdurulması ve barışın sağlanması için BM dışında kalan uluslar arası örgütlerin ve ülkelerin bu çatışmalara müdahale etmeye başlamaları uluslar arası ilişkilerde yeni müdahalecilik veya insani müdahale şeklinde anılmaya başlanmıştır.

Tacikistan hükümetinin başında bulunan eski komünist kadrolardan gelen Rahmonov genel olarak Rusya Federasyonunun ortaya koyduğu politikaları takip etmiştir. Aynı şekilde Rusya Federasyonu da iç savaşı bitiren barış sürecine kadar net bir şekilde Rahmonov yönetimine askeri ve ekonomik alanda destek vermiştir.⁴³⁶ Rusya Federasyonu ilk olarak kendisinin ve hegemon güç olduğu BDT'nin Tacikistan'daki varlığını meşrulaştırmak için BM organlarını ve şartını kullanarak hareket etmeyi yeğlemiştir. Bu çerçevede Tacikistan hükümeti ile eşgüdümlü bir çalışma sonucu BM'nin Tacikistan'a gözlemci göndermesini ve bununla birlikte insani yardım birliklerinin oluşturulması sağlanmıştır. Bu çerçeveden hareketle BM şartına paralel şekilde bu ülkeye BDT güçlerinin kolektif güvenlik misyonunu yerine getirmek amacıyla yerleşmesinin önü de açılmıştır. Rusya'nın iddiasına göre BDT güçleri BM şemsiyesi altında görev yapacaklardı.⁴³⁷ Rusya Federasyonu, ilk baştaki bu iddiasına rağmen iç savaşın ilerleyen dönemlerinde BDT'nin BM ile koordinasyon yapması durumunda bile bağımsız bir aktör olarak davranmayı çoğunlukla tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Tacik hükümeti 1993 yılının Mayıs ayından itibaren kent merkezlerinde “istikrarı” sağlamaya başlamış fakat özellikle Tacik-Afgan sınırından muhalif güçlere lojistik desteğin sağlanmasından dolayı kent merkezleri de sürekli olarak bu “tehdit” ve düşük yoğunluklu çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. BDT'nin kolektif güvenlik ile ilgili yapılanmasına taraf olan Tacikistan hükümeti ülke içi güvenlik sorunlarının çözümü için çare Rusya Federasyonu hegemonyasındaki BDT'yi görüyordu. Tacikistan, 25 Mayıs 1993 tarihinde Afganistan ile olan sınır güvenliğini sağlamak amacı ile BDT'ye başvurmuştur.⁴³⁸ Rusya Federasyonu üzerinde etkin olduğu Tacik hükümetinin bu talebini diğer Orta Asya ülkelerine bildirdi ve Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın katıldığı zirve sonucunda Tacikistan'a 25.000 kişilik BDT barış gücünün gönderilmesine karar verildi.⁴³⁹ BDT'nin

⁴³⁶ Karim Khodjibaev, “Russian Troops and the Conflict in Tajikistan”, <http://www.cpss.org/casianw/percal1197.txt>, Erişim: 15 Mayıs 1999.

⁴³⁷ BBC,SWB, 21 July 1993, C1/2.

⁴³⁸ BBC,SWB, 31 August 1993,B/10.

⁴³⁹ BBC, SWB, 1 October 1993, S1/4.

Orta Asya'da ilk kez en etkili olabildiği bir dönemin başlangıcı Tacikistan'a barış gücü gönderilmesiyle gerçekleşmiştir.

Tacikistan'a gönderilen barış gücü askerleri içerisinde Kazak, Kırgız, Özbek, Ermeni olmasına karşın esas olarak barış gücünün hareket kabiliyetini belirleyen Rus komutanlar olduğu ortaya çıkmaktaydı. BM ve Amerika Birleşik Devletleri, BDT barış gücü askerlerinin Rusların idaresinde Tacikistan'da tarafsız davranmadıkları ve Tacik hükümetine destek verdikleri konusunda uyarıda bulunmuşlardır.⁴⁴⁰ ABD'nin 1950 yılında BM gibi evrensel nitelikli bir örgütü kullanarak Kore'ye müdahalede bulunması, Soğuk Savaş sonrası NATO aracılığı ile Balkanlarda boy göstermesi gibi Rusya Federasyonu da Orta Asya'da emperyal amaçlarını BDT şemsiyesi altında Tacikistan topraklarına yerleşmekle yapmıştır. BDT barış gücünde bulunan Rus askerler arasında yapılan anketlerde ortaya çıkan sonuçlar Rus askerlerin siyasal düşünceleri Tacikistan'da nasıl bir misyon üstlendiklerinin göstergesiydi. Örneğin Rusya'da yapılan seçimlerde Tacikistan'da görev yapan askerlerin %70'i Jirnovski'yi desteklediklerini belirtmişlerdir.⁴⁴¹ Tacik hükümeti ateş kes kararı aldığı anda dahi Rus askerlerinin bu alınan kararlara uymamaları, BDT gücü içerisindeki Rus askerlerin kendi zihinlerindeki Rusya'nın dış politik önceliklerine göre hareket ettiklerinin bir göstergesidir.

BDT'nin askeri ve siyasal anlamda Rusya ve Özbekistan'ın liderliklerinde en etkili oldukları alan Tacikistan olmuştur. Özellikle Rusya'nın Avrasya politikası açısından, Tacikistan önemli bir prestij unsuru olarak ele alınmıştır. Tacikistan, BDT ile ilişkilerde

⁴⁴⁰ Muhittin Tolga Özsağlam, **Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External Actors Struggle for Power**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Haccettepe Üniversitesi-Ankara-2000, s.52

⁴⁴¹ Sharam Akbarzadeh, "The Post-Soviet Fate of Tajikistan", <http://www.arts.unimelb.edu.au/Dept/RussCent/bulmar.htm> , Erişim: 20 Eylül 1999; Rus askerlerinin Jirnovski'yi desteklemeleri sadece bir tespit niteliğindedir olumsuzluk veya olumluluk anlamında bahsedilmemiştir. Fakat Rus Avrasyacılığının geniş yelpazesi içerisinde yer alan bir figüre karşı Rus askerlerinin duyduğu yakınlığı göstermek anlamında önemlidir.

1997 yılında imzalanan barış antlaşmasına kadar genelde askeri konularda ve siyasi konularda edilgen pozisyonda kalmıştır. İç savaşın sona ermesiyle birlikte Tacikistan BDT ile ekonomik ve sosyal alanlarda da ilişki kurmaya başlamıştır. Genel anlamda 1998'den itibaren ekonomide bir hareketlilik yaşayıp ihracatını artıran ve daha sonra da 1999 yılında Beyaz Rusya, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan ile gümrük birliğine giren Tacikistan, ekonomik yönden de BDT'nin içerisindeki entegrasyon yanlısı kesime bağımlılığını artırmış özellikle ihracatını ve ithalatını Rusya ile yoğunlaştırmıştır.⁴⁴²

Tacikistan iç savaş boyunca BDT ve Rusya'ya bağımlı bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Fakat iç savaşın sona ermesi ve siyasal olarak Rusya ve Özbekistan yanlısı olmayan elitlerden oluşan Kurgan-Tuyap bölgesinin siyasal anlamda gücünü liberal kesimlerle ortaya koymasıyla birlikte Tacikistan daha bağlantısız bir politika izleme yönelmiştir. Fakat yakın çevresinde bulunan Afganistan'daki Taliban hareketinin gelişmesinden dolayı Tacikistan'da gerek İslam-i gerekse liberal kesimler BDT'nin ve Rusya'nın korumacılığına ihtiyaçları oldukları kanaatine varmışlardır. Tacikistan günümüzde BDT içerisinde entegrasyona kendi konumundan dolayı en yatkın ülkelerden biri olarak görülmektedir. Tacikistan BDT'nin işlevini yerine getiremediği noktalarda AVET'e katılarak ve BDT dışında KGAÖ'ye üye olmakla Rusya Federasyonu ile sıkı ilişkilerini devam ettirmektedir. Tacikistan kendisinin askeri ve ekonomik anlamda yetersiz bir konumda olması ve Özbekistan'ın bölgesel hegemonya peşinde koşmasından dolayı Rusya Federasyonu liderliğindeki yapılanmalara bir denge unsuru olmak anlamında sıcak bakmaktadır. Böylece bağlayıcı nitelikteki antlaşmalara imza koyarak Rusya Federasyonu uluslar arası ilişkilerdeki işbirliği bağlamında federatif ilişkilere girmektedir.

Tacikistan yaşadığı dramatik iç savaştan dolayı diğer uluslar arası örgütlerle de yakın ilişkide bulunmak zorunda kalmıştır. BM 1993 sonbaharından itibaren Tacikistan iç savaşı

⁴⁴² Daha fazla detay için bkz. Anatolii Barkovskii ve diğerleri, "Vneşnekonomiçeski Stragii Stran SNG i Rossiya (Situatsionnaya Panorama Postsovietskova Prostranstva)", **Bezoposnost Yevrazii**, No: 4, 2002, s.463,

ile ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle Afgan-Tacik sınır güvenliği konusu BM Genel Kurulunda derin bir şekilde görüşülmüştür.⁴⁴³ 1994 yılından itibaren de Birleşmiş Milletler gözlemci statüsünün yanında Tacikistan'a gönderdiği genel sekreterin özel temsilcisi yolu ile barış görüşmelerini başlatmıştır. Birleşmiş Milletler, Tacikistan'da hem barış görüşmelerinde aracı olmuş hem de insani yardım (gıda,sağlık v.b) alanında etkin olmuştur.

AGİT ise 1994 yılında açtığı ofis ile birlikte savaşıyan taraflar arasında diyalogu ve kurumsal anlamda ülkenin rehabilitasyonunu ve demokratik seçim ortamını yaratmayı amaçlayan bir şekilde etkili olmaya çalışmış bununla birlikte ülkede var olan durumu izlemiştir.⁴⁴⁴

Tacikistan'ın iç savaş sonrası katıldığı önemli bölgesel örgütlenmelerin başında ŞİÖ gelmektedir. Özellikle etnik ve dini akımlara karşı bu örgüt çerçevesinde Tacikistan üye ülkelerle işbirliği yapmaktadır.⁴⁴⁵ Tacikistan, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) ve İslam Konferansı Örgütüne (İKÖ) de üye olmasına karşın bu örgütlere üye olmasının verimliliğini pek görememiştir. Belli bir süre Rusya gibi NATO programlarına uzak duran Tacikistan da, Rusya'nın değişen politikalarına paralel şekilde hareket ederek NATO'nun Barış için Ortaklık (BİO) programına katılmıştır. Tacikistan'ın da bu programa katılması ve daha sonra Afganistan operasyonu sırasında Tacikistan topraklarında ABD'ye geçici üs verilmesi Rusya Federasyonunun ve BDT'nin NATO ile koordineli ve işbirliğine dayalı şekilde çalışmasına paralel şekilde gelişmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴³ BBC, SWB, 8 October 1993,G/1.

⁴⁴⁴ Olivier Roy, "Organization for Security and Cooperation in Europe Report on Tajikistan", <http://www.cpss.org>

⁴⁴⁵ http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/world/asia-pacific/country_profiles/1297913.stm , Erişim: 12 Kasım 2003.

⁴⁴⁶ St.Petersburg Devlet Üniversitesi, Uluslar arası İlişkiler Okulu dekan yardımcısı Stanislav Thaçenko ile yapılan röportajda, Thaçenko da BDT'nin etkinliğinin özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında NATO ile birlikte

Tacikistan bulunduğu hassas konumdan dolayı ikili ilişkilerde önceliği yakın komşuları ile en çok sınır güvenliği, uluslararası terörizmle, uyuşturucu ticareti ve ayrılıkçı hareketlere karşı mücadele üzerine kurmuştur. Bu çerçevede Çin ve Hindistan gibi büyük ülkelerle de ikili antlaşmalar yolu ile işbirliği yapılmıştır.⁴⁴⁷ Bu antlaşmalarda özellikle “radikal islam-i” hareketlerin bölge istikrarı aleyhine oluşturduğu tehdit üzerinde durulmuştur. Son dönemde ŞİÖ çerçevesinde çok taraflı ekonomik ve güvenlik antlaşmalarıyla da Çin ile ilişkiler geliştirilmiştir.

Tacikistan ABD ve AB ülkeleri ile teknik alanda işbirliğini geliştirmeye çalışmış fakat petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin olmayan bu ülke diğer Orta Asya ülkelerinin kurduğu sıkı ilişkileri kuramamıştır. Bununla birlikte bölge ile yakından ilgilenen Türkiye ise Tacikistan’ın Türki bir cumhuriyet olmamasından dolayı kurduğu ilişkileri diğer Orta Asya cumhuriyetlerine oranla daha az yoğun tutmuştur. Tacikistan en yakın ve sıkı ilişkileri tarih, dil ve kültürel anlamda kendisine en yakın olan İran ile kurmuştur. İran, Tacik iç savaşı sırasında oynadığı yapıcı ve olumlu dış politikası ile Rusya tarafından da olumlu karşılanmış ve bölge istikrarı için önemi anlaşılmıştır. İran ve Tacikistan arasındaki ilişkilerde en çok eğitim, kültür ve ekonomi alanında işbirliği yapılmaktadır. Tacikistan’da Farsça eğitime geçilmesiyle birlikte okul kitaplarının bir çoğu İran tarafından sağlanmıştır, bununla birlikte İran (Fars) kültür merkezleri de İran’ın öncülüğünde açılmıştır. Özbekistan’ın bölgede hegemon bir güç olması ve Tacikistan’ın Özbekistan’a enerji bağımlılığının azaltılması anlamında da İran, Türkmenistan üzerinden doğal gaz ve petrolü Tacikistan’a sağlamak amacı ile bir çok projeyi hayata geçirmeye çalışmaktadır.⁴⁴⁸

Tacikistan’da gerek eski komünist partisinin devamı olan Demokratik Halk Partisi gerekse İslami ve milliyetçi partiler ulus-üstü bir yapı içerisinde bulunmaya temelde hazır

olabileceğini belirtmiştir. Bunun nedeninin BDT ülkelerinin Batı kurumlarına yaklaşması ve BDT’nin kendi iç zaafılarından dolayı kaynaklandığıdır. Stanislav Thaçenko, **Kişisel Görüşme**, 2002.

⁴⁴⁷ Shireen Hunter, **Central Asia Since Independence**, Washington D.C:Praeger Publishers, 1996, s.s 127-139

⁴⁴⁸ A.g.e, s.133

görülmemektedirler. Tüm siyasal örgütlenmeler, siyasi partiler ve toplum kesimlerinde Tacik ulus-devletine sahip çıkma söz konusudur.⁴⁴⁹ Konfederal veya federal nitelikli oluşumlara kapalı bir siyasi yapının bu ülkede var olduğu görülmektedir. Siyasal bir bütünleşme yerine ekonomik, askeri ve teknik konularda bölge ülkeleri ve uluslar arası örgütlerle ilişkiler ön planda tutulmaktadır. Fakat ülkenin kendine özgü şartları yani kendi kendisine güvenlik ve ekonomik anlamda yetersiz oluşu bu federatif örgütlenmelere yaklaşmasını zorunlu kılmaktadır.

Yakın çevresinde ve kendi iç bünyesinde istikrar açısından hassas bir noktada bulunan Tacikistan ve idareyi elinde bulunduran devlet başkanı Rahmonov gerek kendi gerekse ülkenin bulunduğu hassas bölgeden dolayı BDT şemsiyesinde özellikle “güvenlik” konularında sıkı ilişkilerde bulunmakta, bununla birlikte de siyasal ve ekonomik anlamda BDT içerisinde hegemon bir güç olan Rusya’ya bağımlılığı artırmaktadır. Rusya’ya bağımlılık artmakla birlikte, NATO ile barış için ortaklık çerçevesinde ilişkiler de kurulmuştur. Fakat NATO ile artan ilişkiler, Rusya’nın NATO ile gelişen ilişkilerine paralel bir şekilde olmaktadır. Ekonomik anlamda Rusya Federasyonuna bağımlılık ve Rusya Federasyonu ile AEB çerçevesinde girilen gümrük birliği, iş gücü dolaşımı gibi yapılanmalar Tacikistan’ın Rusya çerçevesinde kurulan AVET, KGAÖ gibi örgütlenmelerde federatif yapılanmalara istemeden de olsa katılmak zorunda bırakılmaktadır.⁴⁵⁰

Tacikistan’ın esas olarak diğer Orta Asya ülkeleri ülkelerinin özellikle de Özbekistanın bölgeci eğilimleri ve Rusya Federasyonunun Avrasyacı eğilimlerinde edilgen bir ülke

⁴⁴⁹ Leninabad bölgesinde yaşayan Özbek nüfusun Tacik ulus devleti yapılanmasına karşı durduklarını belirtmeliyiz.

⁴⁵⁰ Rusya’da bir çok Tacik inşaat işçisi olarak çalışmaktadır, bu işçilerde İslami kimliğin ön plana çıktığı ve Tacik olarak kendilerini tanımlarlarken dahi İslami kimliğin de kişiliklerinin ve yaşamlarının en önemli parçası olduğunu ifade etmektedirler. Aynı şekilde bu işçiler Rusya’da kalıp çalışmak istemediklerini kendilerini Rusya’ya yabancı hissettiklerini fakat gerek ülkelerindeki işsizliğin gerekse Rusça’nın ortak dil olmasından dolayı yurt dışında ekonomik kazanç sağlayabilecek en uygun yerin Rusya olduğu görüşünü ortaya koymaktadırlar. Tacik İşçiler, **Kişisel Görüşme**, 2004.

olarak kalışı kendini aktif olarak bölge siyasetinde konumlandırılamayışı, bu ülkenin değerleri için araçsal bir konumda kaldığını göstermektedir.

4.5 Uluslar arası ilişkilerde Tarafsız ve Bireyselci Türkmenistan

Günümüzün Türkmenistan topraklarında yaşamın M.Ö 5000 yılından itibaren var olduğu iddia edilmektedir. Orta Asya tarih boyunca bir çok istilaya sahne olmuş ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. M.Ö 6.yüzyıldan itibaren bugünkü Türkmenistan Pers imparatorluğunun bir parçası olmuştur.⁴⁵¹ Perslerden sonra, Büyük İskender ve Greklerin egemenliğinde bir süre kalan bölge, M.Ö 2.yüzyıldan itibaren Part uygarlığının egemenliği altına girmiş ve Aşkabad'ın yanında bulunan Nisa tarihi kenti Partların başkenti olmuştur.⁴⁵² Bölge ipek yolunun üzerinde olması nedeniyle, Part uygarlığının sanat ve zanaat alanında gelişmesine, bununla birlikte zengin bir servete sahip olmasına yol açmıştır. Türkmenler 6-7. yüzyıldan itibaren *Kutadgu Bilig*'ten ve *Divanü Lügati't türk*'teki yazılanlara göre İran'da, Afgansitan'da ve bugünkü Orta Asya'da yaşamaya başladıkları görülmektedir.⁴⁵³ 7.yüzyıldan itibaren Arap istilasının başlaması ile birlikte bölge İslam diniyle tanışmıştır.⁴⁵⁴ Türkmenler bölgeye kitlesel olarak Hazar denizi kıyılarına 10 ve 11.yüzyıllardan itibaren Altay bölgesinden göç etmeye başlamışlardır. Türkmen adı üzerine çeşitli tartışmalar bulunmasına karşın, Peter Golden ve Sergey G. Agacanov bu tartışmaya noktayı koymuşlar ve Türkmen adının İslamiyeti kabul eden Oğuz ve Karluk grupları için kullanıldığını belirtmişlerdir.⁴⁵⁵ 11. yüzyıl ve 12. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türk boylarının oluşturduğu Selçuklu İmparatorluğu Hazar bölgesine

⁴⁵¹ Raşid,a.g.e, 1994, s.s.222.

⁴⁵² A.ge, s.s.222-223.

⁴⁵³ Büşra Ersanlı ve Orazpolat Ekaev (Der.), **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür** , Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.XII.

⁴⁵⁴“Background Notes on Countries of the World ; Nov2002 Turkmenistan

<http://search.epnet.com/direct.asp?an=7894094&db=aph>, Erişim:15 Ekim, 2003, s.3

⁴⁵⁵ Peter B. Golden, “Orta Asya'da İslamiyetin İlk Dönemleri ve Karahanlılar”, Erken İç Asya Tarihi, çev.H.Berktaş, İstanbul, s.473 ; S.G. Agadjanov, Oçerki İstorii Oguzov, s.80-83. Aktaran: Ekber N. Necef ve Ahmet Anna Berdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003, s.s.28-29.

egemen olmuş ve Türkmenler bu dönem içerisinde bağımsız bir yapıya sahip olmuşlardır.⁴⁵⁶ Türkmenlerin bağımsız yaşamalarında yerleşik yaşamamaları ve sürekli merkezden kaçan göçebe yaşamın bir gelenek olmasının büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵⁷

Moğol İmparatoru Cengiz Hanın bölgeyi istila etmesi Türkmenlerin bağımsız yapısını sona erdirmiştir. Cengiz Han sonrası Moğol lider Timur Türkmenistan'a egemen olmuştur. Bu dönem içerisinde Selçuklu İmparatorluğu ve Partlar döneminde kurulan tüm kentler ve tarımsal alanlar Moğollar tarafından yok edilmiştir. Moğol egemenliğinin ardından Persler ve Özbek hanlıkları bölgeye egemen olmuşlardır. 15 ve 17.yüzyıllar arasında Türkmenistan'ın güneyi Persler , kuzey kısmı Hiva ve Buhara ise Özbek egemenliği altında kalmıştır (Hiva ve Buhara kentleri bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır).⁴⁵⁸ Türkmen resmi söylemine göre, Moğol istilasası sonucu Türkmenler küçük aşiretler şeklinde bir yaşam tarzını çölde benimsemek zorunda kalmıştır.⁴⁵⁹ Bunun sonucunda Pers egemenliği süresince Türkmen toprakları Pers ve Türkmen aşiretlerinin (tayfalarının) savaşlarına sahne olmuştur.

18.yüzyıldan itibaren Türkmen aşiretleri kendi kültürel ve ekonomik yapılarını yeniden inşa etmeye başlamışlardır. Bu dönemde, Türkmen aşiretleri (tayfaları) sadece Perslerle değil, Rus imparatorluğu ile de mücadeleye başlamışlardır. Rus imparatorluğu, Büyük Petro ile birlikte Güney Asya ve Ortadoğu ticaret yollarına egemen olmak amacı ile Orta Asya'ya yönelmiş, ancak Türkmen direnci ile karşılaşmış ve 1716 yılında Rus İmparatoru

⁴⁵⁶ A.g.e.

⁴⁵⁷ Ersanlı ve Ekaev, a.g.e,1998,s.XII.

⁴⁵⁸ BBC NEWS , <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/w1298522.st>, Erişim: 27 Ekim 2003,s.1

⁴⁵⁹ <http://www.turkmenistanembassy.org/turkmen/history/history.html>, Erişim: 27 Ekim 2003,Turkmenistan Embassy in USA,s.1

Büyük Petro'nun temsilcileri Hiva yakınlarında Türkmenler tarafından öldürülmüşlerdir. Böylece Rusların bölgeye girişleri de bir asır ertelenmiştir.⁴⁶⁰

19. yüzyıl başından itibaren Rus imparatorluğu ipek yoluna ve Orta Asya kaynaklarına sahip olmak amacı ile topraklarını imparatorluğun güneyine doğru genişletmeye başlamıştır. 1813 yılında Rus-İran Savaşından Rusların galip çıkmasıyla birlikte, Ruslar Kafkasya'da bulunan İran mandalarını ele geçirmişlerdir. Bunun sonucunda 16.yüzyıldan itibaren Astrahanı da elde tutan Ruslar diğer İran mandalarını ele geçirerek bölgedeki siyasal ve ekonomik etkinliklerini artırmışlardır.

1863-1868 yılları arasında Ruslar, Orta Asya topraklarını istila etmişler, Buhara ve Hiva hanlıkları kolayca Rus egemenliği altına girmişlerdir (yerel halkın direniş göstermemesi sebebiyle) . Türkmenistan'ın doğusu ve güneyinde ise Rus güçlerine karşı büyük direniş gösterilmiş ve bugün Türkmen tarihinde önemli bir yer tutan Göktepe Savaşı (1879) ile Rusların Türkmen vatanını istilası gecikmiştir. Teke tayfası bu savaşta büyük başarı göstermesine karşın, 1885 yılından itibaren tüm Türkmen tayfaları Rusların egemenliği altına girmişlerdir.⁴⁶¹ Rus imparatorluğunun egemenliği altına girdikten sonra bugünkü Türkmenistan toprakları, Transhazar (Transcaspian) demiryolu ile ticaret merkezleri ile ilişkisini artırmış ve Rus emperyal gücü altında ekonomik yapı göreceli olarak gelişme göstermiştir. 19.yüzyıl sonlarında Türkmenistan ve Orta Asya'nın geneline hakim olma isteği daha önce de bahsettiğimiz gibi sadece Rus İmparatorluğu tarafından değil 19.yüzyılın başat gücü konumundaki Büyük Britanya tarafından da arzulanmıştır. Günümüzde bölgede uluslararası aktörler arasında yer alan rekabet 19. Yüzyılda Britanya ve Rus imparatorluğu arasında olmuştur.

⁴⁶⁰ <http://www.turkmenistanembassy.org/turkmen/history/history.html>, Turkmenistan Embassy in USA...s.2

⁴⁶¹ A.g.e.s.3, Helene Carrere d'Encausse, "Systemetic Conquest", Edward Allworth (Ed), **Central Asia, 130 Years of Russian Dominance A Historical Overview**, Duke University Press, 1994, s.147

Türkmenistan gerek İkinci Dünya (post-komünist) gerekse Üçüncü Dünya özelliği gösteren bir ülke hüviyetindedir. İkinci dünya özelliğini, geçmişten günümüze miras kalan Sosyalist sanayi toplumu planı çerçevesinde devlet yapılanmasına sahip olmasından almaktadır. Üçüncü Dünya özelliğini ise yerel birimlerin yani aşiretlerin (tayfaların) toplumsal ve siyasal yapılanmada etkin rol oynamalarından almaktadır.⁴⁶² Sovyetler Birliği döneminde, ulusal kültürlerin gelişimine önem verilmekle birlikte Rus hegemonyası kendisini dil ve edebiyat alanında açıkça göstermiştir. Dil ve edebiyatın, siyasî kültürün oluşumunda önemli etkenler olduğu düşünüldüğünde, Sovyet döneminde oluşturulan yapının bugün bir miras olarak siyasî kültüre yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle otoriter ve baskıcı yaklaşım bugün Türkmenistan’da devam etmektedir. Böyle bir oluşumu anlamak için sadece Sovyet sistemine bakmak yeterli olmayacağından, tarihsel Türkmen geleneklerine de bakmakta yarar vardır. Türkmen gelenekleri, yerel iktidar topluluklarının, yani aşiretlerin (tayfaların) yerel kültürel dokularının ön plana çıktığı, merkezi otoritenin güçlü olmadığı, (ulusal birlik zafiyeti), tayfanın başında bulunan liderin güçlü otoritesiyle, bireylerin temel hak ve ödevlerinin belirlenmesi söz konusu bir durum mevcuttur. Sonuç olarak, insanın birey, vatandaş olamaması ve teba şeklinde sadakatini bağlı bulunduğu tayfaya sunması durumu söz konusudur.

Batı Avrupa’da sanayi devrimi ile birlikte değişen üretim ilişkileri, kentleşme ve egemen sınıfların değişimi ile birlikte klanlar (feodal sistem) egemenliklerini kaybetmişler ve bunun yerine burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla, bireysel temel, hak ve özgürlükler belli sınırlar içerisinde bireye sunulmuştur. Türkmenistan ve Orta Asya’nın genelinde ise coğrafi, ekonomik ve bunların sonucu olarak sosyal yapı 20.yüzyıl başlarına kadar aynen korunmuştur. Yomut, Teke gibi önemli tayfalar, Türkmenistan topraklarında Rus istilas ve daha sonrasında Bolşevik devrimine kadar mutlak egemenlikleri devam ettirmişlerdir. Ekonomik ve sosyal alanda bir değişimin yaşanmaması nedeni ile uluslaşma gecikmiş ve dini kurumların etkinliği toplumsal yapıda devam etmiştir. Sovyet döneminde ise bu

⁴⁶² A.g.e, s.142

tayfaların egemen yapıları kısıtlansa bile varlıklarını *kolhoz* sistemi çerçevesinde devam ettirmişlerdir. Bu yapılanma sonucu Türkmenistan Komünist Partisi, yönetici sınıfları da yine bu klan yapısına bağlı kalınarak şekillenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde, yerel yapılar korunmakla birlikte ulusal bir bilinç de yaratılmaya çalışılmıştır. Türkmen ulusu yaratmaya yönelik politikalar sonucunda Türkmen entelektüeller bu görüş çerçevesinde oluşumlarla bağımsızlıkçı ve milliyetçi görüşlerini, perestroika ve glasnost döneminde daha fazla dile getirmeye başlamışlardır.

Perestroika , Moskova’da Gorbaçov tarafından hızlı bir şekilde devam ettirilmesine ve Türkmen yöneticilerin bu harekete destek vermelerine karşın kendi ülkelerinde bu değişim hareketini gizlemeye çalışmışlardır. Buna rağmen değişim sürecinin farkında olan entelektüel kesimler, Türkmen siyasi yaşamında boy göstermeye başlamışlardır. Afgan gazisi Türkmenler 1987 yılında ilk protesto eylemi ile kayıp askerlerin akıbetini öğrenmek istemişlerdir. Siyasi bir akımı temsil eden ilk eylem 1989 yılında akademisyenler ve entelektüeller tarafından yapılmıştır. Bu eylemde 1881 de Göktepe savaşında (Rus-Türkmen savaşı) ölenler “Ağızbirlik” hareketi adına anılmak istenmiş fakat bu istek ve hareket milliyetçi olarak algılandığından yasadışı ilan edilmiştir.⁴⁶³ Siyasi hareketlere izin verilmeyeceğini anlayan aydın kesim ise sağlık ve çevre ile ilgili örgütlenmelere ağırlık vermeye başlamışlardır, fakat bu örgütlenmelerde Türkmen hükümeti tarafından engellenmiş birçok aydın işlerinden olmuşlardır. Bunun üzerine milliyetçi ve siyasi örgütlenmeler toplantılarını Aşkabad yerine Moskova’da düzenlemişler, Türkmenistan cephesi lideri Muhammed Durdu Murad bu toplantılarda tüm Türk halklarının birliğini savunmaktan çekinmemiştir.⁴⁶⁴

Türkmenistan’da milliyetçilik, özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından itibaren “bağımsızlık kimliği” ile şekillenmektedir. Bu çerçevede dil bağımsızlığın önemli bir

⁴⁶³ Ahmet Raşid, **a.g.e**, s.230

sembolü olarak görülmektedir.⁴⁶⁵ Sovyetler Birliği sonrası, Türkmen entelektüeller, Türkmen dili ve edebiyatının geliştirilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması için çabalarını artırmışlardır. Bununla birlikte Türkmen eğitim sisteminde Türkmen kültürüne önem verilmesine rağmen Özbekistan’da Rus edebiyatına ilişkin yapılan dışlama Türkmenistan’da görülmemiştir. Pushkin ve Makeyenko gibi yazarların da eserleri unutulmamış ve Rus kültürel miras tam olarak inkar edilmemiştir.⁴⁶⁶ Bu noktadan hareketle, iç politik yapının otoriter yapılanmasına rağmen farklı kültürlerle ve etnik yapılara karşı Özbekistan’a oranla daha ılımlı ve gerçekçi bir yaklaşımın sergilendiği görülmüştür. Fakat bağımsızlığın ardından belli bir sürenin geçmesiyle birlikte bu kültür ve eğitim politikalarında değişiklikler baş göstermiştir. 1990’lı yılların sonunda Türkmenistan eğitim ve kültür politikalarında ulusallaşma ve standartlaşma yoluna gitmiştir. Bu noktadan hareketle Türkmenbaşı Niyazov’un yazdığı *Ruhnama* 2001 yılından itibaren tüm okullarda zorunlu ders kitabı olarak okutulmaya başlatılmıştır.⁴⁶⁷ *Ruhnama* Türkmen tarihini ve geleneklerini anlatan bir kitap olarak toplumsal yapının ulusal değerler çerçevesinde yerleşmesine katkıda bulunacak bir yayın olarak görülmüştür. Bununla birlikte Bess Brown’un da belirttiği gibi öğrencilerin yabancı fikirler tarafından kuşatılmasını engelleyecek bir yayın anlamında ders kitabı olarak da okullara konmuştur.⁴⁶⁸

Edebiyat ile birlikte çevre sorunlarını ortaya koyarak yapılan politika da milliyetçilik ile bağdaştırılmış hatta yukarıda bahsedildiği gibi, Sovyet döneminde milliyetçi hareketler çevre hareketlerinin kamuflajı altında ortaya konmuştur. Bağımsızlık talebi ve federasyonun çözülme sürecinin ortaya çıkışında cumhuriyetler ve merkez (Moskova) arasında kaynak ve mevki dağılımında oluşan anlaşmazlıkların ve Ruslaşmaya tepkinin

⁴⁶⁴ A.g.e

⁴⁶⁵ Ersanlı, a.g.m, 1999.s.230.

⁴⁶⁶ A.g.e

⁴⁶⁷ Bess Brown, "Governance in Central Asia: The case of Turkmenistan", **Helsinki Monitor**, Volume.14, No:3, 2003, s.211.

⁴⁶⁸ Brown’a göre 2001 yılında başlayan süreç içerisinde Türkmenbaşı tarafından milli değerlere uymayan bir çok öğretmenin işine son verilmiş, bununla birlikte 2003 yılında ise 1993 yılından sonra yurt dışında diploma alan tüm öğretmenlerin de öğretmenlik dereceleri iptal edilmiş ve işlerine son verilmiştir. Bkz, A.g.e, s.s212-213.

etkileri büyüktür.⁴⁶⁹ Türkmenistan'ın ham madde kaynaklarının zenginliğinin de buna eklenmesi ile bağımsız ve bireysel şekilde ekonomik fırsatların kullanılması istemi artmıştır.

Bağımsızlık sonrası özellikle dil alanında yapılan köklü değişiklikler (Türkmençe'nin resmi dil olarak kullanılması) ile birlikte Türkmenistan'da yaşayan Rus azınlık zorluklarla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle uzmanlık isteyen konularda Rus nüfusun ehil olmasından dolayı Türkmenbaşı kısa vadeli çözümler üretmeye çalışmış ve Rus nüfusun hassas pozisyonunu dikkate alarak Rus okullarının yapısının korumasını sağlamıştır. Buna rağmen Rusya'nın etkinlik alanından uzaklaşmaya çalışan Türkmenbaşı, 22 Nisan 2003 tarihinden itibaren Rusya ve Türkmenistan arasındaki çifte vatandaşlığa ilişkin antlaşmanın sona ermesi ile birlikte Rus nüfusun, Türkmenistan ve Rusya Federasyonu vatandaşlığı arasında seçim yapmaları gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁰ Türkmenistan'ın bu şekilde bir yapılanmaya gitmesi yeni oluşan bir ulus-devlet yapısının ve standartlaştırmaya yönelik bir hareket olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu şekildeki yasal düzenlemeler ve standart yaratma arayışları ulus-devletin pekişmesini sağlama girişimleri olarak algılayabiliriz.

Bağımsızlık kimliği ve milliyetçiliğe yapılan vurgu gün geçtikçe artmasına karşın tayfacılık sistemi yani aşiretlerin siyasi yaşamındaki ağırlığı devam etmektedir. Teke ve Yomut tayfaları siyasi kadroları oluşturmaya devam etmektedirler.⁴⁷¹ Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) da siyasi ve otoriter gücünü Teke tayfasından almaktadır, Leningrad Devlet Üniversitesinde “Marksist-Leninist” bir eğitim sürecinden geçmesine karşın bağlı bulunduğu Teke tayfasından kopmamış ve ülke genelinin üçte birinde etkili olan bu klan

⁴⁶⁹ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev.Bahadır Sina Şener, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.s.228-229

⁴⁷⁰ BBC News. <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/world/asia-pacific/3007598.stm> , Erişim: 20 Haziran 2003.

⁴⁷¹ Ahmed Rashid, “The New Struggle in Central Asia”, **World Policy Journal**, Volume 17, No: 4, Winter,2000/2001, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=3994123&db=aph> , Erişim:15 Kasım 2003.

desteği ile otoriter yönetimini ayakta tutmayı başarmıştır.⁴⁷² Merkezi bir otoritenin kurulmasının ve milli devlet motiflerinin gerek iç gerekse dış politikada pragmatik şekilde Türkmenbaşı'nın önderliğinde ön plana çıkarken aynı zamanda merkezin dışında aşiretler arasında gerilim de sürmektedir. Üçüncü Dünya özelliği gösteren siyasi kültürün dış politikaya yansması da pek farklı olmamıştır. Dış politikada ilkeler ve ideolojik bir tutunum yerine ekonomik pragmatizmi ön plana çıkaran bir yol, Türkmenbaşı tarafından takip edilmiştir. Böyle bir yolun takibini iç politika ile ilişkilendirmeden geçmek yanlış olacaktır. Aşiret kültürünün genelinde faydacı ve pragmatik özellikler bulunmaktadır, bu kültürel yapının iç politikadaki baskınlığı aynı derecede dış politikanın şekillenmesine de sebep olduğunu düşünebiliriz.⁴⁷³

Türkmenistan bağımsızlığını kazanması ile birlikte tarafsızlık politikasını (neutrality) benimsemiştir. Sürekli tarafsız statüsüne sahip olan devletler diğer devletlerdeki yetkilere sahip olmakla birlikte, dış ilişkilerde bazı sınırlara da sahiptir. Sürekli tarafsız olan bir devlet diğer devletler arasında çıkan savaşlara karışmaz ve bununla birlikte gerek savaş zamanında gerekse barış zamanında ittifak antlaşmalarına da taraf olmaz. Tarafsız devlet, başka devletlerin askeri güçlerinin konuşlandırılmasına veya geçiş güzergahı olarak topraklarının kullanılmasına izin vermeme yükümlülüğü altındadır.⁴⁷⁴

Türkmenistan tarafsız bir ülke oluşuna verdiği önemi 1995 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda konu ile ilgili karar aldırması ile de açıkça göstermiştir.⁴⁷⁵ Türkmenistan bağımsızlığının yanı sıra ekonomik alanda refahı sağlamak amacı ile

⁴⁷² Hiro, **a.g.e**, 1994, s.144.

⁴⁷³ Büşra Ersanlı ve Orazpolat Ekaev, Türkmenistan'ın dış politikada hızlı geçişler ve ittifaklar çerçevesinde pragmatik bir dış politika sürdürmesinin geçmişteki geleneklerden gelebileceğini ifade etmektedirler. Bkz., Ersanlı ve Ekaev, **a.g.e**,1998, s.XIV.

⁴⁷⁴ Hüseyin Pazarcı, **Uluslar arası Hukuk Dersleri, II.Kitap**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993, s.92

⁴⁷⁵ Thaçenko ve Peterman, **a.g.e**, s144.

BDT'ye mesafeli yaklaşmış ve kendi “ulusal çıkarını“ ön planda tutmuştur. Bu çerçevede özellikle Rusya Federasyonunun etki alanından çıkmaya çalışmıştır.

4.5.1 Bölgesel İşbirliğine Ekonomi Merkezli Yaklaşım

Demokratik bir ülkede dış politikanın iç dinamikleri (sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, bireyler) ortaya koyarak nasıl belirlediğini veya belirlenmesinde nasıl etki altında kaldığını anlayabilirsiniz, bu noktada daha önce de belirtildiği gibi klasik realist perspektif bu ilişkileri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü klasik “realist” görüş uluslar arası ilişkilerde ve bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde devletin ana merkez oluşu üzerine yoğunlaşır, diğer iç ve dış farklı aktörlerin etkilerini dışlar.⁴⁷⁶ Türkmenistan'ın dış politikasına klasik realist perspektifle yaklaşp açıklamak en azından karar alma sürecini açıklamak bağlamında yeterli olmaktadır. Türkmenistan'ın iç politikasında sivil toplum dinamiğinin olmadığı, farklı siyasi düşüncelere yer verilmediği ve devletin otoriter yapısının Türkmenbaşı ile bütünleştiği açıkça görülmektedir.⁴⁷⁷ Türkmenbaşı'nın düşünceleri ve söylemi Türkmenistan'ın uluslararası ilişkilere ve bununla birlikte bölgesel işbirliği ve entegrasyonuna bakışını ve dış politikayı nasıl şekillendirdiğini açıkça göstermektedir. Türkmen devlet ve hükümet yetkilileri de, Türkmenbaşı'nın görüşleri çerçevesinde çizilen dış politikayı dillendirmektedirler.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Bu konuda bkz. Viotti ve Kauppi, **a.g.e**, 1993, s.63.

⁴⁷⁷ Türkmenistan tüm muhalif partilerin yasaklandığı ve illegal ilan edildiği tek eski Sovyet cumhuriyetidir. Bununla birlikte Türkmenbaşına muhalif duruş sergileyen birçok siyasetçi, aydın ve gazeteci ya hapsedilmiş yada sürgün hayatı yaşamaktadırlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Rashid Dyussambaev, “Turkmenistan: Against Turkmen-Bashing”, **Transition**, 7 September 2003, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=11191390&db=aph>, Erişim: 27 Ekim 2003.

⁴⁷⁸ Türkmenbaşı gücünü daha öncede belirtildiği üzere bağlı bulunduğu Tekke klanından almaktadır, Türkmen iç politikasının yapısı tamamı ile feodal ilişkilere dayanmaktadır.

Türkmenistan dış politikada “tarafsızlık” ve “bağılantısız” yaklaşımını yerleştirmeye bu durum 1999 yılına kadar tam anlamı ile bir izolasyon politikasına dönmüştür. Yakın çevresinde meydana gelen olaylara ve değişime karşı kayıtsız kalan bir dış politikanın uzun vadede kendisine de zarar vereceğini düşünmeye başlayan Türkmenistan 1999 yılından itibaren daha aktif bir dış politika ile uluslar arası ilişkilerde var olmaya çalışmıştır. Bu aktiflik sağlanırken siyasi çatışmalara taraf olmamaya özen gösterilmiş daha çok ekonomik alanda bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkmenbaşı özellikle ikili ilişkilere önem vererek Türkmenistan’ın göreceli ekonomik avantajlarını artırmaya çalışmıştır. İkili ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra bölgesel ve global nitelikli ekonomik işbirliği kurumlarına da önem verilmektedir. Türkmenbaşı Ekonomik İşbirliği Örgütü ‘nün (EİÖ) Haziran 2000 Tahran zirvesinde yaptığı konuşmada bölgesel işbirliği örgütlerinin geçmişin stereotype düşüncelerini azalttığını, ve eşitlik ile karşılıklı yarar sağlayacak ortaklıkların uluslar arası ilişkilerde kurulmasına yardımcı olacağını gündeme getirmiştir. Bu konuşmasında enerji boru hatlarının üzerinde durması ve Türkmenistan’ın 2010 sosyo-ekonomik hedeflerini açıklaması da Türkmen dış politikasının bölgesel işbirliğine bakışını anlatmıştır.⁴⁷⁹ Bu noktada Türkmenbaşı’nın uluslar arası ilişkileri işlevselci bir bakış açısı ile değerlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öncelikli olarak Türkmenbaşı Türkmenistan’ın “ekonomik ulusal çıkarı” ön planda tutan bir politikayı ortaya koyarken, ekonomik ilişkilerin genelinde de karşılıklı bağımlılık ilişkisine bağlı bir düzlemin oluşacağını ve ülkeler için ortak faydanın bulunabileceği bir görüşü savunmaktadır. Bu ilişkilerin kurulmasında çok taraflılık yerine ikili ilişkilere ağırlık verilmektedir. Böylece, hükümetler arası ilişkilerin ulus-üstü bir yapıya dönüşmemesi için de bir sigorta niteliği taşımaktadır. Ekonomik ilişkilerde ulusal direncin en üst noktada olduğu özellikle IMF ile ilişkilerde göze batmıştır. Türkmenistan IMF’nin önerdiği yapısal programları uygulamamış ve bunun sonucunda IMF Türkmenistan’da

⁴⁷⁹ Daha fazla detay için bkz., Speech by H.E.Mr.Saparmurat Niyazov, President of Turkmenistan, at ECO Summit Meeting -Tehran, 10 June 2000, <http://www.turkmenistanembassy.org/turkmen/news/speech.html>, Erişim: 15 Kasım 2003, s.1

ekonomik anlamda politika üretmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁴⁸⁰ Türkmenistan, bununla birlikte siyasal ve askeri bağımlılık yapacak örgütlenmelere ve yapılanmalara da mesafeli durmaktadır. Türkmenistan bu şekilde dış politika belirlemekle uluslar arası örgütlere ekonomik bağlamda yaklaşmaktan çekinmediğini fakat bunun ulusal uygulamalara zarar vermeyecek, ekonomik ve siyasal entegrasyona dönüşmeyecek şekilde gerçekleşmesini öngörmektedir.

Türkmenistan 21 Aralık 1991, Alma-Ata zirvesine katılmış ve diğer eski on eski Sovyet cumhuriyetiyle birlikte BDT'yi oluşturan protokolü imzalamakla BDT'ye üye olmuştur.⁴⁸¹ Türkmenistan bağımsızlığın ilk günlerinde, gerek BDT gerekse diğer örgütlenmeler çerçevesinde özellikle Orta Asya'da *konfederal* bir yapılanmadan söz etmesine karşın ilerleyen yıllarda bu görüşü terk etmiştir. Türkmenistan BDT adı altında, federal veya konfederal bir yapılanmaya yol açacak siyasi ve askeri nitelikli anlaşmalardan ve protokollerden uzak durmaya çalışmıştır. 1992'de başlayıp 1995 Şubatında BDT altında oluşturulan ve BDT devlet başkanları tarafından imzalanan kolektif güvenlik anlaşmasına taraf olmayarak "tarafsızlık" politikasına uygun hareket etmiştir. Diğer yandan ise, 23-24 Aralık 1993 de gerçekleşen Aşkabat zirvesinde Türkmenistan ekonomik birliğin kurucu antlaşmasına imza atmakla ekonomik işbirliği örgütlenmelerine sıcak baktığını göstermiştir. Türkmenistan ekonomik birliğe taraf olmasına karşın BDT'ye sürekli olarak şüpheli ve kötümser bir yaklaşım sergilemekten geri durmamıştır. Türkmenistan'a göre BDT organlarının devletler arası ilişkiyi sağlayan bağımsız bir oluşum olma olasılığı yoktur ve bundan dolayı, devletlerin işbirliğini eşit, demokratik şekilde örgütlenmeyi sağlayamayacağı görüşü ağırlık kazanmaktadır.⁴⁸² Türkmenistan bu görüşü ortaya koymasında etkenlerden birisi özellikle ulus inşası sırasında Rusya'nın ötekileştirilmesi olarak gösterilebilir, örneğin Türkmen aşiretleri arasındaki iktidar ve çıkar farklılıklarını gidermek ve ulusal bütünlüğü sağlamak amacıyla Ruslara karşı yapılan Göktepe savaşı

⁴⁸⁰ Brown.a.g.e.s.208.

⁴⁸¹ http://cis.minsk.by/english/meet_cis.htm , Meetings of the leaders of the CIS member states, s.1.

⁴⁸² bu konuda daha fazla detay için bkz. N.Şumskiy, "Integratsiya v Sodrujetve Nezavisimih Gosudarstv: Problemi i Perspektiv", *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnii Otnaşenya*, No:11, 1999, s.80

ortak ulusal tarihin bir olgusu olarak ortaya konmaktadır.⁴⁸³ Böyle bir tarih anlayışı ve ulusal birlik yaratmaya çalışan Türkmenistan'ın Rusya Federasyonu hegemonyası altında ulus üzeri bir yapılanmaya yol açabilecek bölgesel nitelikli bir örgütlenme olan BDT'ye mesafeli yaklaşması da doğaldır. Bununla birlikte BDT ülkelerinin başta BDT'nin liderliğini yapan Rusya Federasyonunun ekonomik anlamada özellikle 2000 yılına kadar yetersizliği de Türkmenistan'ı BDT'den uzaklaştırmaktadır. Örneğin Türkmenistan Rusya, Ukrayna, Özbekistan ve Gürcistan'dan doğal gaz ihraç bedellerinin ödenmemesi veya dünya piyasası fiyatlarının çok altında olması nedeniyle, Türkmenistan kendisine daha çok ekonomik fayda ve kâr sağlayacağına inandığı ekonomik pazarlara yönelmesine yol açmaktadır ⁴⁸⁴. Böylece BDT'nin ekonomik alanından uzaklaşması söz konusu olmakla birlikte siyasal anlamada da kendisini eski Sovyet coğrafyasının etki alanı dışında tutmaktadır.

4.5.2 BDT'ye Uyumsuzluğun Göstergesi : Taliban Hareketi ile İlişkiler

Türkmenistan'ın pragmatizm ve tarafsızlık olarak şekillendirdiği dış politikasını örneklendirerek açıklamak anlamında Afganistan konusundaki tutumuna bakmak önemlidir. Bu konuya bakmakla Türkmenistan'ın BDT'ye nasıl mesafeli yaklaştığını da görmek mümkündür.

Türkmenistan 1994 yılında Taliban hareketinin ortaya çıkmasından itibaren, bu hareketle ilişki kurmaktan çekinmemiştir. Ekonomik çıkarları her şeyin önünde gören Türkmen devleti Taliban hareketiyle ortak projeler geliştiren iki devletten birisidir (diğeri Pakistan). Türkmen devletinin Afganistan'daki Taliban hareketi ile ilişki kurmasında ekonomik çıkarın yanı sıra “Türkmen etnisitesinin” bu ülke içerisinde yer alması da etkili

⁴⁸³ Ahmet T. Kuru, “Between the State and Cultural Zones: Nation Building in Turkmenistan, **Central Asian Survey**, Volume.21 , No: 1, 2002, s.76

⁴⁸⁴ Bu konuda daha fazla detay için bkz.Alexander Cooley, “The Faltering Oil State”,Turkmenistan Annual Report, **Transition**, 1998. <http://archive.tol.cz/countries/turar98.html> , Erişim: 15 Kasım2003, s.s.1-2.

olmuştur. Türkmenistan, Afgansitan coğrafyasına, Pakistan ile yapacakları ikili ekonomik projelerin geçeceği bir güzergah dışında siyasal bir bakış ortaya koymamıştır.

Eylül 1996'da, Taliban hareketinin Afganistan topraklarının belli bir kısmına hakim olmaya başlaması ile birlikte tüm Orta Asya cumhuriyetleri ve Rusya dikkatlerini bu ülkeye yöneltmişlerdir. 4 Ekim 1996'da Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev'in daveti ile birlikte Alma Ata da Afganistan ile ilgili olağanüstü bir zirve toplantısı gerçekleşmiştir. Toplantıya Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan devlet başkanları düzeyinde katılırken Rusya başbakan Viktor Çernomodin ile temsil edilmiştir. böylesi önemli bir toplantıya Nazarbayev tarafından davet edilmesine rağmen Türkmenistan devlet başkanı Niyazov (Türkmenbaşı) tarafsızlık statüsünü gerekçe göstererek toplantıya katılmamıştır.⁴⁸⁵ BDT Kolektif Güvenlik Konseyi bu toplantı sonrası tüm Afgan-BDT ülkeleri sınırında acil önlem almayı ve konuyu BM bünyesine taşımayı kararlaştırmıştır.⁴⁸⁶ Niyazov tarafsız bir devlet olarak bu toplantılara katılmayacaklarını belirtirken, Taliban hareketinin büyümesini Afganistan'ın içişleri ile ilgili bir konu olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷ Türkmenistan tarafsızlık politikasını sadece siyasi konulara değil aynı zamanda insancıl konulara da yansıtmış ve yalnızlık (isolation) varacak bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin 1997 haziran ayı içerisinde Afganistan'daki çatışmalardan dolayı Türkmenistan'a sığınmak isteyen mültecilerin tümü Afganistan'a geri gönderilmişlerdir.

Türkmenistan Afganistan konusuna yaklaşımını, BM'de onaylattığı tarafsızlık politikasının kendisine verdiği fırsatlar çerçevesinde pragmatik bir ekonomi-politiğe dönüştürmeye çalışmıştır. 27 Ekim 1997 tarihinde , Niyazov'un ABD petrol şirketi UNOCOL ile Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğal gaz boru hattı protokolü imzalanması ve projenin güzergahı tamamı ile Taliban kontrolü altında olması da UNOCOL ve Taliban arasındaki işbirliğini göstermiştir. Fakat ABD ve Taliban arasında

⁴⁸⁵ Murad Esenov, "Turkmenistan and Central Asian Regional Security", **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, <http://www.ca-c.org/dataeng/oxford.shtml> , Erişim: 10 Ocak 2006.

⁴⁸⁶ A.g.m

⁴⁸⁷ A.g.m

ilişkiler, Taliban kontrolündeki topraklarda bulunan terör kampları (El-Kaide) nedeniyle bozulması ile birlikte önce UNOCOL daha sonra da Rus Gazprom şirketi projede yer almayacaklarını açıklamışlardır.⁴⁸⁸ UNOCOL'un projeden çekilme kararına karşın Niyazov projenin hayata geçirilmesi için çabasını sürdürmüştür. Bu çaba gösterilirken Taliban kontrolündeki “terör” kamplarından bahsedilmemesi dikkat çekiciydi. Bununla birlikte Türkmenistan dışişleri bakanı Boris Shikmuradov 1999 şubat ayında Mullah Mohamed Ömer (Taliban dini lideri) ile yaptığı görüşmede sadece boru hatları ile ilgili proje üzerine konuşmuştur.⁴⁸⁹ Türkmenistan tarafsızlık ilkesini öne çıkararak BDT toplantılarına katılmazken, diğer yandan ise Pakistan ile boru hattının güvenliği üzerine askeri anlaşmalar yapmaktan çekinmemektedir. Burada Türkmenistan'ın tarafsızlık politikasından çok ekonomik faydacılığı öne çıkaran bir yaklaşım içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Türkmenistan'ın bu şekilde bir yaklaşım içerisine girmesi ve Orta Asya cumhuriyetleri ile siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliğine girmemesi bölge güvenliği için büyük bir risk ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1999 yılından itibaren daha aktif bir dış politika benimsemeye başlayan Türkmenistan, Afganistan da savaşan taraflar arasında yapılan barış görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Tarafsızlık statüsünün en belirginleştiği dönem olarak da 1999-2001 yılları görülmektedir. 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide tarafından ABD'ye yapılan saldırı ile değişen uluslararası şartlara uyumda gecikmemiş olan Türkmenistan Dünya siyasetine hükmeden ABD'nin taleplerine uymak zorunda kalmıştır. ABD başkanı Bush'un “ya bizimle birliktesiniz ya da bize karşısınız” şeklinde açıklamasıyla birlikte Türkmenistan hava sahasını insancıl yardım taşıyan kargo uçaklarına açmak zorunda kalmıştır.⁴⁹⁰ Bu uçakların ne kadar insancıl yardım uçağı olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Afganistan olayı, Türkmenistan'ın uluslararası şartları dikkate alarak kendi ulusal çıkarını nasıl maksimize edebileceğini ve

⁴⁸⁸ A.g.m

⁴⁸⁹ A.g.m

⁴⁹⁰ <http://unpan1.un.org/introdoc/groups/public/documents/nispacee/unpan007963.pdf>, Erişim: 27 Ekim 2003. (BM resmi sayfası)

aynı oranda kendisine zarar vermeyecek pragmatik bir dış politikaya sahip olduğunu göstermek açısından önemlidir.

Bağımsızlığını yeni kazanan tüm cumhuriyetler bağımsız ve bağlantısız bir dış politikayı takip etmeye çalışmışlardır. Fakat buna rağmen Rusya ve Sovyetler Birliğinden ayrılan cumhuriyetleri ile ilişkilerini yakın tutmuşlardır. Türkmenistan ise daha bağımsız ve bireyselci bir yaklaşımla sahip olduğu enerji kaynaklarının verdiği güvenle de olsa gerek hızla dış politikada kendi yakın çevresini oluşturmaktadır. Türkmenbaşı enerji ticaretine bağlı olarak tarafsız, pragmatik ve bağımsız bir dış politikayı benimserken ülkesini diğer ülkeler tarafından da aynı şekilde algılandığı gibi Orta Asya'nın "Kuveyt'i" yapacağını vaat etmektedir.⁴⁹¹

Türkmenistan coğrafi olarak açık denizlere çıkışı kapalı bir ülke olarak (landlocked) güney batı komşusu İran ile yakın ve iyi ilişkilerde bulunmak zorundadır. İran Türkmen enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkışı anlamında öneme sahiptir. Bundan dolayı Türkmenistan İran ile enerji ihracı ve ticari konularda gerek ikili anlaşmalarla gerekse EİÖ çerçevesinde ilişkiler kurmuştur.

Türkmenistan İran ile ilişkilerini kurarken tarafsızlık politikasının uluslar arası alanda verdiği esneklikten yararlanmaktadır. Örneğin İran tarafından bölgesel güvenliğe tehdit olarak algılanan ve sunni aşırılığı olarak algılanan Taliban hareketi ile yakın ilişkiler kuran Türkmenistan, İran ile bu noktada bir sorun yaşamamıştır. Diğer yandan İran tarafından "büyük şeytan" olarak adlandırılan ABD ile de Türkmenistan'ın yakın ilişkide olması Türkmen-İran ilişkilerinde olumsuzluk yaratmamıştır. İran ile ilişkilerde ekonomik çıkar yine ön planda tutulmuştur. Bununla birlikte her iki ülke Azerbaycan ile yaşadıkları sınır

⁴⁹¹ David Nissman, "Turkmenistan (Un)transformed", **Current History**, Volume. 93, No:582, April 1994, s.183

problemlerinden dolayı, Hazar denizinin paylaşımı üzerine sırası geldiğinde bir anti-Azerbaycan ittifakını belirtmeden oluşturdıkları gözlemlenmektedir.⁴⁹²

ABD'nin İranı dünya ekonomi-politiğinden izole etmeye çalışmasına karşın Türkmenistan, İran ile ortak enerji projelerini hayata geçirmekten çekinmemiştir. 29 Aralık 1997 yılında Türkmenbaşı ve İran devlet başkanı Hatemi tarafından açılan Körpece (Nebit dağında) – Kurd Kul (Gurgan) doğal gaz boru hattı bu noktada ortak projelerin ilk etabını oluşturmuştur.⁴⁹³ 1998 yılından itibaren bu proje Türkmenistan'a hem ekonomik hem de siyasi anlamda kazançlar sağlamıştır. Ekonomik olarak yıllarca Rusya güzergahı dışında herhangi bir enerji güzergahına sahip olamayan Türkmenistan ilk kez İran üzerinden sağladığı güzergah ile Rusya'ya var olan ekonomik bağımlılığını azaltmış ve bunun sonucunda da Rusya'ya karşı siyasal bağımlılık hissiyatından da kurtulmuştur. 1998 yılından itibaren Türkmenistan'ın ihracatı içerisinde doğal gaz ve petrol ürünlerinin ihrac oranının artışı aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir.

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİNİN İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI, %			
Yıl	Doğal Gaz, Petrol ve Petrol Ürünleri	Pamuk ve Tekstil Ürünleri	Diğer
1994	%75	%17	%8
1995	%66	%28	%6
1996	%71	%19	%10
1997	%78	%18	%4
1998	%60	%35	%5
1999	%67	%30	%3
2000	%81	%15	%4
2001	%85	%10	%5

Tablo.2

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Etüdü, İstanbul-2003.

⁴⁹² Murat Laumilin, “Tsentrlnaya Aziya Posle 11 Sentyabrya”, *Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz*, Volume. 22, No:4, 2002, s.42

⁴⁹³ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.2000, s 288

1998 yılı Türkmenistan'ın oluşturmaya başladığı yeni çevresi için bir dönüm noktasıydı. Yeni enerji boru hatlarının açılmasının yararı ekonomi göstergelerle de kanıtlanmaktadır. 1995 yılında günlük 81.000 varil ham petrol üretilirken 1999 yılında bu 119.000 varile çıkmıştır. Bununla birlikte 1999 yılında doğal gaz ihracı bir önceki yıla göre %8 artmıştır.⁴⁹⁴ Eski Sovyet cumhuriyetlerinin ödemeler konusunda zorlanmaları ve Rusya'nın ekonomik anlamada güzergah üzerine aşırı taleplerde (komisyonluklar) bulunmaları ve bununla birlikte teknolojik noksanlıkları Türkmenistan'ın İran ile ilişkilerini geliştirmesine ve ekonomik hareketliliği sağlamasına yol açmıştır.

Türkiye, Türkmenistan'ın yeni yakın çevresinde yer alan ülkeler içerisinde farklı bir yere sahiptir. Kültürel benzeşmelerin yoğunlukla yaşandığı farklı diyalektlerde olsa da dil yakınlığı iki ülke arasında ilişkilerin gelişimine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte Türkmen doğal gazının Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden dünya pazarına taşınabileceği düşünüldüğünde Türkiye de Türkmenistan için ekonomik açıdan önemli bir coğrafya da yer almaktadır.

Türkiye ve Türkmenistan arasında ticari ilişkiler enerji, tekstil hammadde, ve inşaat sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye kısıtlı ekonomik imkanlarına karşın Eximbank aracılığı ile Türkmenistan'a projelerde kullanılmak üzere kredi olanakları sağlamıştır.⁴⁹⁵ Türkmenistan ve Türkiye arasında ekonomik alanda en önemli antlaşma 29 Ekim 1998 yılında imzalanmıştır.⁴⁹⁶ Bu antlaşma il birlikte Türkiye üzerinden Türkmen doğal gazının Avrupa'ya taşınması amaçlanmıştır. Bunu takiben 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta BOTAS ve Türkmenistan arasında yıllık 16 milyar m3 doğal gaz alımına ilişkin antlaşma

⁴⁹⁴ http://www.ecosecreterariat.org/Countries/Turkmenistan/tab_text_report.htm , Erişim: 15 Kasım 2003.

⁴⁹⁵ “Türkiye İhracat ve Kredi Bankası (Eximbank) tarafından Türkmenistan'a ihracatın finansmanına yönelik olarak 1992 yılında 75 milyon Dolarlık kredi açılmıştır. Açılan bu kredinin, 1993'te 53.55 milyon dolar ve 1994'te 21.44 milyon dolar olmak üzere toplam 74.99 milyon kısmı kullandırılmıştır. Bunun yanı sıra, Mart 2000'de 88.3 milyon Dolarlık proje kredisi çerçevesinde çelikhane tesisleri, otel ve rafineri projeleri finanse edilmiştir. daha fazla detay için bkz. **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2003, s.101

imzalanmıştır.⁴⁹⁷ Türkmenistan ve Türkiye arasında bu anlaşmaların yapılmasına karşın gerek Türkiye hükümetlerinin kararsız ve tutarsız (mavi akıma yönelik gibi) politika izlemeleri, Türkmenbaşı'nın fiyat konusunda ve projenin finansman konusunda net tavır belirlememesi ve ABD'nin doğal gaz boru hattının İran üzerinden geçmesine karşı durması bu projelerin hayata geçirilmesini ertelemiştir. Türkmenistan ve Türkiye arasında en önemli somut ticari ilişki tekstil ve inşaat sektörlerinde görülmüştür. Türkiye tekstil sektöründe kullanılmak üzere Türkmenistan'dan pamuk ithali yapmaktadır.⁴⁹⁸ Türkmenistan Türk girişimcilerin en etkin oldukları Orta Asya Cumhuriyeti olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Türk müteahhitlerinin Türkmenistan'ın inşaat sektöründe önemli bir paya sahip oldukları ve çok önemli devlet binalarının ve sanayi tesislerinin inşaatının Türk firmaları tarafından inşa edildikleri bilinmektedir.⁴⁹⁹

Rus kültürel mirasının etkinliğini uzun vadede azaltacak nitelikte Türkiye'nin belli kesimlerinin Türkmenistan üzerinde etkinliği artmaktadır. Eğitim alanında, Fettullah Gülene ait özel okulların faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu okullar her ne kadar Türk-İslam kültürüne yakın bir eğitim verseler de eğitim esas olarak İngilizce dilinde yapıldığı için batı kültür ve kapitalizmine uygun kişiler yetiştirmek gibi bir misyonu da yerine getirmektedir.⁵⁰⁰ Türkiye devlet televizyon kanalı TRT Avrasya ve diğer özel kanalların uydu üzerinden yaptıkları yayınlarla Türkmen toplumu üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Yine Fethullah Gülen tarafından finanse edilen Türkçe haftalık gazete

⁴⁹⁶ A.g.e.

⁴⁹⁷ A.g.e. Bu anlaşmaya göre, gaz teslimatının 2002-2004 yılları arasında başlaması öngörülmüştür. bu öngörü olmasına karşın anlaşmaya ilişkin proje hâla daha gerçekleşmemiştir.

⁴⁹⁸ A.g.e.s.100, Türkiye'nin pamuk ithali yaptığı ülkeler arasında Türkmenistan dördüncü sırada yer almaktadır.

⁴⁹⁹ A.g.e.s.103-104, Aşkabat Uluslararası Hava Limanı, Türkmenbaşı Rafinerisi'nin MSCC ve CCR Üniteleri, Aşkabat Olimpik Stadyumu'nun inşaatı, Niyazov Hastahanesi-Yoğun Bakım Ünitesi'nin inşaatı v.b bir çok inşaat Türk firmaları tarafından yapılmıştır.

⁵⁰⁰ Kuru, a.g.m, s.84 “Cennet Engin Demir, Ayşe Balcı and Füsün Akkok, “The role of Turkish schools in the educational system and social transformation of Central Asian countries: the case of Turkmenistan and Kyrgyzstan”, *Central Asian Survey*, Volume. 19, No: 1, 2000, s.154.

Zaman da 10.000 civarında bir tirajla Türkmenistan'ın kültürel yapısındaki değişimlerde uzun vadede etkin olabilecek bir olasılığı göstermektedir.⁵⁰¹

Türkmenistan batı ile ilişkilerini geliştirmeye sıcak bakmıştır ve bunun neticesinde ekonomik kazanç sağlayacağına inanmasıyla batı kurumlarına üye olmuştur. Ekonomik faydacılık üzerine kurulan dış politika nedeniyle güvenlik, siyasal ve sosyal hakların savunulması ile ilişkin olan örgütlenmelerde yer almasına karşın Türkmenistan bu kurumların değerlerine tam anlamıyla uyum sağlayamamıştır. Batı ile işbirliğini göstermek amacı ile Helsinki Nihai Senedini imzalayarak AGİT üyesi olan Türkmenistan bu örgütün ortaya koyduğu demokrasi ve insan hakları ile ilgili değerlere uymamaktadır. Türkmenbaşı AGİT'i demokrasinin ve güvenliğin yerleştirilmesine yardımcı ve katkı sağlayıcı bir örgüt olarak görmediğini gerek seçim uygulamalarında gerekse 1999 yılında AGİT'in İstanbul zirvesinde göstermiştir. İstanbul zirvesinde, Türkmenbaşı demokratikleşme ve güvenlik ile ilgili görüşmelere itibar göstermemiş ve sadece Türkmen gazının ve petrolünün ihracı konusu ile ilgili görüşmelere ve pazarlıklara katılmıştır.⁵⁰²

AB gelecek yıllarda enerji ihtiyacının bir kısmını merkezi Asya'dan karşılamaya yönelik politikası ve Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol kaynakları zenginliğini verimli şekilde kullanılmasında teknoloji ihtiyacı Türkmenistan ve AB arasında enerji politikaları konusunda işbirliğini artırmıştır. Avrupa (batı) kurumları ile ilişkileri yukarda bahsedildiği gibi Helsinki Nihai Senedini imzalamasıyla geliştirmeye başlayan Türkmenistan, 22 Temmuz 1999 yılında AB komisyonuna bağlı şekilde çalışan Interstate Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE) Şemsiye antlaşmasına katılımı AB ile ilişkilerini özellikle teknoloji ve ekonomik alanda geliştirmeye başlamıştır.⁵⁰³ Enerji kaynaklarının

⁵⁰¹ Türkmenbaşı'na 2002 yılında yapılan suikast girişimi sonrası bazı Türklerin de suikastla ilgili olarak sorumlu tutulmalarının ardından, Türkmenistan Türkiye kökenli tüm faaliyetleri mercek altına almıştır. Kuru, **agm**, s.83

⁵⁰² Mariya Rasner, The Way is (not) Open, **Transitions**, Annual Report 1999.

<http://archive.tol.cz/countries/turar97.html>, Erişim 16 Ekim 2003.

⁵⁰³ <http://www.inogate.org/en/participating/turkmenistan> , Erişim: 10 Ocak 2006.

işlenmesinde teknolojik olarak yetersiz kalan Türkmenistan INOGATE projesine katılımı uluslararası sermayeye güven vermekle eksikliğini gerek Batılı gerekse Asya şirketlerin yardımıyla da gidermiş oluyordu.⁵⁰⁴ Türkmenistan Batı ülkeleri (AB-ABD) ile ilişkileri ekonomik olarak geliştirmekle birlikte bu ilişkileri iç politikada siyasal malzeme olarak kullanıp halka pazarlamaktadır. Bu ilişkilerin abartılı bir şekilde olumlanarak halka sunulduğu enerji projelerinin hayata geçirilmemesinden ve Batılı şirketlerle 2000 yılından itibaren yaşanan sorunlarla ortaya çıkmıştır. ABD ile ilişkiler çok sıkı olmamakla birlikte NATO'nun "Barış için Ortaklık" programına katılmakla gerek ABD'ye gerekse batı ülkelerinin çıkarlarına aykırı bir dış politikanın Türkmenistan tarafından yürütülmeyeceği açıkça gösterilmiştir.⁵⁰⁵ Türkmenistan güçlü ekonomilere sahip Japonya ve Çin gibi ülkelerle de enerji projelerini hayata geçirmek amacıyla ikili ilişkilere önem vermektedir bunun yanı sıra enerji kaynaklarının Pakistan üzerinden açık denizlere ulaştırılma durumundan dolayı Pakistan'da ekonomik açıdan Türkmenistan'ın dış ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir.

Türkmenistan 1990'lı yılların başlarında kendisine yeni bir ekonomik çevre olarak bulunduğu Avrupa ve Asya ülkeleri ile gerek ekonomik gerekse siyasal anlamda istediği düzeyde ilişkiyi kuramamasından ve Türkmenbaşı'nın kendi iktidarını korumak bağlamında Rusya Federasyonuna olan ihtiyaç 2000'li yılların başından itibaren artmıştır. Özellikle 2002 yılında Türkmenbaşı'na yapılan suikast sonrası iktidarını kaybetme tehlikesini göz önüne alan Türkmenbaşı Rusya Federasyonu ile ikili ilişkileri gerek ekonomik gerekse siyasal olarak geliştirmeye çalışmıştır. İki ülke arasındaki görüşmelerde Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in de ekonomik ve güvenlik konularını ön plana çıkarması ve çıkarların uyuşması neticesinde Nisan 2003 yılında iki ülke arasında güvenlik konusunda işbirliği yapılması ve Türkmen doğal gazının Rusya Federasyonuna satılmasına

⁵⁰⁴ **A.g.e**, s.18, sadece AB şirketleri değil Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Malezya şirketleri de Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının gelişmiş teknolojiyle verimli işlemesine katkıda bulunmaktadır. Bu şirketlerin bazıları şunlardır: UOP, Foxboro(ABD), Chiyoda, Hochtief, Nippon, Nissho, Marubeni Corp, Jgc (Japonya), Technip (Fransa, Almanya), National Iranian engineering & Construction Company (NDECC), Mehav (İsrail), Gama Industry (Turkey), Emerol (İrlanda).

ilişkin antlaşma yapılmıştır.⁵⁰⁶ Türkmenbaşı'nın Batılı şirketlerle ilişkilerde uyum sorunu yaşaması ve 2001 yılından itibaren Royal Dutch Shell ve Exxon Mobil gibi şirketlerin Türkmenistan'daki faaliyetlerini durdurmaları Türkmenistan'ın da tek başına petrol ve doğal gaz rezervlerini kullanma kapasitesine sahip olmaması, Rusya ile ilişkilerin bu şartlar çerçevesinde ikili ilişkilere dayalı şekilde artması beklenmektedir.

Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında Türkmenistan BDT ile entegrasyonu en alt düzeyde tutan ülke olarak dikkat çekmektedir. Genel dış politikasını tarafsızlık ve ikili ilişkiler üzerine kuran Türkmenistan, yine de bir ölçüde bölgesel işbirliği örgütlenmelerine katılmaktadır. Katıldığı bölgesel işbirliği örgütlerinde siyasi yükümlülükler altına girmediği veya girip yükümlülüklerinin gereğini yerine getiremediği açıkça gözükmemektedir (AGİT'de olduğu gibi).

Türkmenistan'ın BDT yapılanmasına çekinceli durmasının aşağıdaki şu nedenlere bağlamak mümkündür:

Tarafsızlık ilkesi sloganı ile tüm dünya ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler yürüterek uluslararası alanda ekonomik hareket alanını geniş tutmak ve ekonomik kazancını maksimum düzeye çıkarmak; Bağımsızlık ve Ulus inşasını Rusya'nın ötekileştirilmesi üzerine kuran Türkmenistan'ın Rusya'nın hegemon güç durumunda bulunduğu BDT'ye

⁵⁰⁵ Taliban hareketine yönelik politika değişikliği ABD'nin ve şirketlerinin 11 Eylül sonrası net tavır değişikliğini takiben olmuştur.

⁵⁰⁶ Bu antlaşmaya göre Türkmenistan 25 yıl içerisinde Rusya'ya 2 trilyon m3 doğal gaz ihracı yapacaktır. Bu Türkmenistan doğal gaz rezervlerinin toplam 22 trilyon olduğu düşünüldüğünde küçümsenmeyecek bir rakamdır. Türkmenistan'ın bu projeden 200 milyar ABD doları, Rusya'nın ise 300 ABD doları kazanç sağlaması ön görülmektedir. Türkmenistan, Kazakistan üzerine Çin'e ve Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye doğal gaz satışı projelerini yıllardır görüşmesine karşın hayata geçirememiş ve sadece 1998 yılından itibaren İran'ın kuzeyine yılda 5 milyar m3 gaz satışı yapmaktadır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Alec Rasizade, "Turkmenbashi and his Turkmenistan", **Contemporary Review**, Volume.283, No:1653, October, 2003, s.205

mesafeli yaklaşma gerekliliği düşüncesinin özellikle 2002 yılına kadar devlet kademelerinde hakim olması; BDT yapısının dinamik bir ekonomik çekim merkezi olmaması ve BDT ülkelerinin Türkmenistan'ın özellikle enerji ticaretinde ekonomik taleplerini karşılanamaması. Bütün bunlar Türkmenistan'ı bu yapıdan uzaklaştırmaktadır

Milliyetçilik akımının, bağımsızlık istenci ile birlikte yoğun olması ve Türkmenbaşı'nın ulus-üstü (*supranasyonel*) örgütlenmelere siyasal ve sosyal alanlarda sıcak bakmaması hatta tüm yabancı unsurları son yıllarda yasaklaması Türkmenistan'ın izolasyon politikasına yönelmesine yol açmıştır. Örneğin, AGİT'in seçimleri gözlem işlevini yerine getirmesi için gerekenler yapılmamaktadır. Böylece uluslar arası demokratik örgütlenmelerle otoriter yönetimin bekası için ilişkiler geliştirilmemektedir. BDT çerçevesinde böyle bir endişe yaşanmamasına karşın BDT'nin kolektif güvenlik veya kolektif savunma gibi kavramlar çerçevesinde belli başlı uygulamalarını olması, Türkmenistan tarafından içişlerine müdahale ve bağımsızlığı törpüleyici unsurlar olarak algılanmaktadır.

Türkmenistan'ın yeni çevresi olarak adlandırılan İran, Türkiye, AB, Japonya, Pakistan, Çin gibi BDT dışındaki dış aktörler de bu ülkenin gelecekteki ekonomik çıkarları için önüne çıkan yeni fırsatlar olarak görülmektedir. Türkmenistan, aynı coğrafya'da bulunmasından dolayı BDT içerisinde ekonomik ve teknik işbirliği konularına ileride de açık kapı bırakacaktır. Fakat bu işbirliğinin Türkmenistan'ın diğer ilişkilerini engelleyecek veya sınırlayacağı niteliğe dönüşümüne yol açıcı ve kendi ulusal egemenliğini sınırlayacak herhangi bir ulus-üstü yapılanmaya bu şartlar çerçevesinde yönelmeyeceği açıkça görülmektedir. Türkmenistan, Çok taraflı ekonomik, siyasal ve askeri oluşumlara katılım yerine Rusya Federasyonu, Çin ve İran ile ikili ilişkilere dayalı ortak enerji politikalarının yürütülmesine ileride ağırlık vermesini bekleyebiliriz. Böyle bir beklentide olmamızın en büyük nedeni Türkmenbaşı'nın ekonomik kalkınma projesini petrol ve doğal gaz'a bağlı olarak yapmasındandır.

5. Bağımsız Devletler Topluluğunun Orta Asya Coğrafyasındaki İşlevini Etkileyen Dış Aktörler

Dünya siyasal tarihine baktığımız zaman, uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde farklı devletlerin belli dönemlerde dünya ekonomisi ve siyasal yapısına yön verdikleri ve lider (başat) güç oldukları görülmüştür. 16. yüzyılda İspanya'nın liderliği ile başlayan süreç, 17. yüzyılda Hollanda, 18. yüzyılda Fransa, 19. yüzyılda Britanya liderliğinde geçilirken, 20. yüzyılda ABD ve SSCB arasında ideolojik liderlik Soğuk Savaşı şeklini alan bir denge durumu yaratmış, iki kutuplu bir sistem mevcut olmuştur. Bu kutupların liderliklerini de ABD ve SSCB yapmışlardır.⁵⁰⁷ 20. yüzyılın sonunda SSCB'nin dağılması ile birlikte ABD'nin başat güç konumunu ele geçirmeye başlaması sonucu, 21. yüzyılın başından itibaren ABD liderliğinde bir sistemin siyasal ve sosyal anlamda ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Gerçekten, 20. yüzyılın sonundan itibaren, ABD liderliğinde bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem, kendisini sadece askeri, siyasal ve ekonomik olarak değil aynı zamanda sosyal bir fenomen olarak da ortaya koymaya çalışmaktadır. ABD'nin uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde aktif bir devlet ve güç olarak ortaya çıkışı aslında dünya savaşıyla birlikte olmuştur. ABD, ikinci dünya savaşı süresince Almanya'ya karşı, Avrupa'nın diğer devletlerini askeri ve siyasi alanda savunmakla ve savaş sonrası BM'nin kuruluşunda önemli bir rol üstlenerek 1945'den itibaren uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde söz

⁵⁰⁷ 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük Dünya Savaşı süresince herhangi bir ülkenin net bir liderlik özelliğine sahip olmadığını söyleyebiliriz. İkinci yarısında ise ABD ve SSCB arasında 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden bir liderlik çekişmesinin olduğunu belirtebiliriz. Bu bakımdan 20. yüzyılda herhangi başat bir güç ülke olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Joseph Nye'in yaptığı değerlendirmede ise 20. yüzyılın da ABD liderliğinde geçtiği ifade edilmekte ve ABD bu liderliği Ekonomik büyüklük, bilimsel ve teknik liderlik, askeri güçler ve ittifaklar, liberal uluslar arası güç ile sağlamlaştırdığı iddia edilmektedir. Nye'in yaptığı değerlendirme ABD ekseninde olan Atlantik ülkeleri ve kapitalist diğer ülkeler çerçevesinde geçerli olabilir, fakat SSCB'nin Doğu Avrupa, Baltıklar ve Orta Asya'ya bir devlet olarak hakim olması ve eski sömürge ülkelerinde (Üçüncü Dünya olarak adlandırılan) etkin olması Nye'in ortaya koyduğu iddiayı çelişik kılmaktadır. Nye'in bu konudaki düşünceleri için bkz. Joseph S. Nye, **Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz?**, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s.15.

sahibi olmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler içerisinde ABD'nin istek ve arzuları çerçevesinde oluşturulan kurumsal yapılanmalarla, ABD dünyanın belli bir kısmında kendi hegemonyasını kurmuştur. Bu hegemonya kurulurken sadece gelişmekte olan ülkeler üzerinde değil aynı zamanda Avrupa'nın ve Asya'nın önde gelen ülkeleri üzerinde de gerçekleşmiş ve ABD doları, dünya finans sistemi içerisinde 1945'den itibaren ABD hegemonyasını sağlamlaştıran ve Britanya İmparatorluğunun başat gücüne son veren bir araç olmuştur. ABD bu hegemonyasını kabul ettirirken Sovyetler Birliği ve komünizme karşı savaştığını ve bunun için uluslar arası alanda ekonomik ve siyasal bir ortaklığın gerekliliği üzerinden bir strateji ortaya konmuştur.⁵⁰⁸ Ekonomik ortaklık liberal ekonomik ilişkilerin kurulması üzerinden gerçekleşirken siyasal ve askeri alanda NATO aracılığı ile ABD hegemonyasını Atlantik, Batı Avrupa ve Güney Avrupa'da (Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya üyelikleri ile birlikte) kurmuştur. ABD dış politikasını Soğuk Savaş süresince "Sovyet tehdidine" karşı belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni siyasal resim içerisinde ABD de dış politika önceliklerini ve yönelimlerini değiştirerek dünyanın sadece belli bir kısmına hakim olan hegemonyasını geliştirmek amacıyla yeni bir dış politika ortaya koymaya başlamıştır. Bu politikanın esas amacı eski Doğu Bloğu ve Sovyet Cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda etkili olmaktır.

5.1. Orta Asya'da Petrol Şirketlerinden Askeri Üslere Küresel Güç: Amerika Birleşik Devletleri

Eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte ABD de BDT'nin Orta Asya coğrafyasına ilgisini artırmıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Britanya ve Rus İmparatorluğu daha sonra ise Britanya ve Bolşevikler arasında

⁵⁰⁸ Peter Gowan'a göre ABD, kapitalist düzenin uluslar arası alanda devam etmesi için kendi hegemonyası altında GATT gibi uluslar arası kurumsal yapılanmalar oluşturmuştur. Böylece Almanya, Fransa ve Japonya kapitalizmin merkezi ülkelerini de kendisine bağımlı kılmayı başarmıştır. Bunun sonucunda da Avrasya olarak adlandırılan bölge içerisinde SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri dışında kalan ülkelerin bir çoğu ABD hegemonyası altında kalmışlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Peter Gowan, "U.S. Hegemony Today", **Monthly Review**, July-August 2003, s.31.

ortaya çıkan “Büyük Oyun” bu kez ABD ve Rusya arasında mı ortaya çıkıyor sorusu gündeme gelmiştir. ABD, SSCB’nin dağılmasından sonra bölgeye yönelik olan ilgisini yaptığı ekonomik ve sosyal yardımlarla göstermiştir. Örneğin 1993 yılında ABD Uluslar arası Kalkınma Ajansı (Agency of International Development) “insani ve teknik” yardım adı altında Kazakistan’a 55, Özbekistan’a 17, Kırgızistan’a 124, Tacikistan’a 73 ve Türkmenistan’a 110 milyon dolar yardımda bulunmuştur.⁵⁰⁹ Bu rakamlar gelişmiş ülkeler için büyük meblağlar olarak görülme bile SSCB’nin dağılması ardından ortaya çıkan ekonomik durum göz önüne alındığında küçük, önemsiz meblağlar olarak adlandırılamazlar. ABD bu yardımları yaparken Lubin’in de belirttiği üzere demokratik düzeni teşvik, serbest piyasa ekonomisini özelleştirme sürecini hızlı bir şekilde devam ettirmek amacını gütmüştür.⁵¹⁰ Ekonomik ve Sosyal alanda para yardımı ile ABD hegemonyasını genişletmek isterken, liberal, muhafazakar eğilimli ve Rusya karşıtı örgütlenmelerin güçlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Askeri ve siyasi alanda ise NATO aracılığı ile hegemonya kurulması öngörülmüş ve bu çerçevede, 1994’den itibaren BDT’nin Orta Asya üyelerinin NATO’nun BİO programına katılmaları sağlanmıştır.⁵¹¹

Zbigniew Brezinski’nin 1997 yılında yazdığı “Büyük Satranç Tahtası” adlı kitapta ABD’nin Soğuk Savaş sonrası küresel düzeyde ve buna bağlı olarak özellikle Avrasya’da (burada esas merkez olarak Orta Asya yer almaktadır) nasıl bir rol alması gerektiği irdelenmekte ve ABD’nin dış politikasının yönü çizilmektedir.⁵¹² Brezinski, ABD’nin küresel bir güç olmasının, Avrasya’ya hakim olması ile mümkün olacağı fikrini

⁵⁰⁹ Nancy Lubin, “Central Asia: Issues and Challenges for United States Policy”, Ali Banuazizi and Myron Weiner (Eds.), **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: I.B.Tauris, 1994, s.269.

⁵¹⁰ **A.g.m**

⁵¹¹ Elke Kranhan’a göre de ABD hegemonyasını kurmayı NATO’nun genişlemesiyle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Kranhan’a göre ABD bu hegemonyayı belli ölçüde kursa bile bunu Rusya ve Çin’in büyük güçler olarak uluslar arası sistem içerisinde yer almalarından dolayı küresel bir anlamda kuramadığını ortaya koymaktadır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Elke Kranhmann, “American Hegemony or global Governance? Competing Visions of International Security”, **International Studies Review**, 2005, s.533.

⁵¹² Brezinski, Carter döneminde Ulusal Güvenlik Danışmanı görevinde bulunan, halen John Hopkins Üniversitesinde akademik çalışmalarını sürdüren ve yaptığı çalışmalarla ABD’nin dış politikasının yönünün belirlenmesinde dikkate alınan bir kişiliğe sahiptir.

savunmaktadır.⁵¹³ Brezinski, Avrasya'nın yer küresinin en büyük kıtası olduğu dünya GSMH'nin %60'ı ve dünya nüfusunun %75'inin yaşadığı bunlara ek olarak dünya Enerji kaynaklarının ¾ 'ünün bu bölgede yer aldığını da iddia etmektedir.⁵¹⁴ Brezinski bunlara ek olarak dünyanın en önemli ve hegemonya iddiası olan ve nükleer güce sahip devletlerin bu coğrafyada olduğunu ve bu bağlamda ABD'nin Avrasya'nın özellikle orta kısmına yani merkezine hakim olması gerektiğini savunmuştur.⁵¹⁵ Brezinski'nin merkez olarak kastettiği coğrafyada, BDT üyesi Orta Asya Cumhuriyetlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Brezinski, Avrasya'nın ekonomik ve siyasal olarak bir entegrasyona gidemeyeceğini belirtirken, BDT'ye ilişkin belirsiz ve sonucu olmayan bir yorum getirmektedir.⁵¹⁶ Brezinski'nin yaptığı değerlendirmelerden anlaşılabileceği üzere Avrasya'da bir rekabetin olduğu ve bu rekabette ABD'nin galip gelmesi halinde küresel anlamda imparatorluk kurulmasının mümkün olacağı tezi ortaya konmaktadır.

ABD'nin imparatorluk istenci içerisinde olduğunu sadece Brezinski'nin argümanlarından değil diğer ABD'li yazar ve siyaset adamlarının yazılarından da anlamaktayız. Örneğin Washington Post gazetesinin önemli yazarlarından Charles Krauthammer, 2001 yılında yazdığı bir makalesinde, şöyle diyordu, "Körfez Savaşı, Afgan Savaşı ve her türlü savaşta-kuvvet beraberinde ödülünü de getirir. Zafer her şeyi, ama her şeyden önce insan psikolojisini değiştirir. Bölgedeki (Orta Asya) psikolojinin altında Amerikan gücünden duyulan korku ama aynı zamanda derin saygı yatıyor."⁵¹⁷ Bu ifadeden anlaşılabileceği üzere güç kullanımının Orta Asya halkları üzerinde yapacağı etkiden dolayı bir hegemonik ilişki

⁵¹³ Zbigniew Brezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005, s.51.

⁵¹⁴ **A.g.e.**, s.52.

⁵¹⁵ Brezinski, Avrasya'nın büyük bir coğrafyayı ifade etmesinden dolayı bu coğrafyada bir bütünlüğün zor olduğunu ve bunun da ABD'ye bölgede etkin olmak için bir avantaj sağlayacağını da iddia etmektedir. Brezinski, Avrasya'yı üstünde küresel üstünlük mücadelesinin sürdürülebileceği satranç tahtası olarak da tanımlamaktadır Bu konuda daha fazla detay için bkz.**A.g.e.**, s.53.

⁵¹⁶ Brezinski, BDT'nin belirsiz ve sonuçsuz bir süreç olduğunu bunu Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in de anladığını ve bunun yerine "Avrasya Birliğinin" propagandasını yaptığını belirtmektedir. Bkz. **A.g.e.**, s.158.

⁵¹⁷ Aktaran: Chalmers Johnson, **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, Çev. Hasan Kösebalaban, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s.72.

biçiminin ortaya çıkacağı ve “Saygının” yani “Rızanın” varolmasıyla küresel imparatorluğun kurulmasında adımların atıldığı düşünülmektedir. Bu küresel imparatorluğun kurulmasına yönelik düşünceden anlaşılan gücün ve savaşın araçsallaştırıldığıdır. Fakat bu istek ve düşünce tam anlamıyla net bir şekilde ifade edilmiyor. Oysa ki, ABD Dış İlişkiler Konseyi üyesi Walter Russell Mead ise bu düşünceyi net bir şekilde ifade etmektedir, Rusell açıkça Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan boşluğun Amerika’nın açıkça emperyalist politikalar üretmesiyle doldurulması gerektiğini söylemekten çekinmemiştir.⁵¹⁸

Uluslar arası İlişkilere liberal bir çerçeveden bakan Joseph S.Nye, “Yumuşak Güç” kullanımının gerekliliğine inanan ve sert güç kullanımını çok fazla arzulamayan bir düşünceyi ortaya koymaktadır.⁵¹⁹ Nye, uluslar arası ilişkiler sisteminde kurulacak bir ABD hegemonyasının, işbirliği ile mümkün olacağını söyleyerek klasik anlamda realist düşünceden uzaklaşmasına karşın, tehdit algılaması ve ötekileştirmede aynı algılama söz konusudur. Örneğin, 1996 yılından itibaren kurulan Rusya-Çin işbirliğinin ABD’ye kuşkuyla bakışı ifade ettiğini ve Rusya’nın hala tek başına ABD’ye karşı elinde bulundurduğu füze ve nükleer başlıklarla tehdit oluşturduğunu belirtmektedir.⁵²⁰ Nye, küresel düzeyde Rusya’yı rakip görmemesine karşın Rusya’nın ABD’ye sorun çıkarabilecek bir ülke olduğunu da kabul etmektedir.⁵²¹ Nye, bu iddiasını ortaya koymasına karşın Rusya’nın nasıl sorun çıkartabileceğini belirtmemiştir. Fakat bizler ABD için ortaya çıkarılabilecek sorunlardan bir tanesinin eski Sovyet coğrafyasında Rusya’nın, ABD hegemonyasına karşı olası bir karşı duruşu olduğunu söyleyebiliriz. Bu karşı duruş

⁵¹⁸ Aktaran: Johnson, **A.g.e**, s.73.

⁵¹⁹ Nye’a uluslar arası ilişkilerde güç kullanımını ikiye ayırmaktadır ilki klasik anlamda sert güçtür, bu sert güç ikna (havuç) ve tehdit (sopa) ile hayata geçirilen ekonomik ve askeri güçten ibarettir. Diğeri ise Yumuşak Güç olarak adlandırılan, güç kullanımı yerine bir ülkenin eriştiği refah, açıklık düzeyine diğer ülkelerin gıpta ile bakması ve özenmesini sağlamaya yönelik durumu ifade eden güçtür. Bu bir anlamda rıza ve arzunun yaratıldığı, işbirliğinin ortaya çıkması anlamına gelir, böylece bir şekilde ilişki biçimi hegemonya şeklinde ortaya çıkar. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Joseph S. Nye, s.s.10-11, Akademik kimliğinin yanı sıra bürokratik bir kimliğe de sahiptir. Nye, Clinton döneminde ABD Ulusal İstihbarat konseyi başkanlığı ve Savunma Bakanlığı Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.

⁵²⁰ **A.g.e**, s.s.31-32.

⁵²¹ **A.g.e**, s..34.

gerçekleşirken de, Rusya Federasyonu’nun İran, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle yakın işbirliğine gitmesi söz konusu olmaktadır.

ABD, Soğuk Savaş sonrası Körfez savaşı ve Yugoslavya’nın parçalanma sürecini hızlandırması ve daha sonra bu süreçte aldığı rol ile küresel düzeyde tek süper güç olduğunu ortaya koymuştur. 11 Eylül 2001’de İkiz kulelere yapılan saldırının ardından ABD’nin yeni müdahale alanı Orta Asya olmuştur. Terörizm ile mücadele adı altında Orta Asya’da artık ABD varlığı bir gerçeklik olarak önümüze çıkmıştır. Afganistan’a yapılan operasyon ABD’nin “hegemonya” veya sert şekilde oluşturduğu “otorite” sınırlarının genişlemesini ifade eder. ABD’nin küresel düzeyde sınırlarının Orta Asya’ya genişlemesi 19. yüzyıldan itibaren Britanya ve Rus İmparatorluğu arasında yaşanan ve “Büyük Oyun” olarak adlandırılan oyunun yeniden sahneye çıkması mı şeklinde bir soruyu akla getirmektedir. Bu soru akla gelmesine karşın uluslar arası ilişkiler sisteminde var olan değişimler ve dinamikler bugünkü oyunun eski “Büyük Oyundan” çok farklı şartlarda ve karakterde olduğunu bizlere göstermektedir.

Günümüzde BDT’nin Orta Asya coğrafyasında ve Hazar Denizi havzasında, geçmişle karşılaştırıldığında öncelikle “Oyunun” aktörlerinin değiştiği, ilişkilerin karmaşık bir hal aldığı ve aktörlerin rekabet ve işbirliğini aynı anda devam ettirdikleri görülmektedir. “Büyük Oyun’un” öncelikle aktörleri değişmiştir. Britanya İmparatorluğunun, başat güç pozisyonunu ve yerini Asya’nın güneyinde artık ABD’nin aldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte ABD’nin etkin olmak istediği coğrafyada, Rus İmparatorluğu veya Sovyetler Birliği yerine “bağımsız”devletler vardır. Çin, İran, Türkiye, Pakistan ve Hindistan gibi ülkeler de orta ölçekli bölgesel ülkeler olarak bu oyunun içerisinde rol almaktadırlar.⁵²² 19. ve 20. yüzyıl başlarında varlık olmayan NATO, BM ve AGİT gibi uluslar arası örgütlenmeler de günümüzde bu bölge içerisinde aktiftirler.⁵²³

⁵²² Matthew Edwards, “The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”, *Central Asian Survey*, Volume. 22, No: 1, 2003, s.88

⁵²³ A.g.m, s.89.

ABD'nin Orta Asya'daki varlık sebebi ikiye ayrılmaktadır. Birincisi Ekonomik ikincisi ise Siyasi (İslami terörizmi güvenlik tehdidi olarak algılama), bu iki faktörün birbirleriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Sermayenin güvenli bir coğrafyada faaliyet gösterdiği ve yatırımın güvenli bir coğrafyaya yapıldığı düşünüldüğünde ABD'nin Orta Asya'daki varlık sebebini ekonomiye indirgeyebiliriz. Fakat 11 Eylül olayının yaşanması ve bu olayın yarattığı psikolojik atmosfer içerisinde İslami terörizmin bir tehdit olarak algılandığını da görmekteyiz.⁵²⁴

5.1.1 ABD'nin Orta Asya'da Askeri ve Siyasi Varlığının Sebebi: Enerji Kaynakları

ABD'nin Orta Asya'da ekonomik anlamda etkin olması enerji faaliyetlerinde bulunan şirketlerle birlikte olmuştur. Bu şirketlerin BDT'nin Orta Asya üyelerinde faaliyette bulunması için strateji ABD tarafından oluşturulmuştur. Bu çerçevede liberal ekonomi politikalarının uygulanması için daha önce yukarıda da belirttiğimiz gibi ABD'nin Uluslar arası Kalkınma Ajansı aracılığıyla yaptığı mali yardımlar paralelinde BDT'nin Orta Asya ülkelerinde liberal ekonomi politikaları teşvik edilmiştir.

ABD şirketleri Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Orta Asya ve Hazar havzasında ekonomik faaliyetlerine başlamışlardır. ABD şirketleri arasında UNOCOL, Türkmen doğal gazının Afganistan üzerinden dünya pazarına aktarılması için yaptığı enerji yatırımları ve daha sonra Afganistan operasyonu sırasında ortaya çıkan siyasal bağlantısı, ABD'nin Orta Asya'daki imparatorluk arzusunu anlamak için önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²⁵ UNOCOL 1992'den itibaren Orta Asya ve Hazar havzasında faaliyet göstermeye başlamıştır. UNOCOL, 1992 yılında Türkmenistan'da doğal gaz ve petrol

⁵²⁴ Eylül 2001'den itibaren ABD açısından tehdit algılamasında Orta Asya'nın önemli bir yere sahip olduğu düşüncesinin ABD'de olduğu ve Afganistan Operasyonun cevap niteliğinde bir karakter sahip olduğu ifade İllarionov tarafından da belirtilmiş ve İllarionov bunun aynı zamanda küresel satranç tahtasındaki oyunun bir parçası olduğunu da ifade etmiştir. Bu konuda bkz. Sergei İvanoviç İllarionov, **Rossiya i Amerika na Globalnoi Şahmatnoi Doske**, Moskva: Profeko, 2003, s.s.43-45.

arama hakkını almış ve ardından Bridas adlı Arjantin menşeli şirketi de saf dışı etmeye çalışmış ve hukuki olarak da Arjantin şirketi Bridas arama hakkı bulunmadığına karar verilince yatırımlarını AMOCO adlı Amerikan petrol şirketine satmıştır. AMOCO-BP ile petrol konusunda ortaklık kurarak bölgede İngiltere ile ABD'nin çıkarlarını ortak hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Türkmenistan'ın, BDT'nin ekonomik ve güvenlik gibi bölgesel entegrasyona gidecek sürece katılmamasında bir etken olmuştur.⁵²⁶ UNOCOL'un Orta Asya'nın siyasal yapısındaki etkisi Afganistan'da da görülmüştür. UNOCOL'un Türkmenistan doğal gazını Afganistan üzerinden dünya pazarına taşıması için UNOCOL'da çalışan Hamid Karzai, Talibanla ilişkileri düzenlemiş daha sonra ise Taliban ve ABD arasındaki ilişkilerin bozulması üzerine, ABD tarafından kurdurulan Afganistan hükümetinin başına, ardından ise Afganistan Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir.⁵²⁷

UNOCOL'un Afganistan ve Türkmenistan üzerindeki etkin konumu Orta Asya'daki ekonomik ve siyasal entegrasyon süreçlerinden bir tanesi olan BDT'ye Türkmenistan'ın uzak durmasına imkan vermesine karşın, Orta Asya'nın genelinde ABD şirketlerinin bariz bir üstünlüğü sağlayamadığı ve bugünkü “Büyük Oyunun” geçmişteki gibi iki güç arasındaki bir mücadeleden ibaret olmadığıdır. Bu “Oyunun” ikiden fazla aktör arasında devam ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte geçmiştekinden farklı olarak işbirliği, paylaşım ve rekabetle birlikte devam eden bir karaktere sahiptir. Örneğin, Caspian Pipeline Consortium farklı ülkelerin ve şirketlerin ortak hisseleri ile kurulmuştur. Bu konsorsiyumda Rusya %24, Kazakistan %19, Chevron Texaco (ABD) %15, LukArco (Rusya/ABD) %12.5, Rosneft-Shell (Rusya-Birleşik Krallık (BK)/Hollanda) %7.5,

⁵²⁵ Bu imparatorluk arzusu ilk başlarda ekonomik boyutu ile öne çıkarken daha sonra siyasi ve askeri bir varlık şeklinde ortaya çıkmaktadır.

⁵²⁶ Türkmenistan “Tarafsız” bir devlet olmasını gerekçe göstererek BDT'nin ekonomik entegrasyona ve güvenlik konularına uzak durmasına karşın diğer taraftan NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılmıştır.

⁵²⁷ Karan Talbot, “U.S. Energy Giant UNOCAL Appoints Interm Government in Kabul”, Global Outlook, Spring 2002, s.70. Aktaran: Türkkaya Ataöv, **11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004, s.s.132-133.

ExxonMobil (ABD) %7.5, Oman %7, Agip %2 (İtalya), BG (BK) %2, Kazak Pipelines %1.75 ve Oryx (ABD) %1.75 oranlarında hisse sahibi olmuşlardır.⁵²⁸ Buna benzer bir tablo Kazakistan'ın kuzeyinde kurulan konsorsiyumda da mevcuttur. Bu şekilde bir paylaşım Orta Asya ve Kafkasların petrol ve doğal gaz rezervlerinin kullanımının genelinde görülmektedir. Kaynağın sahibi ülkeler tüm petrol ve doğal gaz konsorsiyumlarında pay aldıkları gibi Rusya devlet şirketleri veya hükümet yanlısı şirketler de (Gazprom ve Lukoil gibi) bu ekonomik faaliyetlerde yer almaktadırlar. Böyle bir ekonomik yapılanmanın ve ilişki biçiminin olması, ABD'nin ekonomik anlamda tek başına bölgede ekonomik imparatorluk olmasını engellediği gibi, ABD şirketlerinin bölgedeki faaliyetleri benzer şekilde Rusya Federasyonunun hegemonyasını ve BDT'nin ekonomik entegrasyon sürecini engellemektedir.

5.1.2 BDT'nin Kolektif Güvenlik Sistemine Tehdit: ABD Askeri Üstlerinin Yerleşimi

ABD, Sovyetler Birliğinin dağılmasından itibaren yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere ekonomik anlamda enerji şirketleri ile BDT'nin Orta Asya'sında etkin olmuştur. ABD'nin ekonomik anlamda bölgede (Orta Asya) varoluşu BDT'nin ekonomik anlamda yekpare ekonomik bir güç ve ulus üstü (supra nasyonel) şekilde örgütlenmesine darbe vurmuştur. ABD, Orta Asya'da ekonomik anlamda petrol şirketleri vasıtasıyla en çok Türkmenistan'da etkin olmasına karşın bu ülkenin tüm Orta Asya üzerinde etkin bir bölgesel güç olma isteğinde ve kapasitesinde olmadığından ABD'nin bölgesel isteklerini gerçekleştirmede bir araç olması muhtemel değildir. Bundan dolayı, ABD ekonomik ve siyasal olarak bölgede Rusya Federasyonuna set çekebilecek kilit orta ölçekli büyüklükte ülke olarak Özbekistan'ı görmüştür.⁵²⁹ Özbekistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya Federasyonunun Orta

⁵²⁸ <http://www.eia.doe.gov/cabs/kazaproj.htm> , Aktaran: Edwards, a.g.e, s.100.

⁵²⁹ Anderson'a ve Beck'e göre de, Özbekistan ABD için Orta Asya'da istikrarı ifade eden, Siyasal İslama karşı mücadele eden ve Rus hegemonyasının bölgede yayılmasını engelleyecek ağırlığa sahip (anchor) bir ülke olarak algılanmıştır. Bu yüzden ABD tarafından sürekli bölgede desteklenmiş ve İslam Karimov'un otoriter yönetimine ve insan hakları ihlaline göz yumulmuştur. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Liam Anderson ve Michael Beck, "U.S. Political Activism in Central Asia", Gary K. Bertsch ve diğerleri, (Eds.), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York: Routledge, 2000, s.s79-80.

Asya’da etkin olmasını engellemeyi amaçlayan ve bölgesel güç olma arzusu ABD ile stratejik anlamda yakın ilişki kurmasına sebep olmuştur. Bu stratejik işbirliği 11 Eylül 2001 sonrası tamamıyla stratejik bir ortaklığa dönüşmüştür. Kırgızistan ise Akayev yönetiminde bölgede “en liberal” yönetime sahip olacak ve ekonomik anlamda liberalizmin örneği olabilecek bir ülke anlamında ABD’nin ilgi odağı haline gelmiş ve ABD diğer Orta Asya ülkelerine serbest piyasa ekonomisine geçilmesine örnek teşkil etmesi için Kırgızistan’a destek olmuştur.⁵³⁰ Bu iki ülkenin ekonomik ve siyasal anlamda ABD’ye yakınlıkları kıyaslandığında Özbekistan’ın ekonominin yanı sıra siyasal ve askeri konularda da ABD’ye daha yakın durduğu görülmüştür.

ABD’ye 11 Eylül 2001’de yapılan saldırıların ardından Afganistan operasyonunun gelmesi, ABD’nin askeri ve siyasal anlamda bölgeye yoğunlaşmasına sebep olmuştur. 11 Eylül saldırıları aslında bir anlamda ABD’nin Orta Asya’da ve Orta Doğu’daki “ulusal güvenlik” adı altında dış politikasını dünya kamuoyunda meşrulaştıracak bir olguydu. Öyle ki, ABD 1999 yılında, Orta Asya’ya enerji bakımından ilgisinin olduğunu ve bu bölgenin güvenli bir yapıya sahip olacak derin ilişkilerin bölgede kurulduğunu kendi kongresinde çıkarttığı İpek Yolu Stratejisi Yasası ile ortaya koymuştu.⁵³¹ 11 Eylül ise bu yasanın bir anlamda uygulanmasına zemin hazırlayan büyük bir olay olarak ortaya çıkmıştır.

ABD, uluslar arası terörizm ile mücadele adı altında Orta Asya’ya yerleşmeye karar verirken aynı zamanda Afganistan’a yapılacak olan işgal operasyonu için Rusya’nın da desteğini almayı başarmıştır. Rusya, Çeçenistan konusunda kendisinin terörle mücadele

⁵³⁰ A.g.e, s.76.

⁵³¹ ABD Kongresinde İpek Yolu Stratejisi yasının geçtiği 1999 yılında Bush’un Ulusal Güvenlik Danışmanı daha önce Chevron Şirketinin üst düzey yönetiminde bulunan Condeeza Rice’dır (şimdiki ABD Dış İşleri Bakanı). ABD kongresinde İpek Yolu Stratejisi konuşulurken ABD’nin kaskasya ve Orta Asya’da sıkı ekonomik ve güvenlik bağlarını kurduğu belirtilmektedir. “To Amend the Foreign Assistance Act of 1961 to Target Assistance to Support the Economic and Political Independence of the Countries of the South Caucasus and Central Asia”, U.S. Congress, Silk Road Strategy Act, 106th Congress, 1st Session, 10 March 1999. Aktaran: Ataöv, a.g.e, s.131.

politikasını meşrulaştırmak ve bununla birlikte Afganistan'dan eski Sovyet Cumhuriyetlerine doğru İslami terörizmin yayılmasını ve istikrarsızlığa yol açmasını engellemek düşüncesine sahip olduğundan ABD'nin Afganistan Operasyonuna destek verilmiştir.

ABD 1992 yılından itibaren askeri alanda NATO çerçevesinde BDT'nin Orta Asya ülkeleri ile kurduğu ilişkilerin ve askeri alanda yaptığı yatırımların karşılığını Afganistan operasyonunda (işgalinde) almıştır. Kırgızistan ve Özbekistan'da üsler kurmak suretiyle Afganistan'daki savaşa askeri anlamda lojistik ve stratejik desteği bu ülkelerin topraklarını kullanarak gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte ABD, ekonomik alandaki etkinliğini bölgede askeri ve siyasi olarak güven altına almayı da bu ülkelerde kurduğu üstler vasıtasıyla gerçekleştirme şansına sahip olmuştur. ABD'nin BDT'nin Orta Asya'daki iki üyesi Kırgızistan ve Özbekistan'da askeri üsler kurması, BDT'nin Rusya öncülüğünde en güçlü olduğu “Kolektif Güvenlik” ve “Sınır Birlikleri” gücünün etkinliğini ve prestijini olumsuz etkilemiştir.⁵³² ABD'nin Irak'a odaklanması ile birlikte, Rusya da BDT'nin özellikle Orta Asya coğrafyasında etkin olabileceğini düşünerek Irak'ın ABD tarafından işgaline ilişkin eleştirilerini azaltmıştır.⁵³³ Bununla birlikte Rusya, 2003 Baharından itibaren Orta Asya'ya özellikle kolektif güvenlik konusunda ilgisini artırmıştır. Böylece 28 Nisan 2003 yılında Rusya, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Ortak KGAÖ kurulmuştur.⁵³⁴ Böylece, 2003 yılından itibaren kendi arka bahçesi olarak adlandırdığı BDT coğrafyasında askeri alanda tekrar etkin olup ABD'yi bölgeden uzaklaştırmayı amaçlamıştır.⁵³⁵

⁵³² Bizim olumsuz olarak veya Rusya'nın rahatsızlığına neden olan bir olgu olarak gördüğümüz ABD'nin Orta Asya'da üs edinme konusuna, Peter Rutland farklı bir değerlendirme yapmakta ve ABD'nin Orta Asya'daki varlığının Rusya için rahatsız edici bir olgu olmadığını bunun Vladimir Putin'in Batı'ya entegre olan stratejisi ile tutarlı olduğunu belirtmektedir. Peter Rutland, "The September Bombings: A Turning Point in US-Russia Relations?", *International Relations*, Volume. 16, No: 2, 2002, s.287.

⁵³³ Esra Hatipoğlu, "11 Eylül Sonrası Rusya ve ABD'nin Orta Asya Politikası", Erhan Büyükkakıncı (Ed.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, İstanbul: Phoenix, 2004, s.289.

⁵³⁴ **A.g.m**

⁵³⁵ Esra Hatipoğluna göre de Rusya bu Ortak Güvenlik Örgütü ile ABD'nin Orta Asya'daki etkinliğini kırmaya çalıştığı düşüncesidir. **A.g.m**, s289.

Rusya Federasyonunun bölgedeki ABD etkinliğinden özellikle Ukrayna ve Gürcistan'daki kadife devrimlerden sonra rahatsız olması ve bundan dolayı tekrardan bölgeye odaklanması, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile ilgi odağının kendisi açısından Orta Doğuda toplanması ve Özbekistan yönetiminin Kadife Devrimlerden ve ABD'nin İnsan Hakları konusunda getirdiği eleştirilerden dolayı ABD'den uzaklaşması, ABD'nin bölgedeki etkinliğini kırmaya başlamıştır. ABD'nin özellikle bölge ülkelerinin iç işlerine ilişkin kritikler koyması ve bunun “Kadife Devrimleri” doğuracak nitelik alması, Orta Asya Cumhuriyetlerinin genelinde iktidar kadrosunu kendisinden uzaklaştırmıştır. Tüm bu unsurlardan dolayı olacak, ABD ilk olarak 2005 yazında Özbekistan'daki üstlerini terk etmek zorunda kalmıştır (3.Bölüme bkz.). ABD'nin son dönemdeki tutumu Özbekistan'da sadece üs kaybetmesine değil Özbekistan'ın GUUAM'dan çıkmasına, bununla birlikte 25 Ocak 2006 tarihinde AVET'e üye olmasına neden olmuştur.⁵³⁶ Özbekistan'ın, Rusya Federasyonu ile 2005 sonbaharından itibaren askeri işbirliği antlaşmaları imzalaması da ABD'nin bölgede kendisine bağımlı kılabilecek bir güvenlik sistemini de sekteye uğratmıştır.

ABD “Kadife Devrimlerin” ardından eski Sovyet coğrafyasında bir yandan etkinliğini artırırken ve BDT'nin Kolektif Güvenlik sisteminin etkinliğine meydan okumasına karşın son dönemde özellikle BDT'nin Orta Asya coğrafyasında etkinliğini yitirmektedir.⁵³⁷ Gelecekte, dış politikada karar alma sürecinin tamamen siyasal iktidara ait olan ve devlet merkezli bir yapılanmaya sahip olan Orta Asya Cumhuriyetlerinin siyasal iktidarlarının tutumuna paralel olarak ABD'nin bölgedeki etkinliğinin düzeyi belirginleşecektir. Bu

⁵³⁶ Pervy Kanal, Rusya, 25 Ocak 2006.

⁵³⁷ ABD 2006'ya girilirken askeri anlamda bölgede etkinliğini yitirmesine karşın Avrasya olarak nitelendirilen heartland alanına ilişkin etkin olmaya çalışacağı ve enerji kaynaklarının kontrolünde söz sahibi olma arzusunda olduğunu söyleyebiliriz. ABD'nin Doğu Akdeniz'den Körfez ve Orta Asya üzerinden Çin sınırına kadar olan coğrafyadaki enerji kaynaklarını kontrol etme arzusunda olduğunu ve Birleşmiş Milletlerin etkisiz kılınarak bunun ABD tarafından gerçekleştirildiğini ifade eden Peter Gowan'ın yazısı için bkz. Peter Gowan,” US:UN”, **New Left Review**, November-December, 2003, s.27.

durum sadece BDT'nin değil, aynı zamanda AVET, ŞİÖ, KGAÖ gibi örgütlenmelerinin entegrasyon süreçlerini de etkileyecektir.

5.2 Avrupa Birliği'nin Orta Asya'daki Varlığı: Enerji Kaynakları ve İstikrar Arayışı

AB günümüzde Ortak Dış Politika belirlemeye çalışan federatif bir yapı özelliği taşıdığından, ekonomik ve sosyal politikaları uygulamada birlik şeklinde davranmaya çalıştığından AB ülkelerinin tek başlarına bölgedeki etkinliklerini incelemek yerine AB başlığı altında incelemeyi tercih ediyoruz. Bu başlık altında bir değerlendirme yapmakla beraber, AB'nin Ortak Güvenlik Politikası belirleyemediğini, bu konuda birliğe üye ülkelerin bağımsız hareket ettiklerinin altını da çizmeliyiz.⁵³⁸

Orta Asya özelinde AB güvenlik ile ilgili konularda özel bir politika belirleyememesi ve bir varlık olamamasına karşın, bu konularda Orta Asya ülkelerinin istikrarlı ve güvenli bir yapıya kavuşturulması hususunda ekonomik anlamda etkin olmaya çalışmaktadır. AB, eski Sovyet coğrafyasının istikrarlı bir yapıya kavuşturulmasına ilişkin sürekli olarak strateji geliştirmekte ve programlar hazırlamaktadır. Bu çerçevede eski Soyet Orta Asya coğrafyasına yani bugünkü BDT'nin Orta Asya'sına ilişkin de bir strateji belirlenmiş ve bu strateji çerçevesinde bir program uygulamaya konmuştur. Bu strateji'nin merkezinde Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde AB coğrafyasına ulaştırılması yatmaktadır. AB Komisyonu bu noktadan hareketle yaptığı çalışmalarla Aralık 1999'da enerji ile ilgili Şemsiye Antlaşmasını (Umbrella Agreement) imzaya açmıştır. INOGATE (Inter State Oil and Gas Transportation to Europe). Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa'dan 21 ülkenin imzaladığı ve 16 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre, uluslar arası hukuksal bir yapı çerçevesinde enerji kaynaklarının Rusya ve Hazar Havzasından AB

⁵³⁸ Özellikle İngiltere Avrupa Birliği içerisinde “güvenlik” ile ilgili dış politika konularında ABD'yle birlikte hareket etmekte ve bu noktada Almanya ve Fransa ile çelişkiler yaşamaktadır.

ülkelerine aktarılmasını öngörmüştür.⁵³⁹ Antlaşmayla serbest piyasa kuralları çerçevesinde enerji yatırımlarının eski Sovyet coğrafyasında gerçekleşmesi öngörülmüştür.

AB INOGATE projesiyle ekonomik, siyasal, sosyal ve ekolojik anlamda bölgesel ve evrensel anlamda faydaların da ortaya çıkacağını iddia etmektedir. AB Komisyonunun koordinasyonunu ve finansörlüğünü yaptığı bu projeden beklenen faydalar şu şekilde sıralanmaktadır; ilk olarak antlaşmaya taraf devletlerin birbirleriyle işbirliğinin gelişmesine işaret ettiği bununla birlikte Hazar Denizindeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin verimli bir şekilde değerlendirilerek Avrupa ve Batı pazarlarına taşınacağı ifade edilmiştir. Devletler arası ortak bir enerji taşımacılığının kurulması verimliliği artıracak ve komplikasyonların oluşmasına engel olacağı düşünülürken, bu antlaşmaya taraf olan devletlerin kendi yasama organlarında enerji politikaları ile ilgili yeni yasal değişikliklerin, INOGATE projelerini etkilemeyeceği antlaşmayla garanti altına alınmıştır.⁵⁴⁰ Bu antlaşma “uluslar arası standartlara uygun şekilde enerji projelerini gerçekleştirerek çevreyi koruyucu bir niteliğe sahiptir. Sonuç olarak ise antlaşma, ulus üzeri bir yapılanma olarak taraf devletler, yatırımcılar (enerji şirketleri) ve üçüncü tarafların aralarında oluşabilecek anlaşmazlıkların giderilmesi için temel alınacaktır.” AB’nin bu projeyi hayata geçirmesi bir anlamda sadece BDT’nin Orta Asya ve Kafkaslarda bulunan üye ülkeleri değil, aynı zamanda Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna, Türkiye gibi AB’ye üye olmayan Doğu ve Güney Doğu Avrupa ülkelerinin de AB ile ekonomik anlamda ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. AB’nin bu projeleri içerisinde Orta Asya coğrafyasını etkileyecek olan en önemli projesi Türkmen Doğal Gazı’nın İran-Türkiye-Yunanistan güzergahı ile AB pazarına ulaştırılma projesidir.⁵⁴¹ AB’nin Orta Asya ve Kafkaslarla enerji konusunda ilgisi devletler ve hükümetler düzeyinde 1999 yılından itibaren kurumsallaşmasına karşın, Avrupa menşeli

⁵³⁹ INOGATE çerçevesinde imzalanan Umbrella yani Şemsiye Antlaşmasının tümünü okumak için ilgili link’e bkz. <http://www.inogate.org/html/umbrellagr/umbragrg.htm>, Erişim: 23 Kasım 2005.

⁵⁴⁰ <http://www.inogate.org/html/umbrellagr/umbragr8.htm>, Erişim: 23 Kasım 2005.

⁵⁴¹ <http://www.inogate.org/html/maps/mapsgas.htm>, Erişim: 23 Kasım 2005. ; Bu projenin dışında, Azerbaycan’ın Shah Denizindeki doğal gaz rezervlerinin Gürcistan-Türkiye hattından 2009 yılından itibaren doğal gazın AB pazarına ulaştırılması hedeflenmiştir.

şirketlerden Elf, Total, BP, Shell, Agip Orta Asya'daki faaliyetlerini Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlatmışlardır.⁵⁴²

AB'nin ciddi anlamda Orta Asya'da ortak bir politika belirlemesi 2002 yılına kadar gerçekleştirmemiştir. Bunun yerine AB'ye üye ülkeler kendi dış politikaları çerçevesinde bağımsız hareket etmişlerdir. Bu ülkeler arasında bölgeyle en fazla ilişki kuran ülke Almanya olmuştur. Almanya gerek gönderdiği diplomatik temsilci sayısı fazlası gerekse ekonomik, kültürel ve sosyal alanda bu ülkelerdeki "Alman azınlığının" varlığını sürdürmesi için yaptığı yatırımlarla dikkat çekmiştir.⁵⁴³

AB, Orta Asya'ya olan ilgisini Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte ekonomik ve sosyal alanda özellikle EU Partnership and Cooperation Agreement ve EBRD'nin (European Bank for Reconstruction and Development) aracılığıyla yaptığı yardımlarla Orta Asya'da varlık göstermiştir. Fakat bu sistematik bir hale 2002 yılında yayınlanan Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia ile AB'nin Orta Asya'daki amacı daha fazla belirginleşmiştir. Bu stratejik çalışmaya göre, AB'nin Orta Asya ülkelerinde sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma ve fakirliği azaltıcı şekilde çalışacağı ve bununla birlikte istikrar ve güvenliğin sağlanmaya çalışılacağı ortaya konurken, AB'nin 1992-2002 yılları arasında bölge ülkelerine toplam 944.4 milyon Euro'luk yardımda bulunulduğunun önemi de vurgulanmaktadır.⁵⁴⁴ AB, güvenlik ve istikrar konusunda bölgeye ilişkin bir hassasiyet göstermesine karşın, bu yardımını ABD'nin askeri antlaşmalar ve üs kurma yoluyla bölgede varlık haline gelmesi gibi bir

⁵⁴² Alexander Rahr, "Europe in the New Central Asia", Sherman W. Garnett ve Diğerleri (Eds.), **The New Central Asia: In Search of Stability**, New York, Paris, Tokyo: The Trilateral Commission, 2000, s.s.51-52.

⁵⁴³ Rahr, A.g.e.s.52; Almanya, özellikle Kazakista'daki Alman nüfusunun Kazakistan topraklarında yaşamını sürdürmesi ve Almanya'ya göçlerini engellemek amacıyla Alman dilinde okullarının ve Alman Kültür merkezlerinin açılmasına büyük önem vermektedir. Bu konuda daha fazla detay için Alman Dış İşleri Bakanlığının sitesine bkz.

http://www.auswaertigesamt.government.de/www/en/laenderinfos/laender/laender_ausgabe.html?type_id=14&land_id=77.

⁵⁴⁴ Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, Brussel, 30 October 2002, s.3.

yönteme başvurmak yerine ekonomik ve teknik yardım yapmakla gerçekleştirmeye çalışmıştır. AB'nin bölgedeki güvenlik ve istikrarla ilgilenmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi bu bölgede istikrarlı bir yapının oluşmasıyla birlikte petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenli bir şekilde AB pazarına ulaşması olduğunu söyleyebiliriz. Buna ek olarak, 11 Eylül sonrası Afganistan'a yapılan operasyon, Orta Asya ülkelerinden AB ülkelerine uyuşturucu ve kaçak silah sevkiyatı yapılması, AB'nin güvenlik algılamalarında ön sırayı oluşturmuştur.⁵⁴⁵ AB, bu temel sorunlardan hareketle Orta Asya ülkeleriyle gerek AB organları gerekse AGİT ve BM gibi örgütlerin aracılığıyla diyalogu ve işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. AB, AGİT ile ortak çalışmak suretiyle AGİT'in yeni üyeleri olan Orta Asya ülkelerindeki İnsan Hakları ve demokratikleşme konularında teknik çalışmaları finanse etmesine karşın Orta Asya ülkelerinin genelinde AGİT standartlarında demokratik bir yapılanma ve seçimler yapılamamıştır.⁵⁴⁶

AB kurumsal bir yapılanma olarak kendi içerisinde siyasi entegrasyon ve askeri ortak bir güç oluşturmamasından dolayı Orta Asya'da BDT'nin Kolektif Güvenlik kurumsal yapılanmasına veya daha hükümetler arası bir örgütlenme olan ve son zamanda gelişen ŞİÖ'ye karşı siyasal bir meydan okuma gerçekleştirmemiştir. AB'nin Enerji politikaları çerçevesinde BDT'nin tüm coğrafyası ile ilgilenmesi ise Rusya'yı rahatsız eden bir unsur olmamaktadır. Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden AB pazarına aktarılması öngörülmesine karşın, Rusya'nın günümüzde St.Petersburg ve Baltık Denizi üzerinden Kuzey Avrupa'ya, Ukrayna üzerinden de Orta Avrupa'ya doğal gaz enerjisini satması AB'nin enerji konusunda kendisine bağımlı hale geldiğinin bir göstergesidir.⁵⁴⁷ Bu

⁵⁴⁵ AB uyuşturucu üretimi ve ticareti ile ilgili olarak Orta Asya ülkeleriyle 17 Ekim ve 19 Kasım 2001 tarihlerinde bölgeye bakanlık düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilirken, 10 Aralık 2001'de Orta Asya ülkeleri ile ikili ilişkiler çerçevesinde uyuşturucu, kaçak silah ticareti ve sınır kontrolü ile ilgili bir eylem planı yapılmasının altı çizilmiştir. **A.g.e**, s.5

⁵⁴⁶ AB, AGİT ile kordineli çalışarak Orta Asya ülkelerine 2002 yılına kadar 850.000 Euro'luk bir meblağı demokratik bir yapılanma için teknik yardım altında dağıtmıştır. Fakat bugüne kadar Batı standartlarında bir seçimin ve demokratik yapının Orta Asya ülkelerinde kurulamadığı görülmüştür. AB'nin demokratikleşme ile ilgili çalışmaları konusunda daha fazla detay için bkz. **A.g.e**, s.18-19.

⁵⁴⁷ AB'nin doğal gaz alımı yaptığı boru hatları haritasını görmek için bkz. <http://www.inogate.org/html/maps/mapsgas.htm>, Erişim:23 Kasım 2005.

bağımlılık tek taraflı olmamakta aynı zamanda Rus ekonomisinin ayağa kalkmasına ve döviz akışının oluşmasına neden olduğundan karşılıklı bağımlılığa dönüşmektedir. Bu karşılıklı bağımlılık Rusya önderliğinde tüm BDT ülkelerinin AB ile işbirliğine girmelerine olanak vermektedir. AB ve BDT ülkeleri arasında enerji bağlı bir ilişki biçiminin olması BDT'nin OPEC gibi bir yapıya ve enerji tekeline dönüşümüne teorik anlamda olanak vermektedir. Fakat, bugüne kadar sadece BDT'nin Orta Asya ülkeleri arasında değil diğer BDT üyeleri arasında Rusya'nın hegemonyasında gerçekleştirilmeye çalışılan ekonomik entegrasyonun hatta ittifakın gerçekleşmemesi pratik anlamda yeni bir OPEC'in çıkmasını engellemiştir. Fakat AVET gibi bir örgütlenmenin ileriki günlerde BDT'nin gerçekleştiremediği OPEC'leşmeyi, teoriden pratiğe dökme şansına sahip olabilir. Öyle ki, OPEC'leşme süreci gerçekleşirse Rusya'nın dünya siyasal yaşamındaki rolünü artırabilir ve Avrasya havzasında siyasal anlamda da hegemonyasını yerleştirme fırsatını elde edebilir. Ekonomik boyutuyla olaya bakıldığında, AB'nin, BDT çerçevesindeki ekonomik bir ittifak veya entegrasyon sürecine şirketlerinin faaliyetlerine rağmen bir tehdit teşkil etmediğini söylememiz mümkündür.⁵⁴⁸ Fakat, Rusya'nın dışarıda bırakılacağı bir enerji güzergahında ısrar edilmesinin ileride AB-Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olabileceğini de belirtmeden geçmeyiz.

Güvenlik konusunda AB'nin genel anlamda herhangi bir işlevi olmadığından dolayı BDT coğrafyasında herhangi bir şekilde etkinliği söz konusu olmamıştır. Buna rağmen Rusya siyasal anlamda BDT üyelerinin iç politikasına AB tarafından siyasal anlamda müdahaleler ve kritikler yapılmasından dolayı rahatsızlığını özellikle kadife devrimlerinde

⁵⁴⁸ Goldwyn'a göre, 11 Eylül sonrası ABD, AB ve Rusya'nın enerji politikalarının uyduğu, küresel ortak bir enerji politikasının güvenli olarak, Çin'in de çıkarlarını kapsayacak şekilde sürdüreceklerini iddia etmektedir. Goldwyn, bu politikanın uygulanmasıyla ABD ve AB'nin OPEC'e olan bağımlılığı kıracağını düşünmektedir. Bu konuda bkz. David L. Goldwyn, "The United States, Europe, and Russia: Toward a Global Energy Security Policy", **Policy Brief**, Volume. 1, No: 5, August, 2002, s.7 ; Danilov, Rusya'nın AB ile stratejik ortaklık içerisinde olduğunu ve bu ortaklığın yanı sıra bir rekabetin de aynı anda söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Danilov'a göre Rusya'nın dış ticaret açığını AB'ye enerji satmak yoluyla kapamak istediğini ve bunu yaparken de aynı zamanda ileri teknoloji ve servis paylaşımının gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtirken bu stratejik ortaklığın ve rekabetin sadece Rusya topraklarında değil tüm BDT alanında devam ettiğini belirtmektedir. AB ise, Rusya ile stratejik ortaklığı devam ettirirken enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. Bu konuda bkz. D. Danilov, "European Choice of Russia", **International Affairs**, Volume. 51, Issue: 5, 2005, s.152

açıkça ortaya koymuştur.⁵⁴⁹ Bu rahatsızlık belirtilmesine karşın, AB ile BDT içerisinde çözümsüz kalmış konularda ve dondurulmuş çatışmaların çözümü konusunda işbirliğine açık olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁵⁰

AB ve Rusya Federasyonunun uzun bir sınır komşuluğuna sahip olmaları ve BDT'nin Orta Asya coğrafyasının AB'ye Rusya üzerinde bir yakınlığı düşünüldüğünde, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin AB ile sürekli ekonomik etkileşimde olacakları açıkça görülmektedir. Bu noktadan hareketle Orta Asya coğrafyasında AB ve Rusya arasında işbirliği ve rekabetin birlikte yürüyeceğini söylememiz mümkündür. Bu resim içerisinde işbirliğinin daha fazla parlayacağını ve teorik anlamda da Orta Asya coğrafyasında ekonomik bir entegrasyonun sağlanmasına katkı koyacağı düşünülmektedir. Çünkü Orta Asya ülkelerinin ve Rusya'nın enerji satacakları nokta aynıdır ve bu teorik anlamda ikinci bir OPEC'in yapılanmasına imkan vermektedir. Fakat Türkmenistan gibi bireysel hareket etmeyi yeğleyen ülkelerin tutumu böyle bir yapılanmanın oluşumunu zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak AB'nin enerjiye olan ihtiyacı ve BDT coğrafyasına olan bağımlılığı şu an itibarıyla Rusya Federasyonuna ve diğer BDT ülkelerine avantaj sağlamaktadır.

Atlantikçi ve Batı Avrupa kaynaklı liberal düşüncenin Orta Asya'daki etkinliğini sadece enerji alanında yapılan faaliyetlerle sınırlı tutamayız. ABD ve AB, Uluslar arası örgütler ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla da Orta Asya genelinde uzun vadede etkili olabilecek programların faaliyet göstermelerini onaylamaktadırlar. Soros vakfı bu konuda en ön plana çıkan örgütlenme olarak dikkat çekmektedir. Sadece Orta Asya'da değil tüm eski Doğu Bloku ülkelerinde örgütlenen Soros vakfı, Merkezi Avrasya Açık Toplum Projesi(Central Eurasia Project of Open Society Institute) çerçevesinde yürüttüğü çalışmalarla bölgenin kültürel ve sosyal dokusuna uzun vadede zihniyet bağlamında etki edebilecek bir yapıyı

⁵⁴⁹ A.g.m, s.s.153-155.

⁵⁵⁰ V.Chizov, "Russia-EU Cooperation: The Foreign Policy Dimension", *International Affairs*, Volume.51, Issue: 5, 2005, s.136.

kurmaya çalışmaktadır.⁵⁵¹ George Soros'un kendi kitabında yazdıklarından da anlaşılacağı üzere Soros dünyanın genelinde ABD hegemonyasının ve liberal düşüncenin yayılması üzerine çaba sarf ederken, bu liberal politikaların uygulanmasında NATO'yu ve AGİT'i araçsalaştıran kurumlar olarak görmüştür.⁵⁵²

Soros vakfı, Orta Asyalı öğrencilere sağladığı eğitim programları ve burs imkanları ile etkinlik alanını genişletmektedir. Kazakistan ve Kırgızistan'da göreceli olarak serbest hareket etme imkanı bulan Soros vakfı, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde faaliyet gösterme konusunda ülkelerin yönetimlerinden gerekli izinleri almakta zorlandığından faaliyetleri çok sınırlı kalmaktadır. Buna karşın vakfın başkanı George Soros, Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında kalan Fergana Vadisinde dahi gelecek için *açık toplumu* yaratacak uzun vadeli yatırımların yapıldığını, yapılan yatırımların ileride kök salacağını belirtmektedir.⁵⁵³

Soros dışında Batı tarzı sivil toplum örgütlenmeler de özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da çevrecilik, kadın hakları, sivil özgürlükler gibi konulara odaklanarak faaliyetlerini yürütmekle birlikte genelde bu örgütlenmeler varlıklarını sürdürmek veya hükümete destek sağlamak amacıyla devletin ve hükümetin resmi politikası çerçevesinde politikalar izlemektedirler.⁵⁵⁴

Günümüzde *sivil toplum* anlayışı hem BDT genelinde hem de Orta Asya Cumhuriyetlerinde tam anlamıyla etkin, kurumsal bir yapılanmaya gidememiştir. Bu olmayınca siyasal yaşamda da sivil toplumun etkinliği ön plana çıkmamaktadır.⁵⁵⁵ Orta

⁵⁵¹ Merkezi Avrasya Açık Toplum Projesi için daha fazla detay için bkz. <http://www.eurasianet.org>.

⁵⁵² George Soros, **Açık Toplum: Küresel Kapitalizmde Reform**, Çev. Doğan Selçuk Öztürk, İstanbul: Truva Yayınları, 2004, s.s.306-307.

⁵⁵³ **A.g.e.**, s.287.

⁵⁵⁴ Bkz. Shirin Akiner, "Political Processes in Post-Soviet Central Asia", **Perspectives on Global Development and Technology**, Volume. 2, Issue: 3-4, 2003, s.440.

⁵⁵⁵ Andrew Green eski Sosyalist bloğu ülkeler üzerine yaptığı çalışmada sivil toplum örgütlerinin en az faaliyette olduğu ülkelerin BDT üyesi ülkelerin olduğunu, diğer doğu bloku ülkeleri ile yaptığı karşılaştırmalarla ortaya koymaktadır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Andrew, T. Green,

Asya coğrafyasında var olan sivil toplum örgütleri ise Batı tarafından tek taraflı bir yönelim içerisinde desteklenmektedirler. Bu örgütlenmeler, demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin yerleşmesinin sadece serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasıyla mümkün olacağı üzerinden hareket etmektedirler.⁵⁵⁶ Serbest piyasa ekonomisi temelinde oluşturulan çerçeve, ABD'nin ve diğer Batılı kurumlarıyla yardımlarıyla özellikle Kazakistan'da çevreci sivil toplum örgütlerinin artışına neden olmuştur. Fakat örgüt sayılarının artması ile etkilerinin azalması ve enerji şirketlerinin çıkarları yönünde hareket etmeleri durumu da ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁷

Sonuç olarak sivil toplum örgütlenmelerinin bir kısmının liberal bir düzlem içerisinde etkinliklerini Atlantik ve Batı Avrupa çıkarlarına yönelik sürdürdüklerini ve araç durumuna geldiklerini söylerken, diğer kısmının ise devlet eksenli politikalar çerçevesinde varlıklarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

5.3 Orta Asya'da Tarihsel, Kültürel Bağlar ve Pragmatik Dış Politika : İran

Uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde küresel anlamda başat güçler olduğu gibi bölgesel anlamda da bazı ülkeler belli bir alan içerisinde kendi etki alanlarını ve lider konumlarını yaratmaktadır. Bölgesel boyutta güçlü ülkeleri iki gruba ayırabiliriz. Birincisi bir bölgeye, askeri, siyasi ve ekonomik anlamda etki edebilen ve hegemonya oluşturan büyük bölgesel ülkeler; Rusya Federasyonu'nu bu gruba katabiliriz. İkinci grupta ise bir bölgeye yani alana etki edebilen fakat tam anlamıyla hegemonya kuramayan, özellikle askeri, siyasal ve ekonomik anlamda etkinliği ilk gruptaki ülkelere göre zayıf kalan orta ölçekteki bölgesel ülkeler; İran ve Türkiye'yi, ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri anlamda

"Comparative Development of Post-communist Civil Societies", **Europe-Asia Studies**, Volume. 54, No:3, 2002, s.s.464-465.

⁵⁵⁶ Olivier Roy, "The Predicament of 'Civil Society' in Central Asia and the 'Greater Middle East' ", **International Affairs**, Volume. 81, No: 5, 2005, s.1004.

⁵⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pauline Jones Luong and Erika Weinthal, " The NGO Paradox: Democratic Goals and Non –democratic Outcomes in Kazakhstan", **Europe-Asia Studies**, Vol. 51, No: 7, 1999.

orta ölçekteki bölgesel ülkeler olarak tanımlayabiliriz. Orta ölçeklikte büyüklüğe sahip her iki ülke de, BDT'nin Orta Asya coğrafyasında ekonomik, kültürel, siyasal ve askeri bağlamda aktif olarak yer alan ülkelerdir. Bu bağlamda, iki ülke de BDT'nin Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan askeri, siyasal ve ekonomik süreçlere etki etmektedirler. Bölgesel bazdaki bu süreçlere etkileri ne denli olmaktadır sorusuna yanıt bulabilmek anlamında, iki ülkenin de Orta Asya'ya ilişkin izledikleri dış politikayı incelemekte yarar olacaktır.

İran tarih boyunca Orta Asya ile ilişki içerisinde bulunmuş ve özellikle Fars dilinin bölgede kullanılması bağlamında kültürel anlamda etkinlik olmuştur. Orta Asya'da kurulan Samani, Özbek Şhaybani ve Moğol imparatorlukları yönetim dili olarak Farsça'yı kullanmışlardır.⁵⁵⁸ Yönetim dilinin ve yazın hayatının Farsça üzerinden gerçekleşmesi bölgede Fars kültürünün etkin olmasını sağlamasına karşın, din bağlamında bölgede İslam Suniliğinin egemen olması Fars kültürünün Şiilikle bir bütün olarak bölgede var olmasına engel olmuştur. Bu bütünlük sağlanamamasına karşın İran tarih içerisinde Orta Asya'nın özellikle güney kısmında kültürel ağırlığını hissettirmiştir. Öyle ki, Semerkant ve Buhara gibi kentler günümüzde dahi Fars kültürünün Orta Asya'daki merkezleri olarak anılmakta ve Fars dünyası için önem arz etmektedirler.

İran modern uluslar arası ilişkiler sistemi içerisinde özellikle Rus İmparatorluğunun 19. yüzyıl ortalarından itibaren bölgeye hakim olması ile birlikte siyasal bağlamda etkinliğini tam olarak kaybetmiştir. Fakat bu siyasal anlamdaki etkinliğin ortadan kalkması dahi İran'ın kültürel ilişkilerini ve bölgeye olan ilgisini tam anlamıyla bitirmemiştir. Ne var ki, 20. yüzyılın başında İran'ın çeşitli şekillerde işgale uğraması ve edilgen olması ve bununla birlikte 1917 yılındaki Bolşevik devrimiyle Orta Asya'nın dış dünya ile ilişkilerini tam anlamıyla Moskova'ya bağlanması İran'ın bölgede bir varlık göstermesine engel olmuştur.

İran 1. Dünya Savaşı sürecinde karşı karşıya kaldığı işgaller ve kargaşanın benzerini 2. Dünya Savaşı süresince de yaşamıştır.⁵⁵⁹ Bu işgaller İran'ın gerek bölgesel gerekse küresel anlamda edilgen bir ülke konumunda kalmasını sağlamıştır. 1951 yılından 1953 yılına kadar Musaddık'ın iktidar döneminde ekonomide özellikle petrol alanında yapılan millileştirmeyle, İran bağlantısız bir dış politika izleyen aktör rolüne girmeye çalışmıştır.⁵⁶⁰ Fakat 1953 yılında ABD ve İngiliz gizli servislerinin organize ettikleri darbeyle Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması ile birlikte, İran Muhammed Rıza Şah yönetiminde ABD eksenli bir iç ve dış politikaya yönelmiştir.

İran, ABD eksenli dış politikayı takip ederken, doğal olarak Soğuk Savaş ortamına uygun şekilde SSCB'yi tehdit olarak algılamış ve SSCB'nin Orta Asya coğrafyasıyla olan ilişkiler de düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. İran, 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimine kadar ABD'nin Pers körfezindeki güvenilir bir müttefiki ve ileri karakol görevini yerine getirmiştir.

1979 yılında İran'da Şah rejiminin sona ermesi ve İslam devriminin gerçekleşmesiyle İran dış politikasında radikal değişiklikler ortaya çıkmıştır. İran İslam devrimi ile birlikte dış politika İran İslam devriminin idealleri ve değerleri çerçevesinde şekillenmesi söz konusu olmuştur.⁵⁶¹ Bu ideallerin ve değerlerin dış politika muhtevasında tam tarafsızlık, ABD'nin müttefikliğini terk etme, İsrail ve SSCB karşıtlığı yer almıştır. Süreç içerisinde ABD "Büyük Şeytan" olarak adlandırılarak "öteki" algılaması öne çıkmaya başlamıştır.

⁵⁵⁸ Olivier Roy, "The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia",

<http://www.eurasinet.org/resource/regional/royoniran.html>, Erişim: 11 Aralık, 2005, s.1.

⁵⁵⁹ 2. Dünya Savaşı'nda İran tarafsızlığını ilan etmesine karşın 1941 yılında Sovyetler Birliği tarafından kuzeyden, İngiltere tarafından da güneyden işgal edilmiştir. Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (ed), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.294.

⁵⁶⁰ A.g.m, s.295

⁵⁶¹ Mohiaddin Mesbahi de İran dış politikasının 1979 yılındaki İslam devrimi ile birlikte idealler ve değerler çerçevesinde yeniden şekillendiğini belirtmiştir. Mohiaddin Mesbahi, "Iran and Central Asia: Paradigm and Policy", **Central Asian Survey**, Volume 23, No: 2, 2004, s.109

İran, Hümei'nin ölümüne kadar İslam devriminin idealleri ağırlıklı olarak dış politikada benimsemiş ve bu çerçevede SSCB ile ilişkiler sınırlı tutulmuştur. Hümei'nin ölümüyle birlikte cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Rafsancani ılımlı bir dış politikaya ağırlık verirken, İran'ın uluslar arası ilişkilerdeki izole durumu yerine aktif bir dış politikayı izlemeye başlamıştır. İran aktif dış politika izlemeye başlarken, 1980'li yılların sonundan itibaren, ideolojik bir dış politika yerine var olan uluslar arası şartlar çerçevesinde pragmatik ve karşılıklı faydaya dayanan bir politika ortaya çıkıyordu.⁵⁶²

İran gerek iç politika gerekse uluslar arası ilişkilerde ortaya çıkan değişimler çerçevesinde körfez ülkeleri ve SSCB'yle daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. SSCB'nin Gorbaçov'un Komünist Parti genel sekreterliğinde izlediği ılımlı dış politikayla birlikte ideolojik yayılcılığı terk etmesi, İran'ın SSCB ile yakınlaşmasını sağlamıştır. İran özellikle askeri alanda SSCB ile sıkı stratejik işbirliğini Rafsancani'nin inisiyatifi ile başlatmıştır.⁵⁶³ SSCB'nin son döneminde kurulan stratejik ilişkiler SSCB'nin dağılmasından sonra da devam etmiş ve İran-SSCB sonrası bağımsız birer devlet olan ülkelerle ikili ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır.

⁵⁶² İran'ın dış politikada yaptığı değişikliklerin kaynağı sadece uluslar arası ilişkiler sistemi içerisindeki değişim rüzgarı değil aynı zamanda kendi iç siyasal yaşamındaki gelişmelerdir. İran-Irak savaşının sonrası ekonomik anlamda zorluklar yaşayan İran, 1988 yılından itibaren liberal reform hareketi başlatmıştır. Buna reform hareketi çerçevesinde yurt dışında yaşayan liberal düşüncedeki bürokratların ülkeye geri dönmesi teşvik edilmiştir (Bani-Sadr gibi). Bu konuda bkz. Anoushiravan Ehteshami, **After Khomeini, The Iranian Second Republic**, USA: Routledge, 1995, s.138; Rafsancani yurt dışında yaşayan İranlıların ülkeye dönmesi konusunda 1988 Ekiminde şu açıklamayı yapmıştır; "Gerek vasıflı gerekse kalkınmamızı devam ettireceğimiz iyi dizayn edilmiş programlara ihtiyacımız vardır, bunu gerçekleştirmek için dışarıda var olan vasıflı İranlıların ülkeye dönmelerini teşvik etmeliyiz". Bu konuda daha fazla detay için bkz. R.K.Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", **Middle East Journal**, Volume.43, No:2, 1989, s.213.

⁵⁶³ İran ve SSCB arasındaki ilişkiler Hümei'nin Şubat 1989 yılında Şevenantze ile görüşmesi ve ardından Rafsancani'nin Moskova'yı ziyareti ile gelişmeye başlamıştır. İki ülke temsilcilerinin arasındaki görüşmeleri takiben İran 1990 yılından itibaren MIG 29 uçaklarını satın almaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle, günümüzde İran'ın askeri alanda silah ve askeri teknoloji sağladığı Rusya Federasyonu ile ilişkilerin temelini 1990'da atıldığını söyleyebiliriz. Bu konuda bkz. Shreen Hunter, **The Future of Islam and the West: Clash of Civilizations or Peaceful Coexistence?**, USA: Praeger, 1998, s.147

İran, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi dış politika öncelikleri arasına koymakla birlikte bu ilişkileri Rusya Federasyonunun bölgeye ilişkin dış politikasına çelişki arz etmeyecek bir düzlemde sürdürmeye de dikkat etmiştir. İran bölgeye olan ilgisini sadece ekonomik ve siyasal boyutta sınırlı tutmamış ayrıca kültürel boyutta da ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. İran, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini kurarken bölgenin istikrarının korunmasına öncelik vermiş ve ideolojik bir dış politika yerine pragmatik bir dış politikayı benimsemiştir. İran'ın bölgeye ilişkin pragmatik ve yapıcı bir dış politika izlediğini görmek açısından Tacikistan ile olan ilişkilerine bakmak yeterlidir. Orta Asya'da resmi dili Farsça olan tek ülke olan Tacikistan, İran için sadece ekonomik ve siyasal anlamda değil tarihsel ve kültürel olarak büyük önem arz etmektedir. Fars kültürünün başat olduğu Tacikistan'da bağımsızlığın hemen ardından çıkan iç savaşta dış aktörelere arasında İran da kendisine yer bulmuştur.

İran, Tacikistan'a olan ilgisini SSCB'nin dağılmasının hemen ardından göstermiştir. Bu ilgi çerçevesinde İran, Tacikistan'a ilk büyükelçilik açan ülke olmuş, bununla birlikte Tacik diplomatlarının meslekleri ile ilgili pratik eğitimleri İran tarafından sağlanmıştır.⁵⁶⁴ İran teknik alanlarda Tacikistan'a gerekli yardımı sağlamaya çalışırken aynı zamanda Fars kültürünün geliştirilmesi ve olgunlaştırılması için Tacikistan'a gerek okullarda okutulmak üzere gerekse genele hitap eden Farsça kitaplar göndermiştir.⁵⁶⁵ İran'ın Tacikistan'a kültürel ilgisi bağımsızlığın ilk günlerinde siyasi bir ilgiye yönelik olmamıştır.⁵⁶⁶ Fakat Tacikistan'da 1992 yılının sonunda başlayan iç savaş, İran'ın Tacikistan'a siyasal anlamda daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. İran'ın Tacikistan'daki savaşa arabulucu olarak katkıda bulunduğunu söylememiz doğru olacaktır. Savaş süresince İran, çatışan taraflar arasında Rusya'nın ve BDT'nin bölgesel politikalarına paralel bir politika izlemiştir. İran özellikle Primakov'un önce dışişleri sonra da başbakanlık yaptığı 1994 ve

⁵⁶⁴ Muriel Atkin, "Tacikistan: Country Profile", G.E.Curtis (Ed.), **Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan Country Studies**, Washington D.C: US Government Printing Office, 1996, s.280.

⁵⁶⁵ **A.g.e**

⁵⁶⁶ Olivier Roy'a göre İran'ın Tacikistan ile kurulan kültürel ilişkilerde İran'ın Şii olmasıyla birlikte tarihten gelen bir sınır vardır. Bkz. Roy, **A.g.m**

1998 yılları arasında Rusya Federasyonu ile ilişkilerini geliştirmiştir (bkz 3.bölüm).⁵⁶⁷ İran, Avrasya coğrafyasında ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak gördüğü Rusya Federasyonunun dış politikalarına paralel hareket etmek zorundaydı.⁵⁶⁸ Bununla birlikte Özbekistan'ın ABD ile yakın ilişkide bulunması ve Tacikistan'da etki alanı yaratmaya çalışması İran'ın Tacikistan'da istikrar sağlayıcı bir politikayı benimsemesine yol açmıştır. İran bu yolla Özbekistan'ın bölgesel gücünün sınırlandırılmasını amaçlamıştır. İran'ın Tacikistan'da gerek İslami kesim liderlerine gerekse eski Komünist lider Rahmonov'a eşit mesafede yaklaştığını söyleyebiliriz. İran'ın bu şekilde bir yaklaşım içerisinde yukarıdaki sebeplerin yanı sıra, Afganistan üzerinden Tacikistan'da etkili olması muhtemel Sun-i İslami fundamentalist Taliban hareketinin varlığını da Şii ülkesi İran'ın Tacikistan'daki iç savaşın durdurulmasına ilişkin yapıcı politika izlemesine neden olan önemli faktörlerin içerisine koyabiliriz.⁵⁶⁹ İran, yukardaki tüm faktörlerin bir araya gelmesiyle birlikte Rusya Federasyonu'nun Tacikistan'da yeni müdahalecelik çerçevesinde BDT şemsiyesi altında Tacikistan'a barış gücü ve sınır birlikleri göndermesine de olumlu yaklaşmıştır. İran özellikle Soğuk Savaş sonrası yeni müdahaleciliğin Orta Asya veya Kafkaslarda NATO aracılığı ile gerçekleşmesi yerine BDT aracılığıyla Rusya Federasyonu tarafından gerçekleştirilmesine sıcak bakmıştır.

⁵⁶⁷ Gökhan Çetinsaya da Rusya'nın "Yeni Avrasyacı" ve "Yakın Çevre" politikalarının ön plana çıktığı 1993 sonundan itibaren İran ile ilişkilerin de geliştiğini vurgulamıştır. Bkz. Çetinsaya, **a.g.m.**, s.s.306-307.

⁵⁶⁸ Rusya Federasyonunun BM Güvenlik Konseyinde daimi üye olması ve veto hakkı olması da İran'ın uluslar arası alandaki konumu açısından önem arz etmektedir. Rusya Federasyonunun İran karşıtı bir pozisyona yönelmesi ve BM Güvenlik Konseyinde ABD ile beraber hareket etmesi İran açısından bir risk teşkil ettiğinden İran'ın Rusya ile ilişkilerini iyi tutmasına ve Orta Asya'da paralel bir düzlemde yer almasına neden olmaktadır. Aynı zamanda İran'ın jeopolitik konumu ve izlediği dış politika Rusya'nın Avrasya derinliğindeki etkinliği ve hegemonyası içinde önem arz ettiğini belirtmeliyiz.; Bununla birlikte ABD kongresinin 1996 yılında kabul ettiği ILSA (Iran-Libya Sanctions-İran-Libya Yaptırımları Yasası) ile birlikte İran'ın Rusya Federasyonu çerçevesinde Avrasya'da ekonomik ve siyasi işbirliğine girmesi kaçınılmaz kılınmıştır. ILSA için bkz. Emmanuel Karagiannis, The US-Iranian relationship after 11 September 2001 and the transportation of Caspian Energy", **Central Asian Survey**, Volume.22, No: 2/3, 2003, s.s.151-152.

⁵⁶⁹ Mohiaddin Mesbahi'ye göre de İran Sunni fandanmentiliziminden çekinmiş ve bu çerçevede Rusya ile gerek Kuzey Kafkasya gerekse Orta Asya'ya ilişkin politikalarında kesişme yaşamıştır. Bkz. Mesbahi, **A.g.m.**, s.114.

İran'ın Orta Asya coğrafyasında siyasal anlamda uluslararası kamuoyundan olumlu not aldığı diğer bir konu da Afganistan'a ABD öncülüğünde yapılan operasyondur (işgal). İran, SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede ABD'nin direkt veya NATO aracılığıyla herhangi bir şekilde konuşlanmasını arzu etmemiştir. Fakat, ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan'a müdahale konusunda gerek batı ülkelerinde gerekse Rusya Federasyonun'da oluşan müdahale yanlısı atmosfere karşı İran'ın karşı durması çok kolay değildi. Gerek uluslararası kamuoyu baskısından çekinme, gerekse Afganistan'da Taliban hareketi'nin Sunni fandemantilizmi İran'ın Orta Asya'daki çıkarlarını orta ve uzun vadede tehdit etmekteydi. Bununla birlikte Afganistan içerisinde yaşayan Şii nüfusun güvenliği bakımından Afganistan'da istikrarı sağlayacak bir operasyonun yapılması İran'ın manevi değerleri açısından önem arz etmiştir. İran tüm bu unsurların bir araya gelmesiyle birlikte Afganistan operasyonuna tarafsız kalmış hatta insani konularda destek vermiştir. İran Afganistan'a yapılan müdahale süresince batılı koalisyon güçlerinin Afganistan'a insani yardım etmeleri için hava sahasını kullanıma açık tutmuş hatta zorunlu kalındığında ABD uçaklarının Tahran'a inişine izin vermiştir.⁵⁷⁰ Aynı zamanda İran, El-Kaide örgütünün herhangi bir şekilde topraklarında faaliyet göstermesine izin vermemiş bununla birlikte Afganistan'da yeni hükümet kurulma çalışmalarının yapıldığı Bonn konferansına katılmıştır. İran'ın Hatemi'nin liderliğinde izlediği dış politikayı, Rafsancani'nin dış politikada başlattığı pragmatizmi ileriye götürmesi olarak yorumlayabiliriz. İran'ın Dünya ile bütünleşen ve uzlaşan dış politikasının 2005'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. İran'ın yeni cumhurbaşkanı Ahmedinejad kimi zaman ABD'ye karşı İslami söylemler içeren sert açıklamalar yapmasına karşın, uluslar arası sistemin bu şartları altında pragmatik dış politikadan vazgeçmesi zor görünmektedir.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Karagiannis.A.g.m, s.153

⁵⁷¹ George Mason üniversitesi öğretim görevlisi Mark N.Katz'a göre de Ahmedinejad , seküler, hatta anti-islami güçlerle ittifaka girebilecek (Orta Asya'nın eski komünist diktatörleri dahil, bu bakımdan İran Orta Asya'ya tehdit değildir.)pragmatik bir siyasal kimliğe sahiptir. bkz. Mark N.Katz,"Iran and Central Asia", **Lebanon Wire**, December 26,2005, <http://www.lebanonwire.com/1205/05122602UP.asp> , Erişim: 20 Nisan 2006,s.2

İran'ın uluslararası güvenlik çerçevesinde Orta Asya'da yapıcı ve bölge ülkeleriyle işbirliğine dayanan ilişki biçimi ekonomik alana da yansımıştır. Belli başlı ülkelerle ilişkiler zayıf kalmasına karşın İran bölgede jeo-politik ve jeo-ekonomik pozisyonunu kullanmaya çalışmıştır. İran, açık denizlere kapalı olan Orta Asya cumhuriyetlerinin enerji kaynaklarının aktarımında önemli bir geçiş noktası olma imkanına sahiptir. İran'ın ekonomik anlamda bölgenin dünya pazarına açılması bağlamında önemli bir rol oynayabileceği ve aynı zamanda bu çerçevede Türkiye ve Rusya Federasyonu ile rekabete gideceği görüşü genel bir kanı olarak ortaya konmasına karşın, zaman içerisinde İran'ın gerek kendi ekonomik gücünün yetersizliğinden gerekse Orta Asya cumhuriyetlerinin, dünya pazarlarına enerji kaynağını ağırlıklı olarak Rusya Federasyonunun üzerinden aktarmaya devam etmeleri, İran'ın bölgede ekonomik anlamda çekim alanı olmasını engellemiştir.

Rusya Federasyonunun ağırlıklı olarak enerji koridorunda geçiş noktası özelliğini korumasının yanı sıra ABD'nin İran'a karşı politikasına paralel politikayı benimseyen ve tarihsel ve kültürel unsurlara dayanan Özbekistan, İran ile ilişkilerini soğuk tutmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin soğukluğunun olmasını ABD boyutundan çok kültürel boyutun daha ağırlıklı olmasına bağlı olduğunu söylememiz mümkündür. Örneğin, Ekim 1993'de, İslam Kerimov, Semerkant'da İran tarafından açılmak istenen İran kültür merkezinin açılışına izin vermemiştir.⁵⁷² Özbekistan, sürekli olarak Fars kültürünün ölgedeki tarihsel misyonundan tedirgin olmuştur. Bu noktadan hareketle Olivier Roy'un da belirttiği üzere Tacik yayılmacılığından (irredentizm) çekinmiştir.⁵⁷³ İran ve Rusya Federasyonunun Tacikistan iç savaşı süresince, savaşın bitirilmesi konusunda birlikte hareket etmeleri de Özbekistan'ın bölgesel güç arzularına karşıt bir unsur oluşturması İran ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin zayıf kalmasına neden olmuştur.

⁵⁷² Roy, a.g.m.

⁵⁷³ A.g.m

Kırgızistan'ın gerek ekonomik anlamda güçsüzlüğünden gerekse İsrail ile olan bağlarından dolayı İran ile ilişkilerde çok fazla bir ilerleme sağlanmamıştır.⁵⁷⁴ Öte yandan, Kırgızistan'ın aksine Kazakistan ile İran arasında ekonomik ve siyasal ilişkilerin Çin ve Rusya eksenli politikalar çerçevesinde iyi bir noktada olduğunu söyleyebiliriz. ABD'nin yaptırımlarına ve uyarılarına rağmen, İran 1997 yılından itibaren Kazakistan ile petrol takası yapmaya başlamıştır. Takasla birlikte İran kuzey bölgelerinde Kazak petrolünü kullanırken, güney kaynaklarından ise aynı miktarda petrolü dünya pazarına aktarmaya başlamıştır. İran ile Kazakistan bu takası gerçekleştirirken Ulusal İran Petrol Şirketini (NIOC) aktif şekilde kullanmıştır. Devlet şirketi NIOC son olarak Hazar kıyısındaki İran'ın Neka şehrine ve Kazakistan'ın Tengiz kentine günde 500.000 varil petrol taşıyacak enerji terminalleri inşa etmiştir.⁵⁷⁵ Kazakistan'ın petrol rafinerilerinin modernizasyonu konusunda da İran'dan teknik yardım alınmaktadır.⁵⁷⁶ İran ve Kazakistan ilişkilerinin yukarıda çizdiğimiz tablo çerçevesinde “işlevsel” bir düzlemde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Kazakistan ile kurulan bu “işlevsel” temeldeki ilişkilerin daha yoğun bir şekilde Türkmenistan ile yaşandığı gözlemlenmektedir. İran, Türkmenistan'ın tarafsız ve jeopolitik anlamda önemli bir konuma sahip olmasından dolayı bu ülkeyle ilişkilerini ekonomik işbirliği anlamında daha yoğun tutmuştur. İran'ın Tacikistan'a doğal gaz sağlanmasında ve ticaretin gerçekleşmesinde Türkmenistan köprü vazifesi görürken, aynı şekilde Türkmenistan ile Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki enerji ve ticari ilişkilerin gelişmesinde

⁵⁷⁴ Şubat 1993'de, Velayati, İsrail ve Kırgızistan arasındaki sıkı ilişkilerin kurulduğunu öne sürerek Kırgızistan ziyaretini iptal etmiştir. Seyed Kazem Sajjdpour, “Iran, the Caucasus and Central Asia”, Ali Banuazizi and Myron Weiner, **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: I.B.Tauris, 1994, s.212.

⁵⁷⁵ NIOC şirketi üst düzey yönetici Zadeh, kendisi ile yapılan röportajda “ABD şirketlerinin Kazakistan ile yapılan petrol projelerinde yer aldılar mı?” şeklindeki soruya cevap vermekten kaçınmış, belli bir süre sonra ise özel şirketlerin bu projelerde yer almadıklarını söylemiştir. Kleveman, röportajı yaparken Zadeh'in bir çok sırrı söylemediği izleniminde olduğunu belirtirken, bu sırları projelerin ABD tarafından engellememesi için söylemediği düşüncesini de dile getirmiştir. Lutz Kleveman, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, Çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s.150.

⁵⁷⁶ Hooman Peimani, **Regional Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia**, London: Praeger Publishers, 1998, s.111.

İran köprü rolü oynamaktadır.⁵⁷⁷ Kazakistan'la yapılan petrol takası 2000 yılından itibaren İran ve Türkmenistan arasında da gerçekleşmektedir.⁵⁷⁸

İran'ın bölge ülkeleriyle ilişkileri ikili düzeyin yanı sıra çok taraflı düzeyde de devam ettirmiştir 1992 yılında kurulan Hazar Denizine Kıyısı Bulunan Devletler İşbirliği Örgütü (Caspian Sea Littoral States Cooperation-CSLSC), çerçevesinde İran'ın bölge ülkelere gıda ihracı yapması ve üye ülkelerin aynı şekilde İran üzerinden dünya pazarına ihracat yapması üzerine anlaşılmıştır.⁵⁷⁹ Bir diğer çok taraflı örgütlenme olan Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ)-(Economic Cooperation Organization-ECO) çerçevesinde de İran, Türkiye, Pakistan ve diğer Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin üst düzeye çıkarılması tasarlanmıştır. Bu çerçevede Haziran 1993'te , İstanbul zirvesinde üye ülkeler arasında gümrük tariflerinin % 10 azaltılması üzerinde hem fikir olunmuştur. Bu çok taraflı bölgesel örgütlenmeler çerçevesinde İran bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesine karşın İran'ın dış ticaret hacminde bölge ülkeleri önemli bir yer tutmamaktadır.⁵⁸⁰ Bu bakımdan İran'ın bölgeye daha çok siyasal istikrar ve aynı zamanda ileride oluşabilecek enerji hatlarının geçişinin güvenliği açısından önem verdiğini söyleyebiliriz. Özellikle son yıllarda, Çin'in enerji ihtiyacının artmasından dolayı İran ile enerji sektöründe işbirliği yapması, İran'ın Çin'in enerji ihtiyacını Orta Asya üzerinden taşımayı tasarladığını düşündüğümüzde,⁵⁸¹ Orta Asya'nın güvenliğinin ve istikrarının İran için büyük önem arz ettiğini ve bu

⁵⁷⁷ 1994 yılından itibaren Türkmenistan ve Türkiye arasındaki karayolu ulaşımını sağlayacak olan yolun açılması, İran ve Türkmenistan'ın birbirlerine olan ihtiyaçlarını ve Türkiye ile İran arasında rekabetten çok bölgede işbirliğine dayalı bir ilişkiye girebileceklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bzk. **A.g.e**, s.109

⁵⁷⁸ Kleveman, **a.g.e**, s.s.150-151.

⁵⁷⁹ CSLSC'ye Türkmenistan, Kazakistan, Rusya, İran ve Azerbaycan üyedir.

⁵⁸⁰ 2004 sonu itibarıyla İran'ın ihracatında Japonya %18.4, Çin 9.7, İtalya, % 6, Güney Afrika % 5.8, Güney Kore % 5.4, Tayvan %4.6, Türkiye %4.4 ve Hollanda %4 ile en çok payı alan ülkeler olarak ilk sıralarda görülmektedirler. İran'ın ithalatında ise Almanya % 12.8, Fransa % 8.3, İtalya % 7.7, Çin % 7.3, BAE % 7.2, Güney Kore % 6.1 ve Rusya Federasyonu % 5.4 ile ilk sıraları almaktadırlar. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, Erişim: 20 Mayıs 2006.

⁵⁸¹ 2002 yılından itibaren İran ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu çerçevede Çin Devlet Konseyi üyesi Wu Yi İran'ı ziyaret ederken, İran dışişleri bakanı Kamal Harazi de Ağustos 2003'te Beijing'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Çin ilk kez yurt dışında bir otomobil fabrikasını İran'da açmıştır. Bununla birlikte Çin'in İran'dan günlük 150.000 varil petrol ve 250 milyon tonluk doğal gazın da 30 yıl içerisinde ithal etmesi öngörülmektedir. Çin aynı zamana İran'ın Kazakistan ile ortak yürüttüğü Nekka

çerçevede Rusya Federasyonunun BDT çerçevesinde bölgede etkin olmasının İran'ın çıkarları ile paralel olduğunu, yine Rusya Federasyonu, Çin ve diğer Orta Asya ülkelerinin Şangay çerçevesindeki örgütlenmelerinin de İran'ın çıkarları ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Rusya Federasyonu ile sıkı ilişkiler ve İran'ın pragmatik politikasının bugüne kadar öncelikte olması nedeniyle İran'ın bölgede Rusya Federasyonunun BDT veya diğer AVET gibi örgütlenmelerle kurmayı arzuladığı hegemonya alanına bir meydan okuma konumunda olmadığı sonucuna varabiliriz.

5.4 Avrasya'da Rusya Federasyonu ile Rekabetten İşbirliğine Tarihsel Bir Aktör: Türkiye

Orta Asya ile tarihsel ve kültürel ortaklık bakımından İran'dan da fazla bağlara sahip ülke Türkiye'dir diyebiliriz. Türkiye, orta ölçekli bölgesel bir ülkedir. Türkiye'nin orta ölçekli bölgesel bir ülke olması onun yakın çevresindeki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmelere etki edebilecek bir role muktedir olma şansının olduğunu söyleyebiliriz. SSCB'nin dağılmasından önce, Türkiye'nin yakın çevresini, Osmanlı İmparatorluğunun eskiden sınırları içerisinde olan Ortadoğu ve Balkanlar şeklinde tanımlamamız mümkündü. Fakat SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan ve Türkçe konuşan ülkelerin de yer aldığı Orta Asya ve Transkafkasya Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal anlamda yakın çevresine girmiştir.

Etnik köken, dil ve kültürel benzeşmenin olmasına karşın, Türkiye ile Orta Asya arasındaki ilişkiler, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan son dönemine kadar kısıtlı kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun yönetici kadrosunun kendisini “Türk” olarak tanımlamaması ve bu terimi Anadolu'daki halkı tarif etmek için kullanması Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türklerle ilişkilerin zayıf kalmasının en

projesine de katılmayı arzu etmektedir. Bu konuda bkz. Shairf Shuja, “China, Iran, and Central Asia: The

büyük nedenlerinden biri olduğunu ileri sürmek mümkün olabilir.⁵⁸² 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Türk Dünyasına ilişkin ilginin olmadığı görülmüştür. 19. yüzyılın sonlarında Pan-Türkist ideolojinin Osmanlı bürokratları ve aydınları arasında siyasal bir düşünce olarak ilgi görmeye başladığını söyleyebiliriz.⁵⁸³ 19. yüzyılda, Rusya İmparatorluğu sınırlarında olan Bahçesaray gibi Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul da Türkçülük akımının merkezlerinden biri olmuştur. Enver Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde bu düşüncüyü hayata geçirmeyi denemiş, fakat Orta Asya coğrafyasında Bolşevikler karşısında başarılı olamamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerine kurulan 1923’de Türkiye Cumhuriyeti, *ulus devlet* temeline dayalı bir sistem çerçevesinde örgütlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmasından itibaren dış politikada *statükocu* bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye kendi sınırlarının değişmezliğini kabul ederek irredentis bir dış politika ortaya koymayacağını göstermiştir. Böylece gerek Osmanlı İmparatorluğunun bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan topraklara ilişkin gerekse Transkafkasya ile Orta Asya’daki Türk dünyasına ilişkin yayılmacı bir dış politika benimsemeyeceğini bir devlet politikası olarak kabul etmiştir. Türkiye’de Pan-Türkist akımlar 1960’lı yılların sonuna kadar siyasal yaşamda çok etkili olmamıştır. 1960’lı yılların sonunda tüm dünya genelinde sol hareketlerin siyasal bir ivme kazanması ve bundan Türkiye’nin de etkilenmesiyle, Türkiye’de Komünizm karşıtlığı çerçevesinde anti-Sovyet ve “Esir Türkler” söylemini ön plana çıkaran Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) kurulmuştur. MHP’nin ve onun gençlik örgütü olarak çalışan Ülkü Ocaklarının Türk dünyasına ilişkin söylemleri olmasına karşın bu söylem 1974-1978 yıllarında kurulan “Milliyetçi Cephe” hükümetlerinde dahi dış politikaya yansıtılmamıştır.⁵⁸⁴

Dawing of a New Partnership”, **Contemporary Review**, Vol.287, Issue: 1676, 2005, s.s.148-150.

⁵⁸² Gül ve İlter Turan, “Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri”, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2.Basım, 1998, s.403.

⁵⁸³ **A.g.m**

SSCB döneminde Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri ile kurulan ilişkiler Moskova üzerinden sağlandığından bu ilişkiler sınırlı bir şekilde kültürel boyutta gerçekleşmekteydi. Kültürel ilişkiler de çok sınırlı, kitlesel bir etkiden uzaktaydı. İlişkiler sadece sanatçıların verdiği konserler veya açtığı sergiler ile gerçekleştirilmekteydi.⁵⁸⁵ İlişkilerin zayıf kalmasında, Türkiye’de aşırı derecede anti-komünist bir düşünce yapısının ağırlıkta olmasına da bağlayabiliriz.⁵⁸⁶ Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin tüm komşularıyla sınırlı ilişkiler kurduğunu ve Batı dünyasının yörüngesinde hareket ettiğini unutmamalıyız. Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler SSCB’nin dağılmasına kadar düşük bir seviyede devam etmiştir.

1991 yılının sonuna doğru SSCB’ne bağlı cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamasıyla birlikte, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslara olan ilgisi bir anda artmıştır. 1991 yılının sonuna gelindiğinde Orta Asya bölge bağlamında Türk dış politikasının ilgi alanına girmeye başlamıştır. Türkiye’nin bölgeyle olan ilişkilerini ve beklentilerini iki ayrı döneme ayırabiliriz. Birincisi iyimeserliğin hakim olduğu, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda işbirliğinin ve entegrasyon sürecinin yaşanması beklentisi hakim olduğu dönemdir. Bu dönemi Türkiye’nin, Orta Asya coğrafyasında Rusya Federasyonu’nun tarihsel mirasına ve BDT çerçevesinde yaşanabilecek olan entegrasyon sürecine meydan okumayı denediği dönem olarak da anabiliriz. İkinci dönem ise Türkiye’nin bölge şartlarını ve gücünün sınırlarının farkına vardığı ve 1997’den itibaren Rusya Federasyonu’yla BDT coğrafyasında çok boyutlu işbirliğine dayalı bir ilişki biçimini benimsediği dönem olarak adlandırabiliriz.

Türkiye’nin birinci dönemde bölgede etkinlik kurma isteğinin ve beklentilerinin yüksek olduğu dönem olarak anarken bu dönemde ABD’nin Türkiye’yi bölgede etkin olması için

⁵⁸⁴ Gül ve İlter Turan'a göre dış politikada Orta Asya ve Azerbaycan’a yönelik bir dış politikanın olamamasının yanı sıra, Orta Asya ve Azerbaycan’a ilişkin günümüzle ilgili bilgilerin ise çok sınırlı olduğudur. **A.g.m.**, s.404

⁵⁸⁵ **A.g.e.s.s.**404-405.

⁵⁸⁶ Bkz. Ersanlı, **a.g.m.**, 1997,s.60.

teşvik ettiğini söyleyebiliriz.⁵⁸⁷ ABD, Türkiye’yi Orta Asya ülkeleri için örnek bir model olarak sunmak istemiş, bu noktadan hareketle İran’ın bölgede etkin olmasını engellemek istemiştir.⁵⁸⁸ Türkiye, ABD’nin de desteğini hissederek Orta Asya coğrafyasında hükümetlerarası ilişkilere dayanan işlevselci görüş çerçevesinde ekonomik ve sosyal kurumsal yapılarla Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Özellikle ekonomik alanda ilişkilerin derinleştirilmesi ve Türkiye’ye bölge bağlamında ekonomik alanda bilgi akışını hızlandıracak bir yapılanma yaratmak için 24 Ocak 1992’de Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. TİKA, Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında ilişkilerin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda liberal, işlevsel bir boyutta gerçekleşmesi ve hükümetlerarası bir kurumsallaşma çerçevesinde sonuçlandırılması amacı çerçevesinde bir yapıyı benimsemiştir.⁵⁸⁹

Türkiye ilk dönemde yukarıda da bahsettiğimiz gibi kurumsal yapılanma konusunda aşırı derecede iyimser olmuştur. Örneğin, Türkiye başbakanı Süleyman Demirel sürekli olarak Adriyatik’ten Çin Seddine kadar Türk Dünyasının varlığından bahsederken, Nisan 1992 yılında Orta Asya Cumhuriyetlerine yaptığı gezi sırasında Türki Devletler Birliğinin kurulmasının mümkün olduğunu da ifade etmiştir.⁵⁹⁰ Demirel bu açıklamayı yaparken, bu birliğin kurulmasıyla Orta Asya cumhuriyetlerinin ruble kullanım alanından çıkarak

⁵⁸⁷ Türkiye başbakanı Süleyman Demirel Şubat 1992’de ABD’ye yaptığı ziyarette, ABD başkanı George Bush, Türkiye’nin Orta Asya cumhuriyetleri için örnek olduğunu söylemiştir. Bkz. William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik, 2003, s.311.

⁵⁸⁸ Gün Kut, “Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam”, Büşra Ersanlı (Haz.), **Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994,s.15.

⁵⁸⁹ Türkiye, Orta Asya ile ilişkilerini TİKA’nın da amaçlarından anlaşılacağı üzere ulusüstü (supranasyonal) bir boyutta gerçekleştirmeyi amaçlamamıştır. TİKA, 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı’na bağlı bir teşkilat olarak kurulmuş, 28 Mayıs 1999 tarihinde başbakanlığa bağlanmıştır. 12 Mayıs 2001 tarihinde yapılan son yasal değişikliklerle ise TİKA’nın ilgili devlet bakanlığına bağlı bulunan bir tüzel kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir. TİKA’nın 4668 sayılı yasaya bağlı olarak amaçlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Türkiye’nin Türk dili konuşulan ve komşu ülkelerle ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerini artırmak ve bu çerçevede ortak projelerin desteklenmesi; Türkçe konuşan ülkelerin bağımsız yapılarının güçlendirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişlerini hızlandırmak ve Türkçenin kullanılmasının yaygınlaştırmak. Daha fazla etay için bkz. <http://www.tika.gov.tr/hakkinda.asp>, Erişim: 3 Mayıs 2006.

⁵⁹⁰ Mustafa Aydın, “Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and Caucasus”, **Turkish Studies**, Volume. 5, No:2,2004, s.5.

ekonomik olarak daha iyi bir konuma gelebileceklerini de belirtmiştir.⁵⁹¹ Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkileri geliştirmek için bu ülkelerin EİÖ'ye üye olmalarına destek vermiştir.⁵⁹² EİÖ çerçevesinde ortak bir pazar kurulması öngörülürken Orta Asya cumhuriyetlerinin Pazar ekonomisine geçmeleri konusunda yatırımları teşvik amaçlı olarak ABD desteğine de dayalı olan Eximbank'tan Orta Asya ülkelerine küçümsenmeyecek miktarda kredi sağlanmıştır. Türkiye, 1993 yılında Kazakistan'a 200 milyon, Kırgızistan'a 75 milyon, Türkmenistan'a 75 milyon, Tacikistan'a 50 milyon ABD Doları kredi sağlamıştır.⁵⁹³ Bununla birlikte Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının da gerek Türkiye'nin ihtiyacını karşılamak gerekse enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılması için petrol ve doğal gaz boru hatları güzergahlar belirlenmeye başlanmıştır. Bu güzergahlar belirlenirken T.C izlediği dış politikanın, ABD dış politikasına paralel şekilde Rusya Federasyonu ve İran'ı dışlayan bir çerçevede geliştiğini iddia edebiliriz. Çizilen bu politika çerçevesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı, ABD desteğiyle Türkiye, Rusya'nın BDT coğrafyasındaki enerji güzergahına meydan okumada bir sembol halini almıştır.⁵⁹⁴ Türkiye'nin bu projede ısrar etmesi ve bununla birlikte Türkmen doğal gazının da İran dışında bir güzergah üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa pazarına aktarmayı düşünmesi gerek İran gerekse Rusya Federasyonunun BDT coğrafyasındaki enerji politikalarına meydan okuma anlamına gelmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ A.g.m

⁵⁹² 1993 yılından itibaren yakın çevre politikasını benimseyen Rusya Federasyonu, Türk Cumhuriyetlerinin EİÖ'ne üyeliklerinden rahatsızlık duyduğunu ve BDT içeisinde daha fazla ekonomik bir entegrasyona gitmek için bu cumhuriyetlere baskı yapmaya başlamıştır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut (ed), **En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s.s.463-464.

⁵⁹³ **Ekonomik Rapor 1993**, Ankara, 1994, s.s.105-112. Aktaran: N.G.Kireev, **Turtsiya: Mejdu Evropoi i Aziei, İtogi Evropeizatsiii na İshode XX. Veka**, Moskva: Kraft+ İv Ran, 2001, s.s.452-453.

⁵⁹⁴ 1999 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen AGİT zirvesinde, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında imzalanan antlaşma ile BTC projesinin 2005 yılından itibaren hayata geçirilmesi öngörülmüştü. Bu proje öngörüldüğü şekilde hayata geçirilmiştir. Aydın, **a.g.e**, s.16

⁵⁹⁵ ABD Hazar Havzası Enerji Diplomasisi Sekreteri, Richard Morningstar 1999 yılının başında yaptığı açıklamada çok seçenekli enerji boru hatlarının ve koridorlarının bölge ülkelerinin bağımsızlıkları açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Gareth M.Winrow, "Turkey and the East-West Gas Transportation Corridor", **Turkish Studies**, 2004, s.s.25-26

Türkiye'nin Rusya Federasyonunun ekonomik çıkarlarına meydan okuması ve askeri alanda da NATO çerçevesinde Orta Asya ülkeleri üzerinde etkinlik göstermesi, Rusya ile Türkiye arasında PKK, Çeçenistan vb. çeşitli konularda siyasal gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında yaşanan rekabet ve gerginliklerin yanı sıra iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması da ilişkide bir ikilem konusu olmuştur. Bu ikilemin bitirilmesi için iki ülke arasında diplomatik temaslar 1997 yılının sonundan itibaren artırılmıştır. Rusya Federasyonunda Avrasyacı ekolün dış politikada etkinliğinin artması; Türkiye'nin de alternatif enerji güzergahlarını tam anlamıyla hayata geçirememesi; BDT yerine geçebilecek EİÖ gibi uluslar arası kurumsallaşma çabalarının cılız kalması, TİKA, kültür ve eğitim bakanlıkları aracılığıyla Orta Asya'da etkinlik kurmaya çalışmasına karşın Orta Asya'da beklediği ölçüde etkinlik kuramaması hatta bu çerçevede Özbekistan ile büyük sorunlar yaşaması;⁵⁹⁶ Orta Asya cumhuriyetlerinin Rusya Federasyonu ile Çarlık Rusya ile başlayan ve Sovyet sistemi içerisinde olgunlaşan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin hem ekonomik hem de kültürel anlamda etkilerinin devam etmesi; Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye'den bekledikleri ölçüde ekonomik alanda yatırımın gelmemesi ve çok yönlü dış politikayı benimseyerek Rusya Federasyonu ile ilişkilerini devam ettirmeleri; Bütün bunlar, Türkiye'nin de Rusya Federasyonu ile ticaret hacmini artırması,⁵⁹⁷ Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile BDT coğrafyasının genelinde rekabet yerine işbirliğine yönelmesine neden olmuştur.

⁵⁹⁶ Kerimov'a karşı faaliyetlerde bulunan Özbek liderlerin (Muhammed Salih gibi) belli dönemlerde Türkiye'de ikamet etmeleri, Türkiye'de okuyan Özbek öğrencilerin çeşitli İslam-i tarikatlara katılmaları Kerimov'un Özbekistan'ında rahatsızlık yaratmıştır. Özbekistan bu olaylardan hareketle Türkiye'den büyükelçisini geri çağırmasını isterken, belli bir süreliğine THY uçaklarının Özbek hava sahasını kullanmalarını da yasaklamıştır. Özbekistan'da faaliyet gösteren Fethullah Gülen okullarının faaliyetleri de Kerimov tarafından kapatılmıştır. Bkz. Hale, **A.g.e.**, s.316

⁵⁹⁷ Gül Turan ve İlter Turan Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkileri 1998 yılında yazdıkları makalede şu şekilde ifade etmişlerdir: "Ankara'nın Rusya Federasyonu ile korumayı ve geliştirmeyi düşündüğü önemli iktisadi ilişkileri vardır. Türk müteahhitlik firmaları, geçmişte d, şimdi de Rusya'nın farklı bölgelerinde ihaleler almaya devam etmektedir. Rusların Türkiye'ye tatil ve alışverişe gelmesinden kaynaklanan turizm ticareti çok büyüktür. Arada iyimser tahminlere göre toplamı \$7-8 milyarı bulan yoğun bir "bavul ticareti" vardır. Türkiye her zaman, Kafkasya ve Orta Asya için geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu politikaların Rusya ile olan ilişkilerinde önemli kayıplara yol açmamasına dikkat etmek zorundadır.

Orta Asya'ya ideolojik bir gelenekle yaklaşan MHP genel başkanı ve dönemin başbakan yardımcısı Devlet Bahçeli dahi 2000 yılına gelindiğinde Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkilerin beklenen ölçüde gerçekleşmediğini kabul ederken şunları söylemiştir: “Türk dünyası ile ilişkilerimizde, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra geçen 10 yıllık süre boyunca ciddi ilerlemeler sağlayamadığımız bir gerçektir. Bu konu, ilişkileri geliştirmek ve kurumsallaştırmak için herkesin üzerine düşeni layıkıyla yapması gereken stratejik ve milli bir mesele olarak ele alınmalıdır.”⁵⁹⁸

5.4.1 Türkiye'nin Avrasyacılığından Rusya Avrasyacılığına Yönelim

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte Türkiye bu cumhuriyetlerle hükümetler arası ilişkiye dayalı kurumsallaşabilecek bir ilişkiyi kurmayı amaçlamıştır. Bu tarzda bir ilişkinin kurulmasında koalisyon ortağı olan merkez sol siyasi partiler bölgede etkin olmayı reel politik ve bir rasyonelite çerçevesinde değerlendirmişler, kültürel ilişkileri geliştirmeyi ve ekonomik anlamda ilişkilerin geliştirilmesini dile getirirken bunu Pan-Türkist bir Avrasyacı çerçevede değerlendirmemişlerdir.⁵⁹⁹ Siyasal yelpazenin sağın temsilcileri Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller ve Devlet Bahçeli vb. ise İslam dini ile sentezi yapılan Pan-Türkist

Türkiye'nin Rusya ile olan ticareti Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan ticaretin yaklaşık 10 katıdır.”.

Bkz, Turan, **a.g.m.**, s.416

⁵⁹⁸ <http://www.mhp.org.tr> ,Aktaran: Nikolay Kireyev, ”Avrasya Konseptleri Işığında Rusya-Türkiye İlişkileri”, Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.205 ; Büşra Ersanlı, Türkiye'deki Avrasyacı yaklaşımın entellektüel bir tarihsel geçmişe sahip olmadığını, Avrasyacılığın yeni bir fenomen olarak Türk dış politikasında yer aldığını belirtmiştir. Ersanlı'ya göre Türkiye'de Avrasyacılık Türkiye'nin bölgesel anlamda etki alanı yaratmasını arzu etmek ve Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kültürel güce duyulan nostaljik bir yaklaşımdır. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Büşra Ersanlı, Can Eurasia Be An Identity Issue For Turkish Foreign Policy?”, İstanbul: Foundation For Middle East and Balkan Studies, 2001, s. 114.

⁵⁹⁹ Merkez sol partiler olarak Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti'den bahsedilmektedir.

söylemi sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu söylem Avrasya coğrafyasında Türkiye'nin merkezi bir yere sahip olmasını öngören bir muhteviyata sahipti. Bu bakımdan daha önce bahsettiğimiz, Rus Avrasyacılığından, Orta Asya'daki Kazakistan'ın ve Kırgızistan'ın algıladığı Avrasyacılıktan farklı bir stratejiye sahipti. Demirel ve Çillerin söylemlerine bakılınca bu düşünce yapısını anlamak daha kolaylaşmaktadır. 14 Eylül 1994'te TİKA tarafından düzenlenen "Günümüzde Avrasya" adlı konferansta şu şekilde bir ifade de bulunmuştur: "Avrasya denilince başta Türk dilinin konuşulduğu cumhuriyetlerin ve Türkiye'ye komşu ülkelerin" ifade edildiğini belirtmiş ve "Avrasya yepyeni bir tabir, yepyeni bir kıta" şeklinde konuşmasını tamamlamıştır.⁶⁰⁰ 1998 yılında Türki Devletler ve Topluluklar Dostluğu, Kardeşliği ve İşbirliği Kurultayı'nda, Tansu Çiller 21.yüzyılın Türk globalleşmesi yüzyılı olacağını ve Türk Dünyası Kurulu'nun kurulmasının gerekliliğini söylemiştir.⁶⁰¹ Türkiye'nin bölgede hegemon ve lider bir ülke konumunda olacağı üzerine kurulu yaklaşımın Orta Asya'da kurulması üzerine Türkiye'nin özellikle Çiller'in başkanlığı döneminde Orta Asya ülkelerinin iç işlerine müdahalesi ve mevcut iktidarlara darbe girişimi şeklindeki şüpheler ve inanışlar Türkiye'deki "Türk" öznesi üzerinden Avrasyacılık yapmaya çalışanların Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin bozulmasına neden olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu ilişkilerin bozulmasında sadece Türkiye'deki karar vericilerin değil özellikle ekonomik ve siyasal alanda kurumsal boyutta bir ilişkiye Orta Asya Cumhuriyetlerinin yaklaşamamasının da etkisi vardır. Orta Asya Cumhuriyetleri ile beklenen ilişkilerin kurulamaması sonucu Türkiye'deki, Türkiye merkezli Avrasyacı düşünce gerilemiş ve özellikle 2000 yılından itibaren etkisiz hale gelmiş ve Bülent Ecevit Başkanlığındaki Türk hükümetinin özellikle Anavatan Partisi (ANAP) kanadının Rusya ile stratejik bir ortaklığa yöneldiği görülmüştür. Rus Avrasyacılığına daha yakın bir stratejinin benimsenmesinde, Rusya'daki politika yapıcılarının Türkiye ile ilişkileri 1997 sonundan itibaren ilerletmeye ve rekabet yerine işbirliğine yönelmelerinin de büyük payı olmuştur.

⁶⁰⁰ T.C Dışişleri Bakanlığı, Günümüzde Avrasya, Ankara, TİKA,1995,s.10,20.,Aktaran: Kireyev, **a.g.m**, s.203

Avrasyacı ekolün temsilcilerinden Rusya Federasyonu başbakanı Viktor Çernomirdin'in Aralık 1997'de Türkiye'ye yaptığı ziyarette ekonomik ilişkilerin askeri ve stratejik işbirliğine dönüştürülmesi, Boğazlar konusunda diyalog yolu ile sorunların çözümü ve bölgede rakip olmak yerine birlikte hareket edilmesi üzerine söylem benimsenmiştir.⁶⁰² Mayıs 1998'de Türkiye Genelkurmay Başkanı Hakkı Karadayı'nın Rusya Federasyonuna yaptığı ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde bir gelişmeye doğru seyrettiğini göstermiştir.⁶⁰³ İki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunlaştırılması ve stratejik bir ortaklığa doğru adım atılması, Rusya Federasyonunun arka bahçesi olarak adlandırdığı Orta Asya coğrafyasındaki BDT çerçevesinde gerçekleştirdiği askeri ve stratejik faaliyetlere Türkiye'den bir meydan okuma gelmesi engellenirken, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının da hem ABD-Türkiye hem de Rusya çıkarları çerçevesinde Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması ve Türkiye'nin enerji konusunda sadece Orta Asya ile ilişki kurması bir süreliğine engellenmiş oluyordu. Böyle bir tablonun ortaya çıkması çok taraflı bir ilişkiyi gündeme getirerek rekabet ve karşılıklı bağımlılığın bölgede aynı anda yaşanmasını sağlamıştır.

2000 yılından itibaren Türkiye'nin, enerji projeleri konularında Orta Asya Cumhuriyetlerinde; özellikle Türkmenistan'dan tutarlı bir politikayı görememesi,⁶⁰⁴ bununla birlikte ABD'nin Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye aktarılmasına karşı çıkmasından; Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerini "Mavi Akım" projesi ile fiiliyata geçirmesini hızlandırmıştır. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile bavul ticareti ve turizm alanında kurduğu ilişkileri enerji sektörüne de yansıtması ve 11 Eylül sonrası "Terörle Mücadele" konusunda, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve

⁶⁰¹ **A.g.m**

⁶⁰² Tuncer, **a.g.m**, s.467; Duygu B.Sezer'e göre Çernomirdin'in yaptığı ziyarette esas olarak Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında ekonomi alanında stratejik ortaklar olacağı bir zirvenin gerçekleştirildiğini ve "Mavi Akım" projesinin ziyaretin temel sebebi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Duygu Bazoğlu Sezer, "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşma'ya", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (ed), Çev. Hür Güldü, **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s.130.

⁶⁰³ Tuncer, **a.g.m**, s.468.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in iki ülkenin de ortak hareket edeceklerine dair yaptıkları telefon görüşmesinin ardından bu konuda ilişkiler derinleştirilmiştir.⁶⁰⁵ Türkiye Dışışleri Bakanı İsmail Cem ve Rusya Dışışleri Bakanı Igor Ivanov'un 16 Kasım 2001'de yaptıkları görüşme sonucunda her iki ülke arasında imzalanan antlaşmayla Orta Asya'da istikrarın sağlanması siyasal sorunların çözülmesi için ortak hareket edilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.⁶⁰⁶ Bu antlaşmanın ardından Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında Rusya Federasyonunun Çeçenistan konusu, Türkiye'nin Kürt sorunu ve Ermeni soykırımı gibi konular gündeme gelmemiş, her iki ülke bu konularda birbirlerinin devlet politikalarının tersine bir politika izlememişlerdir. Türkiye'nin Irak'ın ABD tarafından işgali sırasında da aldığı pozisyon Rusya Federasyonu tarafından olumlu karşılandığı görülürken, Alexander Dugin Türkiye'nin bu politikayı devam ettirmesi halinde Avrasya'da Rusya'nın stratejik ortağı olabileceğini iddia etmiştir.⁶⁰⁷ Bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin, gerek Orta Asya gerekse Kafkasya coğrafyasında Rusya Federasyonu ile rekabete girmesinin söz konusu olmadığını iddia edebiliriz.

İki ülke arasındaki ilişkilerin bu şartlarda rekabete dönüşmeyeceğine ilişkin iddiamızı Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri ile gerek enerji gerekse diğer sektörlerdeki ekonomik ilişkileri rakamsal bazda karşılaştırarak da gösterebiliriz. Türkiye'nin en önemli enerji ihtiyaçlarından birisi olan doğal gazın 2003 yılında hayata geçen Mavi Akım ve Rusya Federasyonuna bağlı diğer projelerle çok önemli bir miktarda Rusya Federasyonundan sağlandığını görmekteyiz. 2003 rakamlarına bakıldığında Türkiye'nin 24 BCM olan toplam talebinin, 16 BCM'sinin Rusya Federasyonundan

⁶⁰⁴ Mustafa Aydın da Türkmenistan liderinin çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu ve bu yüzden Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) gibi Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacak doğal gaz projelerinin ertelendiğini belirtmektedir. Bkz. Aydın, **a.g.m.**, s.16

⁶⁰⁵ Fotios Moustakis ve Ella Ackerman, "September 11: a dynamic for Russo-Turkish Co-operation or Conflict", **Central Asian Survey**, Volume.21, No:4,2002, s.431.

⁶⁰⁶ **A.g.m**

⁶⁰⁷ Alexander Dugin, **Kişisel Görüşme**, 2004.

karşılandığı görülmektedir.⁶⁰⁸ 2003 yılında geriye kalan doğal gaz ihtiyacının ise 5 BCM'sinin İran, 4 BCM Cezayir ve 1.2 BCM'sinin Nijerya'dan karşılandığı görülmektedir.⁶⁰⁹ Bu rakamların 2020 yılında büyük bir değişime uğrayacağı düşünülmeye karşın yine de Rusya Federasyonunun 24 BCM ile 56.1 BCM'lik ithalatın içerisinde ilk sırada yerini alacağı öngörülmüşken, Türkmensitan ile bir sorun çıkmaması halinde dahi Türkmenistan'dan 16 BCM'lik bir doğal gaz ithalatı beklenilmektedir.⁶¹⁰ Enerji sektörü dışında genel ekonomik ilişkilerin toplamında da Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında önemli hacimde bir ilişkinin kurulduğu görülmüş oysa Orta Asya Cumhuriyetleri ile aynı ilişki kurulamamıştır. 2005 yılının verilerine göre,Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya Federasyonu toplam ithalat içerisinde %11'lik pay ile ilk sırayı alırken,⁶¹¹ Orta Asya Cumhuriyetlerinin toplamı 0.7'lik bir yüzdelik ile Rusya Federasyonunun çok gerisinde kalmışlardır.⁶¹² Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yaptığı ihracatta da rakamlar pek farklı değildir. 2005 yılının verilerine göre Rusya Federasyonu Türkiye'nin ihracatında 9.ülke olarak görülürken %3.2'lik bir paya sahipken,⁶¹³ Orta Asya Cumhuriyetlerinin toplamı % 0.9 rakamında kalmıştır.⁶¹⁴ Türkiye'ye her yıl hatırı sayılır miktarda Rusyalı turist de geldiğini düşündüğümüz zaman Türkiye'nin Rusya Federasyonunun Orta Asya coğrafyasında BDT veya başka örgütlenmeler (AVET, KGÖ) çerçevesinde hegemon bir güç olarak etkinlik artırmasına meydan okuyacak bir pozisyona girmesinin çok az bir ihtimal olduğunu görmekteyiz. Fakat uzun vadede. Türkiye'nin ve Rusya Federasyonunun karşılıklı olarak çıkarlarının bölgede ortaklıktan geçtiğini söyleyebiliriz.

⁶⁰⁸ Winrow'un aktardığı rakamlara göre Mavi Akım'ın 2003 yılında 2 BCM'lik bir payı vardır. BOTAŞ'ın resmi rakamları için bkz. Aktaran: Winrow, **a.g.m**, s.28.

⁶⁰⁹ **A.g.m**

⁶¹⁰ **A.g.m**

⁶¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekdar1/eko09.xls> ,Erişim: 20 Nisan 2006, s.1

⁶¹² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foerigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/eko04.xls> ,Erişim:20 Nisan 2006, s.1

⁶¹³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekdar1/eko08.xls> ,Erişim: 20 Nisan 2006, s.1

⁶¹⁴ ⁶¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foerigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/eko05.xls> ,Erişim:20 Nisan 2006, s.1

5.5 Orta Asya’da Şangay İşbirliği Örgütü ve Enerji Projeleriyle Bölgesel Bir Aktör: Çin Halk Cumhuriyeti

Çin tarih boyunca günümüz Orta Asya Cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafya ile etkileşim içerisinde olmuştur. Etkileşimin tarih boyunca olumlu bir düzlemde seyrettiğini söylememiz mümkün değildir. Türk boyları Çinlileri sürekli tehdit olarak algılanmışlardır. Öyle ki, 4. Bölümde de bahsettiğimiz üzere Rusya İmparatorluğu, Çin karşısında özellikle Kırgızlar ve Kazaklar için bir denge unsuru olmuştur. Rusya İmparatorluğunun dağılması ve SSCB’nin kurulmasının ardından SSCB’ne bağlı Orta Asya Cumhuriyetleri Moskova’ya bağlı olduklarından Çin’i tehdit olarak algılamamışlardır. Fakat 1960’lardan itibaren Çin’deki Sosyalizm ile Sovyet Sosyalizminin arasında ideolojik gerilimin artması Çin ve SSCB arasındaki ilişkilerin SSCB’nin dağılmasına kadar gergin ve soğuk bir seyirde gitmesine neden olmuştur. SSCB’nin dağılmasının ardından Orta Asya coğrafyası Çin için ayrı bir önem arz etmeye başlamıştır. Çin için Orta Asya’nın iki açıdan önemi ortaya çıkmıştır. Birincisi son 15 yılda Çin ekonomisinin %9-%10 ortalamayla bir büyüme hızına varmasıdır. Ve bu büyüme hızından kaynaklanan enerji ihtiyacı artmıştır. Artan enerji ihtiyacının karşılanması bakımından Orta Asya coğrafyası Çin için en ekonomik ve yakın enerji kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu ekonomik çekim merkezinin verimli ve etkin şekilde faaliyete geçirilmesi için bölgesel siyasal istikrar da, yani “güvenlik” Çin açısından diğer önemli bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Çin bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirirken hem ikili ilişkilere hem de çok taraflı kurumsal ilişkilere dayanan bir yolu izlemiştir. Bölgede sadece ikili ilişkilere dayanan bir ilişki biçimiyle ve Rusya Federasyonunun varlığının inkar edilerek yapılamayacağı düşüncesinin Çin dış politikasında hakim olması, Çin’in bölgesel çok taraflı oluşumlara yönelmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Çin, Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkileri kurumsal bir çerçevede sürdürmek için 26 Nisan 1996’da, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Çin Devlet Başkanlarının ‘Sınır Bölgelerinde Askeri İlişkilerin ve Güvenin Güçlendirilmesi’ adı altında imzalanan antlaşmayla *Şangay*

Beşlisi oluşturulmuş ve bugünkü ŞİÖ'nün temelleri atılmıştır.⁶¹⁵ Bu antlaşmanın daha fazla derinleştirilmesi ve etkinleştirilmesi için 1997'de Moskova, 1998'de Alma-Ata, 1999'da Bişkek ve 2000'de Duşanbe'de yapılan zirveler sonucu ekonomi ve güvenlik konularında işbirliği çerçevesinde bir anti-terörizm merkezinin kurulması ve güvenliğe tehdit oluşturan aşırı (İslamcı hareketler ima edilmektedir), ayrılıkçı ve terörist hareketlerle mücadele edilmesi üzerinde mutabakata varılmıştır.⁶¹⁶ Ayrılıkçı ve terörist hareketlerle mücadele tüm tarafların mutabakata vardığı ortak çıkarlar olarak ön plana çıkmıştır. Çin özellikle Sincan'daki Uygur ayrılıkçı hareketinden ve İslamcı hareketlerin bu bölgede etkinliğinden çekinmiş, Orta Asya ülkelerinin bu hareketlere toleranslı davranmamasını ve destek vermesini bu antlaşmalarla engellemeye çalışmıştır. Orta Asya ülkeleri ise bu antlaşmalara taraf olarak kendi siyasal kimliklerinde içselleşmiş "Çin tehdidi" algılamasını gidermiş oluyorlar ve özellikle sınır antlaşmazlıklarının ortadan kalkmasını sağlıyorlardı. Rusya Federasyonu ise Çin'in özellikle ekonomik güç olması ve askeri alanda Rusya Federasyonuna bağlı bir konumda olmasıyla birlikte ve Avrasyacı dış politikanın stratejisi anlamında Şangay oluşumunu küresel ve bölgesel anlamda ABD'ye denge unsuru olacak bir oluşum görerek hareket etmiştir.⁶¹⁷ Rusya Federasyonunun bunu sadece ABD'ye karşı bir denge unsuru görmesinden öteye BDT'nin Orta Asya coğrafyasında Çin'in ŞİÖ çerçevesinde hegemon bir güç olmasına fırsat verecek bir yapılanmanın dışında olmaktansa ŞİÖ'nün içinde yer alarak bir denge unsuru olmayı da düşündüğünü söyleyebiliriz.

⁶¹⁵ Sun Zhuangzhi, "New and Old Regionalism: The Shanghai Cooperation Organization and Sino-Central Asian Relations", **The Review of International Affairs**, Volume.3, No:4, 2004, s.600.

⁶¹⁶ **A.g.m**, s.601

⁶¹⁷ Klimenko da ŞİÖ'nün bir çok Batılı analizci tarafından ABD'nin küresel düzeydeki ağırlığına karşı kurulmuş bir uluslar arası örgüt olarak görüldüğünü belirtmektedir. Bkz. Anatoly Klimenko, "Russia and China as Strategic Partners in Central Asia: A Way to Improve Regional Security", **Far Eastern Affairs**, Volume.33, No:2, 2005, s.8 ; Rusya Federasyonu ve Çin arasında 1997 yılından itibaren uluslar arası ilişkiler sistemindeki gelişmelerden duyulan rahatsızlık dile getirilmeye başlanmıştır. Eylül 2005'de gerçekleşen zirvede ise iki ülke liderleri BM'nin rolünün artırılması ve ilkeleri çerçevesinde hareket edilmesini ifade etmişlerdir. Küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukların başında Kuzey ve Güney ülkeleri arasında ekonomik farklılığı artırdığını da ortaya koymuşlardır. Rusya Federasyonu ve Çin'in 2005 zirvesinde bu şekilde bir yaklaşım sergilemeleri dünyadaki ABD ve Atlantik hegemonyasına bir tepki olarak yorumlanabilir. Bu konuda bkz. Igor Rogachev, "The Russia-China Summit in 2005", **International Affairs**, Volume.51, No: 5, 2005, s.s.85-87.

Şangay Beşlisi olarak yola çıkan oluşum 14 ve 15 Temmuz 2001 tarihlerinde Şangay’da Özbekistan’ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almış ve resmi olarak kurulmuş uluslar arası tüzel kişiliğine sahip bir örgütlenme kimliğine bürünmüştür. Örgüt daha önce belirlenen ortak amaçlar doğrultusunda kurulurken 7 Haziran 2002’de örgüt şartı’nın kabulü ile örgütün hükümetler arası bir işbirliği örgütü olduğu da ortaya konmuştur. Örgütün kurumsal işleyişine bakıldığı zaman da işlevsel bir niteliğe haiz olan ve bunu hükümetler arası bir örgütlenme old anlayabiliriz.⁶¹⁸

BDT’nin kendi içerisindeki güvenlik konusunda özellikle Orta Asya coğrafyasında yeterli ve aktif olduğunu daha önce bahsetmiştik. Rusya Federasyonunun BDT’nin tüm coğrafyasında yeterli ekonomik ve siyasi entegrasyonu sağlayamamasından dolayı daha *dar bölgesel* örgütlenmelere ihtiyaç duyması ve AVET, KGÖ gibi örgütlenmelerle eski Sovyet Avrasya coğrafyasında etkinlik kurmaya yöneldiğini görmüştük. ŞİÖ ise hem Rusya Federasyonunun hem de Çin’in BDT’nin Orta Asya coğrafyasında bir anlamda işbirliği yaptıkları ve hegemonya paylaşımına gittikleri bir kurumsal yapı şeklinde dar bölgesel bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

ŞİÖ çerçevesinde BDT’nin Orta Asya coğrafyasında Çin’in etkinliğini artırdığını görebiliriz. Çin’in ŞİÖ çerçevesinde askeri alanda BDT’nin Orta Asya ülkelerine yardım yapması ve askeri personeline anti-terörizm konusunda eğitim vermesi bunun göstergesidir.⁶¹⁹ Çin aynı zamanda 1999 yılından itibaren ŞİÖ şemsiyesi altında Özbekistan İslami Hareketine (ÖİH) ve Kırgızistan’daki silahlı örgütlenmelere karşı operasyonlar

⁶¹⁸ Örgütün en yüksek ve yetkili organı Devlet Başkanları Konseyi yılda bir kez toplanırken, örgütün diğer ülkelerle ve kurumlarla olan ilişkilerini düzenlemektedir. Örgütün yine en önemli organlarından birisi olan Hükümet Başkanları Konseyi de örgütün bütçesinin belirlenmesi ve özel konularda politikalar belirlenmesinde rol oynamaktadır. Dış İşleri Bakanları Konseyi ise örgütün uluslar arası konular hakkında politika üretmesinde danışma görevi görürken, örgüt toplantılarını da koordine etmektedir. Örgütün teknik çalışmalarını ise Devlet Başkanlarının atadığı Sekreteryaya yürütmektedir. Bölgesel Anti-Terörist Yapısı (Regional Anti-Terrorism Structure-RATS) ise örgütün en aktif olabilecek olan organı olarak göze çarpmaktadır. Örgütün resmi dili Çince ve Rusça’dır. Bkz. *Entsiklopediya Mejdunarodnih Organizatsii, İzdatelskii Dom Sankt-Peterburgskova Gosudarsvennaya Universiteta*, 2003, s.424-427; Shanghai Cooperation Organization, <http://fmpc.gov.cn/eng/topics/sco/t57970>, Erişim: 11 Mayıs 2006, s.s.1-2

düzenlenmesinde lider rol oynamaktadır.⁶²⁰ Çin bölgede bu etkinliğini artırmasına karşın şu an için silah sanayinde Rusya Federasyonuna bağımlı sayılabilecek bir işbirliği içerisinde olduğundan BDT'nin Orta Asya coğrafyasında, Rusya Federasyonu ile rekabet edecek bir güç haline gelmesi kısa zamanda mümkün gözükmemektedir. Rusya Federasyonu günümüzde silah sanayisinde yaptığı üretimin %70'ini ihraç ederken, bu ihracın %80'i Çin'e yapılmaktadır.⁶²¹ Bununla birlikte daha önce de bahsettiğimiz üzere, Rusya Federasyonunun ve Çin'in, ABD'nin küresel ve özellikle Avrasya coğrafyasındaki varlığına ve etkinliğine ortak tepkileri her iki ülkenin ince dengelere bakarak rekabete girmediklerini gösterir. Bu ince dengelerin korunmasında ŞİÖ bir kurumsal bir işleve sahiptir. 5 Temmuz 2005'te ŞİÖ'nun Astana'daki zirvesinde 6 üye ülke tarafından alınan karar örgütün ittifak özelliğini de ön plana çıkarmıştır. Bu zirvede ABD'nin Kırgızistan ve Özbekistan'daki askeri üstlerini ne zaman boşaltacağı konusunda ABD'den tarih belirlemesi istenmiştir.⁶²²

ŞİÖ'nun kurulması daha önce belirttiğimiz gibi güvenlik ile ilgili motivasyondur, fakat bu motivasyonu sağlayan başlıca sebeplerden biriside Çin'in bölgede ekonomik ilişkilerini geliştirme ve bölgenin enerji kaynaklarından istikrarlı bir şekilde yararlanma arzusudur. Çin'in ekonomik açıdan böyle bir istek içerisinde oluşu hem Orta Asya ülkelerini hem Rusya Federasyonunu Çin ile kurumsal çerçevede çok taraflı güvenlik ilişkilerini geliştirmeye itmiştir. Bununla birlikte çok taraflı ve ikili ekonomik ilişkiler yoğunlaştırılması ve enerji projeleri de hazırlanmıştır.

Çin, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Orta Asya ve Rusya Federasyonunda yaptığı yatırımlarla ekonomik bir güç olduğunu açıkça göstermiştir. Çin, Orta Asya

⁶¹⁹ Shuja, **a.g.m.**, s.147.

⁶²⁰ Klimentenko, **a.g.m.**, s.s.9-10

⁶²¹ Leszek Buszynski, "Russia and the CIS in 2003: Regional Reconstruction", **Asian Survey**, Volume.44, No: 1, 2004.

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=628820881&sid=2&Fmt=3&clientId=7690&ROT=309&VName>, Erişim: 11 Temmuz 2005, s.6

Cumhuriyetlerinden enerji ithalatını ön plana çıkarırken bu ülkelere kendi ürettiği ucuz tüketim mallarını ihraç etmeye başlamıştır.⁶²³ Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaretin arttığını Kazakistan'ın günümüzde dış ticaretinin %20'ye yakınına Çin ile yapmasından anlayabiliriz.⁶²⁴ Bağımsızlığın hemen sonrası Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında dış ticaret 464 milyon ABD Doları iken , 2002 yılında bu rakam 2.388 milyar ABD Dolarına çıkmıştır (petrol ürünlerinin ticareti de dahildir).⁶²⁵ Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere Çin, Orta Asya coğrafyasında büyük bir ekonomik aktör olarak yerini alırken, özellikle Kazakistan ile ekonomik ilişkilerini her alanda ilerletmektedir. Çin'in ekonomik faaliyetlerinin artması BDT ve AVET çerçevesinde Orta Asya'daki iç ticaret (intra-trade) hacmini azaltmakta ve bu örgütlenmelerin ekonomik entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Bu örgütlenmelerin kendi üyeleri arasındaki ticaretin düşmesi, onların daha çok ekonomik ve siyasal ittifak türünden bir örgüt kimliğine dönüşmesine neden olmaktadır. Böylece ŞİO'nun da bölgedeki varlığı ve önemi artmaktadır.

Çin'in enerji alanında Orta Asya ülkelerine ve Rusya Federasyonuna duyduğu ihtiyacı rakamlarla ifade edebiliriz. Çin 2003 yılında 6 milyon bbl/d petrol ürününe ihtiyaç duyarken bu rakam 2025 yılından itibaren 1.8 kat artarak 10.9 milyon bbl/d'ye çıkması ve bunun 7.5 milyon bbl/d'sinin ithalatla karşılanması öngörülmektedir.⁶²⁶ 1991-2001 yılları arasında Çin'in petrol tüketimini ikiye katladığı ve tüketimini 231 milyon tona kadar çıkardığı düşünüldüğünde Çin'in gelecek 20 yıl içinde tüketimini tekrardan ikiye katlaması mümkün gözükmemektedir.⁶²⁷ Çin günümüzde dünyada üretilen petrolün % 6.6'sını

⁶²² Shuja, **a.g.m**, s.147.

⁶²³ Daria İsachenko'ya göre Çin'in Kırgızistan'ın sıfır gümrüğe uygulamasından dolayı Kırgızistan'a yaptığı ucuz ihracatla Kırgızistan'daki ulusal üretimi bitirme noktasına getirmiştir. Daria İsachenko, **Kişisel Görüşme**, 2005.

⁶²⁴ Hsiu-Ling Wu ve Chien-Hsun Chen, "The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries", **Europe-Asia Studies**, Volume.56, No: 7, 2004, s.1065

⁶²⁵ 2.388 milyar doların 1.955'ni Çin ve Kazakistan arasında gerçekleştirilen dış ticaret oluşturmaktadır. Bkz. **A.g.m**

⁶²⁶ British Petroleum, Statistical Review of World Energy, 2004 ;and Energy Information Administration (EIA), US Department of Energy, Country Analysis Brief "China", June 2003, Aktaran: Henry J.Kenny, "China and the Competition for Oil and Gas in Asia", **Asia-Pacific Review**, Volume.11, No: 2, 2004,s.37.

⁶²⁷ Ling Wu ve Hsun Chen, **a.g.m**, s.1062.

tuketmektedir. Çin, petrol ithalatını eski SSCB coğrafyasından ve İran'dan karşılamayı daha güvenilir bir yol olarak görmektedir. Venezüella'dan Kolombiya üzerinden petrol ithal edilmesi düşünülmüştür ancak son dönemde Latin Amerika'daki gelişmeler ve ABD ile Venezüella arasındaki ilişkilerin bozulması Çin'in SSCB coğrafyasına yönelmesine ve daha bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.⁶²⁸ İran ve Türkmenistan ile çeşitli protokoller yapılmasına karşın ve projeler sunulmasına rağmen Çin henüz bu ülkelerden Orta Asya coğrafyasını kullanarak doğal gaz ve petrol ithaline başlamamıştır. Çin, enerji alanında özellikle Kazakistan ile ilişkilerini geliştirmiştir. 2002 yılından itibaren Çin, Kazakistan'dan petrol ithalatını 170.46 milyon dolara çıkarmıştır.⁶²⁹ Buna ek olarak, Mayıs 2004'te, Nazarbayev Bejing'e yaptığı ziyarette, Kazakistan'ın Atasu kentinden Dushanzi'ye uzanan 1000 kilometrelik boru hattının kurulmasına ilişkin antlaşmaya imza atmıştır.⁶³⁰ Bu antlaşma sadece kağıt üzerinde kalmamış Aralık 2005'te boru hattının inşaatına başlanılmıştır.⁶³¹ Çin boru hatları projelerinde boru hatlarının finansmanını da sağlamasından dolayı Orta Asya Cumhuriyetleri için cazip bir *pazar* olarak görülmektedir. Türkiye-İran, Türkmenistan-Kazakistan-Çin güzergahını seyredecek olan demiryolunun da "demir-ipek yolu" projesi çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.⁶³²

Çin, Orta Asya Cumhuriyetleri ile enerji ilişkilerini zenginleştirirken Rusya Federasyonunda faaliyet gösteren enerji şirketleriyle de ilişkilerini geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Bu ilişkilerin geliştirmenin hem coğrafi sebeplerden kaynaklanan ekonomik bir rasyonelitesi bulunmakta hem de Rusya Federasyonu ile ekonomik ve siyasi alanda karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kurulması amaçlanmaktadır. Böylece Rusya Federasyonu ile rekabet yerine işlevsel anlamda bir işbirliği kurulmaktadır. Rusya Federasyonu ile bu ilişkilerin kurulması öngörülmesine karşın Çin Ulusal Petrol Şirketinin (CNPC) Rus Yukos

⁶²⁸ Kenny, **a.g.m.**, s.41

⁶²⁹ Ling Wu ve Hsun Chen, **a.g.m.**, s.1067

⁶³⁰ Kenny, **a.g.m.**, s.39

⁶³¹ Mehmet Yüce'ye göre Kazakistan petrol ürünlerinin ihracatında sadece Rusya rotasına bağlı kalmak istememektedir bu noktada Çin bir fırsat olarak görülmektedir. Bu konuda daha fazla detay için bkz. Mehmet Yüce, "Kazak-Çin Boru Hattı", **Dünya Gündemi**, 18-25 Aralık 2005, s.6

şirketi ile yaptığı antlaşmalar Yukos şirketinin Rusya Federasyonu içerisinde yaşadığı problemlerden dolayı hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte Japonya'nın Rus ulusal petrol şirketi Transneft'e, Doğu Sibirya'dan başlayan Japonya, Güney Kore, Çin ve Rusya'nın uzak doğusunu içeren 4200 kilometrelik bir proje önermesi ve bunun finansmanını garanti etmesi de Çin'in enerji projelerini geciktirmektedir.⁶³³ Çin ise İrkutsk (Sibirya) üzerinden Çin'e direkt olarak petrol hattı güzergahı önerirken bu hattı demiryolu taşımacılığı ile Lianyungang şehrine bağlamayı düşünmektedir.⁶³⁴ Son olarak Çin'in doğal gaz ihtiyacını karşılayabilecek olan proje Rus Gazprom şirketi tarafından kabul görmüştür. Gazprom , bu projeye birlikte Batı Sibirya'dan Çin'e doğal gaz boru hattının projesini yaparken, ekolojik ve çevresel faktörlerle ilgili çalışmaların tümünün şirketin mühendisleri tarafından yapılacağını da belirtmiştir.⁶³⁵

Rusya Federasyonu ile Çin'in askeri alandaki işbirliğinin, ekonomik alana yansması da iki ülke arasında işlevsel ilişki biçiminin artmasına neden olmaktadır böylece her iki ülkenin “çıkarlarının” çatışmasının Orta Asya coğrafyasında mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Fakat, Çin'in ekonomik anlamda etkinliğinin Orta Asya'da artması Rusya Federasyonunun öncülüğünde AB gibi ekonomik bir yapılanmanın ve bloğun BDT ve AVET çerçevesinde oluşmasını zorlaştırmaktadır. AB'de iç ticaret hacminin artışı söz konusu olurken, BDT ve AVET'e üye ülkelerin bu birbirleriyle olan ticaret hacminin azaldığını bunda da Çin'in Kazakistan örneğinde olduğu gibi büyük rol oynadığını söyleyebiliriz. BDT, AVET ve KGAÖ'nün boş bıraktığı ekonomik ve askeri faaliyetlerin ŞİO çerçevesinde Rusya Federasyonu, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Çin'in birliktelikle daha geniş bir coğrafyada ekonomik işbirliğine ve ittifaka dayalı güvenlik politikalarının ilerde daha fazla yoğunlaşacağını söyleyebiliriz. ŞİO çerçevesinde izlenen politikalar Çin'in bölgesel çıkarlarının yanı sıra Rus-Avrasyacılığının, Avrasya'da bir anlamda

⁶³² **A.g.e**

⁶³³ Eski SSCB coğrafyasında Çin-Japon rekabetini özellikle enerji sektöründe gördüğümüzü söyleyebiliriz.

⁶³⁴ Kenny, **a.g.m**, s.39.

⁶³⁵ **Pervy Kanal**, 6 Mayıs 2006.

stratejisinin de uygulama biçimidir. Yani ŞİO, Avrasya Merkezi ve Kenar Kuşakta (Rimland) etkin olma politikasının da parçasıdır.

6. Sonuç

Çalışmanın başında bölgeselcilik ve işbirliğinden doğan federatif yapılanmalar üzerine gerçekleştirilen tartışmalar sonucunda, bölgeselcilik ve federalizme ilişkin uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde farklı yaklaşımların nasıl ortaya çıktıkları, şekillendikleri ve hangi hedeflere yöneldiklerine ilişkin bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Ortaya çıkan tabloya göre, Atlantik ve Batı Avrupa bölgeselcilik anlayışı içerisinde, ittifaka dayalı, işlevsel niteliklere sahip hükümetlerarası ilişki biçiminden, ulus-üstü yapılanmaya yönelik yeni-işlevselci düşünce sistemi çerçevesinde oluşturulan AB'nin federatif özellikleri tartışılmıştır. Günümüzde, AB, ulus-üstü federatif yapılanmayı, liberal düşüncenin karşılıklı bağımlılık ve mukayeseli avantaj teorileri üzerinden hayata geçirmeye çalışan uluslararası arenada bölgesel bir örgütlenmedir. AB, entegrasyon sürecinde yaşadığı sorunlara karşın uluslararası arenada entegrasyon sürecinde en çok yol kat etmiş yapıdır.

Üçüncü Dünya ülkelerinin, gelişmiş ülkelerin ekonomi politikalarına karşı ittifak şeklinde, ekonomik alanda ulusal egemenliği ön plana çıkaracak biçimde yaptıkları çalışmalar zaman içerisinde değişimlere uğramıştır. Bu değişimin sonucunda, Üçüncü Dünya ülkeleri, kendilerinin bulundukları farklı coğrafya ve ekonomik şartlardan dolayı, BM'de UNCTAD çatısı altında geniş bir bölge olan ve dünyanın *Güney* kısmını kapsayan yapıda birlikteliklerini devam ettirirken, diğer yandan da üyelik kriterlerinin daha sıkı ve dar anlama sokulduğu örgütlenmeleri kurmaya başlamışlardır. Bu farklı yapılanmalar ekonomik işbirliğine, ittifaka dayalı, devletler arası ve hükümetler arası ilişki biçiminde ortaya çıkmıştır. Örneğin, OPEC, petrol ihraç eden ülkelerin birlikteliğini özellikle Batı Avrupa'ya karşı ekonomik bir ittifak şeklinde ortaya koyarken, ASEAN liberal ekonomik bir yapının Üçüncü Dünya'da yerleştirilmesi ve siyasal istikrarın sağlanması için Güney Asya ülkelerine hem *araç* hem de *arena* olmuştur.

SSCB yörüngesinin dışında kalan, Bağlantısızlık ve UNCTAD içerisindeki sol düşünce, Soğuk Savaş süresince *Güney* ülkelerinin ekonomik durumlarının iyileştirilmesi için çaba

sarf etmiştir. 1999 yılında Seattle’da başlayan, Porto Alegre’de Sosyal Forum ile olgunlaşan sol hareket, *Güney’in bölgesel* sınırlarını aşan, *alternatif küreselleşme* sloganı ile Batı Avrupa, Latin Amerika ve dünyanın diğer bölgelerinden katılımcılarla devletler veya hükümetler arası ilişki biçiminden sıyrılarak sivil toplum örgütlenmesi üzerinden küresel bir yapılanmaya gitmiştir. Böylece, UNCTAD ve Bağlantısızlık Hareketi çatısı altında ortaya çıkan *Üçüncü Dünyacılık* günümüzde küreselleşmeyle iki şekilde buluşmuştur. Birincisi var olan küreselleşmenin liberal kurallarını kabul eden kesim, ikincisi ise küreselleşmeye alternatif bir küreselleşme anlamı yüklemeye çalışan sol politikaları benimseyen ve sol bir hegemonyayı yerleştirmeye çalışan kesimdir.

Dünyanın Kuzey ve Güney şeklinde ayrılan kısmında yukarda bahsedilen düşünceler çerçevesinde ampirik gelişmeler olurken, eski SSCB coğrafyasında daha farklı düşünce yapısı ve ampirik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başında ortaya çıkan fakat SSCB döneminde resmi politikaya aykırı olan *Avrasyacılık*, SSCB’nin dağılmasıyla birlikte yeniden bir düşünce yapısı ve uluslar arası ilişkiler kuramı olarak gündeme gelmiştir. *Avrasyacılık*, kendi içerisinde çeşitli nüanslara (farklılıklara) sahip olmasına karşın eski Rusya İmparatorluğu ve SSCB coğrafyasının, Batı’dan farklı bir tarihsel geçmişe, kültüre ve devlet yönetimine sahip olduğu konusunda uzlaşmaya varılan bir düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimi SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, Rusya Federasyonunun ve diğer eski SSCB devletlerinin dış politikalarında bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce biçimi doğal olarak BDT, AVET ve KGAÖ gibi örgütlenmelerin oluşturulmasının da arka planında yer almıştır.

BDT, SSCB’nin dağılmasından sonra, BDT Şartı’nda yazıldığı gibi hükümetler ve devletler arasında işlevselcilik temelinde işbirliğini amaçlayan bir örgüt olarak kurulmuştur. Yeni bağımsız devletlerin SSCB sonrası işbirliği yapacakları bir *arena* olarak kurulan BDT, sadece işlevselcilik temelinde ekonomik ve teknik konularına eğilen bir

işbirliği örgütü özelliğini taşımamış, aynı zamanda Rusya Federasyonu için SSCB sonrası geniş bir coğrafyada ortaya çıkan stratejik boşluğu ve güvenlik endişelerini giderecek bir örgüt olarak da işlev görmüştür. Rusya Federasyonu *hegemon* bir güç olarak BDT'nin özellikle bölgesel güvenlik ile ilgili konularda aktifleşmesini sağlamış ve kendisinin dış politikadaki *Avrasyacı* eğilimlerini uygulamada örgütü araçsallaştırmıştır. Rusya Federasyonu önderliğinde BDT sınırları içerisinde uygulamaya koyulan *kolektif güvenlik ve savunma* konsepti, Moldova, Gürcistan ve Tacikistan'da etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu uygulamalar Rusya Askeri Doktrinlerine paralel bir şekilde gerçekleştirilmiş, Atlantik ve Batı Avrupa kurumlarının (NATO gibi) son yıllara kadar BDT coğrafyasında etkin olmalarını da engellemiştir.

BDT, pratik anlamda Orta Asya coğrafyasında etkinliğini ekonomik açıdan *işlevsel* veya *yeni-işlevselci* bir doğru çizerek gerçekleştirilmemiştir. Bunun yerine güvenlik politikaları uygulayan bölgesel *ittifak* örgütü ve bazı sosyal konularda hükümetler arası ve devletler arası düzlemde ilişki kurulmasını sağlayan örgüt özelliği taşımıştır. Böylece, örgütün Şartı'nda arzulanan ekonomik işbirliği ve entegrasyon amacı sadece belirlenen bir amaç olarak kalmış aktifleştirilememiştir. Bu aktifleştirmenin sağlanamamasında en büyük neden Orta Asya Cumhuriyetlerinin dış politikada ve ekonomik işbirliğinde farklı yönelimlere sahip olmaları ve yeni ulus devlet inşası süreci yaşamalarıdır. Bölgesel örgütlenmelerde, üye ülkelerin (birimlerin) farklı yönelimlere sahip olması örgütlenmenin sosyal, ekonomik ve siyasal entegrasyonunu sekteye uğratmaktadır. Rus Avrasyacılığından farklı olmasına karşın, *Avrasyacı* düşüncüyü kendilerince daha liberal bir çerçevede yorumlayan ülkelerden Kazakistan ve Kırgızistan; kendi iç ve dış güvenliğini sağlayamayan Tacikistan, BDT üzerinden Rusya Federasyonu ile sıkı işbirliğine yönelmişlerdir. Orta Asya'da bölgesel *hegemon* bir güç olma iddiasındaki Özbekistan ve tarafsızlık çerçevesinde ekonomik ve siyasal gelişmelere bireyselci yaklaşan, Türkmenistan ise görüldüğü üzere BDT'nin kurumsal etki alanından ve Rusya Federasyonunun hegemonyasından uzaklaşmaya çalışmışlardır.

Orta Asya ülkelerinin dış politika yönelimlerinde, liderlik müessesesi etkin olmuştur. Devlet başkanlarının anayasal yetkilerinin geniş olması nedeniyle dış politika belirlemede en etkili kurum devlet başkanlığı olmuştur. Devlet başkanları otoriter bir yapıyı sürekli olarak ellerinde tutarak ve kitleler üzerinde gerek güç kullanarak gerek kitlelerin hegemonya altındaki rıza ve sadakat duygusundan yararlanarak dış politikada kendi kişisel pragmatik düşünceleri doğrultusunda rahat karar alma imkânına sahiptir. Böylece devlet, uluslar arası ilişkilerle ilgili konularda devlet başkanının kontrolünde yekpare bir güç olmaktadır.

Tacikistan tezin içerisinde de belirtildiği üzere edilgen bir pozisyona sahip olduğundan Rusya Federasyonunun askeri doktrinleri çerçevesinden çıkmayan ve istikrarlı bir şekilde BDT vasıtasıyla son 15 yıla yakın bir zamanda, Avrasya idealinin siyasal ve stratejik anlamda birimi haline gelmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan, esnek bir *Avrasyacı* yaklaşımla BDT çerçevesinde entegrasyona yönelen gümrük birliği, serbest işçi dolaşımına katılmasına karşın diğer dünya ülkeleriyle de liberal bir çerçevede ekonomik ilişkilerini geliştirmişlerdir. Kazakistan ve Kırgızistan'ın BDT'ye bu şekilde yaklaşımları, işlevselci ve yeni işlevselci yaklaşıma yakın olduklarının da göstergesidir. Özbekistan 2005 yılına kadar Atlantik merkezli bir dış politika çerçevesinde ABD ile ilişkilerini geliştiren ve Orta Asya'da, *bölgesel hegemon* güç olma isteğinde bir görünüm sergilemiş ve Rusya Federasyonu ile rekabet etmiştir. 2005 yılının ortalarından itibaren, Özbekistan ABD eksenli politikaları terk etmiş ve kendi liderliğinin pragmatik bakışı çerçevesinde Rusya Federasyonu ile ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirmiştir. Özbekistan'ın bu tavrı bölgede Atlantik ve Batı etkisinin azalması ve yeni Rus Avrasyacılığının uluslar arası antlaşmalar ve örgütler üzerinden *stratejik bütünlük* sağlama yönünde adım atması anlamına gelmektedir. Türkmenistan'ın “tarafsız” ülke konumunu sürdürmesi ise Avrasya coğrafyasında, büyük bir okyanus içerisinde bireysel çıkar peşinde ekonomik faaliyetlerde bulunan fakat politik bir birim halini almamış bir ada olarak yorumlanabilir.

Ulus-Üstünlüğe karşı: Orta Asya Ülkelerinin “Egemenlik” ve “Ulus-Devlet” İddiası

BDT'nin Orta Asya coğrafyasında özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'ın *ulus-devleti* güçlendirme projelerini ön plana çıkarmalarından dolayı uluslar arası kurumlarla ilişkilerde hiçbir zaman devletlerarası veya hükümetler arası düzlemde çıkmamaya özen göstermişlerdir. Örneğin, BDT çerçevesinde kurulmuş olan ekonomik divana veya sınır anlaşmazlıkları konularında ne BDT'ye ne de başka bir uluslar arası kuruma başvurmaktadırlar. Bu anlaşmazlıklar ikili ilişkilerle çözüleceği öngörülmekte fakat özellikle Özbekistan'ın ulus-devlete ve sınırların ihlal edilemeyeceği çerçevesinde egemenlik ilkesine sıkı bir şekilde bağlı kalması bölge içerisinde Fergana Vadisi gibi sorunların çözülmesine yardımcı olmamaktadır. Özbekistan yaşanan bu sınır sorunlarında kendisini diğer bölge ülkelerinden üstün gören hegemonyacı bir tavır sergilemekten de geri kalmamaktadır. Özbekistan'ın aksine, Kazakistan ve Kırgızistan aralarındaki sınır sorununu iki ülke arasında sınırların kaldırılması ile çözmüştür. Burada iki ülkenin de Özbekistan'dan farklı entegrasyon eğilimleri olan ve ekonomik anlamda bölgede liberal Avrasyacı ve Asyacılığın karıştığı bir politikayı yürüten birimler olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu yönelimin olmasında ekonomik determinizmin yanı sıra tarihsel süreç içerisinde oluşan toplumsal kimliğin dış politikaya yansımaları da etkili olmuştur. Kazaklar ve Kırgızlar benzer geçmişe sahip olduklarına dair bir tarih anlayışına sahip olmalarından dolayı aralarındaki sorunları diyalog yoluyla çözerlerken, bölge halkları ve devletleri tarafından, Özbeklerin bir hegemon güç olarak algılanması günümüzde Özbekistan ile diğer bölge ülkelerinin sorunlarını çözememelerinde en büyük etkenlerden bir tanesidir (Özbekler de kendilerini Orta Asya'da hükmedici bir rolde görmektedirler). Bu yaklaşımların ilişkilerde negatif bir unsur şeklinde ortaya çıkması, son 15 yılda Orta Asya'daki bölgesel entegrasyon trendlerinin zayıf kalmasına da neden olmuştur. Burada hegemonun bir imparatorluk veya günümüzün deyişiyle federatif bir yapılanma yerine tekilci modern ulus devlet egemenliğinde etkinlik kurma arzusunun ön plana çıkmasının etkisi büyüktür.

Kazakistan ve Kırgızistan'ın ekonomik anlamda sahip oldukları liberal ve Avrasyacı-Asyacı düşüncenin siyasal düzlemde özellikle azınlık (sosyolojik ve hukuksal) konularında gerek insan hakları gerekse azınlık hakları kavramı çerçevesinde farklı bir boyutta olduklarını söyleyebiliriz. Bu boyut ne Avrasyacı düşüncenin farklı kültürlerle ve halklara öngördüğü devlet yapısıyla uyum göstermekte, ne de Atlantik ve Batı Avrupa merkezli insan hakları kavramı çerçevesinde sunulan özgürlüklerle bağdaşmaktadır. Bu noktada ulus-devletin ve tekil kültürel egemenliğin ön plana çıktığı bir Güney Asya tarzı devlet biçiminin tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Kırgızistan'daki Oş bölgesindeki Özbek nüfusun, şehir merkezindeki Rusların, Kazakistan'daki Rus nüfusun, aynı şekilde Semerkand ve Buhara'da Tacik nüfusun dil ve kültürlerini sürdürme konusunda yaşadıkları sorunlar örnekler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu sorunların yaşanması ve bu sorunlara BDT çerçevesinde kurulan İnsan Hakları Komisyonuna ulus-üstü bir yapı kazandırılmaması ve AGİT'in çalışmalarının da dikkate alınmaması, Orta Asya Cumhuriyetlerinin ulusal egemenlik ve ulus-devlet inşasından vazgeçemedikleri ve federatif ulus-üstü bir yapılanmaya henüz açık olmadıklarının bir göstergesidir. Böyle bir tutum hem neo liberal kurumsallaşmaya hem de impartorluk geçmişini ön plana çıkaran Avrasyacı düşünceye ters düşmektedir.

BDT'den Dar Bölgeselleşmeye ve Avrasyacı Stratejik Bütünlük

BDT bir örgüt olarak kendi coğrafyasının genelinde sürekli faylarla karşılaşmıştır. BDT'yi oluşturan birimlerden Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve Azerbaycan sürekli örgütün kurumsal yapısından uzaklaşma eğilimlerinde olmuşlardır. Bu da Rusya Federasyonunun Avrasyacı eğilimlerinin BDT'nin eski SSCB'nin batı coğrafyasında zayıf kalmasına yol açmıştır. BDT'nin parçalı bir yapıda faylar üzerinde durması söz konusu olmasından dolayı Rusya Federasyonu yeni politikalar uygulamıştır. Bu politikalar sonucu BDT özellikle 2000 yılından sonra daha çok (Baltık cumhuriyetleri hariç) tüm eski SSCB coğrafyasında devletlerarası çok yönlü işbirliğine açık, David Mitrany'nin BM alt organlarına biçtiği rol gibi klasik işlevsel yapıya sahip bir örgüt izlenimi vermeye

başlamıştır. Örgütün içerisinde örgütün etkin bir güvenlik ve ekonomi-politik stratejisi ve Atlantikçi görüşe karşı birleşime yönelmesine taraf olmayan (Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan) ve esnek bir şekilde olsa da Avrasyacı yaklaşıma yönelenler (Kazakistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya) diye bir ayrım ortaya çıkmıştır. Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve son döneme kadar Özbekistan'ın, BDT'nin ve Rusya Federasyonunun etki alanından uzaklaşmalarında ABD'nin hem yumuşak gücünü hem de sert gücünü kullanmasının etkisi büyüktür. ABD özellikle Bill Clinton'un devlet başkanlığı sonrası, George W. Bush liderliğinde yumuşak güç anlamında ekonomik ve sosyal gücünün yanı sıra sert güç olarak tanımlayabileceğimiz askeri gücünü de BDT'nin Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında hissettirmiştir. ABD'nin yumuşak gücüne sert gücü olan askeri gücünü eklemesi Rusya Federasyonundan uzaklaşma eğilimlerinin ağırlıklı olduğu ülkeleri kendisine yakınlaştırmıştır. AB ise ABD'nin aksine kendi doğasından da kaynaklanan bir özellikten dolayı sert gücü yani askeri gücü BDT'nin Orta Asya coğrafyasına taşımamıştır. Bunun yerine yumuşak güç olarak adlandırdığımız ekonomik, sosyal ve kültürel güç ile bir çekim merkezi olmuş fakat Rusya Federasyonuna enerji açısından bağımlı olduğundan bunu kısa vadede bir hegemonya mücadelesine dönüştürmemiştir. Bölgesel güçler olarak tanımladığımız İran, Türkiye ve Çin, günümüzde Rusya Federasyonu ile gerek ekonomik gerekse stratejik anlamda kurdukları sıkı ilişkilerden dolayı BDT'nin Orta Asya coğrafyasında bir rekabete girmeleri söz konusu değildir. ABD'nin bugünkü şartlar çerçevesinde dış aktörler içerisinde BDT'nin geneline ve Orta Asya coğrafyasına en çok etki yapabilecek ülke potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarda da bahsettiğimiz üzere BDT klasik işlevselci bir düzlemde kalmaya başlamıştır. Böylece Rusya Federasyonu da yeni örgütlenmelerle daha spesifik konulara odaklanacak ve daha entegre yapıya sahip olacak bir örgütlenme biçimine yönelmiştir. BDT'nin içerdiği konular ve ülkeler bağlamında geniş fakat kurumsal etkinliği az olan bir arena olarak yorumlamamız mümkündür. Bundan dolayı BDT, etkin anlamda UNCTAD gibi günümüzde sadece istatistiki verileri ortaya koyan ve sadece bazı çözüm kararları üreten,

ancak geniş bir alanda ortaya konulan bu çözümleri uygulamaya koyamayan işlevsiz bir örgüt görüntüsündedir.

BDT'nin etkinliğini kaybetmesi Rusya Federasyonu tarafından algılanmıştır. Bu algılamayla birlikte Rusya Federasyonu daha spesifik konulara eğilen ve ekonomik entegrasyona *Avrasyacı* yaklaşımlarından dolayı yakın olan Beyaz Rusya, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'la birlikte 2000 yılında AVET'i kurmuştur (Özbekistan 2006 yılında katılmıştır). Bu örgütlenme ekonomik ve sosyal entegrasyonu belirgin bir şekilde amaç edinerek ve sadece bu entegrasyonu (gümrük birliği, işçi dolaşımı vs) onaylayan devletlerin katıldığı daha dar bir bölgesel örgüt olmuştur. Ekonomik ve sosyal alanda bu yönelim gerçekleşirken, 2003 yılında kurulan KGAÖ'yle birlikte de BDT çerçevesinde kolektif güvenliğe taraf olan Orta Asya ülkelerinin (Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan) daha derin ilişkilerle Rusya Federasyonunun merkez olduğu dar bölgesel, ittifak nitelikli güvenlik örgütlenmesinde yer aldıkları gözlenmektedir. Bu şekilde bir yönelim, BDT içerisinde örgütün etkin olması istencinde olan üyelerin bu örgütler çerçevesinde farklı bir kümelenmeye gittiklerinin göstergesidir. Rusya Federasyonu, BDT'nin Orta Asya birimleri ve komşu ülke Çin'le de ŞİÖ çerçevesinde ilişkilerini geliştirirken, Avrasya stratejisine uygun olarak ABD'nin küresel hegemonyasına meydan okumaya başlamıştır.

Rusya Federasyonu, eski SSCB ülkeleriyle AVET, KGAÖ çerçevesinde Alexander Dugin'in ortaya koyduğu Avrasya'da *stratejik birliğin* gerekliliği argümanını doğrulayacak şekilde adımlar atmaktadır. Bu adımlar atılırken stratejik bir birlik ve ittifak yapısı geliştirilebilir, sosyal alanda kültürel bir entegrasyon sağlanabilir. Fakat ekonomik verilerin ve üretilen ürünlerin bölge ülkelerinde benzeşmesinden dolayı ekonomik alanda OPEC türü bir enerjiye dayalı ve stratejik bir ittifak örgütlenmesinin ortaya çıkması daha ağır basmaktadır.

Orta Asya’da küresel sol hareketlere yaklaşımdan uzak durulması, sol örgütlerin güçsüzlüğü, sivil toplum algılanmasının günümüzde sadece Batı liberalizmi temelinde ele alınması, yukardan aşağıya dikey bir şekilde örgütlenen Avrasyacı düşünceyi daha başarılı kılmaktadır. Fakat Avrasyacı düşünce çerçevesinde gerçekleşen uluslar arası örgütlenmelerin ve ulusal düzeydeki politik güçlerin, bu düşünceyi sadece stratejik bir dış politika anlayışı içerisinde devam ettirmeye çalışmamaları gerekmektedir. Avrasyacı düşünce stratejik yanını korumak suretiyle eski SSCB ülkelerinde ekonomik gelir dağılımı bozukluğunun had safhaya ulaştığını göz önüne alarak, sosyal adaleti sağlamaya çalışmalıdır. Bu gerçekleşirken sol bir düşünce tarzının geliştirilmesi kaçınılmazdır. Bu sol düşünce tarzı geliştirilirken Orta Asya’nın kültürel değerleri ve coğrafik koşulları dikkate alınarak hareket edilmelidir. Bu bakımdan Avrasyacı düşüncenin yeterli anlamda Batı merkezinden uzak olduğunu düşündüğümüzde, Orta Asya için evrensel bir sol düşünce yapısıyla sentez yapabilecek kapasitesinin olduğunu söyleyebiliriz. Uluslar arası örgütlerin sosyal boyutu gelişmemiş olduğunda o uluslar arası örgütün federatif yapılanmaya geçişte bir çok problem yaşadığı görülmektedir. AB’nin günümüzde aşırı milliyetçilikle ve birlik anayasasına karşı duyulan tepkiyle sorunlar yaşamasının nedeni örgütün sosyal boyutunun neo-liberal politkalarla zayıflatmasının yarattığı sorunlar ve güvenlik konularında ortak dış politika belirleyememesidir.

Orta Asya’da AVET’i ve KGAÖ’nün veya ileride adı başka olabilecek bir örgütlenmenin sosyal bir boyutta ve ortak güvenlik politikasının belirgenleştirildiği bir düzlemde örgütlenmeye gitmesi için Rusya Federasyonu ve Orta Asya’daki Avrasyacı ve sol hareketlerin bir sentez çerçevesinde toplanıp güç kazanmaları gerekmektedir. Ülkelerin bu düzeyde bir kitlesel güce sahip olmaları için sol bir iktidar iddiasının ortaya konulması gerekmektedir. Bu şekilde bir yapı yerleştiği takdirde etnik ve dini akımlar üzerinden siyaset yapılması da engellenebilir. Etnisite ve din üzerinden politikaların gerçekleşmemesi için, Orta Asya Cumhuriyetlerinin ulus-devlet ve klasik modernleşme sürecinden vazgeçmeleri ve daha enternasyonel bir çizgiye yönelmeleri gerekmektedir. Böylece medeniyetlerin çatışmasına değil buluşturulmasına katkıda bulunulabilir.

Orta Asya coğrafyasında, yukarıda bahsettiğimiz ideallerin bugünkü devlet yapılanması ve sivil toplum anlayışı çerçevesinde kısa zamanda gerçekleşmesi ve entegre bir yapıya dönüşmesi zor bir ihtimal olarak görülmektedir. Fakat, AVET ve KGAÖ gibi yapıların devletler arası ve hükümetler arası düzeyde bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde Avrasyacı ve işlevselci düşüncenin birleşimi ile bir ilerleme sağlayabileceğini ve gelecekteki entegrasyon sürecine katkıda bulunabileceklerini iddia edebiliriz. BDT'nin ise elimizdeki verilere göre, güvenlik konularında Rusya Federasyonunun önderliğinde Orta Asya'da 15 yıl boyunca sürdürdüğü işlevi KGAÖ ve ŞİÖ gibi yapılanmalara bırakabileceğini ve sembolik, çok boyutlu ve düşük bir seviyede işleve sahip bir örgütlenme olarak kalabileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ansiklopediler

Entsiklopediya Mejdunarodnih Organizatsii, **İzdatelskii Dom Sankt-Peterburgskova Gosudarsvennova Universiteta**, 2003. (Rusça)

Gazeteler

Kommersant, 31 Temmuz 2004. (Rusça)

Kommersant, 29 Haziran 2005.

Kommersant, 3 Nisan 2006.

St.Petersburg Times, 20 Eylül 2002. (İngilizce)

Dünya Gündemi, 6-13 Kasım,2005. (Türkçe)

Dünya Gündemi, 20-27 Kasım 2005.

Dünya Gündemi, 18-25 Aralık 2005.

Kıbrıs, 1 Haziran 2004, (Kıbrıs Gazetesi-Türkçe)

Diğer Haber Kaynakları

BBC (British Broadcasting Cooperation) 1992-1997 arası, Summary of World Broadcasting, Soviet Union Bölümü verileri. Ve BBC'nin 2003-2006 arası elektronik veri tabanı <http://www.bbc.co.uk>

Radio Free Europe/Radio Liberty Central Asia, 6 December 2001,Volume I,No:20, <http://www.rferl.org/reports/aspfiles/printanlv.asp?po=y> ,Erişim:14 Ekim 2003.

Pervy Kanal, Rusya, 25 Ocak 2006. (Rus Resmi Televizyon Kanalının Yazılı Haber Dökümü, <http://www.1tv.ru> ,(Rusça)

Pervy Kanal, 6 Mayıs 2006.

MÜLAKATLAR

Alexander Dugin, **Kişisel Görüşme**, 2004. (Alexander Dugin, Merkezi Moskova’da bulunan Uluslararası Avrasya Harketinin Başkanıdır)

Stanislav Thaçenko, **Kişisel Görüşme**, 2002-2004. (Stanislav Thaçenko, St.Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesidir)

Nikolay Petrov, **Kişisel Görüşme**, 2005. (Nikolay Petrov, Moskova’da Karnegi Uluslar arası Barış Merkezinde akademik çalışmalarını yürütmektedir)

Daria Isachenko, **Kişisel Görüşme**,2005. (Daria Isachenko Berlin Humboldt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde akademik çalışmalarını yürütmekte olan Ukrayna-Rus etnik kökenli Kırgızistanlıdır).

Tacik İşçiler, **Kişisel Görüşme**, 2004. (St.Petersburg’da inşaat sektöründe çalışan mevsimlik Tacik işçilerle yaşadıkları süreç üzerine yapılan görüşme)

KAYNAK OLARAK KULLANILAN RESMİ İNTERNET SAYFALARI

<http://www.int/docu/basic.txt/treaty.htm> , North Atlantic Treaty Organization (NATO Charter.)

<http://www.nafta-sec-alena.org>. North Atlantic Free Trade Area(NAFTA Secretary).

<http://www.africa-union.org/home/Welcome.htm>, Organization of African Union (OAU).

<http://www.asean.org> , Association of South East Asian Nations-ASEAN.

http://eurasia.ru/eng_manifest.html International Eurasia Movement.

<http://www.eurasec.org/about.structure.ru.html> , Eurasian Economic Community.

http://www.cis.minsk.by/russian/cis_doc4.htm , Commonwealth of Independent States (CIS), Headquarters, Minsk-Belarus.

<http://www.iacis.ru/questions.en.html#CONVENTION>, CIS Inter-Parliamentary Assembly-St.Petersburg.

<http://www.ecoseceterariat.org>, Economic Cooperation Organization.

<http://www.cia.gov>, Central Intelligence Agency

<http://www.inogate.org/html/umbrellagr/umbragrg.htm>, European Union Commission, INOGATE web page.

<http://www.eurasianet.org> , Open Society Eurasian Project.

<http://www.foreigntrade.gov.tr>, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.

<http://www.tika.gov.tr/hakkinda.asp>, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı.

Kitap ve Makaleler

Abdighaliev, Berig, "Russians in Kazakhstan: Problems, Myths, Realities",
<http://www.cpss.org/casiabk/chap11.txt>, Erişim: 4 Nisan 2001.

Akbarzadeh, Sharam, "The Post-Soviet Fate of Tajikistan",
<http://www.arts.unimelb.edu.au/Dept/RussCent/bulmar.htm> , Erişim: 20 Eylül 1999.

Akimov, Alexander, Lounev, Sergei ve Shirokov, Glerii, "Russian Foreign Policy in Central Asia and the Caucasus", <http://www.cpss.org/casiabk/chap7.txt> , Erişim: 4 Nisan 2001.

Akiner, Shirin, "Political Processes in Post-Soviet Central Asia", **Perspectives on Global Development and Technology**, Volume. 2, Issue: 3-4, 2003.

Akiner, Shirin, "Emerging Political Order in the New Caspian States", Bertsch, Gary K. ve diğerleri(Ed), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, London: Routledge, 2000.

Allword, Edward, "The Hunger for Modern Leadership", Allworth Edward (Ed), **Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview**, Third Edition, London: Duke University Press, 1994.

Almas, Chukin Almas, "Free Kyrgyzstan: Problems and Solutions", **Current History**, April, 1994.

Altoma, Reef, "The Influence of Islam in Post-Soviet Kazakhstan", Manz, Beatrice F. **Central Asia in Historical Perspective**, San Fransisco: Westview Press, 1994.

Amin, Samir, **Değişim Halindeki Dünya Sistemi**, ev. Başkaya, Fikret, Ankara: zgr niversite Yayınları, 2000.

Amineh, Mehdi, **Towards the Control of Oil Resources in the Caspian Reigon**, New York: St.Martin's Press, 1999.

Amrekulov, Nurlan "Inter-Ethnic Conflict & Resolution in Kazakhstan", <http://www.cpss.org/casiabk/chap12.txt> , Erişim: 4 Nisan 2001.

Anderson, John, **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy**, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1999.

Anderson, John, "Creating a Framework for Civil Society in Kyrgyzstan", **Europe-Asia Studies**, Vol. 52, No: 1, 2000.

Anderson, Liam ve Beck, Michael," U.S. Political Activism in Central Asia", Bertsch, Gary K. ve diğeri, (Ed), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York: Routledge, 2000.

Arbatov, Alexei, "Armiya, Obşestva i Gosudarstva", Şmelev, N.P (Eds.), **Rossiya Mejdu Zapadom i Vostokom: Most v Budutşee, Moskva:Mejdunarodni Otnaşeniya**, 2003.

Arbatov, Alexei, "Russian Domestic Politics, Foreign Affairs and Geopolitical Considerations", Carlton David ve Ingram Paul (Eds.), **The Search for Stability in Russia and Former Soviet Bloc**, London:Asghate Publishing, 1997.

Archer, Clive, **Internaitonal Organizations**, Third Edition,London: Routledge, 2001.

Ataöv, Türkkaya, **11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.

Atkin, Muriel, "Tajiks and the Persian World", Manz, B.F. (Ed.), **Central Asia in Historical Perspective**, Boulder: Westview Press, 1994.

Atkin, Muriel, "Tajikistan: Country Profile", G.E.Curtis (Ed.), **Kazakhstan, Kyrgyzstan,Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan Country Studies**, Wahington D.C: US Government Printing Office, 1996.

Aydın, Mustafa,"Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and Caucasus", **Turkish Studies** ,Volume. 5, No: 2, 2004.

Ayvazoglu, Beşir, "Küreselleşme Karşısında Milli Kùltürler Ne Yapabilir?", **Diyalog Avrasya**, Güz, 2002.

Baranoff, Liat, "Uzbekistan: Islam, Nationality and Independence", <http://netspace.Students.brown.edu/-nat/uzbeks.html> , Erişim: 10 Aralık 2000.

Barkovskii, Anatolii, Uşakoba Natalya, Kobalyev Aleksey, “Vneşnezkonomiçeski Stragii Stran SNG i Rossiya (Situatsionnaya Panorama Postsovetskova Prostranstva)”, **Bezoposnost Yevrazii**, No:4, Moskva, 2002.

Başkaya, Fikret, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Bello, Walden, “Pacific Panopticon”, Interview, **New Left Review**, July-August, 2002.

Belov, Yevgeni and Putintsev, Oleg, “CIS: Countering Threats to Security and Stability”, **International Affairs**, Volume. 51, No: 1, 2005..

Bennett, A. Le Roy, **International Organizations: Principles and Issues**, Sixth Edition, New Jersey: Prentice Hall, 1995.

Bloed, Arie, “CIS Continue To Push For a Reform of the OSCE”, **Helsinki Monitor**, Volume. 15, No:4, October 2004.

Bohr, Annette, “Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order”, **International Affairs**, Volume.80, No:3, 2004.

Borisov, Sergei, **Transitions Online**, 4/4/2005,
<http://web35.epnet.com/citation.asp?tb=1& ug=sid+27638923%2D1829%2D41E9%..>,
Erişim: 21 Ekim 2005.

Borişpolets, K.P (Ed.), **Severo-Vostochnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeistvii**, Moskva, Rosspen, 2004.

Boritsiolets, K.P, “Tsentralnaya Aziya Kak regionalnaya podsistema mejdunarodnix otnesenyii”, Voskresenckova,A.D (Ed.), **Vostok/Zapad, Regionalnaya Podsistemi i Regionalnie Problemi Mejdunarodnix Otnesenyii**, Moskva: Rosspen, 2002.

Börzel Tanja A. and Hosli, Madeleine O. “Brussels Between Bern and Berlin: Comparative Federalism Meets the European Union”, **International Journal of Policy, Administration and Institutions**, Volume. 16, No: 2, 2003.

Brezinski Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev: Yelda Türedi, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005.

Brown, Bess, “Governance in Central Asia: The Case of Turkmenistan”, **Helsinki Monitor**, Volume. 14, No:3, 2003.

Brown, John-Lloyd C.”Managing Complexity: The Politics and Administration of Federalism”,Brown, John-Lloyd C. (Ed.), **Federal Type Solutions and European Integration**,USA:Center for the Study of Federalism,1995.

Budutşii Gosudarst Tsentralnoi Azii:Vmeste ili?...,Materiali Mejdunarodnoi Konferentsii,Konrad Adenaur,Bişkek, 2001.

Burges, Michael Burges and Gagnon, Alain (Eds.), **Comperative Federalism and Federation: Competing Traditions and Future DIRECTIONS**, Harvester: Simon & Schuster International Group, 1993.

Bushkov, I.Valentin, “The Population of Northern Tajikistan between 1870 and 1990”, Bushkov, I. Valentin (Ed.), **State, Religion and Society in Central Asia, A Post Soviet Critique**, Reading: Ithaca Press, 1993.

Buszynki, Leszek,“Russia and the Commonwealth of Independent States in 2002”,**Asian Survey**, Volume. 43, No:1, 2003.

Buszynski, Leszek,“Russia and the CIS in 2003: Regional Reconstruction”, **Asian Survey**, Volume.44, No: 1,2004.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=628820881&sid=2&Fmt=3&clientId=7690&RQT=309&VName> , Erişim: 11 Temmuz 2005.

Büyükakıncı, Erhan, “Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar”, Erhan Büyükakıncı (Der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, İstanbul: Phoenix, 2004.

Cennet Engin Demir, Balcı Ayşe and Akkok Füsün, “The Role of Turkish Schools in the Educational System and Social Transformation of Central Asian Countries: The Case of Turkmenistan and Kyrgyztan’, **Central Asian Survey**,Volume. 19, No 1, 2000.

Chaimum Lee,”Languages and Ethnic Politics in Central Asia: The Case of Kazakhstan”, **Journal of International and Area Studies**, Volume.11,No:1, 2004,
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=665705611&sid=4&Fmt=4&clientId=7690&RQT=309&VName> ,Erişim: 11 Temmuz 2005.

Chizov, V. "Russia-EU Cooperation: The Foreign Policy Dimension", **Internaitional Affairs**, Volume. 51 , Isssue: 5, 2005.

Chvyr, Ludmila, "Central Asia's Tajiks: Self-Identification and Ethnic Identity", Naumkin, Vitaly (Ed.), **State, Religion & Society in Central Asia, A Post-Soviet Critique**, Reading: Ithaca Press, 1993.

Connolly, William, **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, Çev.Fermâ Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Conway, Patrick, "Kazakhstan: Land of Opportunity", **Current History**, April, 1994.

Cooley, Alexander, "The Faltering Oil State", Turkmenistan Annual Report 1998, **Transition**, <http://archive.tol.cz/countries/turar98.html>, Erişim: 15 Kasım 2003.

Çetinsaya, Gökhan, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Türkeş, Mustafa ve Üzgel, İlhan (Der.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Çipaşvili, C.O,"Etnogenez i Problemi Gosudarstvennoi İdeologii Rossii", **Lev Nikolaeviç Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoriçeskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii,Tom II, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002.

D'Encausse, Helene Carrered, **Islam and Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia**, Çev. Quintin Hoare,London: Tauris & Co.Ltd, 1988.

D'Encausse Helene Carrere, "Systemetic Conquest", Allworth, Edward (Ed.), **Central Asia, 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview**, Duke University Press, 1994.

D'Encausse, Helene Carrere,"The Stirring of National Feeling", Allworth, Edward (Ed.),**Central Asia,130 years of Russian Dominance, A Historical Overview**, London: Duke University Press, 1994.

Danilenko, Gennady M. "The Economic Court of the Commonwealth of Independent States", **International Law and Politics**, Volume.31, No:893, 1999.

Danilov, D. "European Choice of Russia", **International Affairs**, Volume.51, Issue: 5, 2005.

Dannreuther, Roland, "Can Russia Sustain Its Dominance in Central Asia", **Security Dialogue**, Volume:32, No:2, 2001.

Dash, P.L. "Ethno-Nationalism in Uzbekistan", Warikoo K. (Ed), **Central Asia: Emerging New Order**, India:Har-Anand Publications, 1996.

Daşkovskii, P.K."K Voprosu o Mirovooeerençeskom i Mentalnom Razvitii Koçevnikov Skifskoi Epohi Tsentralnnoi Azii", **Lev Nikolaevič Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoriceskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii, Tom I, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002.

Dave, Bhavna, **Nations in Transit 2004: Kazakhstan**, Freedom House, 2004, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN016578.pdf>, Erişim: 5 Ekim 2005.

Deutsch, Karl W. **Politics and Government, How People Decide Their Fate**, Third Edition, Harvard, Houghten Mifflin Company, 1980.

Deutsch, Karl W. **The Analysis of International Relations**, Second Edition, New York: Prentice Hall, 1978.

Dodds, Klaus, "The Geopolitics of Regionalism: The Valdivia Group and Southern Hemispheric Environmental Co-operation.", **Third World Quarterly**, Dec98, Volume. 19 Issue 4, <http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=1394141>, Erişim: 26 Mayıs 2006.

Donaldson, Robert and Nogee, Joseph L. **The Foreign Policy of Russia, Changing Systems, Endering Interests**, New York: Sharpe, 1998.

Dugin, Alexander, **Rus Jeopolitiğine Avrasyacı Yaklaşım**, Çev.Vugar İmanov Vugar, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Dyussambaev, Rashid, "Turkmenistan: Against Turkmen-Bashing", **Transition**, 7 September 2003, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=11191390&db=aph>, Erişim: 27 Ekim 2003.

Economic Intelligence Unit, Country Report:Kazakhstan 2002, http://store.eiu.com/index.asp?layout=show_sample&product_id=30000203&country_id=K2 ,Erişim:5 Ekim 2005.

Edward Marks, "The CIS and the Caucasus", **Strategic Forum**, No: 90, November,1996, http://www.ndu.edu/inss/strforum/SF_90/forum90.pdf , Erişim:2 Ocak 2006.

Edwards, Matthew, "The New Great Game and The New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder", **Central Asian Survey**, Volume. 22, No:1, 2003.

Ehteshami, Anoushiravan, **After Khomeini, The Iranian Second Republic**, USA: Routledge, 1995.

El Azar, Daniel J. "The United States and the European Union:Models for Their Epochs", Nicolaidis, Kalypso and Howae Robert (Ed). **The Federal Vision:Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union**. Oxford: Oxford Press, 2001.

El Azar, Daniel, **American Federalism: A View From the States**, New York: Crowell, 1966.

El Azar, Daniel,"Federalism and The European Idea", Brown, John-C.Lloyd (Eds.), **European Integration**, USA: University Press of America,1995.

Eleukenov, Dastan," Perspectives on Security in Kazakhstan",Bertsch, Gary K. and diğerleri(Ed.), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, London: Routledge, 2000.

Emadi, Hafizullah, “State, Ideology and Islamic Resurgence in Tajikistan”, **Central Asian Survey**, Volume. 13, Sayı: 4, 1997.

Erefeeva, İrina, “Političeskaya Organizatsiya Koçeva Kazahskova Obşestva”, **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, 1998, http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_15_erofeeva.shtml, Erişim: 18 Ağustos 2005.

Ersanlı Büşra, “Rediscovering Multidimensionality”, **Private View**, Winter, Volume. 1, No: 3, 1997.

Ersanlı, Büşra ve Ekaev, Orazpolat (Der.), **Türkmenistan’da Toplum ve Kültür**, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Ersanlı, Büşra, “Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Kültürel/Siyasal Dönüşüm”, **Türkiye Günlüğü**, 1994.

Ersanlı, Büşra, “Milliyetçilik Teorileri; Avrasya’da Siyaset ve ‘ilişkiler’ ”, Mustafa Armağan (Ed.), **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2001

Ersanlı, Büşra, “Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Eğitim ve Kültür Politikaları”, Ersanlı, Büşra (Haz.), **Bağımsızlığın ilk yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan**, İstanbul: T.C Kültür Bakanlığı, Hagem yayınları, 1994

Ersanlı, Büşra, “Can Eurasia Be An Identity Issue For Turkish Foreign Policy?”, İstanbul: **Foundation For Middle East and Balkan Studies**, 2001.

Ersanlı, Büşra, “Highlighting Traditional Manners, Edep/Adap Lessons and Political Culture in Central Asia”, N.N.Vohra (Ed.), **Culture, Society, and Politics in Central Asia and India**, India: Cambridge Press, 1999.

Esenov, Murad, “Turkmenistan and Central Asian Regional Security”, **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, <http://www.ca-c.org/dataeng/oxford.shtml> , Erişim: 10 Ocak 2006.

Esenova, Saulesh, ” ’Tribalism’ and Identity in Contemporary Circumstances: The Case of Kazakstan”, **Central Asian Survey**, Volume. 3, No: 17, 1998.

Falk Richard, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev.Ali Çaksu, İstanbul:Küre Yayınları, 2001.

Foltz, Richard, ”The Tajiks of Uzbekistan”, **Central Asian Survey**, Volume. 15, No: 2 1996.

Gibbs, Murray ve Ognivetsev, Victor, **International Trade:, Beyond Conventional Wisdom in Development Policy, An Intellectual History of UNCTAD 1964-2004**. New York ve Geneva: United Nations, 2005.

Gillet, Axel, **Seventh Annual Washington Area Model United Nations Conference: Commonwealth of Independent States**, April 2004, <http://www.wamunc.com/cis.pdf>, Erişim: 2 Ocak 2006.

Glenn, Curtis E.”Country Datas”,March 31, 1997, <http://www.country-data.com/cgi-bin/querv/r-7637.html>, Erişim: 21Eylül.2003.

Goldstein, Joshua S. and Pevehouse, Jon C. **International Relations**, Seventh Edition, New York: Longman, 2006.

Goldwyn, David L.”The United States,Europe, and Russia: Toward a Global Energy Security Policy”, **Policy Brief**, Volume. 1, No: 5, August, 2002.

Gowan, Peter, “U.S. Hegemony Today”, **Monthly Review**, July-August, 2003.

Gowan, Peter,” US:UN”, **New Left Review**, November-December, 2003.

Green, Andrew, T. “Comparative Development of Post-communist Civil Societies”, **Europe-Asia Studies**, Volume. 54, No: 3, 2002.

Gregory, Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shangai Forum", **Europe-Asia Studies**, Volume. 53, No: 7, 2001.

Gretsky, Sergei, "Civil War in Tajikistan: Causes, Developments and Prospects for Peace", 1995. <http://www.cpss.org/casiabk/chap16.txt>, Erişim: 15 Mayıs 1999.

Grinberg, R.S. "Problemi i Perspektivni Vzamodistviya Stran SNG", N.P. şmelev, **Rossiya Mejdu Zapadom i Vostokom: Mosti v Budutşee**, Moskva: Mejdunarodnie Otnoşenya, 2003.

Gumilev, Lev, **Ot Rusi Do Rossii**, Moskva: Airis Press, 2000.

Güneş, Hakan, "Orta Asya Ülkeleri Siyasal Kültür ve Dış Politikasında Avrasyacılık", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 23, Kasım-Ocak 2004-2005.

Güney, Nurşin Ateşoğlu, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", Türkeş Mustafa ve Ülgen, İlhan (Haz.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Hague Rod, Harrop Martin and Shaun Breslin, **Comparative Government and Politics**, Third Edition London: Macmillian Press, 1993.

Hale, Henry, "Islam, State-building and Uzbekistan Foreign Policy", Banuazizi Ali and Weiner Myron (Ed), **The New Geopolitics of Central Asia and its Borderlands**. London: Tauris, 1994.

Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik, 2003.

Halfa-Zade, Mahir, "Problemi Bezopasnosti f Azii i Nikatori Aspekti Vneşnei Politiki SşA", **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, Volume. 22, No: 4, 2002.

Hardt, Michael, "Today's Bandung", **New Left Review**, March-April, 2002.

Harmstona, Teresa and Rakowska, **Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadjikistan**, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1970.

Hasgüler, Mehmet ve Uludağ Mehmet Bülent, **Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslar arası Örgütler**, Ankara: Paradigma Kitabevi, 2004.

Haskey, Eugene,”Kyrgyzstan: the fate of political liberalization”, Dawisha, A.I, (Ed) **Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia**, London: M.E Sharpe Inc.1995.

Hatipoğlu, Esra, “11 Eylül Sonrası Rusya ve ABD’nin Orta Asya Politikası”, Erhan Büyükkakıncı (Der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, İstanbul: Phoenix, 2004.

Heikka Henrikki, “Beyond Neorealism and Constructivism Desire,Identity, and Russian Foreign Policy”, Hopf Ted (Ed), **Understanding of Russian Policy**, Pennsylvani: The Pennsylvania State University Press, 1999.

Herd, Graeme P. ve Akerman,Ella,”Russian Strategic Realignment and the Post-Post-Cold War Era”, **Security Dialogue**, Volume. 33, No: 3, 2002.

Heyat, Farideh, “Re-Islamisation in Kyrgyzstan: gender, New Poverty and the Moral Dimension”, **Central Asian Survey**, Volume. 23, No: 3-4, 2004.

Hiro, Dilip, **Between Marx and Muhammed**, London: Harper Collins Publishers,1994.

Hopf, Ted ” The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, Volume. 23, No.1, 1998.

Hsiu-Ling Wu ve Chien-Hsun Chen, “The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries”, **Europe-Asia Studies**, Volume. 56, No: 7, 2004.

Hunter, Shireen, **Central Asia Since Independence**, Washington D.C: Praeger Publishers, 1996.

Hunter, Shreen, **The Future of Islam and the West: Clash of Civilizations or Peaceful Coexistence?**, USA: Praeger, 1998.

Hutchinson, John and Smith Anthony, **Nationalism**, Oxford: Oxford Press, 1994.

Hyman, Anthony, "Central Asia's Relations with Afghanistan and South Asia", Peter Ferdinand, **The New Central Asia and its Neighbours**, London: Pinter Publishers, 1994.

Isachenko, Daria, "Dealing with minorities: Estonia and Kyrgyzstan in Comparison: Minority Rights and Natural Justice, Budapest: **Civic Education Project, Conference**, April, 2001.

İllarionov, Sergei İvanoviç, **Rossiya i Amerika na Globalnoi Şahmatnoi Doske**, Moskva: Profeko, 2003.

İncioğlu, Nihal, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasi Yapılanma", Büşra Ersanlı (Haz.), **Bağımsızlığın İlk Yılları**, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1994.

İrfan, Ülkü, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa**, İstanbul: Kamer Yayınları, 1996.

İşyar, Ömer Göksel, "Geleneksel Rus klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri", **Doğu-Batı**, Yıl. 7, Sayı.25, Kasım, Aralık, Ocak, 2003-04.

Jdanova, G.V, "Vozrajdienie evraziiskoi idei: neoevraziistbo", Kirabaeva, H.C, Cemuşkina, A.B. ve Nijnikova, C.A. (Ed.), **Evraziiskaya İdeya i Sovremennost**, Moskva: Moskva İzdatelstba Rossinskova Universiteta Drujbı Naradov , 2002.

Jiltsov, S.S, "Pravovoi Status Kaspia: Osnovnii Tendentsii", Jiltsov S.S, Zonn I.S, ve Uşkov .M. A (Eds.), **Geoploitika Kaspiiskovo Regiona**, Moskva:Mejdunaraodnii Otnoşenya, 2003.

Johnson, Chalmers, **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, Çev. Hasan Kösebalaban, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

Jonson, Lena and Allision, Roy, "Central Asian Security: Internal and Extarnal Dynamics", Jonson Lena and Allision, Roy (Eds.), **Central Asian Security:The New International Context**, Washington: Brookings Institution Press, 2001.

Karagiannis, Emmanuel, "The US-Iranian Relationship After 11 September 2001 and the Transportation of Caspian Energy", **Central Asian Survey**, Volume. 22, No: 2/3, 2003.

Karaosmanoğlu, Ali L."Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri",**Doğu-Batı**, Şubat,Mart,Nisan,Yıl:4, Sayı: 14, 2001.

Karpat, Kemal,**Türkiye ve Orta Asya**, Çev.Hakan Gür, Ankara:İmge Kitabevi, 2003.

Karsakov, İlyas,"Osobennosti Transformatsii Politiceskoi Sistem Kazahsrana v Kontse 80-h-Seerednine 90-x Godov", **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, 1998, http://www.cac.org/journal/14-1998/st_10_kaesakov.shtml, Erişim:18 Ağustos 2005.

Kassenova, Nargis, "Kazakhsatan's National Security: Conceptual and Operational Aspects", **Central Asian Survey**, Volume. 24, No: 2, 2005.

Katsy, Dmitri, "NATO/EU & CIS: Is it enough security in Eastern Europe without Brussels?", Khudoley, Konstantin and Tkachenko Stanislav (Eds.), **Challenges to International Relations in Post-Cold War Europe**, Saint Petersburg: Saint Petersburg State University Press, 2002.

Keating, Michael,"The Political Economy of Regionalism", Michael Keating ve John Loughlin (Eds.), **The Political Economy of Regionalism**, London: Frank Cass, 1996.

Kenny, Henry J. “China and the Competition for Oil and Gas in Asia”, **Asia-Pacific Review**, Volume.11, No: 2, 2004.

Kesici, Kayyum, **Dün,Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2003.

Khodjibaev, Karim, “Russian Troops and the Conflict in Tajikistan”,
<http://www.cpss.org/casianw/percal1197.txt>, Erişim: 15 Mayıs 1999.

Kırımlı, Meryem, ”Can Kyrgyzstan Be A “Switzerland”?”, **Foreign Policy Quarterly**, Foreign Policy Institute, No.1-2,1998.

Kırımlı, Meryem,“Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı ya da Bağımsız Kazakistan’ın Yeni Stratejisi”, **Avrasya Etütleri**, Cilt. 2, Sayı: 2, Yaz, 1995.

Kireyev, N.G, **Turtsiya: Mejdu Evropoi i Aziei, İtogi evropeizatsiii na ishode XX. Veka**, Moskva: Kraft+ İv Ran, 2001.

Kireyev, Nikolay, ”Avrasya Konseptleri Işığında Rusya-Türkiye İlişkileri”, Kazgan Gülten ve Ulçenko, Natalya (Der.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Kleveman, Lutz **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya’da Kan ve Petrol**, Çev.Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları, 2004.

Klimenko, Anatoly,“Russia and China as Strategic Partners in Central Asia: A Way to Improve Regional Security”, **Far Eastern Affairs**, Volume.33, No:2, 2005.

Kloby, Jerry, **Eşitsizlik, Güç ve Kalkınma**, Çev.Orhan Düz, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2005.

Koiçev, Turar, "Kirgizskaya Respublika Na Puti Peremen", http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_13_kojchuev.shtml, **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, Erişim: 18 Ağustos 2005.

Kolsto, Pal, "Anticipating Demographic Superiority: Kazakh Thninking on Integration and Nation Building", **Europe-Asia Studies**, Volume. 50, No: 1, 1998.

Korkelia, Konstantin, "The CIS-Peace-Keeping Operations in the Context of International Legal Order", <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/korkelia.pdf> , Erişim:2 Ocak 2005.

Koulieri, Olga, "Russia 'Eurasianism' and The Geoplitics of The Black Sea", <http://www.da.mod.uk/CSRC/documents/special/S43/S43.pt4> ,Erişim: 20 Nisan 2005

Kozyrev, Andrei, "Russia: a Chance for Survival", Cliffs Englewood (Ed.), **The Theory and Practice of International Relations**, 1994.

Kranhmann, Elke, "American Hegemony or global Governance? Competing Visions of International Security", **International Studies Review**, 2005.

Kurjak, Jelica "Russia on the Balkans", Torkunova A.B (Ed.), **Desyed Let Vneşnei Politiki Rossii**, Moskva: Rami, 2003.

Kuru, Ahmet. T, "Between the state and cultural zones: nation building in Turkmenistan, **Central Asian Survey**, Volume. 21 , No: 1, 2002.

Kuşhkumbaev, Sanat, "Tsentrlna Aziatskaya İntegratsiya v Kontekste İstorii i Geopolitiki", **Tsentrlni Azii i Kavkaz**, http://www.ca-c.org/journal/16-1998/st_04_kushkumb.shtml. Erişim: 15 Kasım 2003.

Laumilin, Murat, "Tsentrlnaya Aziya Posle 11 Sentyabrya", **Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz**, Volume. 22, No: 4, 2002.

Leavitt, Sandra R. "The Lack of Security Cooperation Between Southeast Asia and Japan", **Asian Survey**, Volume.45, No: 1, 2005.

Lenin, Vladimir, “Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, Viotti, Paul R. and MarkKauppi, V. **International Relations Theory**, (Ed.), New York: Machmillan Publishing Company, 1993.

Leon, Aron,”Foreign Policy Doctrine of Postcommunist Russia”, Mandelbaum Michael,(Ed), **The New Russian Foreign Policy**, USA: Council on Foreign Relations, 1998.

Lubin, Nancy, “Central Asia: Issues and Challenges for United States Policy”, Banuazizi, Ali and Weiner, Myron (Eds), **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: I.B.Tauris, 1994.

Luong, Pauline Jones and Weinthal, Erika, “ The NGO Paradox: Demoratic Goals and Non –Democratic Outcomes in Kazakhstan”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 51, No: 7, 1999.

Malinkovich, Valdimir A. “The Future of the Political Integration of the CIS Countries: The View From Ukraine”,
http://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/CF130/CF130ch14.pdf , Erişim: 2 Ocak 2006.

Manz, Beatrice F, **Central Asia in Historical Perspective**, San Fransisco: WestviewPress,1994.

Mayer, Jörg, **Industrialization in Developing Countries**, New York: UNCTAD Discussion Papers, 2004.

Meneshashvili, A, “Security and Foreign Policy in the Central Asian and Caucasian Republics”, [http://: www.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshasvili.pdf](http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshasvili.pdf), Erişim: 14 Ekim 2003.

Mesbahi, Mohiaddin, “Iran and Central Asia: Paradigm and Policy”, **Central Asian Survey**, Volume 23, No: 2, 2004.

Milner Helen, "Regional Economic Co-operation, Global Markets and Domestic Politics", Coleman, William and Underhill Geoffrey R.D. (Eds), **Regionalism and Global Economic Integration**, London: Routledge, 1998.

Mittelman, James H." Rethinking the 'New Regionalism' in the Context of Globalization', Hettne, Björn ve diğerleri (Ed), **Globalism and the New Regionalism**, London: Machmilan Press, Volume. 1, 1999.

Moldaliev, Orozbek, "Security Challenges for Kyrgyzstan", Bertsch, Gar and diğerleri (Ed), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York: Routledge, 2000.

Moustakis, Fotios ve Ackerman, Ella,"September 11: A Dynamic for Russo-Turkish Co-operation or Conflict", **Central Asian Survey**, Volume. 21, No: 4, 2002.

Murat Çokgezen, "Corruption in Kyrgyzstan: the facts, causes and consequences", **Central Asian Survey**, Volume. 23, No:1, 2004.

N.Katz, Mark N. "Iran and Central Asia", **Lebanon Wire**, December 26,2005, <http://www.lebanonwire.com/1205/05122602UP.asp> , Erişim: 20 Nisan 2006.

Naldi, Gino J. **The Organization of African Unity: An Analysis of its Role**, Second Edition, London: Mansell Publishing, 1999.

Natalya Ulçenko (Haz.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Nazarbayev, Nursultan, **Tarihin Akışında**, İstanbul, Om Yayınevi, 2000.

Necef, Ekber N. ve Anna Berdiyev, Ahmet, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.

Nikitin, A.İ, “Konflikti v SNG i Politika Rossii”, A.V.Torkunova (Ed), **Desit Let Vneşnei Politika Rossii**, Moskva, Rami, 2003.

Nissman, David, “Turkmenistan (Un)transformed”, **Current History**, Volume. 93, No: 582, April 1994.

Nogee, Joseph L. ve Mitchell, Judson R. **Russian Politics: The Struggle for a New Order**, Boston: Viacom Company, 1997.

Nye, Joseph S. **Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz?**, Çev.Gürol Koca, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Olcott, Martha Brill, “Emerging Political Elites”, Banuazizi, A. and Weiner, M. **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: Tauris,1994.

Olcott, Martha Brill, “Central Asia: Common Legacies and Conflicts, Allison, Roy Allison and Jonson, Lena, **Central Asian Security:The New International Context**. Washington: Brookings Institution Press, 2001.

Olcott, Martha Brill, “Tsentrlnaya Aziya: Perspektivi Smeni Vlasti”, **Pro et Contra**, Yulay-Agust, 2005.

Onaran,Yalman,”Economics and Nationalism: The Case of Muslim Central Asia”, **Central Asian Survey**, Volume. 13, No:4, 1994.

Onay, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, İstanbul: Nobel Yayınları, 2002.

Özsağlam, Muhittin Tolga, **Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External Actors Struggle for Power**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Institute of Social Sciences-Haccettepe University, 2000.

Paalmujoki, Eero, **Regionalism and Globalism**, New York: Palgrave Publication, 2001.

Pastukhov, B. "The CIS: Overlapping Integration Setups", **International Affairs**, Volume.150, Issue:2, 2004.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslar arası Hukuk Dersleri**, II.Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi,1993.

Pease, Kate Kelly, **International Organizations: Perspectives on Governance in the Twenty-First Century**. New Jersey: Prentice Hall, 2000.

Peimani, Hooman, **Regional Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia**, London: Praeger Publishers, 1998.

Petrova, L.P. "Rossiya-Uzbekistan: İspianie Nezavisimostyu", A.B.Torkunova, **Desit Let Vneşnei Politiki Rossii**, Moskva: RAMİ, 2003.

Petrovskii, B.E, "Rossia i Transregionalni Rejimi Bezopasnosti v Evrazii", Voskresenskova A.D.(Ed), **Severa-Vostochnaya Aziya:Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeictvii**, Moskva: Rosspen, 2004.

Piper, Richard J. **The Major Nation-States in the European Union**, New York: Universty of Tampa, 2005.

Pollack, Jonothan D. "The United States and Asia in 2004", **Asian Survey**, Volume. 45, No:1, 2005.

Pollack, Mark A. "Theorizing The European Union: International Organization, Domestic Polity, or Experiment in New Governance?", **Annual Review of Political Science**, Volume.8, March, 2005.

Primakov, Yevgeni, **Kapalı Kutu Rusya**, Çev.Dr.Nuri Eyüpoğlu, İstanbul: Ring Reklamcılık, 2002.

Purtaş, Fırat, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara: Platin, 2005.

Rahr, Alexander, “Europe in the New Central Asia”, Sherman W.Garnett ve Diğerleri (Ed.), **The New Central Asia: In Search of Stability**, New York, Paris, Tokyo: The Trilateral Commission, 2000.

Ramazani, R.K.”Iran’s Foreign Policy: Contending Orientations”, **Middle East Journal**, Volume.43, No:2, 1989.

Rashid, Ahmed, “The New Struggle in Central Asia”, **World Policy Journal**, Volume. 17, No: 4, Winter, 2000/2001, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=3994123&db=aph>

Rasizade, Alec, “Turkmenbashi and his Turkmenistan”, **Contemporary Review**, Volume. 283, No: 1653, October, 2003.

Raşid, Ahmed, **Orta Asya’nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi?**, Çev.Osman Ç.Deniztekin, İstanbul: CepYayınları, 1995.

Rogachev, Igor, “The Russia-China Summit in 2005”, **International Affairs**, Volume.51, No: 5, 2005.

Roskin, Michael G. ve Berry, Nicholas O. **The New World of International Relations**, Sixth Edition, New Jersey: Prentice Hall, 2005.

Roux, Jean-Paul, **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, Çev.Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Roy, Olivier, “The Predicament of ‘Civil Society’ in Central Asia and the ‘Greater Middle East’ “, **International Affairs**, Volume. 81, No: 5, 2005.

Roy, Olivier, **Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev,Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Roy, Olivier, "Organization for Security and Cooperation in Europe Report on Tajikistan", <http://www.cpss.org> , Erişim: 15 Mayıs 1999.

Roy, Olivier, "The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", <http://www.eurasinet.org/resource/regional/royoniran.html>, Erişim: 11 Aralık 2005.

Rubin, Barnett R. "Russian Hegemony and State Breakdown in the Periphery", Synder J. and Rubin Barnett R.,(Eds.) **Post-Soviet Political Order, Conflict and State Building**, London: Routledge, 1998.

Ruggie, John Gerrard, **Constructing the World Politiy: Essays on International Institutionalization**, London: Routledge, 1998.

Rutland, Peter, "The September Bombings: A Turning Point in US-Russia Relations?", **Internaitonal Relations**, Volume. 16, No:2, 2002.

Rybov, Andrei, "Moskva Prinimaet vııov <<tsvetnix>> revolutsii", **Pro et Contra**, Yune-Agost, 2005.

Sabol, Steven, "Kazak resistance to Russian colonization:interpreting the Kenesary Kasymov revolt, 1837-1847, **Central Asian Survey** , Volume. 22, No: 2/3, 2003.

Sader, Emir, "Beyond Civil Society: The Left after Porto Alegre", **New left Review**, September-October, 2002.

Saim Vural, Hasan, **Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Sajjdpour, Seyed Kazem, "Iran, the Caucasus and Central Asia", Banuazizi Ali and Myron Weiner, Myron (Eds.), **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, London: I.B.Tauris, 1994.

Sakwa Richard ve Webber Mark, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", **Europe-Asia Studies**, Volume:51, No:3, 1999.

Saliev A.A. ve Usubaliev Y.E, "Formirovanie Sistemi Regionalnoi Bezopasnosti v Tsentranoi Azii", Voskrenskii A.D i Borışpolets K.P(Ed), **Severo-Vostochnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeisvii**, Moskva: Rosspen, 2004.

Sasambayev, Azamat, "Imagined communities: Kazak nationalism and Kazakification in the 1990s", **Central Asian Survey**, Volume.3, No:18, 1999.

Savitiskii, Peter N. "Continent-Ocean (Russia and the World Market)", Rusça'dan Çev. Ilya Vinkovetsky and Charles Schlaks, (Eds.), **Exodus to the East, Forebodings and Events: An Affirmation of the Eurasians**, USA, 1996.

Sezer, Duygu Bazoğlu "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşmaya", Alan Makovsky Alan ve Sayarı Sabri (Ed), Çev. Hür Güldü, **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

Shaumian, Tatiana "Foreign Policy Perspectives of the Central Asian States", Atabaki, Tourak and O'kane, John, **Post-Soviet Central Asia**, London: Tauris & Co.Ltd, 1998.

Shuja, Shairf, "China, Iran, and Central Asia: The Dawing of a New Partnership", **Contemporary Review**, Volume. 287, Issue: 1676, 2005.

Smith Graham, **Federalism: The Multithnic Challenge**, London: Longman, 1995.

Smith, Anthony D. **Milli Kimlik**, Çev.Bahadır Sina Şener, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Soros, George, **Açık Toplum: Küresel Kapitalizmde Reform**, Çev. Doğan Selçuk Öztürk, İstanbul: Truva Yayınları, 2004.

Soucek, Svat, **A History of Inner Asia**, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Spero, Joan E. and Hart, Jeffrey A. **The Politics of International Economic Relations**, London: Routledge, 2000.

Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, Brussel, 30 October 2002.

Strejneva M.B., "Sotsiokulturni analiz institutsionalnoi strukturu SNG", Voskrenskii, A.D ve Maletin H.P (Eds.), **Vostok/Zapad: Regionalni Podsystemi i Regionalni Problemi Mejdunarodni Otnošenii**, Moskva: Moskovskii Gosudarstvenni Institut Mejdunarodni Otnošenii (universitet), 2002.

Stutz, Frederick P. ve Souza, Anthony R. **The World Economy: Resources, Location, Trade, and Development**, Third Edition, New Jersey: Prentice Hall, 1998.

Sweezy, Paul, "Monopoly Capitalism", **Monthly Review**, Volume. 56, No: 5, 2004.

Şimbeva, S.İ., "Evropotsentrizm i Ekokrizis: Danilevski- Şpengler-Trubetskoi", **Lev Nikolaevič Gumilev: Teoriya Etnogeneza i İstoričeskie Sudbi Evrazii**, Materiali Konferentsii, Tom I, Sainkt-Peterburg: Evropeiskii Dom, 2002.

Şumskii. H., "İntegratsiya v Sodrujestve Nezavisimix Gosudarstv: Problemi i perspektivi", **Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodni Otnoşenya**, No: 11, 1999.

Şumskiy, N. "İntegratsiya v Sodrujetve Nezavisimih Gosudarstv: Problemi i Perspektivı", **Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnii Otnaşenya**, no:11, 1999, s.80

Thaçenko Stanislav ve Peterman, Simon, **Sodrudničestva Stran SNG v Voennoi Sfere i Faktor NATO**, St.Peterburg: St.Peterburg Universiteta.

Trenin, Dmitri, "The Southern Vector", **International Affairs**, Volume. 51, Issue: 4, 2005.

Trenin, Dmitri, "Rossiya i Konets Evraazii", **Pro et Contra**, Yune-Agost, 2005.

Trofitov, D.A. "Etnoterritorialnii i Pograniçnii Problemi v Tsentralnoi Azii", A.D.Voskrenskii i K.P.Borişpolets, (Ed), **Severo-Vostoçnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnih i Mejregionalnih Vzaimodeisvii**, Moskva: Rosspen, 2004.

Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Özcan, Gencer ve Kut, Şule (Der.), **En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

Turan, Gül ve İlter, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Sönmezoğlu (Der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2.Basım, 1998.
TÜRKMENSİTAN ÜLKE ETÜDÜ, **İstanbul Ticaret Odası**, 2003.

Uygun, Oktay, **Federal Devlet**, İstanbul: Çınar Yayınları, 1996.

Ülkü, İrfan, **Moskova'yla İslam Arasında: Orta Asya**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2002.

Vernadsky, G.V, **Naçertanie Ruskoi İstorii**, Moskva: Airis Press, 2002.

Viotti, Paul and Kauppi, R.Mark, **International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity**, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall. 2001.

Voitovich, Sergei A. "The Commonwealth of Independent States: An Emerging Institutional Model", **European Journal of International Law**, Volume. 4, Issue: 3, 1993.

Wallerstein, Immanuel, "Against the System", **New Left Review**, November-December, 2002.

Wallerstein, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, İkinci Basım, Çev. Birkan Tuncay, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Wallerstein, Immanuel, "Patterns and Perspectives of the Capitalist World Economy", Paul ,Viotti Paul R. ve Kauppi, Mark V. (Eds.), **International Relations Theory**, New York: Machmillan Publishing Company, 1993.

Weinstock, Daniel,"Towards a Normative Theory of Federalism", UNESCO, Blackwell Publishers, 2001.

Wend, Alexander,"Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics",**International Organization**, Volume.46, No:2, Spring 1992.

Wheeler, Geoffrey, **The Modern History of Soviet Central Asia**, Westport: Greenwood Press, 1975.

Winrow, Gareth M. "Turkey and the East-West Gas Transportation Corridor", **Turkish Studies**, 2004.

Witt, Raczk, "A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey", **Central Asian Survey**, Volume. 19, No: 2, 2000.

Yalvaç, Faruk,"Uluslararası ilişkiler kuramında yapısalcı yaklaşımlar", Eralp, Atila (Ed), **Devlet Sistem ve Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Zardykh, Zharmukhamed,"Kazakhstan and Central Asia: regional perspectives",**Central Asian Survey**, Volume. 21, No: 2, 2002.

Zenkovsky, Sergei A. **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Harvard: Harvard University Press, 1960.

Zhuangzhi, Sun, "New and Old Regionalism: The Shanghai Cooperation Organization and Sino-Central Asian Relations", **The Review of International Affairs**, Volume. 3, No:4, 2004.